

Fikrət Qoca

**TALEYİN AĞIR
TALEYİ**

Bakı -Nurlan - 2009

Fikrət Qoca.
Taleyin ağır taleyi.

Bakı, Nurlan, 2009, 374 səh.

Kitabda Xalq şairi Fikrət Qocanın müxtəlif illərdə qələmə aldığı nəsr əsərlərinin bir qismi - "Taleyin ağır taleyi" romanı və hekayələri toplanmışdır. Latın əlifbası ilə ilk dəfə işıq üzü görən bu əsərlərin oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacağına ümid edirik.

©F.Qoca, 2009

KİTABIN TARİXÇƏSİ

"Taleyin ağır taleyi" romanımı 1962-ci ildə yazmışdım. Amma çapa verməmişdim. Münasib vaxt gözləyirdim. 1986-cı ildə ağır xəstəlik keçirdim. Moskvada təhlükəli cərrahiyyə əməliyyatından çıxıb respublikaya gələn kimi romanın "Kələfin ucu" adlı birinci hissəsini Yusif Səmədoğluya verdim. Yusif "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru idi. Romanı niyə bütöv şəkildə çapa vermədim?

Yusif dostum, həm də qonşum idi. Bilirdim ki, bu vəziyyətimdə ona nə versəm çap edəcək, qaytarmayacaq. Romanın ikinci hissəsi daha sərt, o zamanın ifadəsi ilə desək sovet həyatının həqiqətlərini "təhrif" edirdi. Qaşınmayan yerdən qan çıxarmaq, qara siyahıya nə özümün, nə də Yusifin adını saldırmaq istəmirdim. Deyə bilərsiniz, onda romanı heç təqdim etməyəydiniz. Doğru sözdü. Amma mənim o zaman nəinki bu günləri görmək, heç beş ay, bir il yaşamağa da ümidim yox idi. Fikirləşdim, bari birinci hissəsi çap olunsun, məndən sonra bilsinlər ki, bir romanım varmış. Lazım olsa, ikinci hissəsini də tapıb birlikdə çap edə bilərlər.

Üzüm bərk imiş, yaşadım. 1988-ci ildə baş qarışanda mən romanı "Gənclik" nəşriyyatına bütöv təqdim etdim. Dedim "jurnalda çap olunub", bu əsər bir dəfə "Qlavlit"-dən (ədəbiyyata nəzarət edən baş idarədən) keçib. Buna baxmayaraq roman nəşriyyat planında ildən ilə sürüşə-

sürüşə 1993-cü ildə, nəhayət, "Taleyin ağır taleyi" adı ilə çapdan çıxdı. İndi bu əsəri kiril əlifbası həbsindən xilas edərəkən, onu olduğu şəkildə çap etdirirəm. Qəsdən yazıya əl gəzdirmədim. Bu əsər mənim o yaşım, o dövrüm, nəsrdə olan o səviyyəmdə. Mən indi də öz nəsrimdən söz açanda əvvəlcə nasirliyinə hörmət etdiyim yazıçılarımızdan üzr istəyirəm. Mən nəsr yazarkən heç zaman yazıçılıq iddiasında olmamışam, bu gün də deyiləm. Lakin elə mövzular var ki, onlar şeirə gəlmir. Mən də o mövzulara arxamı çevirib qaça bilmirəm, istəyimə xəyanət edə bilmirəm, yazmaya bilmirəm, yazıram.

Boynuma alıram ki, Sovet Sosialist Respublikası Azərbaycanın 1962-ci illər həyatını, həyat həqiqətlərini təhrif etməmişəm. Oxuyun, özünüz qərara gəlin.

TALEYİN AĞIR TALEYİ

I HİSSƏ

1962-ci ilin ayılı bir bahar axşamı idi. Gül ətrinin, yarpaq taminin, ay işığının, su şırıltısının qarışığından qəribə bir hava yaranmışdı. Ürəyinin səsi adamın öz qulağına düşürdü. Belə havada adam dinc dura bilmir, öz içinə sığmır, baş alıb getmək, getmək istəyirsən, yorulunca, əldən düşüncə getmək istəyirsən. Sonra lap yorulanda, əllərin, ayaqların keyiyib sözünə baxmayanda özünü bir qaya başından atasan havanın üstünə, sərilsən ulduzların altına, üzünə-gözünə ay işığı yağa-yağa havada yellənəsən. Belə vaxtda adam daşı da, torpağı da, tikanı da sevir. İlahi, dünya nə gözəldir, onlar nə xoşbəxtdirolər, allah...

Nərgiz pəncərənin qabağında dayanmışdı. Bağın ayağındakı əncir ağacının altına baxırdı. Aynurla Taledir. Nərgizgilin həyəti ortada idi. Əncirin tuşundan sağ tərəfə Talegilə qapı açılırdı, sol tərəfə Aynurgilə.

«Görəsən, nədən danışırlar?» Eh, orda nə danışmaq. Elə beləcə yanaşı oturlar. Bir-birinə qısılib susurlar. Bir-birinə tamaşa eləyirlər. Bəxtəvərlər, bu il qurtarıb gedirlər oxumağa Bakıya. Bəs orda necə görüşəcəklər? Allah, bu nə gözəl havadı. Ürəyim az qalır sinəmi deşib çıxsın. Eh... adam burdan, elə bu pəncərədən uca bu ay işığına, ay işığı ürəyimin içinə dola, ürəyimin darıxmasını ay işığı yuya, apara....

—Ay qız, Nərgiz! Ay sənənin boynun qırılmasın, qız, bu axşamın ağır vaxtında adam yatar?! Ay qız!

Nərgiz çox narazı halda yerindən qalxıb eyvana çıxdı. Eyvanın işığını yandırdı. İşıq yanan kimi elə bil əncir ağacı da, əncirin altındakı iki kölgə də, ay işığı da, ay da, havanın ətri də yoxa çıxdı. Nərgiz bilirdi ki, indi ağacın altından ona baxırlar. Gərnəşdi, sinəsin lap qabağa verdi. Yeni yumrulanmış döşləri köynəyini bir az da qabartdı. Əllərini döşlərinin üstündən sığallayıb aşağı çəkdi.

Xanım yuxarıda işığın yandığını görüb, pəncəsi üstə qalxdı, elə bil ikinci mərtəbəyə boylanmaq istədi. Xanım arıq, qarayanız, boydan balaca bir qadın idi. Nərgiz onun sonbeşiyi idi. Qız da anasına oxşamışdı. Qarabuğdayı idi. Boydan balaca, amma bədəndən dolu idi.

Xanım Nərgizi görmədi, qarasına deyindi:

—A boynu yerə soxum, dayan indi, düş aşağı. Gör indi tərəni necə dağıdırəm. — Səsini bir az alçaltdı, — düş aşağı! Mən sənənin boyda olanda bir külfətin çayını çörəyini verirdim. Dəstəynən qonaq yola salırdım.

Nərgiz pilləkənləri yavaş-yavaş düşürdü. Bilirdi ki, qıcanacaq... ancaq vurmayacaq. Bilirdi, amma yenə hər dəfə ürəyində bir az qorxu olurdu. İndi də anasının yanına çatanda boynunu qısıb büzüşdü.

—Səni yox olasan. Get samovara od at. Mən sənənin boyda olanda öy saxlayırdım.

—Nə var, a... — Nərgizin bütün etirazı bundan ibarət olardı. Anası da bu cavabı alandan sonra rahatlandı.

—Canına azar var, — dedi, — Get samovarın yanında ol!

Nərgiz elə eyvanın yanında ayağını yerə qoydu. Həyətin ortasında samovar öz-özünə mızıldanırdı. Başı-

na boru keçirmişdilər. Samovarın yanında tilişkə vardı. Onsuz da samovarın qaynamağına az qalmışdı. Əslində Nərgizlik burda elə bir iş yox idi. Amma Xanımın fikrincə, qız uşağı samovarın yanında olmalıdır. Özü də bu vaxtı, şər qarışan vaxtı adam yatmaz. Xanım çox tez ərə getmişdi. Əri öz əmisi oğlu idi. Elə ağılları söz kəsəndən sövdələşmişdilər. Xanımın kəbin yaşı çatınca iki oğlu olmuşdu. Sonra dalbadal dörd oğlu oldu. Nərgiz beşinci uşaq idi. Qardaşlarından kiçikdi. Həmid müharibə başlayan ay əsgər getdi. Bir də 1945-ci ilin iyun ayında qayıtdı. Heç burnu da qanamamışdı. Düzdü, qəhrəmanlıq göstərməyib, amma qorxaq da olmayıb. Həmişə tapşırığı yerinə yetirib. Xanım da onu əsgər yola salanda tapşırıq vermişdi ki, sağ-salamat qayıt gəl! O da tapşırığı yerinə yetirmişdi. Sağ-salamat qayıdıb gəlmişdi. Nərgiz də 1946-cı ilin nərgiz çıxan vaxtında dünyaya gəlmişdi. İndi evin yeganə uşağı idi. Səkkizinci sinifdə oxuyurdu. Dörd qardaşın dördü də sürücü işləyirdi. Biri rayonda, biri Gəncədə, ikisi Bakıda. Hamısı da evli idilər. Bircə rayondakı qardaşı Həsən arabir onlara baş çəkirdi. O biriləri heç məktub da yazmırdılar. Nərgiz bir şeyə məəttəl qalırdı ki, ata-anası qardaşlarından elə bil heç məktub da gözləməmişdilər. Bir dəfə Nərgiz onların yanında deyirmişdi:

—Qacaqlarım heç olmasa bir barmaq kağız yazaydılar.

Həmid kişi iri, əyri burnunun altında çallaşmış bığlarını tumarlayıb hansı fikirdənsə gülümsündü. Sonra ciddiləşib dedi:

—Yazıb oxusaydılar elə alim olardılar da... şofer niyə olurdular?

Söhbət Xanımın heç xoşuna gəlmədi, yumruğunu qıza tərəf qıcadı:

—Çox danışma, çayları təzələ...

Bu söhbətdən sonra Nərgiz qardaşlarından məktub gözləmirdi. Bir məktubu ki, gözləməirlər, niyə yazasan? Belə fikirləşdi. Özü də məktub yazmaq fikrindən vaz keçdi. İndi samovara tilişkə tullayırdı, samovarin züm-züməsinə qulaq asa-asa özünü əncirin altında Aynurun yerində təsəvvür edirdi. Yanındakının Tale olduğunu təsəvvür edəndə irpindi: «Taleyin ayaqları, əlləri Salveyə oxşayır. Özü də başdan-ayağa sümükdü. Qara qalın qaşlarının altında çuxura düşmüş gözləri elə bil quyunun dibindən baxır. Arıq, uzun boğazına baxanda deyirsən ki, o tüklü iri yekə başı saxlamaqdan yorulub, bu boğaz indicə büküləcək. Yenə bir dilli-dilavər adam ola, deyirəm dərd yaradı. Nə desən dayanıb elə baxacaq, matdım-matdım gözünü döyəcək. Eh, nə biləsən. Bəlkə orda, əncirin dibində dili açılır. Hardan bilirəm. Hər halda, samovarnan həyətin ortasında durmaqdan o maraqlıdı. “Mən onilliyi qurtaran deyiləm. Allah vurub. Cijim orta məktəbi bitirməyib, arvad deyil? Kimdən əskikdi? Dəlləklik öyrənəcəyəm, qadın dəlləyi. Qadınların hamısını gözəlləşdirib ceyrana döndərəcəyəm. Çörək həmişə tapmaq olar».

Nərgiz yeddinci sinfə kimi həmişə fikirləşirdi ki, onilliyi bitirib gedəcək Bakıya. «Qardaşlarımla evində qalacam, institutda oxuyacam». Heç sənətini də müəyyən eləməmişdi. Amma oxumağa gedəcəkdi. Bakıda, o böyük, gözəl şəhərdə axşamlar geyinib-kecinib gəzməyə çıxacaqdı. Saçını da belə qəşəng, o kinoda gördüyü qızın saç kimi hündür düzəltdirəcək. Hələ

bəlkə şlyapa da qodyu, xəlvət yerdə — qardaşları görməyən yerdə oğlanlar baxıb məəttəl qalacaq, deyəcəklər — «Bu madam hansı ölkədən gəlib görəsən?» — Mən də vecimə almayacam, heç kəsə baxmayacam, küçədə yavaş-yavaş gedəcəyəm, hə, dikdabanım da olacaq, dikdaban da geyəcəyəm, heç kəsin cıncırı da çıxmayacaq, o boyda küçədə bircə mənim dikdabanlarımla səsi eşidiləcək. Tık-tak, tık-tak. Vahid də adamların arasında olacaq, görüb məəttəl qalacaq, nə qəşəng olmusan, aaz, sən Nərgiz deyilsən, vay dədə, tanımaq olmur heç, nə qəşəng olmusan aaz! (Vahid qonşu dükandarın oğludu. Atasının yanında kömək eləyir. Nərgiz dərəcə gedəndə də, dərəcədən gələndə də Vahidin baxışları onu qarşılıyır, xeyli yola salır. Nərgiz də bunu hər dəfə gözdən qaçırmır). Sonralar Nərgiz bildi ki, Vahid Bakıya getməyəcək, axşamlar o gözəl şəhərin küçələrində gəzmək həvəsindən soyudu. Vahidi görməyəndən sonra nəyə lazımdı. Xəyalında dikdabanları çıxartdı, heç şlyapa da qoyası olmadı. O məktub söhbətindən sonra Bakıya oxumağa getmək həvəsi tamam öldü.

Samovar qaynadı. Nərgiz otağa, çayniki gətirməyə qaçdı.

—Ver dəmləyim.

—Sən bilməzsən, ay qız.

—Niyə aan? (Yəqin ki, bu ana demək idi. Nərgiz anasına ciji deyirdi).

—Bu vaxt, lənət xalasına, cinlərin meydan sulayan vaxtıdı. Axşamlar həyə-t-bacada əl-ayağa dolaşırlar. Gərək isti suyu atanda «bismillah» deyəsən, yoxsa əl-ayaqlarını yandırarsan, sənə xətər yetirərlər.

O bu sözləri deyə-deyə çaynikə su alıb yaxaladı. «Bismillah» — deyib suyu kənara atdı. Ovcunda gətirdiyi çayı çaynikə töküüb, samovardan doldurdu. Samovarin başındakı borunu çıxarıb, «bismillah» deyib, yana qoydu:

—Aaz, gör bu samovarin dəmiri hanı? Samovarin başına taxdığımız. Get həyətin işığını yandır. Yox olasan səni! — Qız eyvana qalxdı. Xanım tələm-tələsik pıçıldadı: «Dilim-ağzım qurusun, iraq-iraq! Ay allah, keç günahımdan. Günün bu vaxtında gör nə deyirəm. Əstəğfürullah!..»

Bakı-Tbilisi yolunun üstündə yerləşən bu kiçik rayon mərkəzi müharibə dövründə bir az kiçilmişdi; bəzi evlər xaraba qalmış, bağları kol-kos basıb meşəyə döndərmişdi. İndi — yəni 1960-cı illərdə şəhər başlamışdı sürətlə böyüməyə. Daş evlər tikilirdi. Hündür daş bənzər ucalırdı. Müharibənin ağrı-acısı hələ camaatın canından tam çıxmamışdı. İndinin kişiləri, cavanları, müharibə dövrünün uşaqları, yeniyetmələri idilər. Bu uşaqlar üçün ən böyük dövlət çox yemək, doyunca yemək idi. Müharibədən xeyli keçsə də, onların psixologiyasında yeməyin kultu qalmışdı. Hər bir yığıncağın, toyun, qonaqlığın gözəlliyi, yeməyin, içkinin bolluğu ilə ölçülürdü.

Axşam olanda bu balaca şəhərin sakit və alaçaranlıq küçələrində yalnız oğlanları, kişiləri görmək olardı. Onlar üçbir-ikibir, ya yolun kənarında dayanıb dinməzsöyləməz təsbəh çəkər, yarı işarəylə, yarı pıçıltı ilə nədənsə danışırdılar. Bəziləri isə ya qonaqlıqdan, ya da toydan gəlirdilər. Onlar da ikibir-üçbir olub, yolun düz ortasında qarınlarını qucaqlarına alıb gedərdilər.

Bu şəhərdə maşın az idi. Axşamlar lap azalır. Amma maşın olanda da bu adamlar yolun ortasından çıxan deyildilər. Maşınlar girəvə tapıb onların yanından yavaş sürətlə ötüb keçəcəkdilər, mütləq yavaş sürətlə, çünki bu da ədəb qaydalarına daxil idi.

Şəhər özü dörd kəndə bölünürdü. Hər kəndin də iki-üç ağsaqqalı var idi. Bütün işlərdə bu ağsaqqallar qabağa düşməli idi. Bu ağsaqqallardan başqa ümumi ağsaqqallar da vardı, vəzifəyə görə ağsaqqallar. Onların yaşı əlli olmasa da, hər məclisin, yığıncağın başında olmalıydılar. Həsənağanın hələ heç saçına dən düşməmişdi. Yaşı qırx altıya keçmişdi. Amma bu şəhərdə onun bir sözünü iki eləyə bilən adam tapılmazdı. Rayon kooperativlər idarəsinin sədri idi. Rayondakı hər üç adamdan biri birbaş, ya da dolayısı yolla onun idarəsindən asılı idi. Bu şəhərdə ticarətin xüsusi hörməti vardı. Elə ara alverçiləri var ki, camaat arasında hörməti ağsaqqallardan az deyil. Onlar vəzifəliyə də baş əymirlər. Amma onların da arasında Həsənağanın xüsusi hörməti vardı. Həsənağa ağır oturur, batman gəlir. O belə vaxtlarda şəhərə çıxmaz. Restorana girməz. Onun bir yolu var — evdən idarəyə, idarədən evə. Arada beş-on gün yoxa çıxır. Onu bu şəhərdə bilən olmaz ki, hara gedib, Bakıya, Moskvaya, Leninqrada. Onu heç kim bilməzdi. Bakıda bir dostu var. Onu da çox adam tanımır. Deyirlər hara getdiyini, harda olduğunu bir o dostu bilir. Kimi də deyir, onun şəhərdə arvad-uşağı var. Gedir onlara dəyməyə. Düzünü bilən yoxdu. Həsənağanı siz də tanıyırsınız. Taleyin atasıdır. O sür-sümüyün, arıq oğlanın. Həsənağa evdə də qaradınməz, zəhmli adamdır. Deyirlər o

olan yerdə bircə oğlu Taleyin oturduğunu görənlər olmayıb. Uşaq atasından dəhşətli dərəcədə qorxur. Atasını görəndə rəngi ağarır. Atasını qəfilcə ondan bir söz soruşsa, özünü itirir, kəkələyir, ayrı vaxtı bülbül kimi ötən uşaq bir cümləni düzəldincə ölüb-dirilir. Həsənağa oğlunun ondan elə qorxduğundan ürəyində həzz alır. Amma tanış-biliş yanında gileylənib deyirdi: «Əşi, gözümün ağı-qarası bir uşağım var, indiyə qədər hələ ona barmağımı da vurmamışam, heç üstünə də qış-qırmamışam. Yekə oğlan olub, onuncuda oxuyur. Məni görəndə yarpaq kimi əsir. Özümün də ürəyim pis olur».

Doğrudan da, Həsənağa indiyə kimi uşağa nə qıcanmışdı, nə də yanına çağırıb başını sığallamışdı, əlindən tutub gəzdirmişdi, iki kəlmə xoş söz deyib könlünü almışdı. Anasının bir-iki dəfə bərk döyüldüyünü görmüşdü. Yekə kişilərin atasının yanında gəlib hönkür-hönkür ağladığını görmüşdü. Tale atası ilə bir otaqda olanda otağın havası qurğuşun kimi ağır olurdu. Hava onun sümükdən ibarət olan çiyinlərindən üstədən aşağı basırdı, boynu, çiyinləri ağrıyırdı. Nə yaxşı ki, belə anlar çox uzun çəkmirdi. Növbəti tapşırığı alıb qapıdan çıxanda elə bil onu açıb qəfəsdən buraxırdılar. Hava da, həyat da, gözəllik də, xoşbəxtlik də bu qapıdan çöldə idi.

Aynurun atası da bu balaca şəhərin cavan ağsaqqallarındandı. Cinayət axtarışı şöbəsinin milis kapitanı idi. Şəhərdə hamı onunla əl verib görüşmək, ona hörmət eləmək istərdi, amma heç kəs istəməzdi ki, Kamal onların qapısına gəlsin. Kamal rayon ərazisində həmişə bütün hadisələrdən hali olurdu. Özü də hamıdan əvvəl, ən düz məlumatı o bilirdi. O öz sənətində

gözbağlıca kimi bir adam idi. Elə şeylərdən danışır, elə bil, adamın ürəyində nə fikirləşdiyini də deyirdi. El arasında deyirdilər ki, onunkü milisionerlik deyil, allah vergisidi. Evdə oturduğu yerdə eşidirdi ki, filan yerdə filan hadisə olub, durub heç kəsdən heç nə soruşmamış düz hadisəni törədən adamın qapısına gedirdi. O adam da bilirdi ki, daha danmağın əhəmiyyəti yoxdu. Hər şeyi boynuna alırdı. Bəzən adam şübhələnirdi ki, oğrular, canilər əvvəlcə Kamalla məsləhətləşib sonra cinayət törədirlər. Kamalın iki qızı vardı. Böyük qızı Bakıda oxuyurdu. Aynur kiçik qızı idi. Kamal Həsənağa ilə dost deyildi, amma mehriban qonşu idi. Uşaqlar hələ üç yaşında olanda (uşaqlar, yəni Talelə Aynur) bir dəfə Həsənağa zarafatla Kamala demişdi:

—Mənim gəlinimdən muğayat olun. Evinizdəki mənim amanatımdı.

Bu zarafat arvadların da, uşaqların da, sonradan elə Həsənağanın da, Kamalın da beyninə işlədi, yazılmamış qanun kimi hər yerdə özünü göstərdi. Bir sözlə, qudalıq eləməyə başladılar. Uşaqlar hər ikisi də bir sınıfdə oxuyurdu. Bir sırada otururdular. Bir gedib, bir gəlirdilər. Böyüdükcə məktəbdə görüşdükləri vaxt onlara azlıq elədi. Başladılar əncirin altında görüşməyə.

Hamı yaxşı bilirdi Aynurla Tale hardadı, amma lazım olanda hər iki ana üzünü yola tərəf tutub çağırırdı. Guya, uşaqlar yolda oynayırlar.

Xanım da işdi, qonşulardan birinin həyatına keçəsi olsaydı, daha bağı ayağındakı qapı tərəfə getməzdi. O qapılar əncir ağacına çox yaxın idi. Dolanıb yoldan gedərdi. Ümumiyyətlə, Xanım belə görüşlərdən ləzzət alırdı. Onlara hər cür şərait yaratmağa hazır idi. Elə

bircə o duyğudan ki, orda cavanlar görüşür, özündə həyəcan, şövq duyurdu. Onun balaca qara gözləri civə kimi işıldayırdı. Nərgiz haqqında Xanımın öz planı vardı. Onu institutda oxumağa göndərməyəcək. Qoy sənət öyrənsin. Özü də qohuma, qonşuya, axır ki, yaxın yerə ərə verəcək. Yaxşı günündə, pis günündə qız yanında olsun, dadına çatsın.

Bu evin kişisi qonşuları kimi adlı-sanlı olmasa da tanış-biliş arasında özünəlayiq hörməti vardı. Söz-söhbət, azar-bezarsız adam idi. Hətta lazım olsa, ona arxalanmaq da olardı. Bir dəfə nə olmuşdusa, gecəliklə Həsənağa evinin qiymətli şeylərini gətirib onlara yıxmışdı. O şeylər bir on-beş gün Həmidgildə qaldı. Bu məsələdən heç Kamalgilin də xəbəri olmamışdı. Bu məsələdən sonra Həsənağa Həmid ilə harda rastlaşsa, xüsusi hörmətlə görüşürdü və əlavə etməyi özünə borc bilirdi ki, «yaxın qonşu, uzaq qohumdan yaxşıdı». Bu iki qonşunun arasında özünü çox rahat hiss eləyirdi. «Evin ev olmasın, qonşun qonşu olsun» — atalar məsəlini çəkib taleyindən razı olduğunu bildirirdi.

Xanım üçün də qonşuları əvəzolunmaz idi. Kamalın arvadı Bikə yarım saatın içində rayonda nə yenilik vardisa, hamısını sənə deyərdi. Sən də yarım saatın içində olardın geniş məlumatlı bir adam. Bikəni dinləyəndə Xanımın özünə yazığı gəlirdi — «İlahi, mən nə avam, nə savadsızam, dünyada heç nəyədən xəbərim yoxdu». — Uşaq kimi ağzını açıb qulaq asırdı. Bikə hələ nələr ola biləcəyini də deyirdi. Kamalı Həmid bilici milis işçisi kimi tərifləyəndə həmişə ürəyində «Eh, onun Bikə kimi müəllimi var» deyirdi. Amma ürəyində

deyirdi. Xanım heç vaxt ərinin yanında indiyə kimi başqa arvadı tərifləməmişdi. Amma kimi desən pisləməyə hazır idi. Əgər işdi, birdən Həmid bir arvadı səhvən tərifləsəydi, Xanım həmin qadının yüz olan-olmaz eybini açıb tökəcəkdə. Ürəyi soyumayıb bir bəhanə ilə evə dava da salacaqdı.

Xanım elə ki, Bikənin yanında son məlumatlarla silahlanıb çıxırdı, gedirdi Həsənağanın arvadı Suğranın yanına. Suğranın yanında Xanıma elə gəlirdi ki, öz boyu da bir az uzanır. Suğranın dünyada heç nədən xəbəri yox idi, heç vaxt öz evinin içindən də xəbəri olmurdu. Nə vaxt gəlsən, görürdün Suğra nəsə toxuyur, dodağının altında ilmələri sayır. Məsələ burasında idi ki, onun toxuyub başa çıxdığı bir şey də olmurdu. Qurtarana yaxın məlum olurdu ki, Suğra bu fasonu toxumaq istəmirmiş. Sökürdü. Təzədən başlayırdı, qurtaranda yenə həmin əhvalat təzədən təkrar olurdu. Amma Xanım onun üçün bir xəzinə idi. Xanım gələndə milləri yumağa taxıb bir yana qoyurdu. Yerini rahatlayırdı. «Hə, də gərək» — deyib əlini çənəsinə verirdi. Xanım doyunca danışib çıxıb gedərdi. Suğra Xanım gedəndən sonra da bir müddət əli çənəsində elə beləcə qalardı. Qulağında, beynində çoxlu səs-küy olardı. Ona elə gələrdi ki, indicə böyük, haylı-küylü bir məclisdən çıxıb. Az sonra dərinə köksünü ötürüb, yorğunluğunu almaq üçün yan otağa yatmağa gedirdi. Yatmamışdan əvvəl fikrini ha cəmləyirdi ki, yadına salsın görək Xanım ona nə danışdı, nələrdən dedi. Heç nə yadına sala bilmirdi. Elə bu gərgin fikirdən Suğranı yuxu aparırdı. Ayılandan sonra söhbətin ən maraqlı yerlərindən bəzi yarımçıq hadisələr yadına

düşürdü. «Filankəsin qızını axşam xalxın nişanlı oğlu ilə söhbət eləyən görüblər». Ha fikirləşirdi ki, kimi görüblər, kim görüb, harda görüblər, yadına düşməzdi. İstəyərdi durub getsin Xanımın yanına, bir soruşsun görək o kimin qızı idi. Suğra birdən ikiyə belə uzaq bir səfərə çıxan adam deyildi. Məsələ maraqlı olsa da, səfər də asan deyildi. Gərək ayaqqabıları tapıb geyinəsən, pilləkənlərdən düşəsən, ara qapıdan keçəsən. Suğranın yadına bunlar düşdükcə, hadisəyə olan marağı ölürdü. Lənət şeytana deyib, yumaqdan milləri çıxarardı. Toxuduğunu da söküb yenidən nəşə toxumağa başlayardı.

Həsənağanın prokurorla dostluğu barədə hərə bir əfsanə danışdı. Kimi deyirdi, Bakıda tələbəlik illərində dostluq eləyiblər, kimi də deyirdi, arvad tərəfdən qohumdurlar. Xülasə, hərə bir söz deyirdi. Əslində isə ilk tanışlıq «prokuror Mamedovun» — onu hamı belə çağırırdı — bir telefon zəngindən sonra başlamışdı.

—Prokuror Mamedovdu.

—Eşidirəm sizi, yoldaş Mamedov.

—İşdən nə vaxt çıxırsan?

—Elə indi.

—Onda elə birbaşa bizə gəl!

—Prokuraturaya?

—Yox! Evə. Bizim evə.

—Sizə? Axı, necə olar? Yaxşı düşməz axı... görməzə-bilməzə...

—Necə düşdüyünü mən yaxşı bilirəm. Tanıyırsan bizim evi?

—Xeyr, taparam.

—Bir on beş dəqiqəyə mənim maşınım gələr, səni

gətirər.

Həsənağa çaşıb qalmışdı. Görəsən nə olub, yox, pis iş olsaydı, elə birbaşa idarəyə çağırırdı. Bu nə hoqqadı. Çox götür-qoy elədi, heç nə ağılına gəlmədi. Bu nə məsələ ola bilər, evinə niyə çağırır axı? Bu nə deməkdi. Mən hara praktor hara, bəlkə təzə gəlmiş adamdı, difisit mal-zad lazım olub. Eh... praktor üçün nə difisit mal. Bu boyda rayon əlindədi. Təzə adamdı, indi hamı onun bir salamına bənddi. Bəlkə arvad-uşağını mağazada aldadıblar, yox, hələ ailəsini gətirməyib. Bu vaxt qapı açıldı. Cavan bir oğlan gəlib ona əl uzatdı.

—Həsənağa dayı, xoş gördük.

—Xeyir ola, bala?

—Tanımadın?

—Yox.

—Nöyütçü Qabilin bacısı oğluyam da...

—Hə, lap yaxşı, xeyirdimi gəlməkdə?

—Məni kişi göndərib. Praktorun şoferiyəm də...

—Hə, hə, lap yaxşı, — sual dolu baxışları oğlanın üzünə dikildi. Ümidlə baxdı ki, bəlkə bu uşaq bir şey bilir, bir şey dedi. Oğlan ona baxıb mehribanlıqla gülümsünürdü.

—Kişi tapşırırdı ki, sizi olara aparım.

—Daha kim var olarda? — bu söz Həsənağanın ağzından özü bilmədən çıxdı. Özü də tez peşman oldu. Ayağa qalxdı.

—Heç kəs, — deyib oğlan həvəslə cavab verdi. — Kişi sizin xətrinizi xüsusi istəyir. Vallah, Həsənağa dayı, biləndə ki, kişi sizin xətrinizi belə çox istəyir, sevindiyimdən uçmağa qanadım olmadı. Siz axı hamımızın

ağsaqqalısınız.

Qapıdan çıxdılar, idarənin qabağında bir neçə adam dayanmışdı. Həsənağanı görəndə kimi ona yanaşdılar. Hamı bir-bir əl verib görüşür, tez də bir neçə addım geri çəkiliirdi. Həsənağa hamıdan bircə sözlə hal-əhval tutdu.

—Nətəridi işlər?

—Sağ ol, müdir!

—Siz sağ olun!

—Sağ ol, dayı!

Onun ətrafında dairə vuranları nəzərdən keçirdi. Prokurorun şoferi motoru işə salmışdı. Şofer əlini uzadıb arxa qapını açdı, Həsənağa ətrafdakılara ağır-ağır başını tərpətdi, bu, «Sizdən razıyam, sağ olun, sizdən xoşum gəldi» — demək idi. Sonra maşına yaxınlaşdı. Maşına o Həsənağa kimi yox, prokurorun özü kimi yanaşdı, keçib arxada əyləşdi. Arxa şüşəsi pərdəli maşın tərpəndi.

Həsənağanın ada, familə yaddaşı yox idi, amma görmə yaddaşı çox güclü idi. Bir adamı bir dəfə görmüşdüsə, neçə ildən sonra da ona rast gəlsə, mütləq tanıyacaqdı. İndi ümidi görüşməyə qalmışdı. O, hələ prokuroru üzdən görməmişdi. Fikirləşdi ki, yəqin tanış adamdı. Yoxsa, buna nə ad vermək olar.

Prokuror Həsənağanı qapıda qarşıladı. Köhnə tanış kimi gülümsəyə-gülümsəyə onun üstünə gəldi:

—A kişi, xoş gəlmisən! — Həsənağanın dalında sevinə-sevinə gələn sürücü oğlana baxdı. Oğlan dayandı. — Oğul, sən get, get, sabah gələrsən. — Həsənağanın qoluna girdi, evə apardı. Həsənağa ürəyində qəti qərara gəldi ki, yox, bu adamı mən heç əvvəllər də

görməmişəm. Tanış deyilik. Nigarançılığı artdı.

Birmərtəbəli kürsülü ev idi. Köhnə prokurorun yaşadığı evdi. İçəri keçdilər. Həyət barısından o yanda maşın işə düşdü, bir nərilti salıb muştuluğa qaçan uşaq kimi götürüldü.

—Gəl içəri, — sadə bəzənmiş bir otağa girdilər. Üz-üzə dayanmış kreslolardan birini Həsənağaya göstərdi:

—Otur, otur! — Özü oturub yerini rahatladı, ona narahatlıqla baxan Həsənağanı bir də ayaqdan-başa kimi süzdü. Diqqətlə baxdığını heç gizlətmədi də. Elə bil mağazadan almaq istədiyi bir əşyanı nəzərdən keçirirdi.

—Hə, bilirəm, təəccüblənirsən. Mən o sən görəndə praktorlardan deyiləm. Nigaran qalma, yox, mən səni tanımıram. Özünü yorub, yada salmağa çalışma. Özüm elə eləyirdim ki, qoy sürücüm də elə bilsin ki, biz köhnə dostlarıq. Özüm qəsdən maşınımı sənə dalınca göndərdim ki, sən mənim ən yaxın adamımsan. — Bir anlığa susdu, guya nəsə ciddi bir şey düşüncənə adam kimi qaşlarını çatdı. Əlini alına apardı. Elə bir görkəm aldı ki, yəni mənim başım qarışıqdı. Sonra dodaqaltı dilləndi: — Sən, zəhmət olmasa, quxnaya bax gör çay dəm aldımı? Dəmlənibsə, adama bir stəkan süz, gətir! — alını ovuşdura-ovuşdura tez əlavə elədi, — başım partlayır. Bizimki iş deyil ki, «katorqadı»! — Həsənağanın durub mətbəxə keçməkdən başqa çarəsi qalmadı. Gedib çay süzdü, ən çətini o iki stəkanı götürüb stolun üstünə gətirmək idi. Amma başqa çarəsi yox idi. Hiss edirdi ki, istilənib, qızarıb, alına tər gəldi. Nədənsə, özünü arvada oxşatdı, yeriyəndə birdən ona elə gəldi ki, elə arvad kimi

yeriyir, özündən zəhləsi getdi. Gətirib çayı stolun üstünə qoydu. Başını aşağı dikdi.

—Çox sağ ol, — deyib prokuror stəkanı əli ilə yoxladı. — Mən təzə adamam. Burada heç kəsım yoxdu. İstəyirəm yaxın adamım olsun. Fikir vermişəm, camaat içində ən hörmətli adamlardansan. Xülasə, dostluq üçün mənə sərf eliyən adamsan. Yaxınlığımızın səbəbini məcbur olub deyəsi olsan — səni mənə böyük vəzifədə olan bir dostum tapşırıb. Mən, yeri düşsə, katibə, milis rəisinə elə belə deyəcəm. Deyəcəm, çox böyük bir adam onu mənə tapşırıb. Amma elə-belə heç kəsə, heç nə demirik, dostluğumuzu eləyirik, camaat özü uydurub, düzüb-qoşub danışacaq. Deyilənləri nə təsdiq eləyəcəyik, nə də inkar. Məni düz başa düş. Sən rayonda ticarətin rəhbərisən. Ticarət elə şeydi ki, o sahədə çalışanların özünü almaq-satmaq bir içim su kimi şeydi. Sənə mənim kimi bir arxa lazım deyil?

—«Bəli»... — «Bəli»ni demək istəmirdi, söz özü çapalayıb dodaqlarının arasından çıxdı. Həsənağa indi hiss elədi ki, boğazı quruyub. Çaydan bir qurtum içdi. Elə bil özünə gəldi. — «Bəli,» — dedi.

—Ay sağ ol. Mənə də lazımdı ki, camaatın arasında hamının hörmət elədiyi adlı-sanlı adamım olsun. Mən özüm sənnən belə açıq danışırım ki, necə deyərlər, örtülü bazar, dostluğu pozar. Nəyə etirazın var, elə bu başdan de! — Ayağa durdu, qapı tərəfə getdi. Bir müddət üzü qapıya, arxası Həsənağaya dayanıb susdu. Nəyisə ölçüb-biçirdi. Bu orta boylu, dolu bədənli qıvrıq adam elə bil danışmırdı, elə bil adamın üstünə yeriyirdi. Özü də dayanmırdı, adamı tapdalayıb keçirdi,

təzədən qayıdıb bir də həmsöhbətinin üstünə gəlirdi. Qaşları bığa oxşayırdı, alnında iki topa tük idi. Girdə, balaca qarpqara gözləri vardı. Gözlərində elə bil işıq, istilik əlaməti yox idi.

Həsənağa indi onun yenidən sözə başlamasını gözlərini qırpa-qırpa gözləyirdi. Elə bil hipnoz olmuşdu. Gicgahları ağrıyırdı. Ürəyində fikirləşirdi ki, indi dönüb tamam başqa mövzuda bir söhbət başlayacaq. İndi nə deyəcəyini fikirləşir. Yəqin buna pul lazımdı. İndi onu deyəcək. Deyərəm ki, sabah borc taparam, gətirərəm. Aramızın açıq olması yaxşıdı. Yox, borc-morc söhbətini ortaya salmaq artıq işdi.

—Amma sən də mənə gərək əvvəl-əvvəl kömək eliyəsən, — Deyib prokuror elə bil cavab gözlədi.

Həsənağa adamın kürəyi ilə danışmağa öyrəşməmişdi. Ona görə cavab verə bilməzdi. Gözlədi ki, prokuror dönsün. O da deyəsən cavab ləngidiyinə döndü.

—Eliyərsən? — soruşdu.

—Nə kömək? Əlimdən gələni əsirgəmərəm.

—Əlindən gəlməyəni sənə demərəm.

—Eliyərəm.

—Ay sağ ol! — O yaxınlaşıb diqqətlə Həsənağaya baxdı. Birdən cəld hərəkətlə mətbəxə getdi. Əlində iki qədəh, bir yarımçıq konyak şüşəsi gətirib stolun üstünə qoydu. Qədəhləri doldurdu. — Sənnən nə gizlədim, bu, mənim müstəqil praktor işlədiyim birinci rayondu. Mən əvvəl bunlara öz gücümü göstərməliyəm. Sistem işçilərini də, rəhbər partiya işçilərini də mən elə ilk günlərdən çəşdirməliyəm. Gərək elə yerdən yapışam ki, onların heç ağılına da gəlməsin, bildin?

—Yox! — Həsənağa bu «yox»u elə təbii dedi ki, Məmmədovu gülmək tutdu.

—Ay səni. Yox ki, «yox». Yəni elə cinayətin üstünü açmalıyam ki, heç kəs hələ ona toxunmayıb. Girişməyə qorxublar. Olur da, raykoma arxalanmaq, milis rəisinə arxalanmaq, ya da özünə — arxasına, puluna arxalananlar olur. Eləsi hər rayonda var. Mütləq burda da var. Mən birini-ikisini keçirirəm cəngimə, raykom, rəis, o biri, bu biri xahiş eləyir, görürlər bir şey çıxmır. Qaçırlar sənə üstünə, sən məsələyə qarışanda iş yüngülləşir. İkimiz də oluruq həm hörmətli, həm də iş bilən adam. Hə... kimdən başlayırıq?

Prokuror qədəhin birini qaldırıb Həsənağaya verdi. Düz onun gözlərinin içinə baxdı. Elə bil soruşurdu: «Hə, bir adam adı çək».

—Vallah, heç bilmirəm nə deyim? — Həsənağa çaşmışdı. Prokuror Həsənağanı çaşdırdığına özündən razı qalmışdı. Gülümsündü:

—Yox, indi ad çəkmək lazım deyil. Sonra, hələ sonra... Bir aya kimi fikirləşmək olar. İndi sağlıq de... Mən sizin rayona təzə gəlmiş adamam, de görək, nə deyirsən.

—Hə, hə, əlbət ki, — Həsənağa elə bil yuxudan ayıldı, yüngülləşdi. — Hə, yoldaş Mamedov, siz bu rayona xoş gəlmisiniz! İşiniz uğurlu olsun. Vallah, mən elə dilli-dilavər adam deyiləm. Amma dostluğa möhkəməm. Görək də... Sağ olun! — İçdi.

—Sağ ol, mənə uğur diləyirsən, mənim uğrum sənənin əlindədi. Səni istəməyənlərin birinin adını, cinayətinin xarakterini, yerini mənə deyirsən, sonra istəsən birdəfəlik əkirik, ya da gəlirsən xahişə, gəlmir-

sən ey, səni yalvarıb-yapışıb, əl-ayağına düşüb göndərmək istəyirlər, nəhayət, razılaşırsan. Heç gəlmirsən — elə onların yanında dəstəyi qaldırırsan: Qulam müəllim (adım Qulamdı) görün, bu filankəsə kömək edə bilərsinizmi. O yerdə qardaşın səni qaldırır asimana.

Elə-beləcə də söhbət arasında Həsənağanın qoluna girib qarıya tərəf gətirdi:

—Evdəkiləri nigaran qoymaq günahdı. Get. Bir on günə görüşərik. Şərtləşdik, evdə salam de. Oğlunun adı nədi?

—Tale. — Həsənağa yuxulu kimi idi. Ürəyində fikirləşirdi ki, «nəyi şərtləşdik axı biz».

—Hə, Taleyə əmisindən salam de.

—Sağ olun! — deyib, arxaya baxmadan həyət qapısından çıxdı. Evlərinə tərəf yönəldi. Salam verənlərin üzünə baxmadan başının işarəsilə salamlarını alırdı. Yol elə bil prokurorun evinin davamı idi. O evin havası hələ də onun çiyinlərindən basırdı, prokurorun səsi hələ onun qulağında, beynində idi.

Həsənağa, həmişə aydınlığı sevən adam, öz fikrini aydın deyən, hamıdan da aydın danışmağı tələb eləyən adam, indi çaşmışdı. Elə bil tora ilişmişdi. Hey çapalayırdı, bir yana çıxa bilmirdi. Prokurorun evindən uzaqlaşdıqca, vaxt keçdikcə, o, daha çox dolaşdığını hiss eləyirdi. Ürəyinin dərinliyində qorxduğu bir qara fikir onu içəridən sancdıqca, o özünə təsəlli verməyə çalışırdı. Özünü sakitləşdirirdi. «Əşi, burda nə var ki, kişi mənə dostluq eləmək istəyir də, burda tək adamdı». Arada lap özünü inandırmağa çalışırdı ki, «dostluq elə-belə şeydir da... dost-dosta kömək eləyər, dost-dostu müdafiə eləyər. Bu da belə

köməkdi». Həsənağa elə bil ürəyində ikinci bir Həsənağadan utanırdı. Ondan gizlənməyə çalışırdı. Həsənağa birinci dəfə idi ömründə prokurorun evindəki yazıq, balaca, qorxaq Həsənağanı gördü. O öz-özü ilə ilk dəfə idi üzləşmişdi. Evinə getməyə utanırdı. Bu qorxağı evə arvadının — onu pələng sayan arvadının yanına necə aparsın. Elə bilirdi ki, Suğra onu görüb tanımayacaq. Onun belə balacalaşdığını, yazıqlaşdığını görüb hönkür-hönkür ağlayacaq.

Həsənağa öz həyatının darvaza qapısını ilk dəfə belə ehtiyatla açdı, ilk dəfə idi öz həyatına xəlvət girirdi. Ona elə gəldi ki, evləri həmişəkindən gur işıqlıdı. Suğranın evdə çox cəld o baş-bu başa gəzişdiyini görüb təəccübləndi: «Buna nə olub? Sərçəyə dönüb?» Evə girdi. Arvadının gözləri işıldayırdı. Stolun üstü bəzənmişdi. Evdə səliqə-sahmana göz gəzdirdi:

—Arvad, xeyir ola?

—Bəs qonağın hanı? — Arvad onun sualına sualla cavab verdi.

—Nə qonaq?

—Prakror.

—Pah atonnan, sən hardan bildin, az.

—Bikə zəng elədi ki, aaz, ev-eşiyə əl gəzdir. Həsənağa prakrorgildədi, kişi xeylaqlarını bilmək olmaz, bir də gördün durub gəldilər evə. Mən də yır-yığış elədim. Xörək də hazırlamışam. Gərək gətirəydin.

Həsənağa arvadının belə dil açdığına baxıb gülümsündü. Suğra indiyə kimi, son on ildə, ərinə bu qədər sözü birdən-birə deməmişdi.

—Allah, sən saxla! — deyib gülümsünə-gülümsünə divanda oturdu. — Belə rayon olar, şəhərin o başında:

asqırırsan, bu başında sənə afiyət olsun deyirlər.

Prokurorla Həsənağanın dostluğu belə başladı. Bu az vaxt ərzində prokuror elə adamları elə yerdə yaxaladı ki, hamı məəttəl qaldı. Deyirdilər, zalım oğlu, elə bil yatıb yuxusunda görür. Harada nə var, hamısını bilir. Həsənağanın isə hörməti birə-beş artmışdı. Elə adamları ağır işlərdən qurtarmışdı ki, heç fələk də kömək eləyə bilməzdi.

Prokuror çətin adam idi. Söz eşidən deyildi. Bir Həsənağanı basıb keçmirdi. Hamı deyirdi, əhsən kişiyə, çörək qədri bilən adamdı. Cavanlıqda çörək kəsiblər, indi həmin çörəyin xətrinə Həsənağanın bir sözünü iki eləyən deyil. İnsafən, elə Həsənağa da dostluqda tayı-bərabəri olan adam deyildi. Prokurorun hər işinə yarıyırdı. Lazım olanda lap kiçiklik eləyirdi. Məclisini yola verirdi.

Demək olar, bütün rayonda bircə Kamalın bu dostluqdan xoşu gəlmirdi. Onu da Kamal açıb-ağarda bilmirdi. Özü də bildirmək istəmirdi ki, düz başa düşməzlər. Rəsmiləşməsə də, hamı onları quda sayırdı. Deyərdilər ki, qudasının paxıllığını eləyir. Həsənağa da elə bil qəsdən söhbətə imkan yaratmırdı.

Aylı bir yaz axşamı idi. Ay işığı əncir yarpaqlarının aralarından süzülüb Aynurla Taleyin üstünə axırdı. Aynur ovcunu bir parça ay işığının altına tutmuşdu. Bayaqdan bəri susan Tale pıçıldadı:

—Dayan, əlini tərətmə, — dizləri üstə əyildi.

—Neyləyirsən?

—İstəyirəm ovcundakı ay işığını içim. — Tale əyilib dodağını onun ovcuna yaxınlaşdırdı. Qızın ovcuna elə

bil od basdın. Əlini çəkdi. Hər ikisi də bir müddət susdular. Aynur dərindən köksünü ötürdü:

—Yaman pis yuxu görmüşəm.

—Nə görmüsən?

—Gördüm ki, biz çox hündür yerdə dayanmışıq. Birdən yer yarıldı, sən tərəf uçulub töküldü harasa aşağı, sən də yığıldın. Mən də ha çalışdım, sənə kömək eliyə bilmədim. Elə bil durduğum yerə yapışmışdım. Sonrası lap gülməli idi. Multfilmə oxşayırdı. Mən qalmışdım tək-tənha, birdən bir əncir ağacı yekə quş kimi uça-uça gəldi, məni götürüb göyə qaldırdı, ordan baxanda gördüm ki, aşağıda camaat qarışqa kimi qaynaşır. Ha elədim, səni görə bilmədim.

Tale güldü, əlini Aynurun çiyininə qoydu, çiyinlərindən aşağı basdı:

—Ay qız, bəsdə uçdun, düş aşağı.

—Sən zarafat eləyirsən, amma mən get-gedə daha çox qorxuram ki, bizi bir-birimizdən ayıracaqlar!

—Kim? Niyə? Axır vaxtlar sənənin başın lap xarabə olub — bunu təkrar eləyə-eləyə durmusan. Kimin bizə nə işi ola bilər. Mənə inanmırsan?

—İnanıram.

—Daha bəs nə var, axı? Atamız-anamız razı. Hər iş əla. Sən də başlamısan...

—Vallah, nə bilim. Qorxuram, özümdən asılı deyil ki, qorxuram da... Mən də bilirəm bizə heç kəs mane olmaz, ola da bilməz.

Tale üzünü süzülən ay işığının altına tutdu:

—Mən yuxu görmüşəm.

—Baaa, doğrudan?

—Hələ yox, amma ona oxşuyurdu. Biz əl-ələ tutub

uçurduq, bilirsən, mən yuxuda uçağı bacarıram. Guya sənə də uçaq öyrətdim. Bir ağaqlığın üstündən keçəndə şalvarıma kol ilişdi, sən əlimdən çıxıb getdin. Heç geri də dönüb baxmadın, mən elə öz qışqırığıma, çapalamağıma oyandım.

—Sən allah, düz deyirsən?

—Hə...

—Deyirlər yuxuda bir adamı görürsənsə, tez oyanır yastığını çevirsən, o adam da səni yuxuda görür.

—Sən çevirmişdin?

—Yox, bəs sən?

—Mən də yox.

...Kamal məzuniyyətə hazırlaşdı, putyovka da almışdı. İki gündən sonra Bakıya yola düşməli idi. Hiss elədi ki, Bikə sözlü adam kimi dolanır. Kamalla Bikə bir-birinin ürəyində nə fikirləşdiyini yerləşəndən bilirdi. Kamal təxmini bilirdi Bikə nə fikirləşir, amma gözləyirdi. İndi vaxt azaldıqca, Bikə lap darıxırdı. Onun ətrafında dolanırdı. Axır ki, dözmədi, bir stəkan çay süzüb, gətirdi qoydu Kamalın qabağına. Özü də onunla üz-üzə oturdu. Gözünü zillədi ona. Kamal stəkandan bir qurtum alıb arvadına baxdı:

—Hə, yaxşı, de görək, nə deyirsən.

—Nə deyəcəm ki.

—Neçə gündü vurnuxursan. Mən görmürəm yəni? De, yoxsa ürəyim partdıyar, de.

—Mən də sənə görə deyirəm da... yoxsa, nəyimə qalıb.

—Bilirəm, bilirəm, mənə görə deyirsən.

—Bakıya çatanda gedərsən də...

—Hara?

—Hara lazımdı ora...

—Niyə?

—Guya bilmirsən niyə? — Bilirdi ki, evdə heç kəs yoxdu, o yan-bu yana boylandı, durub qapını örtüdü. — Guya bilmirsən, bu praktör beş gündən bir birini yaxalayır, sonra buraxır.

—Cinayətkardı — tutur da...

—Sən cinayət axtarışında işləyirsən, cinayətkar sənin böyüyündü. Belə şəraitdə işləmək olar?

Kamal sonrasına qulaq asmadı. Bu son cümləni eynilə ürəyində fikirləşmişdi. Onu da fikirləşmişdi ki, dövlət prokurorunun qəbuluna düşməmiş heç hara gedən deyildi. Amma Bikə bunları hardan bilir. Arvad deyil ki, cindi, şeytandı. Yerini altını da bilir, üstünü də. Nə cinayət axtarışında işləyəsi adamdı.

—Əşi, sənənin döyləm? Gözümüz aydın, özü burdadı, fikri cənnətdə qaval çalır.

—Ay arvad, sən arvad deyilsən ey, babayaqasan.

—Sağ ol, vallah, bu da mənim yaxşılığım. Onsuz da bunun üstü açılacaq. Bəlkə də açılıb, elə-belə izləyirlər, gərək ətrafda kim özünü necə aparır. Get sən öz borcundan çıx, vaxtında de.

Əslində Bikənin prokurordan elə o gündən zəhləsi getmişdi. Həsənağanı qonaq çağırandan. Həsənağa elə o gündən Kamalgildən soyumuşdu. Heç əzəldən də bir o qədər gedib-gələn deyildilər. Amma Bikə üçün belə məsafə bir şey deyildi. O bu məsafədən də adamın soyumağını çox dəqiqliyi ilə hiss edirdi. O allana bilməzdi. Əvvəllər Həsənağanın milis sahəsində yalnız bir adamı vardı, o da Kamal idi. İndi birdən-birə

prokurorla dostluq eləyirdi. Prokuror səviyyəsindən baxanda Kamal çox balaca görünürdü. Bikəni əsəbi-ləşdirən birinci səbəb bu idi. Ürəyinin lap dərinliyində ikinci bir səbəb də vardı. O prokurorun qızı idi. Ailəsi köçüb gələn gündən, həm də biləndə ki, prokurorun doqquzuncu sinifdə oxuyan qızı var, Bikənin ürəyinə xal düşmüşdü. Bikə bilirdi ki, gec-tez bu prokuror belə işləməklə özünü dolaşdıracaq. Qorxurdu gec dolaşa, ona görə də Kamalın bu işə qoşulmasını istəyirdi.

Kamal təcrübəli milis işçisi idi. Bir müddət prokurorun hərəkətinə məəttəl qaldı. Sonra gördü ki, adicə özündən razılıq, bir də təcrübəsizlikdi. Az sonra başa düşdü ki, Həsənağayla prokuror arasında nə köhnə dostluq var, nə də böyük adam, amma susmağı üstün tutdu. Əvvəla, ona görə ki, öz gələcək qohumunu, rayonda hörmətli bir adamı gözdən sala bilərdi. Camaat ona ağsaqqal deyir, başına and içir. Bilsələr ki, Həsənağa prokurorun adicə xəbər daşıyanıdı, bu Həsənağa üçün ölümdən də ağır şey olardı. Ölüm hamı üçün olur. Amma belə şey hamının başına gəlmir, belə xidmətə çox adam razılaşmır. İkinci bir tərəfdən onun üçün tam aydın idi ki, prokuror sistemdə təsadüfi adamdı, adi avantüristdi. Öz-özünü ifşa eləyir, rayonun partiya rəhbərliyi yəqin ki, fikir verir, əgər hələ susurlarsa, daha tutarlı dəlillər əldə etmək üçün gözləyirlər. Son vaxtlar çalışırdı Həsənağa ilə girəvə tapıb təklildə söhbət eləsin. Onu Məmmədovdan uzaqlaşdırsın. Özü də bilirdi, necə başa salacaq.

Nəhayət, Kamal respublika baş prokuroruna faktlar əsnasında bir məlumat yazmışdı. Ancaq qərara almışdı ki, gərək aparıb şəxsən özünə təqdim eləyə.

Məsələ onun gözlədiyi kimi olmadı. Baş prokurorun qəbuluna Kamal çox asanlıqla düşdü. Heç yarım saat çəkmədi onu prokurorun qəbuluna dəvət elədilər. Baş prokuror arıq, orta boylu, qarayanız bir adam idi. Qırx beş yaşı ancaq olardı. Kamalı görən kimi stuldan qalxdı, çeşməyini düzəltdi, gülümsünüb ona əl uzatdı, əyləşməyə yer göstərdi.

—Buyurun, yoldaş kapitan. — Kamal lap çaşmışdı. O həmişə belə anda çalışırdı ki, sözünün canını deyib qurtarsın.

—Buyurun, sizi eşidirəm, — baş prokuror elə gülümsəyirdi ki, elə bil köhnə bir tanışdı. Kamal bilmirdi ona necə müraciət etsin. «Yoldaş general», «Yoldaş prokuror». «Yoldaş Həsənov» bunların hamısını ürəyində dedi.

—Belədi də, — birdən-birə Kamal başladı, hiss elədi ki, çaşıb, amma tez başa düşdü ki, daha dayanmağa, qayıdıb düzəltməyə dəyməz, elə gerisini, mətləbi demək lazımdı. — Mən rayon milis şöbəsində cinayət axtarışı üzrə kapitanam, bağışlayın, cinayət axtarışı şöbəsinin müdiriyəm.

—Başa düşdüm, eşidirəm sizi.

—Düzü, son vaxtlar əlim işdən soyuyub, — məlumatı baş prokurora uzatdı, — burda yazmışam. Mənə elə gəlir, bizim rayon prokuroru cinayətkardır. Bunu rayonda adamlar da görür. Söz yox, bacarıqlı işçidi, çox ciddi cinayətlərin üstünü açıb, amma bir az sonra işi saxlatdırıb. Nə bilim...

—Maraqlıdı...

—Burda yazmışam. Mən də qorxuram cinayət axtarışı vaxtı mənə deyərlər ki, başının üstündəkinə

gücün çatmır, gəlib bizi boğazlayırsan?

—Əlbəttə, deyərlər, — kağıza baxdı, məzuniyyət-dəsən? Bəs harda olacaqsan?

—Mərdəkanda, «Abşeron» sanatoriyasında dincələcəm.

—Yaxşı.

—Bağışlayın, vaxtınızı aldım. — Kamal ayağa qalxdı.

— İcazə verin gedim, yoldaş general!

—Bu yazının necə kopiyası var?

—Biri mənədədi, yoldaş general.

—Elə qoy qalsın səndə. Get dincəl, sonra da get işlə öz yerində, sən öz işini namusla görməkdən çəkinmə, — birdən-birə yenə onun ciddiliyi yoxa çıxdı. Yenə əvvəlki sadələvh adam görkəmi alıb mehribanlıqla gülümsündü. — Yaxşı, get.

Kamal iyirmi dörd gün necə dincəldisə, heç özü də bilmədi. Hər gün cavab gözlədi. Nigarançılıq onu üzürdü. Qayıdıb rayonda da heç bir yenilik görmədi. Elə qulağı səsdə idi. Bikə evə gələn kimi onun başının üstünü aldı. Xəlvətə salıb soruşdu:

—Nə oldu, görüşdün?

—Hə.

—Bəs nə oldu?

—Heç nə...

—Olacaq, mütləq olacaq. Görərsən, gəlib qulaqlayacaqlar.

—Nə deyim, vallah, bu qədər ləngiməyi məni... Bikə onun sözünü kəsdi, pıçılı ilə dedi:

— Nə bilmişdin, insan taleyi həll eləyirlər axı. Elə vur getsin eləmək olar? Gərək yüz ölçüb, bir biçələr.

—Yoldaş, babayaqa, — zarafatla dedi — kişinin evini yıxmısan, məni itiləyib salmısan xalxın üstünə,

indi də həyəcanla nəticəsini gözləyirsən.

—Bah, bah, bah, səni, səni itiləmək olar? Ox, ox, allahın bəlasısan. Özün hər şeyi həll eləmişdin. Mən də, xala xətrin qalmasın dedim. Səni öyrətmək olar?

Bikə həmişə belə eləyirdi. Bir şeyi kişinin yadına salırdı, sonra deyirdi ki, «bah sən özün elə fikirləşirdin, yoxsa, sən olasan, arvad sözünə baxasan?» — Bikə hiss eləmişdi ki, belə olanda kişiylə ləzzət eləyir. Bir də son vaxtlar ona doğrudan da elə gəlirdi ki, onun fikirləşdiyini, Kamal da ürəyində fikirləşir. Bikə o fikri üzə çıxarırdı. Kişini ürəkləndirirdi.

Həsənağa get-gedə əsəbi olurdu. Onun camaat arasında günbəgün hörməti artırdı, hörməti artdıqca özündən daha çox zəhləsi gedirdi. Bəzən hiss eləyirdi ki, bu, hörmətdən çox qorxudur. Həsənağa elə əvvəldən də çox danışib-gülən adam deyildi, indi lap qaradınməz olmuşdu. Əvvəllər prokurorla dostluğu ona ləzzət verirdi. Sonralar hiss elədi ki, bu dostluq deyil. Lap son vaxtlar hiss eləyirdi ki, prokuror onu qonaq yanında buyurmaqdan, alçaltmaqdan həzz alır. Həsənağanın geriyə də yolu yox idi. Bilmirdi neyləsin, ürəyində hamıdan küsürdü, inciyirdi, birinci növbədə Kamaldan, Həsənağa nə istədiyini özü də bilmirdi, öz içində dolaşmışdı, Kamaldan özü qaçırdı, eyni zamanda Kamaldan onunla görüşmədiyinə görə inciyirdi. Özü demişkən, kələfin ucunu itirmişdi. Bir yandan Kamaldan kömək umurdu, o biri yandan onu sancmaq istəyirdi. Kamalı sancmaq üçün istəyirdi girəvəyə salıb oğlunu prokurorun evinə aparsın. Həsənağa rayon camaatını yaxşı tanıyırdı, bilirdi Taleyə

bircə dəfə Məmmədovgildən çıxan görsələr, bəsdir. Nə lazımdır, nə qədər lazımdır uyduracaqlar. Əsas məsələ bundadır ki, həmin dəqiqə məlumat Bikənin ovcunda olacaq. Kamalın belini qırmağa elə bu bəsdə. Nə deyər bilərlər, axı. Hələ ortada rəsmi heç bir şey yoxdur. Söz-sözə gələndə Həsənağa deyəcək ki, «balam, oğlan öyünün xəbəri yoxdu, qız evində çalib-oynayırlar?» Qoy yanib-tökülsünlər. Həsənağa heç özü də bilmirdi Bikədən, Kamaldan niyə belə yanıqlıdı. Bu qonşuluqda Kamal ona nisbətən saf qalmışdı. Ən başlıcası budur ki, Kamal bilirdi Həsənağanın Məmmədovla dostluq deyil. Həsənağaya rahatlıq verməyən bu idi... Həsənağa hələ indiyə kimi oğlu ilə üzbəüz oturub danışmamışdı. Hətta Taleyə veriləsi tapşırığı da Suğraya deyirdi. Sonra Suğra Taleyə atasının sözünü çatdırırdı. Keçən axşam da Həsənağa yatmağa gedəndən sonra Suğra oğluna demişdi:

—Sabah səni dədən qəstinin qabağında gözləyəcək. Axşam saat altıda. Bir az tez get. Sonra gələr, səni görməz orda. Bilirsən ki, hövsələsiz adamdı. Özün bilirsən də...

—Qəstinin qabağında nə var?

—Mən hardan bilim. Amandı, can bala, yadından çıxmasın.

—Yox, çıxmaz.

Həsənağa işdən yarım saat əvvəl çıxdı. Onun kabinetindən mehmanxananın yanına beş yüz metr olmazdı. Amma Həsənağa bu yolu yarım saata ancaq gedib çıxma bilirdi. Rast gələnlərlə görüşmək, ayaqüstü hal-əhval tutmaq lazım olacaqdı. Tale uzaqdan atasını görüb özünü yığışdırdı. Elə indicə mehmanxananın

qapısını açıb çölə çıxan mehmanxana müdiri Törə Həşimin gözü Taleyə sataşdı, onun özünü yığışdırdığını hiss eləyib yola baxdı. Həsənağanı gördü. Törə Həşim görüşmək üçün Həsənağaya tərəf addımladı. Əllərinin ikisini də uzadıb Həsənağanın əlini sıxdı.

—Həsənağa müəllim, qulluğunda olum.

—Sağ ol, ay Həşim! Bizim uşağa de, orda gözləsin — Həsənağa farağat dayanmış uşağı göstərdi. — Mən onlarla görüşüm, — dedi. Gözucu prokuror tərəfə baxdı.

—Oldu, başqa qulluğun?

—Sağ ol, Həşim, sağ ol, — Həsənağa elə gəldiyi kimi də ağır addımlarla prokurora tərəf yollandı.

Zona müxbiri Mehdiqulu müəllim çoxdan bu zona-da işləyirdi. Yerli adam idi. Hər kəsin dilini bilirdi. Prokuror Məmmədov onun xoşuna gəlməmişdi. Ona görə də Mehdiqulu onunla saymazyana danışırdı. Prokuror hirsindən dilini-dodağını gəmirirdi. Çalışdı Mehdiquluya sübut eləsin ki, «mən güclü adamam, sanballı adamam», amma bilmirdi özünün gücünü necə göstərsin. Mehdiqulu köhnə, namuslu bir jurnalistdi. Heç bir qorxan yeri yoxdu. Aralarında qəribə bir vəziyyət yaranmışdı. Söhbətləri tutmurdu, nə də elə-beləcə aralaşib getməyə nəzakət qaydası yol vermirdi. Mehdiqulu gözləyirdi ki, elə bir vəziyyət yaransın ki, heç olmasa xudahafiz deyib, gedə bilsin. Həsənağanın gəldiyini görəndə sevindiindən üzü güldü. Sevindi ki, nəhayət, çıxıb getmək üçün imkan yarandı.

Məmmədova elə gəldi ki, Mehdiqulu qəsdən Həsənağanı görüb şad olduğunu biruzə verdi. Yəni onun xətri səndən əzizdir. Məmmədov da öz növbəsində

borclu qalmaq istəmədi.

—Deyəsən ticarət idarəsinin müdirini görəndə uzun gülmür, — dedi.

—Harda işlədiyindən asılı deyil, adam var, özünü görməyə adam şad olur, adam da var ki, görməsən yaxşıdı...

—Onda bunun özünü indi sənə göstərərəm. — Əlini Həsənağa tərəfə uzatdı, onu bir barmağını qatlamaqla çağırırdı, — gör necə gələcək.

Həsənağa özünü görməzliyə vurub, əhvalını heç dəyişmədən onlara tərəf getdi. Həsənağa gözucu Törə Həşim tərəfə baxdı. Hiss elədi ki, Törə də, oğlu Tale də həyəcan içində bu səhnəyə tamaşa edirlər. Məmmədov çaşmışdı. Bir də Həsənağaya barmağı ilə işarə elədi. Həsənağa yenə onu görməzliyə vurdu.

—Qəribədi, bu gərək mənim işarəmə yüyürə-yüyürə gələydi.

—Başa düşdüm, yoldaş Mamedov, mən getdim.

—Dayan, dayan gör, indi onun başına nə oyun açıram.

—Niyə axı?!

—Sizə qalsa, bu pullu ticarət işçiləri adam alıb-satarlar.

—Eşitdiyimə görə, bu sənin dostundu.

—Hı... Mən ha, mənəm? Hardan hara, mən hara, o hara. Qoy gəlsin.

Həsənağaya bütün bunlar ölümdən ağır idi. Amma üstünü vurmadı. Yaxınlaşıb birinci Mehdiqulu müəllimə əl uzatdı.

—Xoş gördük, Mehdiqulu müəllim.

—Xoş gördük.

Prokuror ona əl uzatmamış kinayəli-kinayəli baxdı:

—Deyəsən, pulun lap çoxalıb, ağırlaşmısan. Həsənağa gözünün ucuyla mehmanxanaya sarı baxdı.

Oğlunun boğazı uzana qalmışdı.

—Yoldaş Mamedov, — səsini lap alçaltdı, — oğlum qəstinin qabağındadır. Xahiş eləyirəm yavaş danış, eşitməsin.

—Daha elə qudurmusan ki, mənə danışmaq öyrədirsən?

—Xahiş edirəm, — yalvarıcı bir səsle Həsənağa dilləndi, — çox xahiş eləyirəm. Ayrı vaxtda nə istəyirsən deyəsən, indi oğlum bura baxır.

—Cəhənnəmə ki, baxır, julik!

Gerisini Həsənağa eşitmədi, dönüb oğluna baxdı. Bu boyda məsafədən Həsənağa oğlunun üzündəki cizgiləri də gördü. Böyüyüb hədəqədən çıxmış gözlərini də Məmmədova sarı döndü, yalnız onun ağzını gördü, dolu iri dodaqları çevrilmişdi, dodaqlar dediyi sözlərdən əlavə, bir-birinə dəyib şappıldayırdı. Üz qıpqırmızı ətdən ibarət idi. Nədənsə, onun üzündə gözlər görünmürdü. Ət içində itib-batmışdı. Birdən sifəti görünmədi, o qırmızı sifət, girdə dolu dodaqlar Həsənağanın ovcunda gizləndi. Şappılıya Mehdiqulu səksəndi. Həsənağanın özü də şillənin səsinə ayıldı. Qulamı elə bil qaldırıb yerə çırpdılar. Həsənağa ayılan kimi də oğlu tərəfə baxdı. Taleyin gözündə elə bil məşəl yanırıdı. Həsənağa dönüb cəld addımlarla mehmanxanaya tərəf getdi. Özü də bilmədən oğlunun üstünə elə qeyzlə qışqırdı ki:

—Rədd ol evə! — Uşaq elə bil yoxa çıxdı. Törə Həşim də özünü mehmanxanaya təpdi.

Mehdiqulu indi ayıldı. Əlini uzadıb Məmmədovu qaldırdı. Məmmədov özünü tamamilə itirmişdi. Nə baş verdiyini hələ anlaya bilmirdi. İstədi qışqırsın. Mehdiqulu onun sözünü ağzında qoydu, sakit, soyuq səsle dilləndi:

—Sərf eləməz. Sənə sərf eləməz. Səs salma. Özün günahkarsan. Get evə. Sənə sərf eləməz.

Elə bil bu səs deyildi, soyuq yağış idi. Məmmədovun üstünə yağırıdı. Onu tam soyutdu, ayıldı. Ayağının altını da indi hiss elədi. «İ... nə oldu.. Neynədim mən?!» Özünü həyət qapısından içəri saldı. İçəri keçən kimi divarın dibində çöküb oturdu...

Mehdiqulu bir an dayanıb prokurorun dalınca örtülən qarıya baxdı. Sonra elə bil ağır bir iş görmüş adam kimi əlini əlinə çırpıb yola düzəldi.

Gün əyilmişdi, üz qüruba gedən günəşin üfüqdəki şüaları qan rənginə çalırıdı. Qəfil qışqırıq tək küy qalxan əbrəşimlərin yuxarıdakı yarpaqları qızıl pullar kimi parıldayırdı. Həsənağa üzünə günəşə tərəf gedirdi. Çalışırdı addımlarında əvvəlki təkini saxlasın, getməyi qaçmağa oxşamasın. Ürəyində öz-özünə təskinlik verirdi: «Əşi, nə olar, olar. Qaradan o yana rəng yoxdu ki, tutallar tutsunlar. Yəqin indi milisioner göndərəcək, göndərsin də, neyləyim. Köpək oğlu, elə bil arvadının üstünə qışqırır. Yenə uşaq orda olmasaydı, bəlkə yola vermək olardı. Əşi, nə olar, olsun. Yəni gəlib milislər yolda qolumdan yapışar? Kim olsa, mənə tanıyır, hər halda elə abırsızlıq eləməzlər. Deyərəm, get, özüm gələcəm, evə dəyib gələcəyəm». Bu yarım kilometrlik yol Həsənağaya elə uzun göründü ki, elə bil o heç vaxt evə gedib çıxma bilməyəcəkdi. Bu yol deyildi, əzab

idi, bu əzab da acı bağırsağ kimi çəkdikcə uzanırdı. Həyət qapısından girəndə Həsənağa uşaq kimi sevindi. Qapını örtüb bir an dayandı. Dərindən nəfəs aldı. Elə bil onu dərin bir quyunun dibindən çəkib indicə çıxartmışdılar. Ən qorxduğu şey onu yolda milis işçilərinin yaxalaması idi: İndi daha qorxusu yox idi. «Lap güllələnməyə də razıyam amma biabır olmağa yox. Hə, indi buyursunlar». Həsənağanın əhvalı tamam dəyişdi. Gümrah addımlarla evə getdi. Suğra eyvana çıxıb ona matdım-matdım baxırdı. Həsənağa gəlib ayaqqabılarını soyundu. Əlini yudu, arvadının üzünə baxmasa da, hiss eləyirdi ki, Suğra ona baxır.

—Nə gözünü bərəldib baxırsan, nə olub?

—Mən nə bilim, nə olub. Uşaq bir gündə gəldi ki, yağın üstünə acıqlanmışan.

—Nə olub ki?

—Əsim-əsim əsirdi. Çənəsinin şaqqıltısından bir kəlmə də deyə bilmədi. Üstünə iki yorğan saldım. Birtəhər yuxulayıb. Yatandan bəri də iki dəfə qorxub, qışqırıb ayılıb yuxudan. Allah sənə insaf versin, bilirsən ki, o səndən necə qorxur. Bir uşağın var, qorxusundan lal olar, ürəyi partlayar. Niyə üstünə qışqırırsan?

—Sən dilotu yemisən?

—Gözümün içində gəz, bəbəyinə dəymə də... Mən də sənə qapıda bu bir uşağın əsiriyəm da...

—Yeməyimi gətir, — evə keçdi. Keçib stolun arxasında əyləşdi. Əlini əlinin üstünə qoyub dayandı. Suğranın yeməyi həmişə bu vaxt üçün hazır olurdu. Bu gün evin bütün qanunları pozulmuşdu. Həmişə kişi səssiz-səmirsiz gəlib otağa keçərdi. Suğra yeməyi gətirib qoyardı. Yemək qurtarana yaxın çayı isti-isti

gətirərdi. Bütün bu dəstgah qurtarandan sonra kişiye veriləsi xəbər varsa, yaxud Suğranın özünün deyiləsi vacib sözü varsa deyərdi, yoxsa, elə bu dəstgahla da görüş qurtarardı. Sonra yenə hər kəs öz işi ilə məşğul olardı, yəni Suğra yerini rahatlayıb toxumağa başlayırdı, Həsənağa da televizora baxardı, ya da yatardı.

Suğra yeməyi, göy-göyertini stolun üstünə qoydu. Gedəndə Həsənağanın səsinə eşitdi. «Orda konyakım da var, onu da gətir». Suğranı təəccüb götürdü, geri döndü.

—Qonaq gələcək?

—Yox.

—Özün özünən içəcəksən?

—Hə...

Suğra heç nə başa düşməyib çiyinlərini çəkdi. Onun fikrincə heç vaxt kişilər tək içmir. Bu, çox qəribə bir hadisə idi.

—Allah xeyir eləsin, — deyib Suğra gedib konyakı da gətirdi. Ürəyində fikirləşdi: «Yox, nə olubsa, olub. Bu elə-belə iş deyil. Gərək uşaqdan soruşaydım. Uşaqda hal qalmışdı ki?» Gözlədi ki, Həsənağa yeməyini yesin, bəlkə özü bir söz dedi. Az sonra Həsənağanın səsi gəldi. «Bəs çay hanı?» Suğra çay gətirdi.

—Bunları yığışdır.

Suğra baxdı ki, Həsənağa konyakı açıb, rumkaya töküüb, amma içməyib.

—Bə niyə içmədin? İstəyirsən Kamaldan, Həmiddən birini çağıraç. Sənə züyy tutsun.

Həsənağa «züyy tutsun» sözünə gülməkdən özünü zorla saxladı.

—Lazım deyil, — dedi.

—Bunları da götürüm? — konyak şüşəsi ilə rumkanı göstərdi.

—Götür, götür çıx!

Suğranın nigarançılığı birə-beş artdı. Kişini bir də sorğu-suala tutmağa cəsarət eləmədi. Özünü Taleyin yanına verdi. Tale yuxuda tər içində idi. Zarıyırdı. Suğra yavaş-yavaş uşağı dümsüklədi.

—Dur, dur, anan qurban, bu vaxtı adam yatmaz, şər qarışan vaxtıdı, dur bala...

...Həsənağanın şilləsinin səsi, rayonun sayılan evlərinin çoxunda telefon zəngi olub cingildədi. Bu şillənin səsi kiminin qapısını döydü, kiminin pəncərəsini taqqıldatdı. Elə Törə Həşimin mehmanxanaya girməyi ilə telefon dəstəyini götürməyi bir oldu. Törənin zəng eləyəcəyi siyahıda Kamalın, Bikənin də adı vardı. Amma Törə görməsə də, xəbər eyni sürətlə yayılacaqdı. Mehmanxana ilə üz bəzək üçmərtəbəli uzun bir yaşayış binası vardı. O cərgə ilə düzülmiş pəncərələr teatr lojası kimi bir şey idi. Orada həmişə, günün hər vaxtında tamaşaçı olurdu. Amma belə nadir tamaşanı görənlər o axşamı hansı evin, hansı ailənin desən əziz qonağı olacaqdı. Bu səhnəni görənlər az qala pəncərədən uçub şəhərə yayıldılar. Xülasə, Həsənağa öz evinə gedib çatana kimi şilləsinin səsi rayonda, yüzlərlə evlərdə, stol arxasında günün ən maraqlı mövzusu oldu.

Həmid kişi yastığa dirsəklənib eyvanda uzanmışdı. Qabağında çay buğlanırdı. Həmidin gözləri yarıyumulu idi. Elə bil öz içinə baxırdı. Xanım eyvanın qırağında oturub ayağını yerə sallamışdı. Nərgizin köynəyinə tikmə gül salırdı. Nərgiz Bikəgil tərəfdən qaça-qaça gəlirdi:

—Ay ciji, Bikə xala deyir ki, durmasın, tez gəlsin.

—Xeyirdimi, a bala, — Xanım ayağa qalxdı. Köynəyi durduğu yerə qoydu, iynəni də üstünə sancdı. — Xeyirdimi görəsən?

—Nə bilim, dedi əlində yağı daşsa da gəlsin.

—Heləmi, yaxşı, indi gəlirəm. — Xanım yarıyüyrək getdi.

Həmid gözlərini açıb Xanımın dalınca baxdı, sonra Nərgizi başdan-ayağa süzdü.

—Vallah, dədə, Bikə xala yaman bir cür idi.

—Nə bir cür, indi cijin savadını artırıb gələr, sonra da qaçar Suğranın üstünə. Allah arvadların hamısına yaraşığı ayrı-ayrı verib, amma başlarını bir cür eləyib. Başın içinə ağıl qoymaq əvəzinə maraqlı qoyub buraxıb.

—Dədə, mən gedim bir az yolda oynayım?

—Cijin gəlsin, gedərsən.

Xanım tez qayıtdı. Gözləri civə kimi qaynayırdı. Elə birbaşa eyvana qalxdı. Həmidin yanında oturdu. Həmid yenə gözünü açdı.

—Hə, yaxşı, de gəlsin. Görürəm maraqlı xəbərlə gəlmisən. Sənən deşilir.

—Ə, dur gedək Həsənağa qardaşgilə.

—Niyə?

—Deyir indicə Həsənağa qardaş prokuroru döyüb yolun ortasında. Qanına qəltan eləyib.

—Ay arvad, aqlını başına yığ.

—Odey, indicə Bikə dedi. Bikə yalan deyən deyil, axı.

—Bu nə deyir ə... — Həmid qalxıb oturdu, — niyə axı?

—Deyəsən, praktör deyib ki, bu rayonda kişi yoxdu. Elə belə deyəndə Həsənağa qardaş da salıb onu ayağının altına — bu şeyləri Bikə deməmişdisə də

Xanım bunları əlavə eləməyi özünə borc bildi. Bəlkə Bikə o yerini eşitməyib. Bəlkə də tələsdiyindən heç söhbətin bu yerini deməyib. Bikə demişdi ki, «biz getsək, yaxşı deyil, siz gedin, sən allah, Xanım, yaxşı-yaxşı öyrən, bizə də bir xəbər gətir».

Həmid kişi ayağa qalxdı. Üstünü-başını düzəltdi. Eyvandan aşağı düşdü.

—Arvad, boş söz-söhbət olar, biabır olarıq.

—Boy, a kişi, görmədin Bikə özü məni çağırırdı.

—Bu nə axmaq iş oldu, ə... Ay qız, sən həyətdə ol!

Gəl, ə... görək bu nə hoqqadı. — Həmid bağın ayağına tərəf addımladı.

Xanım dönüb qızı yumruğu ilə hədələdi. İşarə elədi ki, yola çıxmasın. Kişinin arxasınca addımlarını yeyinlətdi...

42

Hadisə Mehdiquluya çox pis təsir eləmişdi. Əvvəl onda bircə hiss oyandı ki, tez burdan uzaqlaşsın, bir neçə addımdan sonra hiss elədi ki, ürəyindəki bu ağrıdan, narahatlıqdan heç hara qaça bilməyəcək. «Yox, əvvəl gərək katiblə görüşüm». Mehdiqulu dönüb rayon partiya komitəsinin binasına qalxdı. Birinci katibin qəbuluna getdi. Onu içəri dəvət etdilər. Birinci katibin qırx yaşı ancaq olardı. Mehdiqulu müəllimdən cavan idi. Öz yerindən qalxıb irəli yeridi. Mehdiqulu müəllim katibə əl uzadanda daxili bir narahatlıq keçirdi. Özünün yuyulmamış əlinə baxdı. Bəlkə də belə hörmətlə qarşılanmasaydı, narahat olmazdı. Katib görüşüb ona əyləşməyə yer göstərdi. Öz növbəsində katib də gülümsündü.

—Necəsiniz, Mehdiqulu müəllim? İşlər necə gedir?

Bəxtiniz gətirib ki, özünüz bu rayondansınız. Qəzetə gedən materialların çoxu bizim rayondan olur. Ona görə sağ olun. Gecəmiz, gündüzümüz yoxdu. Sizdən nə gizlədim, dönüb olmuşam təsərrüfatçı. İdeoloji işə, mədəni-kütləvi işlərə, mədəniyyət sahəsinə vaxtım qalmır. Bura gələndən heç bir bədii əsər oxumamışam. Gəlib ölü kimi düşürəm. Ayrı cür də olmur. hamı oturub gözləyir ki, katib desin, toxumu səpin. Başlarının üstündə durasan ki, yeri yaxşı sulayın, göllənməyə qoymayın. Bunu mən, partiya işçisi, gedib otuz ilin suçusuna deməliyəm, anlaya bilmirəm. Danlayıram ki, a kişi, sən əkinçisən, işini bilirsən, həyatını vaxtında əkib vaxtında sulayırsan. Kolxoz sahəsini də eləcə elə da, katibi niyə gözləyirsən? Deyir bizi belə öyrədiblər. İcazəsiz əkəndə cəzalanmışıq, daha icazəsiz əkmirik, — katib bir anlıq susdu, birdən qəhqəhə çəkib güldü. — Siz məni bağışlayın. Ağzım qızışıb, elə döşüyürəm. Bağışlayın. Eşidirəm sizi.

—Yox, niyə, maraqlı söhbətdi.

—Maraqlı da olsa, əhəmiyyətsiz söhbətdi. Bunu nə siz yazıb düzəldənsiniz, nə də mən deməklə düzəlməz. Buyurun, Mehdiqulu müəllim.

—Düzü, mən istəmədən, təsadüfən xoşagəlməz bir hadisənin şahidi olmuşam. Sizə məlumat verməyi özümə borc bildim. Siz indi bir saata kimi eşidəcəksiniz. Bu ticarətdə Həsənağa var. Səfərov.

—Tanıyıram.

—İndicə prokurora bir şapalaq vurdu. Taqsır prokurorda idi. Həsənağanı təhqir elədi, hətta Həsənağa ona yalvardı da ki, oğlum baxır, yavaş, sonra nə deyirsən de. Həsənağanın oğlu kənardan baxırdı. Çox psixoloji

43

vəziyyət idi. Prokuror daha da qışqırdı. Bu da vurdu onu. Mən Həsənağanı müdafiə eləmirəm. Bəlkə o, cəzaya da layiqdi, amma bu iş üstündə yox. Dedim xəbəriniz olsun.

Katibin rəngi qapqara oldu. Düyməni basıb ayağa qalxdı.

Katibə qapıda göründü.

—Məni respublika baş prokuroru ilə calaşdır! — qız getdi. Katib bir addım kənara atıb dayandı. Sonra gəlib Mehdiqulu müəllimlə üz-üzə əyləşdi.

—Görürsünüz da... Katibin başı pambığa qatışanda burda belə hadisələr olacaq. Təbiidi. Heç olmasa bərk vurdu şilləni?

—Şillə bərk tutdu, prokuror yıxıldı.

—Biabırçılığa bax, heç olmasa həmişəlik yadında qalar. Onsuz da onun məsələsi həll olunub. Mənə beş gün bundan əvvəl Bakıdan gələn yoldaş deyir ki, mənim prokurorum burda mənim burnumun altında nə oyunlardan çıxır. Mənim kimi katibi gərək bir saat da rayonda saxlamasınlar. Yox, plan verirəm. Bütün planlar artıqlaması ilə dolub. Bəs bu sahə, bəs buna plan yoxdu? İndi prokurorla danışib tezləşdirərəm, çağırınsınlar — şillə vuran da payını alar.

Yenə ayağa qalxıb gəzindi. Bir anlığa Mehdiqulunu elə bil unutdu, dərin fikrə getdi. Birdən ona tərəf döndü, gəlib ona əl uzatdı.

—Sağ olun ki, gəldiniz. Çox sağ olun! Mehdiqulu əl verib xudahafizləşdi. Qapıya tərəf addımladı. Ürəyində fikirləşdi ki, gəlib qanını qaraltdım. Qapının ağzında döndü ki, söhbətə görə üzr istəsin, gördü katib əli üzündə dərin fikrə gedib. Daha mane olmadı.

Səs eşidəndə Həsənağanın ürəyi yerindən oynadı, elə bildi ki, gələn milisdi. Nə qədər elədisə, oturub gözləməyə hövsələsi çatmadı. Qalxıb pəncərədən boylandı. Həmidə görə yenidən oturdu. Alnına, boyunun dalına yüngülcə tər gəldi. Elə o hənirtiyə Suğra birbaşa eyvana cumdu. Qonşularını görəb, özünü toxtatmaq istədi, bacarmadı. Səsi də, özü də titrəyə-titrəyə əlini Xanımın çiyinə qoyub özünü ələ almağa çalışdı.

—Həmid qardaş, xoş gəlmisiz! — O bu sözləri zorla, var gücünü toplayıb dedi. Xanım hiss elədi ki, Suğra bulud kimi dolub, ağlamağa bəhanə axtarır.

—Az, özünü ələ al! Dayan hələ, görək nə olur. Həsənağa qardaş hardadı?

—Öydə, Həmid qardaş, keçin qonaq otağına. — Həmid kişi qonaq otağına keçdi. Suğra xısın-xısın ağlaya-ağlaya sözünə davam elədi: — Az, uşağın bağıryanılıb, ey... İndi hənirtini eşidib, quruyub qaldı, uşağın rəngi-ruhu uçdu.

—Ona niyə demisiz?

—Az özü görəb ey... Gözünün qabağında olub da... Mənə də uşaq danışdı, yoxsa bu mənə ixtilat eliyəndi?

—Can, can, bəs hanı Tale, bir danışdıraq.

—Dəymə, otağında dərs hazırlayır, danışanda birtəhər olur, işin yoxdu!

Qonaq otağından Həsənağanın gümrah səsi eşidildi. Səsin gümrahlığı elə bil Suğranı da dirçəltdi.

—Ay uşaq, ordan yemək-içmək gətirin.

Suğra bilirdi ki, «ay uşaq» sözü uşağa yox, elə Suğranın özünə aid idi. Suğra Xanıma pıçıldadı:

—Az, sözün əslı orda olacaq. Orda hazır yemək var. Ağzı açıq konyak var. Sən allah, apar ver onlara. Məndə taqət qalmayıb. Özün də fəhm elə, gör bir şey eşidə bilirsənmi.

Xanım bu tapşırıqdan lap ruhlandı, pılətəyə tərəf cumdu. Çolpa çığırtmasını iki qaba çəkdi. Qapının ağzında bir an dayandı ki, yaxasını-başını düzəltsin, yadına düşdü ki, iki əli də doludu. Yavaşca ayağı ilə itələyib qapını açdı. Stola yaxınlaşdı.

—Axşamınız xeyir, Həsənağa qardaş.

Həsənağa bu balaca boylu, qıvrıq qadına baxdı. Gözləri par-par yanırdı. Xanımın üzündəki qırıqlar adama elə gəlirdi ki, yaşlılıq əlaməti deyil, elə anadangəlmədi. Saçında bir dənə də ağ tük yox idi. Yerişinə baxanda adam onu uşağa oxşadırdı.

—Xoş gəlmisiniz, Xanım bacı, sizi işlədirlər?

—Noolajağ. Yazıq Suğrada can var ki — yeməyi onların qabağına qoyub geri dönəndə sözünü tamamladı. — Allah mərdiməzarın öyünü yıxsın—qəsdən qapını aralı qoydu, çıxdı, çıxan kimi də dayanıb qulaq asdı. Evdən heç bir səs-səmir çıxmadı. Kedib konyak şüşəsini və qədəhləri apardı. Evdə kişilərin susduğunu görüb dözmədi:

—Bizim kişinin də dilavərliyindən olmaz. Ağzına su alıb oturacaq — dönüb aram-aram papirosunu tüstülədən Həmidə baxdı. Həmid özünü elə çəkmişdi ki, guya Həsənağanın çox vacib bir işi düşüb ona, indi xəyalında ölçüb-biçir ki, necə əncam çəksin. Xanım Həmidin oturuşunu görəndə lap hirsələndi.

—Allah kömək olmuş, elə oturub, elə bil şəkil çəkdirir.

Həmid tərs-tərs Xanıma baxdı.

—Ə, açıl başımdan! — dedi. Xanım qapıdan çıxdı. Yənə qapını aralı qoydu. Həmid yaxşı bilirdi ki, arvadı indi dayanıb qulaq asır. — A kişi, allah bu arvad xeylaqlarını ayrıca adam kimi yaratmayıb ha... Allah görüb ki, kişilərin bəzisi ağır gəlir, bəzisi yüngül, bu arvadları kişilərə pərsəng eləyib.

—İşin yoxdu, Xanım bacı yaxşı adamdı. — Qədəhlərə konyak süzdü — bismillah elə... Sağ ol, Həmid kişi, yaxşı deyiblər, yaxın qonşu uzaq qohumdan yaxşışdı. Sağ ol.

—Sən sağ ol, ay pir olmuş! Sənin sağlığına. Hər şey yaxşı olar. — Həmid bilmədi daha nə desin. Qədəhi başına çəkdi. Sonra da başını aşağı dikib yeməklə məşğul oldu, başını qatdı. Həmid hələ müəyyən eləyə bilmirdi ki, indi nə danışmalıdı. Belə yerdə nə deyərler axı. Ürək-dirək verməli deyil. Təsəlli verməli deyil, sorğu-sual eləmək yaxşı düşməz. Deyəcəyi sözü elə bil yeməyin içində axtarırdı, yeməyi çəngəllə didələyirdi. — Elə indicə Bikədən bizim arvad eşidib, deyib ki, sarı-qayalılar kişi deyil, sən də onu salmışan təpiyinin altına. Özün bilən yaxşıdı, vəzifə adamısan, gərək sən onu belə eləməyəydin, daha eləmişən. İndi ki, eləmişən, lap əcəb eləmişən. Qoy bilsin ki, xəmir yeyənin acizi olmaz. Qoy görsün ki, papaq altında kişilər var. Sən qudurğanlığa bax ey... gör qanının bahasını danış.

Həsənağa dinmirdi, o da gözünü boşqaba dikmişdi. O da bilmirdi nə desin. Danışmamaq ona sərfəli idi, uydurulanlar, deyilənlər onun xeyrinə idi. «Qoy danışsınlar. Mən nə qədər sussam, o qədər yaxşı olar, bir də danışib nə deyim axı... Görəsən Tale eşidibmi? Eşidibsə

də danışmaz. Yəni görəsən dalımca milis göndərməyəcək? Bəlkə biabır olmasın deyə heç şikayət eləmədi. Görənlər olub axı. Şikayət eliyəcək, mütləq şikayət eliyəcək, görün olmasaydı başqa məsələ. Xalq şikayətə onun üstünə gəlir. O kimə şikayət eliyəcək ki, sanksiya verəcək, vəssalam-şüttamam. Tülkü tülkülüyünü sübut eliyincə dərisi boğazından çıxar» — Həsənağa fikirləşdikcə elə bil ağırlaşdı. Elə bu fikirlərdən tikə boğazında dirəndi. Həsənağa bir-iki dəfə udqundu, gördü yox olmur, baş qatmaqdan ötəri qədəhlərə konyak tökdü. Yenə udqundu, deyəsən keçdi, «Şər deməsən xeyir gəlməz, evi «yüngülləşdirim»... Hər halda ehtiyatlı olmaq lazımdı» — qədəhi qaldırdı.

—Əşi, nə olar, olar. Siz sağ olun, sağ ol, qonşu.

—Yox, yox, qonşu, bu olmadı. Sizin sağlığınıza, ailənin, balannan bir yerdə. Qaldı qonşuluqda, yüngüllük düşməsin, məndən asılı nə olsa, göz üstə. Bu yaşım da sən kimi oğuldan ötəri nə desən eliyərəm. Nətəhəri olmasa, köhnə «razvetkayam».

Həmid çox az vaxtlarda «kəşfiyyatçıyam» deyib lovğalanardı. Bu gün də elə nadir günlərdən idi. Onlar qədəhləri qaldırdılar. Həsənağanın elə bil boğazının yolu açıldı. Bir-iki tikəni tələm-tələsik içkinin dalınca çeynəyib uddu. Elə bil ağılına gələn sözü deyib canını qurtarmağa çalışdı:

—Həmid kişi, deyirəm uşaqlar bir-iki yüngül çamadanı aparıb sizə qoysunlar, görək bir müddət işlər necə olur, hər şey olar da?!

—Hə, hə, o nə sözdü? Ə, Xanım!

Xanım elə qapının dalında imiş, içəri gələn kimi heç kişinin sözlərini gözləmədi.

—Əşi, ev-eşiyim sizə qurbandı. Nə lazımdı aparaq, nə qədər lazımdı göz bəbəyi kimi qoruyub saxlıyıraq. Bu saat...

Həsənağa onun sözünü kəsdi:

—Hələ tələsməyin, qoy qaranlıq qarışsın, görün olmasa yaxşıdı.

Həmid başını arifanə yellətdi.

—Siz gedin, Suğra bacıyan gedəsi şeyləri ayırın.

Xanım bir az da yaxınlaşdı:

—Sizin əziz canınız üçün, Həsənağa qardaş, kişi eşidən kimi dedi, gedək, belə vaxtda adamı tək qoy-mazlar. Birdən lazım olarıq. Adam adama nə gündə lazım olar? Çayı qənsərində süzülü qaldı. Gedək dedi.

Həsənağa razılıqla başını tərpətdi.

—Bilirəm, bilirəm... Xanım bacı. Çox sağ olun.

—Arvad, dedim get, yır-yığış eləyin. Suğra bacı ilə köməkləşin.

Nərgiz bir az gözlədi, anası əncirin yanında, ağac-ların arasında gözdən itdi. Ara qapının səsi eşidildi, özünü verdi darvazaya, qapını açıb başını yola çıxartdı. Bu dar, iki tərəfi evlərin barları ilə tutulmuş dəhlizə oxşayan bir yol idi. Təxminən yüz əlli metrədən sonra böyük şosseyə birləşirdi. Elə o yolun birləşən yerində balaca bir şüşəli köşk vardı. Tacir Səfərin köşkü idi. Tanışlar ona zarafatla Tacir Səfər deyirdilər. Nərgiz başını qapıdan göstərən kimi köşkün yanında çöməlib oturmuş oğlan ayağa qalxdı, köşkün qapısını bağladı, həm də elə bağladı ki, yəni bax ha, görürsən, idarəni mən bağlayıram. Sonra açarı barmağında yelləyə-yelləyə aramla Nərgizə tərəf addımladı. İndi qapının

arasından onun ancaq burnu görünürdü. Tacir Səfərin oğlu Vahid bu gün günortadan sonra köşkdə tək qalmışdı. Yeddi manatlıq mal satmışdı. Arada qaçıb bir manatlıq tum almışdı. Köşkü bayaqdan bağlayıb getməli idi, amma qapının arasından Nərgizi gözləyirdi. Vahidgilin evi burdan əlli addım o yana idi. Bir il idi ki, onlar beləcə, bir-birinə xəlvət baxırdılar. Nərgiz qapıda görünmürdüsə, deməli, fəvqəladə hadisə baş verib. Bir-iki il bundan əvvəl isə həmişə bir yerdə oynayan uşaqlar idilər. Oynayırdılar, dalaşarıdılar, küsülü qalardı. Keçən il Vahid yeddinci sinfi bitirib, daha oxumadı. Köşkdə atasına kömək edirdi. Hər axşam beləcə, Vahid yolunu burdan salır, salam verir, Nərgiz də salam almaq əvəzinə gülümsünürdü. Vahid gəlib çatanda Nərgiz yola boylandı. Heç kəsin olmadığını görüb başını lap uzatdı, Vahidə baxıb güldü, yenə geri çəkildi. Vahid ona tərəf gəldi. Qapıya yaxınlaşdı, pıçılıq bir səslə dilləndi:

—Xəbərin var, xəbərdən?

Nərgiz yenə başını yola uzatdı, o yan-bu yana baxdı, heç kəs yox idi.

—Nə xəbərdi? Yolda durma, gəl bəri, görən olar. Tez keç, — qapını açdı. Vahid qorxa-qorxa həyəətə keçdi, qapının dalına qısıldı. — Qorxma, evdə heç kəs yoxdu. Nə xəbərdi?

Vahidin iri ala gözlərində elə bil işıq oynadı. Onun baxışları Nərgizin yanağını, çiyələk kimi qıp-qırmızı dolu dodaqlarını, qabarmış sinəsini sığalladı. Nərgiz də öz növbəsində, o baxışların istisini yanağında, sinəsində hiss elədi. Vahid pıçılıq ilə dedi:

—Həsənağa dayı prokuroru döyüb.

Nərgiz özünü bilməməzliyə vurdu. Yoxsa, söhbət qurtardı, nədən danışardılar.

—Ba, niyə?

—Deyəsən prokuror onun üstünə kəkələyib. O da ilişdirib ağzının üstünə. Dədəngil hardadı?

—Elə olara gediblər. İndi necə olacaq?

—Nə bilim, indi bir müştərim deyirdi ki, hayıf Həsənağa kişidən, tutacaqlar onu.

—Niyə?

—Prokuroru döydüyünə.

—Bəlkə günah prokurordadı.

—Nə olsun ki, ağzında prokuror deyirsən ey, rayonun ağasıdı.

—Tükanda tək idin?

—Hə, dədəm azarlayıb. Nərgiz?

—Hı...

—Nərgiz, səni ayrı adamnan görsəm, sən ayrı adama getsən, onu da öldürəcəm, səni də.

—Axmaq, axmaq danışma.

—Dedim da, yadında qalsın. Əlbəttə ki, siz bizi bəyənməzsiz, biz kasıb adamlarıq.

—Məsələ döylətliliklə, kasıblıqladı?

—Əlbət ki, səni göndərəcəklər Bakıya oxumağa, vəssalam.

—Getmiyəcəm, dəlləklik öyrənəcəm. Gərək hamı alim ola? Sənə görə yox e, dədəmin, cijimin yanında olum.

—Mən də oday... bax, elə o butkada ömrümün axırına kimi satıcılıq eliyəcəm. Nə olub ki... Yaxşıca sənətdi — birdən elə bil yadına nəsə düşdü — ala, a...a sənə semişka almışam — cibindən tum çıxarıb Nərgizin ətəyinə tökdü.

Bikə xanım çox gözlədi, nigarançılığı lap artdı. Elə bu vaxt zəng oldu. Kamal idi.

—Bikə, mən getdim kəndə cijimə dəyməyə... Bikə onun sözünü kəsdi:

—Xəbərin var?

—Var, bilirəm, nətəridi orda işlər?..

—Mən də nigaranam, Xanımı göndərmişəm.

—Mən getdim, sabah qayıdana hər şey aydınlaşar. Soruşan olsa, deyərsən, zəng eləmişdilər, cijim azarlıdı. Oldu!

—Hə... hə... Getməyin yaxşıdı, get görək nə olur. Bikə əri sarıdan arxayınlaşdı, bu xəbəri eşidəndən nigarançılıq onu almışdı ki, Kamal özünü necə aparacaq. Kimə tərəf çıxacaq. Kim bilsin ki, bu işin axırı necə olacaq? Bikə onu da fikirləşmişdi ki, birdən işin üstü açılar, deyərlər ki, bunlar sözü bir yerə qoyub, biri əvvəlcədən prokuror haqqında yuxarı məlumat verib, o biri də camaat arasında onu hörmətdən salmaqdan ötəri döyüb. Belə yaxşıdı, Kamal heç burda olmayıb, xəbəri də yoxdu.

Bikə ara qapıdan keçib əncirin yanından Xanımgilin həyətinə boylandı, heç kəsi görmədi. Bir az da irəli gəldi. Gün yeni batmışdı, hələ hava tam qaralmamışdı. Hər yer aydın görünürdü. Bikə eyvana, həyətə göz gəzdirdi, birdən darvazanın yanında üz-üzə çöməltmə dayanıb tum çırtlayan Nərgizlə bir oğlan uşağını gördü. Oğlanın Vahid olduğunu da özü üçün aydınlaşdırdı. Yavaş-yavaş ara qapıya yaxınlaşdı. Qapı səs salmasın deyə onu ehtiyatla açdı. İstədi desin ki, «zəmanə korlanıb» — öz qızı Aynur yadına düşdü. «Maşallah, maşallah, Sarıqayalı dönüb olub Parij.

Bunların yanında Parij də qələt eliyər». Bağın ayağından, əncir tərəfdən səs gəldi. Bikə bu səsi eşitdi, yenidən qapının yanına qayıtdı. Pəncəsi üstə qalxıb möhrədən boylandı. Qabaqda Həmid, onun arxasınca Suğra, lap arxada isə, elə sürünə-sürünə gətirdiyi çamadan boyda olan Xanım gəlirdi. Həmidin əlində iki çamadan var idi. Suğrayla Xanım hərəsi bir çamadan götürmüşdü. Onların yerişindən bilirdi ki, çamadanlar ağırdı. Bikə özünü barının dalına verdi ki, onu görməsinlər.

Səsi Nərgizlə Vahid də eşitdi. Vahid bir az da aşağı əyilib qapının arasından yola sivişib çıxdı. Nərgiz səsizcə pəncəsi üstündə qaçıb eyvanın kənarında oturdu. Guya bayaqdan burda durub, özü də gələnlərin səsini eşitmir.

—A qız, qaranlıqda niyə oturmusan? — nəfəsi-nəfəsinə çatmadığından Xanımın səsi xırıldadı.

—Özüm siz gəlməyincə yandırmırdım işığı. Xoş gəlmisiz, Suğra xala, — Nərgiz yüyürüb ona kömək eləmək istədi. Amma çamadanda tutmağa yer tapmadı. Qayıdıb yüyürdü ki, işığı yandırın, Həmid kişi onun fikrini başa düşdü:

—Yandırma, a qızım. — Xanımla Suğraya tərəf döndü, — siz çamadanları qoyun yerə, özüm apararam.

—Onda, Suğra, biz gedək gətirək.

—Bəlkə mən gedim? Gücünüz çatar?

—Yüngüldü, ikicə çamadan qalıb. — Suğra pıçıldadı, — özümüz gətirərik.

Bikə o biri çamadanların gəlməyini də gözlədi. Suğranın qayıdıb getməyini də gözlədi. Gözlədi ki, bir az da keçsin. Xanımgilin evində də, eyvanında da işıqlar

yandı. Bikə ara qapıdan keçib səssiz-səmirsiz eyvanın qabağına gəldi. Elə bu vaxt gözlənilmədən Xanım çölə çıxdı. Bikəni eyvanın qabağında görüb ilk baxışdan tanımadı. Onu kölgəyə oxşatdı, qorxub geri çəkildi.

—Bismillah, bismillah.

—Az, qorxma, mənəm. Bikəyəm, — Bikə tələsik eyvana qalxdı. Onun qolundan tutdu. Xanım tir-tir əsirdi — az, qorxma!

—Boy, ürəyim ağzıma gəldi. Nətəri gəlmisən ki, səsi eşitməmişik. Boy, ürəyim necə uçunur.

Bikə onu evə çəkdi.

—Az, Nərgiz bala, bir stəkan su gətir. O qapının cəftəsini sal suya, buna cəftə suyu verək. Eh, allah köməyin olsun, səndə də ürək yoxdu ha...

—Az, neyləyim, indicə girmişəm içəri, həyətdə heç kəs yox idi. Çıxıram, — qapıda kölgə. Özü də elə yekə göründü ki, ürəyim «cağğ» elədi. Dedim öləcəm.

—Gözləməkdən yoruldu. Dedim, bu Xanım nə gec gəldi. Özüm gəldim ki, görüm xeyirdimi? Yəni salamatlıqdımı?

—Az, uzun işdi. Qoy bir özümə gəlim. Evdən Həmidin səsi gəldi:

—Ə... Kimdi o, hələ...

—Bikə bacıdı, mənən işi var.

—Hə? Nə olar. Xoş gəlib.

Nərgiz yüyürüb Bikənin yanına gəldi, bir stəkan su gətirdi. Bikə Nərgizin üzündən öpdü.

—Aynur necədi? Evdə təkdi? —Nərgiz soruşdu.

—Hə... dərs oxuyur. — Bikə cəftə suyunu Xanıma verdi — iç, — Xanım iki qurtum alıb stəkani Nərgizə qaytardı.

—Sənin kimi avara deyil ki... Kitabı açan kimi bu batmışın yuxusu gəlir.

Nərgiz söhbəti dəyişmək məqsədilə dedi:

—Bikə xala, evə gəl da...

—Yox, qızım, sən get, mənəm Xanıma sözüm var. Get sən.

Rayon mərkəzinin ən maraqlı axşamlarından biri idi. Bu axşam bütün evlərdə elə maraqlı söhbət vardı ki, hətta televizoru olanlar, televizora baxmağı da yaddan çıxarmışdılar. Hər evdə söhbət o evin sahiblərinə sərf eləyən tərzdə gedirdi. Söhbət gedirdi, amma hər kəs öz ürəyində Həsənağaya qarşı münasibətini, onunla üz-üzə gələndə görüşməyin tərzini fikirləşirdi. Bəzisi işə gedib-gəldiyi yolu elə planlaşdırırdı ki, Həsənağayla rastlaşmasın. Kimi, əksinə, gedib Həsənağayla görüşməyi özünə borc bilirdi. Amma ürəklərində öz işlərini elə qururlar ki, sonra bir əngəli çıxmasın. Çoxu bu əhvalatı eşitməmiş olacaq. Kimi xəstə imiş, kimi kənddə, kimi qonşu rayonda, bəzisi də lap Bakıda olmuş olacaq. Yoxsa, hara lazımdı, gedərdilər, bu məsələyə öz münasibətlərini bildirərdilər. Yoxsa, elə şey olar ki, bu boyda işlər ola, bu boyda kişilər də qıraqda ağzına su alıb dayana? Elə şey olmaz, ola da bilməz! Biz bir qaşığı qanımdan qorxub çəkilən kişilərdən deyilik — hamımızın xorla oxuduğumuz nəğmədi. Biz ölümdən qorxmuruq, başımızı aşağı salıb balamızın bir loğma çörəyini qazanan adamlarıq.

Həsənağanın gözünə təzəcə yuxu getmişdi — xoruzlar banladı. Ona elə gəldi ki, heç yatmayıb, amma gözünü açıb pəncərədə işığı görəndə başa düşdü ki,

bu, birinci xoruzun banı deyil. Deməli, xeyli yatıb. Həsənağa bu günə kimi bu xoruz banını eşitməmişdi, bu vaxtlar həmişə şirin yuxuda olurdu. Nigarənçiliq adamın yuxuda da qulağını səsdə eləyir. Adamın yuxusu da səksəkəli olur. Durub yerinin içində oturdu. Başında küt ağrı var idi. Pəncərənin o üzündə yaz səhəri açılırdı. Hava bir az dumanlı idi. Yarpaqlar yuyulmuşdu, elə yaşıl, elə körpə idilər ki, adamın yeməyi gəlirdi. Həsənağanın ağına gəlməzdi ki, sərçənin də səsi belə məlahətli olarmış. Pəncərənin qabağında balaca əl topu kimi tez-tez yerə dəyib qalxan iki sərçənin arabir gələn səsi elə bil Həsənağanın ürəyinin içindən keçib gəlirdi. Həsənağa o səslərin tamını da ağızında hiss eləyirdi. Onlar şirin, ətirli damcılara oxşayırdı. Elə bil o səslərdən adamın ürəyi genişləniydi. Həsənağa gərnəşdi, sinə dolusu nəfəs aldı. «Zəhrimara dönəsən səni, dünənki gün, tufan idi, nə idi bilmək olmur. Yox, dalımca gəlmədilər, balam. Əşi, özü sanksiya verəcək, özü də tutduracaq. Bu gecə gəlmədilər-sə, deməli, məsələ uzanır. Uzanırsa, onda iş də görmək olar. Birinci növbədə durum işə gedim, guya heç nə olmayıb. Bəlkə o bu əhvalatı heç kimə deməyib, bəlkə Mehdiqulu müəllim onu qoymayıb hay-küy salmağa. Axı prokurorun döyülməyi onun özü üçün də yaxşı deyil. Bəlkə heç üstünü vurmaq istəmir. Yox, əşi, inanmıram. O məsələni belə qoymaz. Bəlkə girəvə gözləyəcək ki, məni başqa iş üstündə ilişdirsin, hə, bu da ola bilər. Eh... görək da... hər halda işə getmək lazımdır. Bir də, işləri ehtiyatlı tutaq gərək. Eh, başdan-ayağa zibil içindəyik. Gərək, tapşırım anbarlardan difsit malları çıxartsınlar üzə, yox, tez işə getmək lazımdı».

—Suğra!!!

Suğra hövlnak özünü otağa saldı. Çarpayını boş görüb bir az da qorxmış halda geri döndü. Həsənağanı gördü. O, pəncərənin qabağında dayanmışdı. Qıçları boşaldı, çarpayıda oturdu. Suğra gecəköynəyində idi. Gecəköynəyi də əyninə həm gödək idi, həm də dar. Elə ona görə də mən özgə arvadının təsvirini sizə verməyəcəyəm. Amma Həsənağa arvadına baxdı, bir anlığa hər şey yadından çıxdı. Gəlib Suğranın yanında oturdu. Əlini Suğranın dolu baldırının üstünə qoydu, gülümsədi. Suğra indi özünə gəldi. Dərindən köks ötürdü.

—Eh, ay Həsənağa, onu bilirəm ki, sən mənim axırıma çıxacaqsan. Ürəyim qopmuşdu. — Həsənağa onu yumşaq çarpayıya tərəf itələdi. Suğra müqavimət göstərmirdi, amma çarpayıda yerini rahatlaya-rahatlaya elə danışırdı — evdə olan-olmazı yığış vermişəm qonşuya, bilmirəm axırı necə olacaq, yuxum çəkilib ərşə, gecə gözümü yummamışam. Sən də qəfildən çağırırdın, ürəyim qopmuşdu. Nə istəyirdin?

—Çay, çay istəyirdim.

—Gedim gətirim...

—Yox, yox, hələ tezdi. İçərəm da...

...Həsənağa çay içib, səliqəli geyinib işə getmək istəyəndə Suğra onu qapıda bir də saxladı, boyun-başını düzəltmək bəhanəsi ilə çiyinə, yaxasına əl gəzdirdi:

—Sən Taleyin canı, kim nə dedi, cavab vermə. Dinməz get, dinməz gəl, görək axırı necə olur. Günortaya yeməyinə gəl ha... vallah, yoxsa qorxudan azarbezara tutularam.

—Yaxşı, yaxşı, gəlməsəm də, zəng eliyərəm. — Elə

bil Həsənağanın indi yadına düşdü ki, evində telefon var. Gülümsünüb başını buladı.

—Nə oldu genə, niyə gülürsən?

—Heç, ay arvad. Evdə yetim quzu kimi bütün günü məliyə telefon, indi dünəndən bəri «mıq» eləməyib susub...

—Eh, sən də nə fikirləşirsən, cəhənnəmə eləsinlər, görmürsən Bikəgil də yoxa çıxıb. Təki sən sağ ol.

Həsənağa başını aşağı dikib gedirdi. Gördüklərini də görməməzliyə vururdu. Şərait yaradırdı ki, salam vermək istəyən çətin vəziyyətə düşməsin, görüşmək istəməyən qaçıb gizlənə bilsin. Salamlaşanlar da vardı, kimi oğrun-oğrun, kimi mərdi-mərdanə gəlib görüşürdü. Bəzi idarə müdirləri də kimi bəhanə ilə, kimi də açıq-açığına, üz-üzə gəlmək istəmirdi. Şəhərin tən ortasında nəhəng bir karvansara vardı. Həsənağa bir müddət hasarın qırağı ilə getməli idi. Bura hər yerdən görünürdü, prokurorluqdan, rayon icraiyyə komitəsindən, həm də partiya komitəsinin binasından. Ona görə də yolun bu hissəsi səhra kimi kimsəsiz idi.

Buradan başlayıb öz idarəsinə kimi dörd-beş yüzmetrlik məsafəni yaxşı bilirdi ki, baxışlar altında gedəcək. O bilirdi ki, gözünə heç kəs görünməsə də, qarşısına heç kəs çıxmasa da, pəncərələrin arxasından ona gözlər baxır. Elə o fikirlə, indi o baxışlar altında yeri yirdi. Az qalmışdı ayağı-ayağına dolaşsın, özünü ələ aldı. Üzbəüzdə dəlləxana vardı. Dəlləxananın yola baxan üzünü şüşəbənd idi. Surxay müştəri üzünü sabunlayırdı, birdən Həsənağanı gördü, dənüb baxdı ki, o biri dəlləklər də işini yarımçıq qoyub ona tamaşa eləyirlər, Surxay müştəriyə güzgüdə müraciət elədi.

—Atam, bircə dəqiqə döz, gedim o kişi ilə görüşüm. Olar?

Müştəri işarə olunan tərəfə baxıb Həsənağanı gördü, ayağa durmaq istədi, nəşə fikirləşib yenidən oturdu:

—Hə, nə olar, get görüş.

Surxay əynində xalat, qolu çirməli yola çıxdı. Düz Həsənağanın üstünə yeridi. Həsənağa onu görüb təəccüblə baxdı, üstünə gəldiyini görüb dayandı. Oğlanı yaxşı tanıya bilmədi. Oğlan ona yaxınlaşanda gülümsünüb əlini uzatdı:

—Həsənağa dayı, dedim səhər-səhər bir kişi əli sıxım. Görürəm görüşməyə çəkinənlər də var. Dedim görüşəcəyəm, ey.

—Bəs sən çəkinmirsən, a bala?

—Mənə nə var. Nə qədər ki, dünyada baş var, başın da üstündə tük bitir, mənim işim də olacaq, çörəyim də.

—Sağ ol, bala!

—Mən gedim, müştəri üzüsəbənlü qalıb.

—Get, sağ ol. Kimin oğlusan?

Surxay dalın-dalın addımlaya-addımlaya gülümsündü.

—Dədəm də dəllək idi. Dəllək Muxtarın, — deyib getdi.

—Hə... allah rəhmət eləsin. — Həsənağa bu sözləri yenə ayağının altına baxa-baxa dedi. Həsənağa daha öz kabinetinin qapısını açıb içəri keçənə kimi heç kəslə salamlamıdı. Kabinetə keçmək istəyəndə, hiss elədi ki, ona baxırlar. Yan-yörəsinə boylandı. Qapının iki tərəfindən üç-dörd cavan işçi farağat əmrində dayanmış əsgər kimi əllərini yanlarına sıxıb dayanmış-

dılar. Həsənağa onlara salam verdi. Oğlanlar sevincək ona əl uzatdılar.

—Necəsiz, müdür?

—Xoş gördük, müdür.

—Müdür, qulluğundayıq.

—Bala, işinizlə məşğul olun, — deyən kimi oğlanlar dağılışdı. Hərə öz iş yerinə getdi. Amma onların hərəkəti Həsənağaya ləzzət eləmişdi. O öz kabinetinə girdi. Gəlib öz stolu ilə üz-üzə dayandı, gülümsünüb, stola salam verdi: «Görürsən də, belə-belə işlər olur dünyada». — Bunu ürəyində dedi. Keçib öz yerində əyləşdi. Bir müddət hərəkətsiz dayandı, nə edəcəyini, işə nədən başlayacağını bilmədi. Stolun üstündəki kağızları götürüb baxdı, elə bil bu kağızlar ona tanış da gəlmədi. Elə bil dünəndən bəri beynində qarğabazarı kimi hay-küy salan fikirlər birdən-birə pərən-pərən düşmüşdü. Qeyri-ixtiyari zəngin düyməsini basdı. Üzbəüz otaqda oturan Durna tələm-tələsik içəri gəldi:

—Bəli, müdür, buyurun!

Durna kiçik mühasib vəzifəsindəydi, əslində isə katibəlik eləyirdi. Həsənağanın indi yadından çıxmışdı Durnanı kimin xahişi ilə işə götürüb, amma dəqiq bilirdi ki, xahişlə işə götürüb. İndi Həsənağa bilmirdi qızı niyə çağırır. Nə isə... bir söz demək lazım idi.

—A qızım, çayın yoxdu ki?

—Bu saat, müdür, bu saat, — qız getdi, getməyi ilə qayıtmağı bir oldu, — olar, müdür?

—Buyur.

—Çay beş dəqiqəyə hazır olar, sizə bir söz demək istəyirəm.

—Buyur, de.

Qız qayıdıb qapını örtüdü, yaxına gəlib səsini alçaltı.

—İstədim gecə zəng eliyəm, dedim telefonnan yaxşı düşməz. İndi də az qala yadımdan çıxmışdı. Bu raykomun birinci katibi yoxdu?

—Hə, — Həsənağa maraqla qıza baxdı.

—Onun katibəsi mənim rəfiqəmdir. Dünən axşam katib Laləyə deyib ki, məni respublika prokuroru ilə cəlaşdır.

Həsənağanın marağı lap artdı, qıza yer göstərdi:

—Hə... hə... otur. Qız əyləşdi.

—Hə, onu deyirəm axı. Lalə onları cəlaşdırıb. Nə danışıblarsa, katib sonra Laləyə deyib ki, zəng elə prokurora, mənim adımdan de, səhər Bakıda, respublika prokurorluğunda olsun! Lalə deyir, prokurora deyəndə elə bil quyuya daş tulladı. Prokurorun cıncırığı da çıxmadı, nə hə, nə də yox dedi.

—Getdi?

—Raykom deyəndən sonra, bə nə? Həlbət ki, gedib. Boy, yəqin çay daşdı, — qız cəld öz otağına qaçdı. Həsənağa hələ indi fikirlərin ucunu tapdı: «Hə, katibin xəbəri var. Görəsən ona kim deyib? Görəsən bu mənim xeyrimədi, yoxsa zərərimə. Zərərimə o vaxt olmuş olardı ki, indi mən qazamatda olaydım. Hər halda, hələlik də olsa xeyrimədi. Sonrası allah kərimdi. Mən nə cavab verəcəyəm? Soruşsalar nə deyim? Bəlkə o tamam danacaq. Onu nədən bilmək olar? Əgər şikayət eləyəcəksə, əvvəlcə o danısacaq, hər şeyi də öz xeyrinə. Söhbəti də öz xeyrinə quracaq. Onda gərək mən də bir şey fikirləşim. Sonra başqa şey danısaram. Mehdiqulu müəllim yalanımı çıxardar. Bir az da özümü dolaşdıraram. Bəlkə mən də bir ərizə yazım ki, məni

təhqir eləyib? Mənim əl qaldırmağım işləri korlayır. Mehdiqulu müəllim də elə adamdı ki, ürək eliyib yanına getmək də olmaz, nə var, onu deyəcək».

Durna çay gətirdi.

—Sağ ol, qızım! Rəfiqən demədi ki, katibə kim xəbər verib?

—Yox. Amma zəng eləyim soruşum da...

—Yox, əşi, yaxşı düşməz.

—Müdürlük, o bilməyəcək ki, siz soruşursuz. Biz gündə on dəfə zəngləşirik. Elə burdan zəng eləyim, — dəstəyi götürdü, nömrəni yığdı, telefondan qız səsi gəldi:

—Alo?

—Lalə, salam. Özüm səsimi çıxartmırdım ki, birdən kişi trupkanı götürər. Az, yanında adam çoxdu?

—Onda qalsın.

—Yox, sən de.

—Kişiyə bizim müdürün məsələsini sən bilən, kim deyib?

Dəstəkdən qızın səsi elə bərk gəlirdi ki, Həsənağa da asanlıqla eşidirdi. Durna özü də dəstəyi aralı tutmuşdu.

—Hə siz, müxbirin telefonunu istəyirsiniz? Mehdiqulu müəllimin nömrəsi 5-18-di. Özü dünən axşam burda idi.

Durna Həsənağanın üzünə baxdı ki, «yəni eşidirsizmi?» Həsənağa başı ilə təsdiq elədi. Lalə elə bildi ki, Durna onu eşitmir.

—Alo, eşidirsiz?

—Hə, hə, sağ ol, Lalə... daha nə var, nə yox?

—Heç, kişinin qanı çox qaradı. Heç bu gün kəndlərə də getmədi.

—Yaxşı, sağ ol, axşam görüşərik, — dəstəyi yerinə qoydu.

—Sən də sağ ol, qızım! Get, işlə məşğul ol. Günüortadan sonra olmuyacam, soruşan olsa, deyərsən çağırıdılar.

—Baş üstə! — Durna getdi.

Həsənağa elə bil bir az yüngülləşdi. Fikirləşdi ki, «durum gedim evə, bir az yatım, yuxumu alım, görək bunun sonrası nə olur».

Səhər həmişəki kimi Tale ilə Aynur küçənin tinində görüşdülər. Həmişəki kimi bir müddət yanaşı, dinməz-söyləməz getdilər. Nəhayət, Tale soruşdu:

—Kamal əmi hardadır?

—Kəndə gedib, nənəm azarlayıb, — Aynur bu sualdan sevindi, anası ona demişdi ki, Taleyə başa salsın ki, atası burda yoxdu, kənddədi, bu hadisədən xəbəri yoxdu, yoxsa mütləq gəlib dəyərdi. Aynurun əlinə girəvə keçdi, bu sözlərin hamısını dedi. Tale də dinməz-söyləməz qulaq asdı. Aynur yaxşı bilirdi ki, Tale gedib evdə bunları danışan deyil. Amma anasının tapşırığını yerinə yetirməli idi, yetirdi də. Sonra yenə yanaşı addımladılar. Bir müddət susdular.

—Həsənağa əmi evdədi?

—Hə, mən çıxanda evdəydi. Geyinib oturmuşdu, yəqin işə gedəcək.

—Sən də gördün?

—Hə, gözümün qabağında oldu.

—Qorxdun?

—Hə, qorxdum.

—Ağzın uçuqlayıb?

—Yox, ondan deyil, qorxudan deyil. Axşam qızdır-mam vardı. Bilirsən, qorxdum deyəndə nədən qorxa-cağam? Qorxdum ki, dədəmi tutacaqlar. Dədəmi ordan tutub aparsaydılar, partlayıb ölərdim. Evə gəldim, elə bildim onu tutdular, elə ona görə də dodağım uçdu. Bilirsən, bir titrətmə vardı məndə, dedim, dişlərim-dişlərimi qırıb tökəcəm. Dedim, bircə sən yanımda olsaydın. Sənin də nə xəbərin...

Aynurun gözləri dolmuşdu. Özünü ağlamaqdan zorla saxlayırdı. Özündən intiqam almaq üçün açığını dedi:

—Xəbərim vardı, bizə zəng eləmişdilər. Bilirdim nə çəkirsən, necə gedəydim sizə, nə deyərlər, nə bilim, gərək gedəydim.

Tale təəccübləndi, dönüb həyəcədən qızarmış Aynurun üzünə baxdı.

—Bilirdin? Bilirdin ki, mən titrədirəm, kim dedi sənə?

—Heç kəs, bilirəm ki, o hadisəni görəndən sonra sən xəstələnmişən, xəstələnmişəydin, gələrdin əncirin dibinə.

—Bilirəm, dədəmin dalaşmağından xəbərin var. Mənim azarlamağımı bilməmişən, bilsən dayanmazdın, dayanmazdın!

Tale bu sözləri elə inamla dedi ki, Aynur etiraz eliyə bilmədi. Yenə yanaşı dinib-danışmadan addımladılar. Məktəbin qapısında məktəb direktoru Əbil müəllimin heç kəsin səsinə oxşamayan xırıltılı səsi eşidildi.

—Ə, kişioğlu, bəri gəl görüm! — Əbil müəllim uca-boy, kök bir kişi idi. Cümşüd müəllim isə arıq, boydan da balaca idi. Tale Əbid müəllimin səsinə eşidən kimi

elə bildi dərəcə gecikiblər. Tale saatına baxdı, yox, hələ vaxta on dəqiqə vardı. Əbil müəllim əlini uzatdı.

—Sən bəri gəl! A qızım, sən get sinfə. Bəri gəl, oğlum.

Cümşüd müəllimin gözlərinin ağrı ağrıydı, bu iki damcı ağ gah itirdi, gahda görünürdü. Tale Əbil müəllimin lap qarşısında dayandı. Əbil müəllim əyilib diqqətlə Taleyə baxdı.

—Yaxşı deyiblər, fil gücəndi, gücəndi, kəsəyən doğdu, budur ey... O pələng kimi kişidən olana bax da... Dədən hardadı, ə?..

—Öydə...

—Öydə?

—Hə...

Bu dəfə Cümşüd gəlib Taleyin çənəsinin altında dayandı:

—Deyirsən, dədən heç hara getməyib. Dünən axşamdan evdədi?

—İndi mən gələndə geyinib-kecinib çay içirdi.

Əbil müəllim kürəyini düzəldib, sağ əlini belinə verdi:

—Dodağın niyə uçulayıb?

—Nə bilim, müəllim...

—O pələng kimi kişidən olana bax da... Nəsil cırlaşır. Get bala, get sinfə.

Tale aralanan kimi yenə Əbil müəllimin xırıltılı səsi eşidildi:

—Bə nə deyirdin, Cümşüd... Uşaq deyir evdədi, da...

—Uşaq yatmayıb gecə? Mənə dedilər ki, gecəyənən Bakıya dəyib, qayıdıb,

—Əyə, nə təhər gedib-qayıdıb ki, evdə uşağının da xəbəri olmayıb, yəni gözbağlıca zaddı?

—Ay Əbil müəllim, o qədər pulu olan adam nə təhər foks desən göstərə bilər, pulun olandan sonra möcüzə göstərməyə nə var ki, ay rəhmətliyinin oğlu. Yoxsa olan iş döyül ey... prakroru günün günorta çağı döyəsən, özünü də işdən çıxartdırasan.

—Bu işdən çıxartdırmaq sözü də təzə çıxdı, ay Cümşüd?

—İndi görərsən, eşidərsən. Əbil müəllim, elə olmasa qulağımı kəsərəm.

—Əşi, sən mənə indiyətən bir zənbil qulaq borclusan. — Cümşüd səsinə alçaldıb girdi Əbil müəllimin lap qoltuğunun altına. — A kişi, prokuroru çağırıblar Bakıya. Bu gün günortaya kimi Bakıda olmalıdı, özünü Bakıya yetirməli. Görərsən.

—Görək da... bunu hardan bildin?

Cümşüd müəllim bir addım geri çəkilib sinəsini qabartdı. Hər şeydən halı adam kimi özünü çəkdi.

—Onu deməzlər — dedi...

Əbil müəllimin ürəyində bu balaca Cümşüd müəllimə paxıllığı tutdu. Belə də şey olar, bütün günü mənimlə bir yerdə olur, bir yatanda ayrılıb evlərinə gedir, onun hər şeydən məlumatı olur, amma mənim heç nədən xəbərim olmur. Nə yaxşı məktəbin dərs hissə müdiri Cümşüddü, yoxsa məktəb dağılıb gedərdi...

Katib bütün gecəni yata bilmədi. — «Mənə böyük bir rayon tapşırılıb. İki ildə işləyirəm, pambıq düşərgələrindən başqa heç haranı görməmişəm. Rayon mərkəzində nələr var. Kino-teatrlar, mədəniyyət ocaqları nə gündədi. Xalq teatrı nə gündədi, kitabxana, muzey, hansı abidələr var? Heç nədən xəbərim yoxdu. Bu da rayonun siyasi rəhbəri. Heç rəhbər deyiləm, adi bir

ziyalıyam. İki ildə bu rayonda işləyirəm. Bu rayonun mədəni həyatında iştirakım olubmu? Yox, yox. Bəs əzbər bildiyim nədi? Yumurta planı, yun planı, pambıq planı, ət planı, plan, plan... Bu planlar onsuz da yerinə yetirilməli. Bu göstəricilər də rayonun mərkəzində lövhədə yazılmalı. Bunların mənim yaddaşımda nə işi var. Tələbə vaxtı deyirdim, gərək rayonun partiya rəhbəri əzbər bilsin ki, doğum evində gündə nə qədər körpə dünyaya gəlir, əsl və ən qiymətli təsərrüfat budur. İndi bu iki ildə onu öyrənmək özümün ağıma heç gəlməyib, amma hansı kolxozda gündə nə qədər buzov doğulursa, əzbər bilirəm. Kimdi məni məcbur eləyən? Mənə öz bildiklərimi də yadımdan çıxartdıran hansı gözəgörməz qüvvədir? Niyə mən özümü bu günə salmışam? Mənim vəziyyətimdə özünə hörmət eliyən ziyalı gedər Mərkəzi Komitəyə, deyər ki, yoldaşlar, məndən birinci olmadı, mən sizin etimadınızı doğrultmadım... Danışmaqda, başqasından tələb etməkdə hamımız pərgarıq. Özümüz kənardan baxanda ən vətənpərvər ziyalı oluruq, başqalarının səhvlərini ucadan qışqıraraq, ağızımız köpüklənə-köpüklənə danışırıq. İş görmək növbəsi özümüzə çatanda dilimiz girir qarnımıza, həmin səhvləri, hələ bir az da artıqlaması ilə eləyirik. Plan dalınca qaçmışam. Qorxmuşam ki, mənə işdən çıxararlar, deyən gərək niyə qorxmursan? İki il ərzində hansı yeni binanı tikmişik? Bəs gələcəyə bugünün hansı abidəsi gedib çıxacaq? Bəs gələcək nəsillər deməzmi ki, görünür, filan əsrdə bu zonada insanlar yaşamayıb. Olsaydı, elmin, texnikanın inkişaf etmiş vaxtında mütləq bəzi tarixi abidələr qaldı. Daha deməyəcəklər ki, elmin, texnikanın burda

günahı yoxdu. O dövrdə bu rayonda İslamovlar rəhbərlik eləyiblər. Plan doldurublar. Dolmayanda yalandan şişirdib doldurublar. Təki onlara «sağ ol» desinlər. Döşlərinə orden, medal vursunlar. Torpaqdı ək, hər il ək, çox ək, plan ver! Tikinti, mədəniyyət işlərini məndən sonra gələn fikirləşər, indi vəziyyət gərgindi. Bilən yoxdu ki, bu gərginlik nə vaxta kimi olacaq?

Nə vaxt yaşamağa başlayacağıq? Nə vaxt tikib yaratmağa girişəcəyik? Nə vaxt insan mənəviyyəti ilə, insan tərbiyəsi ilə məşğul olacağıq? Bu nə qaçhaqaçdı? Kimdi bizi qovan? Raykomun binasının qabağında gör bir nələr olur...» Katib durub yerinin içində oturdu.. Qan-tər içində idi. Papiros yandırdı. Kibrit işığında saata baxdı. Saat dörd idi. Siqaretdən bir qullab aldı. Başının keyiməyi özünün də xoşuna gəldi. Axı nidi bu fikirlərin yuxusuz qalmaqdan başqa ayrı bir xeyri olmayacaq. Çalışıb yatmaq lazımdı. İslamov hiss eləmişdi ki, işi düzgün aparmır. Amma özü üçün də aydın deyildi ki, nəyi düzgün eləmir. Elə ona görə də son aylar gecələr tez-tez yuxusu qaçırdı. Bu gün onun üçün aydın olmuşdu ki, o nəyi unudub. Öz əsas sahəsini, ideologiyasını, insanların həyatını, şüurunu, mənəvi aləmini unudub...

Səhər pəncərədən üzünə düşən gün işığı onu yuxudan oyatdı. Hiss elədi ki, yatıb qalıb. Heç yerindən qalxmamış telefon dəstəyinə əl atdı:

—Qızım, çağır yığ ora ispalkomu, katibləri, gəlirəm, indi...

İslamovun yaşı qırxdan yeni keçmişdi, arıq, orta boylu, qarayanız adam idi. Bəzən özü yaşda adamlara da oğlum, qızım deyib müraciət edirdi. Rayona lap

yeni gəlmişdi. Katibə gəldi ki, yoldaş İslamov, qəbulda bir qoca kişi var. İslamov tapşırırmışdı ki, qocaları gözləməyə qoymasınlar. Onları növbədənənkənar, qəbul günü oldu-olmadı qəbul edəcək. Ona görə də qız indi qocanı görəni kimi katibə məlumat verməyi özünə borc bildi.

—De gəlsin.

Katibə çıxan kimi balacaboy, arıq, qoca, qıvrıq bir kişi qapıda göründü. İslamov yerindən qalxıb qabağa yeridi, əl verib görüşdü, yer göstərdi, özü də qoca ilə üz-üzə əyləşdi.

—Eşidirəm sizi.

—Əvvəla, bizim rayona xoş gəlmisən, ayağın yüngül olsun!

—Çox sağ olun!

—Mənim nə atam var, nə anam, arvadım da ölüb. Bir oğlum var, on beş ildi Rusiyadadı, hərbi işçidi. «Kruqlu» yetiməm, gərək mənə dədəlik eliyəsən.

İslamov qocaya diqqətlə baxdı, dümağ saçlarına, üzündə köpük kimi ağaran tüklərə, gözünün yanındakı qalın çarpaz qırıqlara baxdı, «kruqlu yetiməm» sözünü xatırladı. Nə qədər çalışdısa, özünü saxlaya bilmədi, elə qəhqəhə çəkib güldü ki, kişi səksəndi. Sonra qoca özü də sakitliklə gülümsündü, katibin gülüb sakitləşməsinə gözlədi. Katib cibindən yaylıq çıxartdı, yaşarmış gözlərini sildi. Nəhayət, sakitləşdi.

—Siz allah, bağışlayın, — dedi, — özümü saxlaya bilmədim.

—Allah bağışlasın, burda nə var ki, amma, bala, rayon rəhbəri fərqi yoxdu, uşağa, ya mən yaşda qocaya — hamıya atalıq eləməlidir. Helə eləməsə, işlər

düz getməz. Özü də sənin yaşının bura dəxli yoxdu. Bir də, ay bala, qocanın yetimliyi uşağın yetimliyindən pisdi. Uşaq heç olmasa fikirləşir ki, yaxşı, böyüyərəm, onda danışarıq. Qocanın o ümidi də yoxdu.

İslamov güldüyünə pərt oldu, ciddiləşdi, bir də dəsmağını çıxarıb üz-gözünü sildi. Yerini rahatladı. Qocanın üzünə baxdı ki, kişi dərini desin, qoca susub başını aşağı dikmişdi.

—Siz məni bağışlayın, başqa bir şey yadıma düşmüşdü. Eşidirəm sizi.

—Vallah, yadımdan çıxdı, dilimin ucunda idi,— kişi katibə baxıb günahkar uşaq kimi gülümsündü, — gör ha, dünəndən hazırlaşmışam, gəlmişəm, gör ha...

—Darıxmayın, oturun, yadınıza düşər.

Kişi ayağa qalxdı, yavaş-yavaş qapıya tərəf yeridi, öz-özünə deyirdi:

—Məndə olur, belə olur bəzən. Getdi yada düşməyi — qapıya çatmamış birdən cəld qayıdıb katibə yaxınlaşdı — yadıma düşdü. Mənim dədə-baba torpağım var. Bir balaca da komam var. İndi mənim nə ömrüm qalıb ki, ölüb gedəcəyəm, qalacaq hökumətə. Qonşum ispalkomda işləyir, dözmür, ölməyimi gözləyə bilmir, istəyir indidən mənim torpağımı öz həyətinə qatsın. Mən də özümü öz evimdə özgə kimi hiss eləyəcəm, can bala, deyın ona qoy hövsələsini bassın, qalan ömrümü qulağı dinc yaşayım.

—Qonşunun adı, famili nədi?

—İspalkomda müavindi. Mayılov.

—Get əmi, mən onnan danışaram.

—Allah köməyin olsun, ay oğul, — qapıdan çıxanda bir də dönüb başıyla razılığını bildirdi...

İslamov öz kabinetinə keçmək istəyəndə katibə ona pıçıldadı:

—Hamı gəlib, dedim kabinetdə oturub gözləsinlər. Bircə prokuror yoxdu, hələ Bakıdan gəlməyib.

—Hə. — İstədi desin ki, «məni düz başa düşməmişəm, mən hamını deməmişdim». Danışmağa həvəsi olmadı. Kabinetə keçdi, hamı ayağa qalxdı. Katibə xeyli adam çağırıb yığmışdı. Düşündü ki, bəlkə də belə yaxşıdı. Katib keçib öz yerində əyləşdi. Hamı nəfəsini içinə çəkib, maraqla katibin sözə başlamasını gözləyirdi. Hamı ürəyində təsdiq etmişdi ki, prokurorla Həsənağanın məsələsidi.

Katib hamını nəzərdən keçirib:

—Kim «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti alır?

Bu sual hamı üçün gözlənilməz idi. Hamı bir-birinin üzünə baxdı, heç kəs dinmədi. Katib yenə soruşdu:

—Bəlkə sizin aranızda «Azərbaycan», «Ulduz» jurnalı alan var?

Hamı başını aşağı dikmişdi, heç kəs dinib diqqəti özünə cəlb eləmək istəmirdi. Bir də, hələ məlum deyildi, bu sualların arxasında mətləb nədi. Ona görə susmaq daha sərfəli idi. Katib yenə bir-bir hamını nəzərdən keçirdi.

—Siz hamınız ali təhsilli adamlarsınız, ziyalısınız, ziyalı işıqlı deməkdi. Elm, bilik insanın işığıdı. Sizin nəinki keçmişimizdən, tariximizdən, heç gündəlik ədəbiyyatımızdan, mədəniyyətimizdən də xəbəriniz yoxdu. Sizin içinizdəki qaranlıq, kəmsavadlıq üz-gözünüzdən, üst-başınızdən tökülür. Bir aydan sonra sizi yığacam, görüm kim hansı qəzeti, jurnalı alır. Hansı əsərləri oxumusunuz, mədəniyyət tariximizdən nə bilirsiniz.

Durun dağılın, katiblər, bir də ispalkom qalsın.

Qapıdan çıxanlar bir-birinin üzünə sual dolu nəzərlərlə baxırdı. Bu sualın cavabı heç kəsdə yox idi. Bir-iki saatdan sonra bu rayon mərkəzində bütün idarə müdirləri qəzet və jurnallara abunə olmaq üçün özləri demiş, «maya qoymağa» hazır olacaqlar. Onlara yazılmaq üçün tanışlıq axtaracaqlar. Bunlar hələ bir-iki saatdan sonra olacaq. İndi isə kabinetdən çıxıb çəşmiş rəhbər işçilər bilmirdi əvvəlcə hara yollansın, evə, idarəyə, yoxsa, poçta. Orda öyrənsin ki, belə şeyləri bu rayonda da alırlarmı, alırlarsa, necə tapmaq olar.

Əsəd qapıları örtüdü. Kabinetin qapıları ikiqat idi. Örtən kimi katibin yanına gəlib əmrə hazır əsgər kimi dayandı. Əsəd üçüncü katib idi. İkinci katiblə icrakom hələ ayaq üstəydilər.

İslamov papiros yandırdı. Gözləri qapıya zillənib qalmışdı. Onun yorğun olduğu üz-gözündən bilinirdi.

—Oturun, — dedi, — mənim başım çıxmır, siz necə yerli adamlarsınız, oturun. — Əyləşdilər. Üçü də başını aşağı dikdi... Katib sözünə davam elədi:

—Siz buralısınız. Dövlət planı qanundu. O onsuz da bütün sahələr üzrə, həm də artıqlaması ilə yerinə yetirilməli idi. Bu heç — cümlələrinin səliqəli çıxmağından İslamovun özünün də xoşu gəldi, sözünə davam elədi — plan öz yerində, bəs siz bir ziyalı kimi, yerli ziyalı kimi sarıqayalılar üçün nə eləmişiniz? Tutaq ki, inqilabcan camaat burda tərəkəmə olub, ona görə də qədim abidələr yoxdu. Bəs iyirminci əsrin 60-cı illərindən gələcək üçün hansı abidələr qalacaq sizdən? Onda da deyəcəklər ki, burda 60-cı illərdə, hələ xalq tərəkəməlik edirmiş. Ona görə abidəsi qalmayıb.

—Var! — Bunu Əsəd dedi. İkinci katib Əsədə göz ağartdı.

—Nə var?

—Abidə. — Əsəd başa düşdü ki, geri yol yoxdu, gərək danışsın —qədim abidə var.

—Harda?

—Burda, yoldaş İslamov. On beşinci əsrdən qalma karvansaradı. Azərbaycan ərazisində ən iri karvansaradı.

—Hardadı o elə?

—Budey... pəncərədən də bir hissəsi görünür. O qırmızı kərpicdən tikilmiş qala. O, həyət tərəfdən ikimərtəbədi, içində ailələr yaşayır.

—Abidənin içində?

—Bəli, ev məsələsi çətindi. Bildiyimiz kimi, təzə bina da tikilmir. Ümumiyyətlə, bizim rayonda mədəniyyət işi yoxdu. Müharibə dövrü bizim rayonda bir teatr vardı, gəl görəsən. Bağın içində gözəl bir bina idi. Gözəl tamaşalar qoyurdular. Hamı axşam teatra gedirdi. Pulu olmayanları da tamaşa başlayandan sonra buraxırdılar içəri. Elə artistlərimiz vardı, heç Bakıda elələri yox idi. Müharibədən sonra artistlər dağılışdı, kimi vəzifə aldı, kimi ticarətdə işə girdi, kimi alverə qurşandı. Axırda da teatrın binası yandı. O vaxtın artistlərinə indi artist desən, adamı öldürərlər. Pullanıblar.

—Cahilləniblər, cahilliklə mədəniyyət yanaşı dura bilməz. Onların dili də, dini də ayırdı. O karvansaraya baxmaq istəyirəm, — deyib katib ayağa qalxdı. İkinci, üçüncü katib, icrakom tez kabinetdən çıxdılar. Çıxan kimi də icrakom öz narahatlığını bildirdi:

—Bə neyləyək?

—Niyə, nə olub ki?—İkinci katib soruşdu.

—O Əsədulla kişi rəhmətə gedib, bu gün üçüdü.

—Hə, doğrudan ey... — Əsəd sözə qarışdı, — kişi iyirmi birinci ildən partiyanın üzvü idi. Dünya xala elə biləcək ki, ona başsağlığı verməyə gəlmişik. İcrakomun da, ikinci katibin də, prokurorun da familiyası Məmmədov idi. Ona görə də onlar bir yerdə olanda katib Məmmədovun əvvəlinə onların vəzifəsini əlavə edirdi. Katib Məmmədov, prokuror Məmmədov, ispalkom Məmmədov. Rayonda rəhbər işçilər də onlara katibin dediyi kimi müraciət edirdi.

İndi Əsəd də elə müraciət elədi:

—Katib Məmmədov, gör bəlkə bu tədbiri başqa vaxta keçirə biləsiz?

—Ona ispalkom Məmmədov yaxşıdı, o desin. İcrakom gülümsündü:

—Deyəsən Məmmədovların biri azalır axı, qalırıq ikimiz — sonra ağzını katib Məmmədovun qulağına dayadı. — Kərək Həsənağaya deyəm sənə bir qapaz vursun. — Hər ikisi də ağzını əli ilə tutub bərkdən gülməkdən özlərini zorla saxladılar, onlar uşaqlıq yoldaşı idilər. Əsəd onlardan cavan idi deyə, hamı onun adını deyirdi. Məmmədovlar da Əsədin yanında birbirilə zarafat etmirdilər.

—Onu hələ bilmək olmaz, — Əsəd demək istəyirdi ki, nədən danışıdığınızı bilirəm.

Katib Məmmədov ciddiləşdi:

—Əsəd, genə sən desən yaxşıdı. Biz də sənin səsine səs verərik.

Elə bu vaxt katib kabinetdən çıxdı. Onların narahatlığını hiss elədi.

—Nə xosunlaşırsınız, — gördü heç kəs dinmək istəmir, — hə... olub? — Yenə heç kəsdən səs çıxmadı, — ispalkom Məmmədov, sənnənəm.

İcrakom bir an fikirləşdi, gördü yalan uydurmağa vaxt yoxdu, ona görə də düzünü deməyə məcbur oldu.

—Yoldaş İslamov, həmin karvansarada bir ailə yaşayır. O vaxt rayona bolşevikləri göndərəndə bunlar da ər-arvad bura düşmüşdülər. Əsədulla kişi ilə arvadı Dünya 21-ci ildən partiyanın üzvüdü. Dünya xala da, yalan olmasın 25-ci ildəndi, ya neçədəndi partiya üzvüdü. İndi üç gündü Əsədulla kişi ölüb. Bu gün. üçüdü... — icrakom susdu.

Əsəd bu yerdə sözə qarışdı:

—Yaxşı düşməz. Gedəcəyik həyəətə, karvansaranın ortası böyük meydandı, karvansara, belə, dəyirmi tikilib. Bütün evlərdən görəcəklər ki, siz gəlmisiz. Dünya xalanın ürəyinə elə gələr ki, ona başsağlığı verməyə gəlmisiz. Birinci gün mən getmişdim. Dünya xalaya başsağlığı verdim. Dedim birinci katib özü gəlmək istəyirdi, kənddə malın vəziyyəti pisdi, kəndə getdi.

—Çox sağ ol ki, getmisən. Məmmədovlar, bəs siz niyə getməmisiniz? Xəncərinizin qaşu düşərdi? Amma sən də yaxşı təsəlli vermisən, xalqın əri ölüb, arvadın öyü dağılıb, bu da deyir ki, rayonda malın vəziyyəti pisdi. Cəhənnəmə pis olsun. Gedəyin! Gedək sənin Dünya xalana başsağlığı verək. Köhnə kommunistlərdi, onların sahibi, qohum-əqrəbası bizik...

Dunya səhər tezdən oyandı. Hələ gün doğmamışdı. Bu səhər onun ömründəki ən qaranlıq, ən ürək sıxan səhərlərdən biri idi. Bu səhər Əsədullasız açılan üçün-

cü günün səhəri idi, Əsədullanın olmadığı bu gün daha qabarıq görünürdü. Dunya əl-üzünə su vurub, birbaşa qəbiristanlığa yollandı. Qəbrin ayaq tərəfində oturub bir qulfallah, ələhəm oxudu. Sonra bir əli ilə qəbrin üstündəki torpağı sığallaya-sığallaya Əsədullaya umu-küsü elədi.

—Məni bu yad eldə, bu dünyada qərib qoyub hara getdin, ay Əsədulla, belə etibar olardı, yerdən, göydən, adamlardan şikayətimi sənə eləyərdim. Bəs səndən şikayətimi kimə eləyim, ay Əsədulla, — deyirdi, ürəyi ağlayırdı, amma gözləri ağlamırdı. Gözlərindən yaş çıxmırdı. Bu vaxt Dunya hiss elədi ki, günün çıxmağına az qalıb, durub evə qayıtdı. O istəmirdi ki, adamlar onu qəbiristanlıqda görsün, evə gələndə də yol boyu Əsədullanın qarasına deyindi. «Qoydun məni qaçdın, indi o nəm torpaqda necə yatırsan? Bəs mən ölmüş səni orda qoyub yerimdə necə yatım».

Evə gəlib Dunya bir stəkan şirin çay düzəltdi, şirin çayla şor-çörək yedi və yeyə-yeyə də deyindi. Sonra Əsədullanın qara kostyumunun tozunu aldı. Bu kostyumun iyirmiyə yaxın yaşı vardı. Pencəyinin yaxasını təmizləyəndə birdən hardansa Dunyanın burnuna Əsədullanın ətri gəldi. Elə bil indicə burda imiş. Ona elə gəldi ki, pencəkdə hələ onun istisi qalıb. Nə deyinə bildi, nə danışa bildi, sakitcə başını pencəyin yaxasına söykədi. Gözündən yaş öz-özünə süzülüb axırdı elə bil. Dunya ağlamırdı, dərdi əriyib axırdı. Gözlərindən yaş qurtaranda elə oradaca, oturduğu yerdə başı pencəyin yaxasına söykəli yuxuya getdi.

Dunya İvanovna gördü qapıda dörd kişi dayanıb, Əsədi tanıdı, cəld qalxıb özünü düzəltdi.

—Buyurun, buyurun, gəlin, dedi. Evin ortasında balaca stol, arxasında üç kətil, bir söykənəcəqli köhnə stul vardı. Dunya onlara əyləşməyə yer göstərdi. Evin küncündəki kətilin üstündən teştı götürüb yerə qoydu. Onu da gətirib özü oturdu. Əsəd yoldaşları təqdim elədi.

—Dunya xala, İslamov yoldaş rayon partiya komitəsinin birinci katibidi, Mamedov yoldaş rayon icraiyyə komitəsinin sədridir. Bu Mamedov yoldaş ikinci katibdi. Mən də ki...

—Hə, səni tanıyıram, nə deyim, belə yerdə xoş gəlmisiz deməzlər, amma mən deyirəm. Doğrudan, gəlişiniz xoşdu.

—Dunya İvanova, pust emu zemlya budet puxom, — katib fikirləşdi ki, cümləsinin gerisini də düzəltsin. Dunya gözləmədi:

— Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin, gülümsündü, — biz hələ o vaxt gələndə gördüm işlər pis olacaq. Onda mən bura gələn ilk rus qadını idim. Dedim ki, müsəlman dinini qəbul eləmişəm. Axı başqa dindən dönən adam İslama görə ikiqat əziz olur. Oldum qadınların gözünün işığı. Qurandan ayələr də əzbərlədim, namaz da öyrəndim. Burda çarşab yox idi, çadra örtürdülər, bir də yaşmaq tuturdular, kəlağayı örtürdülər. Namaz da qıldım, oruc da tutdum, amma başıaçıq gəzdim. Heç beş ay keçmədi ki, qadınların çoxu bu rayon mərkəzində yaşmanmırdı, bəziləri lap başıaçıq gəzirdi. Bir kəlmə də demədim ki, çadranı tullayın. Bir ildən sonra bu rayonda çadra örtən yox idi. Heç bilmirəm bunları niyə danışırım. Bəlkə ona görə ki, otuz il bundan əvvəl bizə tapşırıq verib göndərdilər bura,

indiyə kimi bir soruşan olmayıb ki, ay Əsədulla, ay Dunya İvanovna, bu qədər vaxtda nə iş gördünüz axı? Biz də bir hesabat verəydik.

—Otuz ildi gəlmisiz?

—Hələ çox olar, iyirmi səkkizdə gəlmişik, indi 62-ci ildi.

Əsəd tez hesabladı:

—34 ildi.

—Bəs rəhmətlik Əsədulla müəllim haralıydı? — Biz ikimiz də yetim idik, Bakıya da Krasnovodskidən gəlmişdik. Atamız da, anamız da, partiya idi. Elə indi ölümünüzün də sahibi partiya oldu. Sizi görəndə elə bildim ki, atam gəldi, anam gəldi, elim-günüm gəldi. Qəribliyim də yadımdan çıxdı. Bizim bu günümüzdə genə siz qapımı açdınız, Dunyanın dodaqları titrədi, gözləri doldu. Dunya uşaq kimi kövrəldi, uşaq kimi də hıçqıraraq, içini çəkə-çəkə: — hardasan, ay Əsədulla, deyirdin qədrimi görəsən biləcəklər? Gəliblər, ay Əsədulla...

İslamov əməlli-başlı kövrəlmişdi, gəlib qolunu Dunyanın boynuna saldı, üzündən öpdü. Əsəd qalxıb yerini katibə verdi. Əsədin də gözü dolmuşdu. Məmmədovlar xəlvət baxışib bir-birinə göz vurdu. Sonra hər ikisi başını aşağı salıb, özlərini kədərli göstərməyə çalışdılar.

Evdən çıxanda gördülər ki, Dunyanın qapısının ağzı adamla doludu. Katibi görən kimi adamlardan kimsə əl çaldı, hamı əl çaldı, katibin üzündəki narazılığı görüb, tez dayandılar. Kənara çəkilib yol verdilər. Katib ayaq saxlayıb karvansaraya göz gəzdirdi. Dunya da katibin yanında idi, katibin maraqlandığını görən kimi kənardan səslər gəldi.

—Təmir eləmirlər.

—Taxtalar hamısı çürüyüb tökülür.

—Taxtalar nədi, bizim barımızda kərpic quzuluyub tökülür.

—Su, su yoxdu. Dunya qəsdən mövzunu dəyişmək üçün, ona yaraşmayan ötkəm bir səslə dedi:

—Unikalını abidədi, batıb gedir, kim harasını istəyir sökür, kim necə istəyir tikir. Yamaq-yamaq olub, batıb gedir.

Elə bil qurbağa gölünə daş atdın. Səslər kəsildi. Meydan bir hektar sahə olardı. Ətrafı qırmızı kərpicdən başdan-ayağa əyri tağlarla hörülmüş ikimərtəbə bina idi. Bu nəhəng binanın bir böyük darvazası vardı. Darvaza da əyri tağlarla hörülmüşdü. Katib təzədən üzünə kədərli ifadə verdi. Dunya tərəfə döndü, onun əlini sıxdı.

—Gəlmişik biz dərdinizə şərikinə, partiyamız öz sadıq bir əsgərini itirib. Dunya xanım, rayon partiya komitəsinin qapıları üzünü həmişə açıqdı. Nə sözü-nüz, şikayətiniz, məsləhətiniz olsa, həmişə, hər an sizi dinləməyə hazırıq. Bunu mən xoş sözlər demək xətrinə demirəm, həmişə hazırıq.

—Çox sağ olun, oğlum, çox razıyam.

Katib bu sözləri ürəkdən deyirdi, amma eyni zamanda camaata eşitdirmək üçün deyirdi. Bunu Dunya da başa düşmüşdü, camaat da bilirdi, elə hamı da lazımınca qiymətləndirmişdi.

Həmid işdən gələn kimi eyvanın kənarında oturub ayaqqabısını, corablarını çıxartdı. Xanım ləyən qoydu, aftafada ılıq su gətirdi. Xanım suyu Həmidin əlinə

tökürdü, Həmid eyni zamanda ayağını-ayağına sürtə-sürtə yaxalayırdı.

—Qoy ayaqlarını yuyum, — dedi Xanım.

Həmid tənbel-tənbel havaya nəzər saldı, dərindən nəfəs aldı. Xanımın üzünə baxmadan dilləndi:

—Dəymə, qoy ayaqlarım özləri çimsinlər, — dedi. — Bu nə havadı ə... Adamın canına yağ kimi yayılır.

—Dəsmal gətirim?

—Dəymə, qoy özü qurusun, dəymə. Eyvana döşək-cə tulla.

Xanım aftafanı yerə qoyub, yaşına uyğun olmayan bir cəldliklə evə qaçdı. Eyvana yastıq-döşəkçə tulladı. Həmidin ayağa qalxmağa tənbelliyi tutdu, dalın-dalın döşəkçəyə tərəf süründü, deşəkçənin üstünə aşırıldı.

—Oxay,.. — dedi. Yastığa dirsəkləndi, başı ilə Həsənağagil tərəfə işarə elədi, buralarda nə var?

Xanımın balaca gözləri gülümsündü, işıldadı.

— Sakitlikdi. Səndə nə təzə xəbər var?

—Əşi, heç, Həmid yastıqda yerini rahatladı. — Camaatdı da... hərə ağzına gələnə danışır. Yalan sözdü, qardaş, çalış camaatın dilinə düşmə.

—Sən allah, nə danışırırlar?

—Adamlardı da... deyirlər, — səsini alçaltdı, — guya qapazı vurub, özü də gecəynən gedib Bakıya, kalan pul basıb ki, prakroru çıxartsınlar. Guya elə dünən bütün mağazalar beş yüz-beş yüz yığıblar, Həsənağaya göndəriblər. Sözə bax ey... dünən biz onlarda deyildik?

Xanım oturduğu yerdəcə Həmid tərəfə süründü, pıçıldadı:

—Əşi, nə bilmək olar, bəlkə biz ora gedincə gətiriblər pulu. Bəlkə də biz gələndən sonra gətiriblər.

Gecə uzun, yol qaranlıq, bəlkə elə biz gələndən sonra gecəynən gedib Bakıya qayıdıb.

—Bah atonnan, düşməyəsen bu adamların dilinə. Az, o vaxtdan sonra gedib qayıtmaq olar?

—Sən özünən niyə ölçürsən. Maşındı, o göygöz əlliliklərdən verəcək. Aparacaq da, qapısında gözləyib, qaytarıb gətirəcək də.

—Mənim day sənə sözüm yoxdu, arvad.

Nərgiz yenə özünü vermişdi yataq otağına, pəncərənin qabağına, əncirin dibinə baxırdı. Qapıların heç biri açılmırdı. Ona elə gəlirdi ki, əncirin dibi boş qalmamalıdı, arada könlündən keçdi ki, özü gedib əncirin dibində otursun. Tez də fikrindən daşındı ki, birdən gəlib məni görüb utanarlar. Bu pəncərdən Aynurgilin həyəti də görünürdü, həyətdə heç kəs yox idi. Amma Talegilin həyəti görünmürdü. Ağacların üstündən yalnız Talegilin evinin qırmızı kirəmitli damı görünürdü.

Yaz gələndən iki alabaxta bu damda növbə çəkirdi, tez-tez bir-birini əvəz edirdilər. Çox az vaxtlarda ikisi də yanaşı dayanardı. Nərgiz qərribə bir həyəcanla Aynurla Taleyin görüşünü gözləyirdi. Niyə? Özü də bilmirdi niyə. Adamın özündə özü bilmədiyi çox hisslər, duyğular, çox şey var, yəqin ki, bu da onlardan biridi. Onlar görüşüncə həyəcan keçirirdi, gözləyirdi. Sonra isə sakitləşib saatlarla pəncərə arxasında dayanıb onlara tamaşa eləyirdi. Bəzən də unudurdu ki, evdədir, özünü bir çay sahilində, yaşıl çəməndə Vahidlə yanaşı hiss eləyirdi. Özü də mütləq çay sahilində, başqa cür təsəvvür edə bilmirdi. Yenə bir «niyə» çıxır ortalığa, bu «niyə» də cavabsız qalır.

Nəhayət, Aynur həyətdə göründü. Aynuru görə

kimi Nərgizin beli dikəldi, gözü güldü. Pəncərənin qabağında yerini rahatladı. Aynur gəlib ora, qapıya yanaşdı, barı ilə qapının arasından əncirin dibinə baxdı. Taleyin gəlmədiyini görüb, istədi keçməsin, qayıtsın evə, bir an dayandı, tez də fikirləşdi ki, burda da, göz qabağında dayanmaq olmaz. Qapını ehtiyatla açıb əncirin altına keçdi, burda hiss elədi ki, qulaq batıran bir sakitlik var. Həmişəki kötüyün üstündə oturdu. Əlini çənəsinə verdi. Sükutun gücündən qulaqlarında, lap beyninin içində cingildəyən bir səsə qulaq asmağa başladı. Nərgizə Aynurun tək oturacağı heç ləzzət eləmədi, lap ürəyi darıxdı. «Bu Tale harda qaldı, o arıq canıyan onun özünü çəkməyinə bax ey, gəlib çıxmaq bilmir. Yox, Aynura gözləmək yaraşmır». Nərgiz ayağa qalxdı, evdən çıxıb birinci mərtəbəyə endi. Eyvanda Xanım Həmidə nəsə danışırdı, Nərgizi görüb sözünə ara verdi. Bu o demək idi ki, keç, get, ay qız, bu, sən eşidəsi söhbət deyil. Qız da elə forsla getdi ki, «yəni başa düşürəm, mənənin gizlin sözünüz var, mənə qovursunuz», balağını yelləyib eyvandan endi. Əncir tərəfə addımladı. Talegilin həyətinə keçdi. Talegilin evlərinin qabağında yekəqarın, əlində həsir zənbil, başında enli kepqə bir kişi dayanmışdı. Boğazını arıtladı, eyvanı əli ilə taqqılatdı. «ı, hı, ı, hı, əla!» — deyəndə Nərgizi gülmək tutdu. Nərgiz evin kün-cündən baxırdı. Kişi onu görmədi, taqqılıya evdən kimsə səs verdi. Nərgiz geri döndü, qapını ehtiyatla örtüb keçdi həyəətə. Aynurun yanına gəlib səssiz-səmirsiz kötüyün üstündə oturdu. Aynura sığındı:

— Qonaqları var, — dedi, — yəqin gələ bilməyəcək, — susdular. — Aynur bacı, hansı instituta girəcəksən?

— Gərək da... Mühəndis olmaq istəyirəm.
— Politexnik institutuna?
— Yox, AZİ, Azərbaycan sənaye institutuna.
— Tale də?
— Yox, o, xalq təsərrüfatına gedəcək.
— O nədi?
— O da institutdu. Bəs sən hansı instituta gedəcəksən, Nərgiz?
— Mən ərə gedəcəm.
— Az, axmaqlama.
— Vallah, düz deyirəm.
— Nə həyasız qızsan, az, sən, buy...
— Nə olub ey, gedib ömrümün ən yaxşı vaxtını institutlarda, yataqxanalarda keçirim. Hazır siz institutu bitirincə mənim iki uşağım olacaq, dəlləklik öyrənəcəm. Hamısını hesablamışam, qırx yaşımda, canımın sulu vaxtında uşaqlarım da ev-eşik sahibi olacaq. Hamınız da gözəl görünmək üçün mənim yanıma gələcəksiniz.

— Buy, allah sən saxla, qulağıma inanmıram...
— Niyə inanmırsan, Aynur bacı... Ailə quracağıq da...
— Tacir Səfərin oğlunan?
— Hə... Görürsən? Görürsənmi nə qəşəng oğlandı, instituta getsəm, mən gəlincə evlənər. Yaşım çatan kimi gedəcəm. Heç bilmirəm sən də bu arıq, uzun xoqqarda nə görmüsən?

Aynur ona baxıb gülümsündü:
— Sən ona mənim gözümünə bax.
— Aynur bacı, sən qəşəngsən, iri, qara gözlərin var, bax ey, kirpiklərin nə uzundu, yanaqların ağ qırmızı, — qucaqlayıb Aynuru öpdü.

—Neyləyirsən, ay qız?

Aynur hiss elədi ki, utandığından qızardı...

—Qəşəngsən də vallah, qəşəngsən, yoxsa mənim kimi, cijimə oxşamışam, gözlərim bapbalaca, mişol gözü kimi işıldayır, qapqarayam. Hələ baxtım gətirib ki, üzümdə cijimin üzündəki kimi qırış yoxdu. Aynur uzun-uzadı güldü:

—Batasan səni... Qırışlar qocalanda olacaq, onlar anadangəlmə deyil ha... Özü də sənə nə olub ki, qar-qırmızısan, qəşəngsən.

—Aynur bacı, mən yaşaya bilərəm, onnan ayrı yaşaya bilərəm. Amma bir yerdə olsaq xoşbəxt olaram. Elə ona görə oxumağa getmiyəcəm. Nə işim var, dərin suda, sonra xıdır İlyas çağırım.

—Bunun misalına bax, onu hardan bilirsən?

—Cijim elə hər gün deyir. Bir də, cijim mən yaşda olanda uşağı varmış. İndi mənə özü heç nə deyə bilməz. Aynur bacı, bunları mən sənə deyirəm ha, heç kəsə demə.

—Yox, demərəm.

—Hə, mütləq qoşulub qaçacam.

— Niyə, bəyəm verməzlər səni?

—Verərlər ey, amma Vahidin anası yoxdu, dədəsi xəstə adamdı, kimdi onlardan nişan gətirən, parça hazırlayan, toy eliyən. Dədəmin, cijimin də bilirəm xasiyyətini. Ayaqlarını yerə diriyib, el adəti deyib, dad eliyəcəklər. Hazır qoşulub qaçım, söz-söhbət qurtarsın. Əlacları kəsilib bərişacaqlar.

—Qoçaq qızsan, — Aynur Nərgizin saçını tumarladı.

—Burda nə qoçaqlıq var ey, Aynur bacı, can mənim, mən mənim, özüm bilərəm, kefim istəyən kimi

eliyəyəm, kimin nə borcuna.

Aynur yenə əlini çənəsinə verib fikrə getdi: «Bu qız elə bil tamam başqa bir dünyanın adamıdır. Hər şey onun üçün asandı, hər şey, qorxduğu heç nə yoxdu. Hər şey o yana, elə bircə «oxumuram» desəm, Bikənin o saat ürəyi partlayar. Dədəm başımı kəsər».

—Yəni heç oxumaq istəmirsən?

—Yox ey, kitabı açan kimi yuxum gəlir. Bir də uzundu ey, bu on ili qurtarınca adamın ürəyi partlayır, hələ beş il də institut oxu. Beş il niyə, əgər olsaydı iki il, cəhənnəm, üç il, yenə hə, yoxsa on beş il bir ömürdü ey... Parta adamın yanını qabar eləyir.

Aynur yenə güldü:

—Ay səni, şeytan, oxuya bilsəydin də oxumazdın?

—Həvəsim olsa oxuyardım. Gedərdim ərə, həm işləyərdim, həm də oxuyardım.

—Ərə gedərdin da...

—Az, hə... Niyə özümü çürüdüyəm, nə bilmək olar, bəlkə institut qurtarınca öldüm. Hazır nağdı yerindən qoy bir uşağım olsun, bilim ki, mənim də yerimdə kimsə qalacaq. Amma sən oxumalısan!

— Niyə?

— Böyük bacın da oxuyur. Mənim dörd qardaşımın hamısı şoferdi. Bizim evə institut azarı düşməyib. Bir də, sən onunçün oxumalısan ki, ev dolandırmalısan, Tale pul qazanıb ailə saxlayana oxşamır.

—Niyə, oxuyar, bir vəzifə sahibi olar.

—Xətrinə dəyməsin, yox, belə fərsiz şeyə oxşayır, ölüvay şeydi. Az, indiyə kimi Vahid bilsəydi ki, burdayam, əlli dəfə barıdan aşardı. Əli tufəngli bir adam onu evdə saxlaya bilməzdi. Bu, dədəsinin yanından

keçib, həyətə çıxıb bilmir qorxusundan.

...Xanım danışılıb-danışılıb Həmidə təslim eləmişdi. Həmid daha yastığa dirsəklənib eləcə Xanıma qulaq asırdı, siqaret tüstülədir. Birdən Xanım ayıldı, yan-yörəsinə baxdı:

—Bu qız necə oldu, yenə yoxa çıxdı. Həmid gözü ilə işarə eləyib, əncir ağacı tərəfi göstərdi.

—Onun orda nə işi var? Həmid gülümsündü:

—Əncir ağacı məhəbbət piridi da, bu da oralarda fırlanırsa, allah xeyir eləsin.

—Eh, sən də uşağa söz tapmadın deməyə...

—Sənin qızın deyil? Bir o boyda vaxtını yadına sal.

—Hi, hi, hi, yaxşı, sən allah, — Xanımın balaca gözləri bir az da kiçildi, gözləri güldü. — O dövr hara, bu dövr hara, mən dördü qurtarıb daha oxumadım. Bu, maşallah, səkkizdədi.

—Belə getsə, bundan o yana o da...

—Əşi, oxuyub neyləyəcək, alim olacaq? Odey, Hürü arvadın oğlu alimdi. Bircə uşaqları var, Hürü deyir, dolana bilmirlər. Yazıq Hürünün bir ayağı Bakıdadı. İki gündən bir yüklənib gedir, deyir, neyləyim, nəvəm ac qalcaq. Gəlin tələbədi, dolana bilmirlər.

—Hə, hə... yanında belə danışsan,—Həmid yenə gözü ilə əncir tərəf işarə elədi, — qızın məktəbi atar, əncirin dibini qırmızı diplomla bitirər.

—Mən oxumamışam, yəni bədbəxt olmuşam? Al-laha şükür, evim, balalarım, maşallah, sənin kimi ərim — mənə daha nə lazımdı. Qurban olsun, min dənə diplom sənin biğının bir tükünə...

Həmid bu sözlərdən sonra gözlərini yumdu. Xanım çay dəmləməyə getdi.

Qara Məmiş həyətə girib darvazanın qabağında bir an dayandı, həyətə göz gəzdirdi. Həyətdə heç kəs yox idi: «Nə vaxt gəlsən həyət-bacada böyük-kiçik görünməz, elə bil xarabadi. İstəyir on milyonun olsun, bir evdə ki, canlanma yoxdu, həyətində uşaqlar deyib-gülmür, allah vurub o var-dövləti də, o ev-eşiyi də». Fikirləşdi. Sənəti elə əvvəldən alverçilikdi. Arvadı bulku Qəmər də alverçi idi. Alverə bəzən qoşa gedərdilər. Qəmərə ağılığına, köklüyünə görə bulku Qəmər deyirdilər.

Üç il bundan əvvəl Həsənağa ticarət idarəsinə təzə keçmişdi. Katib onu çağırırdı. Bir az Həsənağanı təriflədi, dedi: «Eşitmişəm cavanlığına baxmayaraq camaat səni aqsaqqal hesab eləyir. Elə ona görə də səni bu vəzifəyə təklif elədim. Adamları yoldan-izdən, şəhərlərdən yığmaq lazımdı. Hansı respublikaya baxırsan, mağazalarında mütləq sarıqayalıya rast gəlirsən. Sən onları yaxşı tanıyırsan. Bu türmədən gələn oğulları, alverçiləri yığ, hərəsinə bir dükandan, budkadan ver. Qoy başları qarışsın, işləsin, dolansın. Çətinə düşəndə çalışaram, kömək eləyim. Amma inanmıram siz çətinə düşəsiniz. Sənin əlində elə bir dəstə olandan sonra sən çətinə düşməzsən. Məni başa düşün da»...

Elə o vaxt yerbəyer olanların biri də Qara Məmiş idi. Evlərinin tinində balaca bir budka açdı. İçində karameldən, çörəkdən duza kimi hər şey satırdı. Əlbəttə, Qara Məmişə yaraşmazdı ki, o cür adlı-sanlı, cəyil girib otursun budkada. Budkada bulku Qəmər otururdu. Kimə nə lazım olurdusa, gəlib qabaqcadan Qəmərə sifariş verirdi. «Qızımı köçürəcəyəm —

mebel», «modnu plaş, importnu ayaqqabı»... Xülasə, sifariş yığılanda Məmiş on-on beş günlük yox olurdu. Sonra başlayırdı konteynerlər, bağlamalar gəlməyə...

Qara Məmiş lap eyvanın qabağına gəldi, yenə onun gəldiyindən evdəkilərin xəbəri olmadı. Elə bu vaxt gözünün qulağıynan barının küncündə kiçik qapının açıldığını gördü. Nərgiz idi. Məmiş boğazını arıtlayıb, əliynən eyvanı taqqılatdı. «Ay ev yiyəsi» demək əvəzinə, fikri qızda olduğundan «əla» — dedi. Qızı görmək Qara Məmişə sərf eləməirdi. O istəyirdi ki, Həsən-ağagildə indi kənar adam olmasın. Qız geri qayıtdı, taqqılıya Tale çıxdı. Qara Məmiş görüb gülümsündü:

—Çıxın yuxarı.

—Kişi öydədi?

—Bəli, gəlin.

—Yatmayıb ki?

—Mən bilən yox. — Səsini ucaltdı: — Ana (ay ana demək idi), dədəm yatıb?

İçəridən Suğranın səsi eşidildi:

—Ədə, yox, kimdi, de gəlsin, — Suğra qapıda göründü. Əlində yumaq, millər vardı. Bilinmirdi toxumağa başlayır, yoxsa söküb qurtarır, — qardaş, gəl yuxarı.

Qara Məmiş ayaqqabılarını pilləkənin qabağında çıxartdı, yuxarı qalxdı. Tale istədi zənbili Məmişdən alsın. Məmiş zənbili vermədi, araya söz qatdı:

—Dərslər necədi?

—Yaxşıdı.

—Oxu, qohum, oxu. Görürsən da, biz savadsız olub itin-qurdun ağızına söz olmuşuq. Oxu, zamana elm zamanasıdı. — Evə keçdi.

Həsənağa qonaq otağında təkcə oturmuşdu. Məmiş gəlib hörmətlə onun əlini sıxdı. Ayaq üstə dayandı. Gözlədi ki, Həsənağa ona oturmağı təklif eləsin.

Həsənağa o biri otağa qışqırdı:

—Ə... uşağa çay ver gətirsin! — özünü fikirli göstərrib onu qəsdən ayaq üstə saxlamaq üçün sorğu-suala tutdu: — İş-güc necədi?

—Sağ ol, müdür. — Məmiş bir istədi özü otursun. «Bu məni lap uşaq yerinə qoyub». Sonra öz-özünə ürəyində «lənət sənə şeytan» dedi. «İndi onu pərt eləmək yaxşı deyil, hamı məni qınayar». Yaxşıdı, gedir.

Bir də Tale əlində çay gələndə guya Həsənağa indi gördü ki, Məmiş ayaq üstə qalıb:

—Otur, stul çək, otur, — ona yer göstərdi.

—Sağ ol, müdür, — Məmiş stulu çəkdi, oturdu. Sözü başlamaq üçün Taleyin otaqdan çıxmağını gözlədi. Tale də onu başa düşdü, həvəslə otaqdan çıxdı.

Taleyin belə həvəslə otaqdan çıxdığını görəndə Həsənağa başa düşdü ki, o bir də əncir ağacının dibində bənd olacaq. Tez onun dalınca qışqırdı:

—Ədə, evdə ol, ey! Bu boyda kişidi, boy uzanıb, ağıl yoxdu. Bu gün-sabah instituta imtahan verəcək. Oxumaqdansa fikri dağda-bağdadı. — O, bunları bərkdən dedi, bu, bir növ proqram kimi deyilmişdi. Suğra da, Tale də başa düşdü ki, bundan sonra axşamlar Tale evdən, həyətdən kənara çıxmamalıdır.

Məmişin heç ağına da gəlməzdi ki, Həsənağanın bu adi cümləsi ilə Taleyə qəddar bir hökm verilmişdi. Qara Məmiş gülə-gülə Həsənağaya baxdı. Stulu bir az da yaxına çəkdi, səsini alçaltdı:

—Buxalter Tacəddin camaatı yığıb demişdi ki, bir

papaq həriyin, kişinin şilləsinin qiymətini yığaq. Demişdi, hər toçkadan yüz əlli. Mən yığıb gətirmişəm. — Zənbilə işarə elədi.

—Qoy ora, küncə, bufetin böyrünə, tufəngin yanına.

Qara Məmiş zənbili evin küncünə apardı. Böyük maraqla tufəngi başdan-ayağa nəzərdən keçirdi. Bu tufəng Məmişii indiyə kimi gördüyü tufənglərə oxşamırdı. Qıvraq idi, uşaq tufənginə oxşayırdı.

—Bu nə balacadı, müdür, yaxşı yüngül olar. Bizimkinə oxşamır, importnudu?

—Hə, Belqiyiskidi, əntiqə şeydi.

—Elə bura qoyum, müdür?

—Hə... çox sağ olun, zəhmət çəkmisiz.

Məmiş zənbili qoydu, tufəngə bir də baxıb, qayıdıb yerində oturdu:

—Əşi, lazım olsa ölməmişik ki, burda prinsip var, lap nə qədər lazım olsa taparam, nə lazım olsa eliyərəm, bu qədər adama çörək vermişən, zarafatdı bəyəm?

—Görək da... Sağ olun, sizdən razıyam, bir şey lazım olsa, deyərəm, hər halda, çətin məsələdi.

Məmiş gülümsündü:

—Bə nə, zarafat gəlir sənə, gündüzün günorta vaxtı, rayonun ortasında prakrora qapaz çəkəsən. Belə şey hələ heç harda olmuyub, ey...

—Camaat nə deyir?

—Hamısı sənin tərəfindədi, müdür. O bilmirdi ki, «burda kişi yoxdu» deyəndə adama neyniyəllər? Bəyəm, biz qaya yarığından çıxmışıq. Hələ deməyib, müdür?

Həsənağa üzünü turşutdu:

—Əşi, olub keçib. Sən tapşır, orda burda hələ ağzına gələni danışmasın. Bir də bu vaxtlarda özünü elə aparın ki, ilişmiyəsiniz. Deynən kim ilişsə, əlli-ayaqlı gedəcək, məndən kömək gözləməsintlər.

Qara Məmiş ona yemək təklif olunmadığına pərt olmuşdu. Daha özünü o yerə qoymadı. «Görməmiş köpək oğlu, elə bil qapısına dilənçi gəlib. Bir zənbil pul gətirmişəm, bir rumka konyak da qoymadı ortalığa, nə olar...» Zorla gülümsünüb ayağa qalxdı.

—Mən gedim, müdür, — dedi.

—Hə, Get. Amma işinizi ehtiyatlı tutun.

— Oldu, müdür.

Həsənağa yaxşı bilirdi ki, əgər bir tikə çörək kəsmiş olsaydılar, gedib deyəcəydi ki, «səhərə kimi bir yerdə vurmuşuq». Uydurub bir dastan danışacaqdı. Həsənağagilə gəlib-gedənin sayı artacaqdı.

Həsənağanı maraqlandıran məlumat Kamalda olmalıydı. O da gözə görünmürdü. Kamalın görünməyi Həsənağanı hər şeydən çox ağrıdırdı. Hələ bir qohum da olmaq istəyir. Bəs adam adama nə gündə lazımdı?

Lüt Talıbın oğlu özünü elə çəkib ki... O mənimlə qohumluq görsə, qulağının dibini görər.

Kamalın atasına hamı el arasında lüt Talıb deyirdi. Hələ lap müharibədən xeyli əvvəl, günlərin birində Talıbın evinə gecə qaçaqlar gəldi, evi ələk-vələk elədilər. Əllərinə heç nə keçmədi. Axırda qaçaqlardan biri öz bağlamasını açıb, içindəki iki təndir çörəyini çıxardı, qoydu evin ortasına. Evin küncündə bir-birinə qısılib tir-tir əsən ər-arvada baxıb güldü:

—Ə, lüt uşağı, lüt. Allah bizim başımıza döyə-döyə gətirib bura çıxarıb ki, siz acından ölmüyorsunuz. Yeyin, ə...

Bu söhbət o biri qaçağın lap ürəyindən oldu. Kisəsindən bir beşlik qızıl çıxarıb Taliba uzatdı:

—Bunu götür, amma lovğalanma ki, qaçaqlar öyümüzə basqın eləmişdi. Sən o lüt dədəyin görü, bizi biabır eləmə.

—Qağa, götürə bilmərəm qızılı, — qorxusundan kəkələyə-kəkələyə Talib etiraz elədi. — Haram mal yemirik biz.

—Haram niyə olur, ə? Sən zornan almırsan ki, mən özüm, halallıqnan verirəm.

—Sən onu halallıqla qazanmamısan axı. O, qızılı kisəsinə alıb, əməlli-başlı qəzəbləndi.

—Yığışın, ə...

—Biz də yığışaq qağa? — deyib Talib irəli çıxdı.

—Sizi neynirəm, elə bir dəstə yetim-yesirim çatışmır. Mənə deyən gərək, a zırrama yəni sən allahdan çox bilirsən? Əşi lazım olsa, bu lütlərə allah özü verərdi da... Sən öləsən, evimizə basqın eləyiblər deyib, bizi biabır eləsəniz, gəlib dilinizi kəsəcəm. Görən deyər, nə insafsız soyğunçularmış ki, evdə heç nə qoymayıblar. Lüt uşağı, lüt.

Cidani çuvalda gizlətmək olmaz. Sonra necə olubsa, söz yayılıb. Elə o vaxtdan Talibin adı lüt qaldı, arvadının da adını heç kəs demirdi, lütün arvadı deyirdilər. Arvadının adı Şahzadə idi. Hamı əvvəldən bu adı könülsüz deyirdi. Ləğəb camaatın əlinə göydən düşmüşdü. O vaxtdan Şahzadənin özünün də qulağı öz adını yadırgamışdı. Kamala da bir müddət lüt uşağı dedilər. Kamal milisə keçəndən heç kəs onun atasına,

anasına «lüt» deməyə cəsarət eləmədi. Amma elə əvvəldən də Talib kişinin camaat arasında böyük hörməti vardı. Savadsız adam olsa da, düz adam idi. O düzlüyünə, halallığına görə hamı onun hörmətini əziz tuturdu. Kənddə bir şəri kəsmək, bir mübahisəyə son qoymaq üçün, düzünü bilmək üçün Talibdən soruşardılar. Onun dediyi qanun olardı. Lütün də, lütün arvadının da dediyi söz, Quran ayəsi kimi şeydi. Gərək ona şək eləmiyəsən. Müharibə başlayınca onların dalbadal altı uşağı olmuşdu, dördü ölmüşdü. Körpə vaxtında ölüb getmişdilər. Bir Kamal qalmışdı, bir də bacısı Zərri. Zərri də öz kəndlərində ərdəydi. Qocalara arada görün-baxım eləyirdi. Bu dəfə Kamal kənddə qalanda Zərri ona pıçıldadı ki, «dədəm axır vaxtlar tez-tez azarlayır. Hə eləyirəm, həkimə apara bilmirəm, getmir. Sənin sözündən çıxmaz. Apar, ayaqlarını yoxlasınlar. Ayaqları ağrıyır, tutulur, yeriye bilmir». Səhəri, günorta çörəyində Talib kişi Kamalın danışmadığını görüb ürəyi darıxdı, axırda dözmədi:

—Axşam bəndin üstündə qulağım bir söz çaldı.

Bənd Kür çayı daşanda kəndi basmasın deyə, salınmışdı. İndi axşamlar naxır qayıdanda qocalar ora yığışır. Orda son xəbərləri, kənd, rayon, şəhər, dünya yeniliklərini bir-birinə qatırdılar. İndi Talib sözü deyib yarısını saxladı ki, oğlu bəlkə başa düşdü, söhbət nədən gedir. Bəlkə elə yalandı. Gördü oğlu dinmir.

—Nə bilim, vallah, yalançı deyənlər olsun, dedilər qonşunla praktor yolun ortasında şillə-yumruğa çıxıblar — dedi, nigarançılıqla Kamala baxdı. Kamal susurdu.

—Yəni düz sözdü, ay oğul? Nə fikrə getmişən, demək olmazsa, heç demə, lazım deyil.

—Yox, yox, dədə, düzdü. Sözün belə tez bura çatmağına məəttələm.

—Eh... ay bala, xəbərin ayağı yüyrək olur. Bunun hamısı, bala, haram çörəkdəndi, ya gərək hökumət oları tutsun, biabır eləsin, hökumət də maşallah, səbirlidi, dinmir. Özləri-özlərini biabır eləyirlər. — Söz yerinə düşmüşkən Talib kişi oğluna eşitdirməyə çalışdı. — Hə, oğul, haram yaman şeydi. Uşağı olan adam gərək haram yeməsin. Məsələn, sənin iki qızın var. İraq olsun, vəzifə adamısan. Evinə haram gəlsə, o qızlar, deməli, sənin çörəyini yox, ayrı adamın çörəyini yeyir. Uşaq da çörəyini yediyi adamın sözünə baxar. İraq olsun, bir də duyuq düşərsən, balaların sənin sözünə yox, özgələrinin sözünə qulaq asırlar. Bə haramı nə bilmişdin, adamın qarnındaki haram tikə adamın əxlaqına da, namusuna da haram qatmağa qıdıqlayır.

—Ay dədə, qorxma, sən bunları iki ay əvvəl də mənə demişdin. Qorxma, mənə «lüt» demirlərsə, paqonumdan qorxub demirlər.

—Sən məni bağışla, ay oğul, qocalmışam, bu müharibədən sonra camaata elə bil yazığı gəlib, hökumət damarını boşaldıb. Aləm qarışıb, hamı alır, satır, qonşuluq, dostluq itib gedir, hər şey pulnan ölçülməyə başlayıb, qorxuram, ay oğul, dözməzsən... bəs xeyirdimi gəlməkdə...

—Xeyirdi, gəlmişəm səni aparım. Qulağım bir söz çaldı ki, axır vaxtlar tez-tez azarlayırsan, yeriməyin də çətinləşib.

—Nə tez çatıb bu xəbər...

—Xəbərin ayağı yüyrəkdi, ay dədə. Bir də narahat

olma. Baxma aşağıda belə alan, satan var. Qanun qanunluğunda qalır. Möhkəm dayanıb, bir dəfə ipini çəkən kimi hamısı qalacaq tələnin içində, dəre xəlvətədi, biz də hamısını görürük.

Kamal hələ bu son vaxtlarda kəndə gəlib iki-üç gün dalbadal qaldığı olmamışdı. Əvvəl Talib kişi ürəyində narahat oldu, sonra təxminən hesabladı ki, oğlu bu vəziyyətdə, yəni qonşu ilə prokurorun belə vaxtında orada görünmək istəmir. Hələ istədi bir məsləhət də versin, sonra fikrindən çəkindi: «Qoy elə bilsin ki, heç nə başa düşmürəm».

Səhər tezdən ata-bala rayon mərkəzinə getdilər. Talib kişini görəndə Bikə sevindi. Sevindi ki, evində qonağı var, deməli, başı qarışıqdı. Kamal da özü qaçmayıb kəndə, kişi xəstə imiş, gedib gətirib. Bir də Bikənin axır günlər elə-belə də ürəyində narahatlıq artıb, açıq-aşkar heç nə yoxdu, amma elə abı-hava xoşuna gəlmir, Kamalın evdə olmaması da bir yandan. Bu gün Bikə Kamalı görəndə lap uşaq kimi sevindi. Demədi ki, «harda qalmısan, darıxırıq», tez çay süzüb gətirdi, Bikə də Kamalın dili ilə Talib kişiylə «dədə» deyirdi.

—Ay dədə, səndən ötrü lap burnumun ucu göynəyirdi. Şahmama nətəridi? — Bikə Şahzadəyə Şahmama deyirdi. — Onu niyə gətirmədik, gəlib bir az qalardı. Kamal əlini silə-silə güldü:

—Ay Bikə, qorxurlar ki, ikisi də gəlsə, öylərini soyallar. Axı, nə təri olmasa, bir dəfə basqın eləyiblər, axı, ilan vuran ala çatıdan qorxar.

Talib kişinin gülməyi çiyinlərinin atılıb-düşməyindən bilinirdi. Yoxsa, özünün səsi çıxmırdı, axırda dilləndi:

—A bala, nə qədər aparsalar da, təmiz adımız qalacaq.

—Aldın a kişi cavabını?

—Aynur balam hardadı? —Dərsdədi.

—Qarı otuz manat göndərib, Laləyə göndərəsiz. Aynur necə oxuyur, əlaçılıqdan düşməyib ki?

—Yox, babası, yaxşı oxuyur. Niyə düşsün ki, bir işi var, o da oxumaqdı. Ayırı heç nəyə başını qatan uşaq deyil, səni görüb sevinəcək ha...

Kamal tələm-tələsik üstünü-başını düzəltdi. Bir-iki yerə zəng elədi, ayaqüstü bir çay içdi.

—Mən qaçım, dədə, neçə gündü işdə olmamışam. Həkimə tapşıracağam, gedərsən Bağır doxturun yanına.

—Yaxşı, a bala, sən işinnən ol.

...Səhər Aynurla Tale yenə həmişəki yerdə görüşdülər. Tale çatan kimi sözə başladı.

—Dünən dədəm qoymadı evdən çıxmağa, qaldım belə, ürəyim partlayırdı. Yadıma düşəndə ki, indi gözləyirsən, nəfəsim kəsilirdi.

—Yox, gözləməyirdim, gəlməmişdim, — istədi özünü sındırməsən.

—Ba... nə yaxşı.

Qızardı, yalan danışdığına pərt oldu. Tez öz yalanını düzəltməyə çalışdı:

—Zarafat eləyirəm, gəlmişdim. Qonağınız kim idi? Tale əməlli-başlı kədərləndi, rəngi göyərdi:

—Əşi, nə bilim. O qara herti kişi idi, Qara Məmiş. Dədəm də heç üzünə baxmırdı ey, yemək-zad da qoymadı verməyə. Genə sırtıqlığına salıb dayanmışdı. Elə ona görə qoymadı.

—Dədən səni bu gün də qoymayacaq.

—Yox, qoyar.

Heç sabah da qoymayacaq.

—Niyə? Niyə belə danışırsan? Yoxsa yenə yuxu görmüsən?

—Yuxu görməmişəm. Nədənsə, ürəyimə damıb.

—Uşaq kimi danışma.

—Təki sən deyən olsun.

Az, məni səndən ölüm ayırar. — Tale bu sözləri inamla dedi. Amma Aynurun sözündən özü də kədərləndi, ürəyinə narahatlıq, qorxu düşdü. Sonra nə yol boyu danışdılar, nə də dərslərdə pıçıladaşdılar.

Amma dərsdən qayıdanda Aynur babasını evdə görüb elə sevindi ki, bugünkü günü son vaxtların ən yaxşı günü saydı. Tələm-tələsik çay-çörək yeyib, babası ilə gəzməyə çıxdılar. Əvvəl yolüstü poliklinikaya dəydlər, babası həkimlə sabah da görüşməyi vədələşdi. Poliklinikadan çıxan kimi Talib kişi əlini sırtıqlısının qoltuq cibində xeyli qurdaladı. Ordan iki dənə təzə qırmızı onluq çıxartdı. Aynura verdi:

—Qızım, bu sənindi, səninin adına bir quzu saxlamışdım, bu yaxınlarda satdım. Gərək halal eliyəsən, hələ çoxunu xərcləmişəm, — Əslində xərcləməmişdim, otuz manatını Bikəyə vermişdim ki, Laləyə göndərsin. — Bu da sənindi. Nə istəyirsən al, qızım, — dedi.

Aynur məəttəl qalmışdı bu qədər pula nə alsın. Dükanı-bazarı gəzdilər. Babası bir az mer-meyvə aldı. Aynur heç nə ala bilmədi, pula hayıfı gəldi, xırdalamaq istəmədi.

—Baba, saxlayım, instituta girəndə Bakıda xərcləyəyəm.

— Nə deyirəm, ağrın alım, saxla, dərhal Bikə səni toladıb əlindən alacaq, saxla da...

—Baba, sən demə mənim pulum olduğunu, mən də gizlədəm.

Talıb kişi fikrə getdi, çox sakitliklə dedi:

—Deməli, anana yalan deyəcəksən ki, pulum yoxdu,—deyib gözünün ucuyla qıza fikir verdi.

Aynur elə bil sözdən qorxdı:

—Yox, yox, ay baba, anam bilməsə heç soruşmayacaq axı, soruşmasa niyə deyirəm ki, bu yalan danışmaqdı?

Babası razılıqla gülümsündü:

—Yox, ağrın alım, yox, soruşmasa, heç demə, bu başqa məsələ...

Kamal idarədə görünən kimi dedilər ki, səni rəis gözləyir. Kamal birbaşa rəisin qəbuluna getdi. Qapı aralı idi. İçəridə kimsə vardı, qapının arasından Kamalı gören kimi rəis yanındakını azad elədi, Kamalı səslədi:

—Gəl içəri. — Kamal içəri keçən kimi: — Qapını ört, gəl otur, — dedi.

Kamal gəlib sol tərəfdə üzü pəncərəyə əyləşdi, rəisin göstərişini gözlədi.

—Bir az da geciksəydin, kəndə dalınca adam göəndərəcəydim. Burda bir iş çıxıb. Məni şəhərə çağırıblar, məsələ belədi. Bu gün dəridən-qabıqdan çıxırsan, bu tapşırığı axşama kimi yerinə yetirirsən. Gedib birinciyə məlumat verirsən, aydındı?

—Nəyi öyrənməliyəm, — diqqətlə rəisə baxdı.

—Hə... Katibə anonim siqnal gəlib ki, hər ticarət nöqtəsindən iki yüz manat qapaz haqqı yığıblar.

—Rəis, bu elə şeydi ki, verən də, alan da boynuna götürməz. Bilirsən ki, belə şeyi gərək əlində şahid...

Rəis onun sözünü kəsdi:

—Bilirəm, bilirəm. Katib də bilir, katib özü üçün düzünü bilmək istəyir ki, belə şey olub, ya yox. Mən Həsənağaynan qonşu olduğunu da bilirəm. Hər şeydən xəbərim var. Mən istəyirəm ki, o kişi düzünü bilsin.

—Oldu, rəis.

—Öyrən, axşam səkkiz tamamda katib səni kabinetdə gözləyəcək.

—Oldu, icazə verin gedim.

Orucov çox mülayim adam idi. Dörd il idi ki, bu rayonda milis rəisi işləyirdi: Camaatla qaynayıb qarışmışdı. Elə bir toy, yas olmazdı ki, Orucov ora baş çəkməmiş olsun, çox da oturmazdı, gələrdi, ya başsağlığı verərdi, ya da mübarək olsun deyərdi. Ona görə də rayonda ondan gizli heç bir sirr yox idi. Orucov çox şeyi eşidirdi, bilirdi, lakin özünü bilməməzliyə vurub öz işçilərindən həmin şey haqqında məlumat alırdı. Sonralar işçilər hamısı rəisin bu xasiyyətindən xəbər tutdular, nə olur-olsun, rəisə düz məlumat verməyə məcbur oldular. Bir-iki işçi rəisi aldatmaq istəmişdi, rəis üstünü vurmamışdı. Lap sonra, bir toplanışda üzünü zala tutub elə-beləcə, guya heç kəsə demir, bir misal çəkmişdi:

—Hamınızdan razıyam. Amma bilin ki, yalanın qırx gündən çox ömrü olmur, amma adam çox yaşayır. Unutmayın ki, ilan ilanlığıynan dünyanı əyri dolansa da, yuvasına düz girir. Bura bizim yuvamızdı, burada hamımız bir-birimizə düzünü deyəcəyik, — dedi. Hiss elədi ki, lazım olan adamlar öz payını götürdü.

Rəisin xətrini rayonda istəyən adam o qədər çox idi

ki, lazım olan sözü mütləq onlardan biri Orucova rast gəlib söhbət əsnasında «ağzından qaçırırdı». Özü də bilirdi ki, bu söz rəisin ağzından çıxmıyacaq. Bu sirri ayrı adam açacaq, özü də tamam ayrı adamın dilində. Bu məsələni də elə dünən eşitmişdi, pullar həsir zənbildə gedib. Amma bu gün katib ona deyəndə ki, belə bir məktub almışam, rəis özünü bilməməzliyə vurdu:

—Bu gün öyrənərik, — dedi.

—Mən başa düşürəm ki, bunu sübut eləmək çətin. Elə özüm düzünü bilmək istəyirəm. Axşam səkizdə gözləyəcəyəm. Tez deyil ki?

—Bizim cinayət axtarışı üzrə bir kapitan var. Kamal Hüseyinov. Çox təmiz adamdı. O həmişə deyir ki, hər şey —bütün canlılar, cansızlar danışır, özü də düzünü deyirlər. Bircə insan danışanda sözünə yalan qatır. O da əgər insan dili bilirsənsə, sənə düzünü deyəcək.

Katib güldü:

—Yoldaş Orucov, xahiş eləyirəm sən də mənə axşam düzünü de...

—Məni Bakıya çağırıblar, yoldaş katib, elə sizdən icazə alacaqdım. O kapitan gəlib sizə daklad eliyəcək.

—Düzünü deyəcək?

—O yalan danışa bilmir.

—Çox yaxşı, sənə yaxşı yol, padpalkovnik, amma tez qayıt. Axır vaxtlar gedənlər qayıtmır. — Katib prokurorun qayıtmayacağını ilk adama deyirdi. Rəis sözü aldı, fikirləşdi ki, qoy heç məndən eşitməsinlər. Ona görə də, maraqlanmamağı qərara aldı.

—İcazə verin gedim, yoldaş katib, — dedi...

Rəis idarəyə gələn kimi Kamalı soruşdu. Dedilər,

görünməyib. İstədi kəndə adam göndərsin. Tez də fikrindən daşındı. Bu dörd il ərzində axı Kamalın sözündə yalan görməyib. İki günə gedib, hardadısa, indi gəlməli. Az keçmədi, qapının arasından Kamalın boylandığını gördü. Kamal kabinetindən çıxanda ürəyində götür-qoy eləməyə başladı: «Həsənağagilə gedib gələn Qara Məmişdi, aylığını da o yığır, bu pul da onun işidi. Güllələsən də boynuna almaz. Bəs neyləyək. Hə, Bulku... Bulkunu qıdıqlayım, açım düzünü deyim. Bulku qazdan ayıqdı, Bikəni göndərim? Yox, yenə özüm... Yarızarafat, yarıgerçək soruşum. Bəlkə istifadə eləyiblər, pul yığılıb heç Həsənağaya getməyib. Onu da bilmək lazımdı. Həsənağaya gedib-sə, yenə Bulkugildən gedib. Yenə Bulku bilər». Elə bu fikirlər içində Kamal başını qaldıranda özünü Bulkunun köşkünün yanında gördü.

—Nəçənnik, xoş gəlmisən, qulluğun?

—A Qəmər, siqaretlərin hansı babatdı?

—Sən ki çəkən döyülsən.

—Dədəmi kənddən gətirmişəm, bir-iki günlük, həkimə göstərməyə. Ona almaq istəyirəm.

—Qocalar «Primanı» xoşlayır, — Kamala diqqətlə baxıb, — yaman yorğunsan, nəçənnik.

—Hə, Qəmər, bura bax, mən səni kişi kimi bir arvad bilirəm. Sən bələdsən də mənə...

—Ayıb sözdü ki...

—Bir söz soruşmaq istəyirəm, düzünü deyərsən?

—Vallah, nə deyim, — Bulku gülümsündü. Gül ləçəyi kimi zərif dodaqları bir az da nazildi. Ağzındakı xırda-xırda qızıl dişlərin işıltısı onun təbəssümünü bir az da işıqlandırdı. Ağ, girdə yanaqlarında hər iki tərəfdən

batıqlar əmələ gəldi. — Düzü, səndən xoşum gəlir, belə, kusoçnik döyülsən ey... Baxır, nə soruşursan da...

— Qorxma, arada sənın adın olmayacaq. Mən özüm üçün bilmək istəyirəm... Qonşum da, nə bilim, belə getsə, birdən qohum da olarıq. Gərək adamı tanıya-san. Hər şey pulnan ölçülmür ki, özün bilirsən da...

— Hə, hə, Həsənağanı deyirsən da...

— Onun sirrini bilmək olmur ey... Amma ağızından çıxmasın, ha...

— Ba... Əyib sözdü ki...

— Srağa gün ona adam göndərdim ki, — elə-belə sınamaq üçün, bir on min mənə pul göndərsin. Bir aya qaytararam, sən allah, öz aramızda qalsın.

Bulku da maraqlandı. Ona tərəf əyildi.

— Hə, hə, nə oldu, verdi?

— Nə desə yaxşıdı?

— Hə, nə dedi?

— Evdə yoxdu, sabah taparam. Uşağı göndərdim ki, lazım olmadı, sağ olun! Sonra ürəyimdə qaldı ki, əşi, adamdı, indi bəlkə qorxub evdə saxlamağa. Özü də belə vaxtda. Bu gün biri mənə çatdırdı ki, elə o vaxt Məmiş aparan pul evdə imiş. Sən öz canın, düzünü de, srağagün aparmışdı, yoxsa dünən?

— Mənim də onnan zəhləm gedir, xəsisdi. Məmişə allahın bir tikə çörəyini də təklif eləməyib. Onun çörəyinə qalmamışdıq ey, amma adamlığa nə deyirsən... Gərək düzünü deyim, göydə allah var, deyən düz demir. Pul ona dünən gəlib.

— Az, aylığı demirəm ey... Qapaz pulunu...

— Mən də onu deyirəm da... Pul gecə bizdə qalıb, dünən zənbilən özüm göndərmişəm. — Bulku birdən

duruxdu, qızardı. — Nəçənnik, sənə deyirəm, ha.

— Az, o nə sözdü?..

— Hə... Bəlkə heç srağagün evdə pulu olmayıb? Özü də tülkünün biridi. İndi, belə vaxtda evində pul saxlamaz, inanmıram.

— Sağ ol, vallah, elə bil ürəyimdən daş qopdu. — Siqareti götürüb cibinə qoydu. — Nə qədər eləyir?

— Bir abbası. Yəni deyirsən, bir abbasılıq da yanında hörmətimiz yoxdu? Götürməgəm.

— Hörmətin əziz olsun! Atalar deyib: «Bəxşeyiş var tümənnən, haqq-hesab dinar-dinar». — İyirmi qəpiyi Qəmərın yanına qoydu. — Sağ ol, Qəmər! Öz aramızda qalsın, Məmişə də demə. Sağ ol!

— Arxayın ol. Bikəyə salam de...

Saat səkkiz tamamda Kamal birinci katibin qəbul otağında oldu.

— Məni katib çağırırdı, — dedi.

Qız içəri keçdi:

— Yoldaş İslamov, milisaner Hüseynov gəlib.

— Milisioner yox, qızım, — gülümsündü, — kapitan.

— Bağışlayın!

— De gəlsin. Kamal içəri keçib farağat dayandı, katibin sualını gözlədi.

— Eşidirəm sizi, kapitan.

— Rəis dedi... Katib onun sözünü kəsdi:

— Hə, düzdü məlumat, yoxsa yalandı? — Düzdü. Srağagün yığıblar, dünən aparıb həsir zənbillə veriblər evinə, gətirən adama yemək də təklif eləməyib.

— Aha... Bunu sübut eləmək olar da?..

— Xeyr, yoldaş İslamov.

— Bəs hər şeyi yerli-yerində bilirsən, — təəccüblə

ona baxdı. — Sübut eləmək olmaz?

—Xeyr, sübutu mümkün deyil. Mənim bildiyim sözü işə tikmək olmaz.

—Mümkün deyil? — Təslim olmuş adam kimi soruşdu.

—Bəli!

—Yaxşı, sağ olun. Gedin!

Axşam yeməyindən sonra Bikə öz-özünə umu-küsü eləyən adam kimi gileylənməyə başladı:

Bu da qonşuluq deyül, biz eləyirik. Xanım o gün deyirdi ki, elə bil öylərində yas düşüb. Kamal da burda olmadı ki, bir olara dəyəydik. Mən də onsuz getmədim.

Bikə sözünə kömək üçün Talib kişinin üzünə baxdı. Ümid eləyirdi ki, Talib kişi onun tərəfini tutar, ikilikdə Kamalı Həsənağagilə göndərərlər.

Talib kişi gözünü gizləməyə çalışdı. Aynura baxdı:

—Ceyrandı ey, ceyran balasıdır. Qız deyil ha, qızıdır. Dərslərini hazırlamısan, ağrın alım?

Aynur babasının tərifindən şəlləndi, nazlandı:

—Bircəciyi qalib, onu da hazırlayacam. — Durub getdi.

Bikə söhbəti yenə öz mətləbinin üstünə gətirməyə başladı:

—Düzdü ey, olar da bilir ki, Kamal burda yoxdu. Adamdı da... uma bilər. Deyər yox idi, indi ki, gəlib. Helə döyül, dədə?

Talib kişi yenə cavab vermədi.

Kamal yaxşı bilirdi ki, Bikə bir şeyi başladsa, axırına çatmamış əl çəkən deyil. Dədəsi də Bikənin hər yeni müraciətinə nə hə deyəcək, nə də yox. Hər dəfə

kəndin bir dərini danışacaq. Kamal axırda bezib söhbətə qarışmalı olacaq. Ona görə də fikirləşdi ki, qoy elə bu başdan sözümlü deyim. Qızına da bəzi sözləri eşitdirməyin vaxtıdır. Arvad da qoy birdəfəlik öz dərini alsın.

—Bikə, məni hövsələdən çıxartma. Bilirsən ki, mən cinayət axtarışında işləyirəm. Haram tikə evimə gəlməyib. O biri də rüşvətxordu, oğrudu, yediyi çörək də haramdı, içdiyi su da. Biz nəyin dostuyuq, qonşu-suyuq? Mən onun qarısına getmirəmsə, allahına şükür eləsin.

Bikə tələm-tələsik əlini öz ağzına vurdu:

—Ə, yaxşı, yaxşı, eşidəllər. Gecə səş uzağa gedir. Sən allah, yaxşı, biabır olduq.

—Onnan alış-verişim olub? Yoxsa, yanında gözü kölgəliyəm? Yığışdırın bu söz-söhbəti! İndiyətən təmizliyimiz, halallığımız olub. Mən ölüncə də elə olacaq. Ondan sonra özün dəlləklik eliyərsən.

—Boy, allah eləməsin! Sənsiz bir günümüz olmasın! Sözümlə bax ey, dədə, görürsən bunu. Peşmansan bir kəlmə söz deyəsən, heç nə... Yediyin, içdiyinin burnundan tökülər.

—Kərək, a bala, mən bu gün qayıdaydım. Qarı indi tək-cə birtəhər oldu. Onun da axır vaxtlar, axşamlar bir azarı əmələ gəlib.

Bikə də, Kamal da gözlərini kişiyə dikdilər. İkisi də bilirdi ki, Talib kişi söhbəti dəyişmək üçün deyir. İkisinə də susmaq sərf eləyirdi.

Xanım axşam Həmidə çay-çörək verəndən sonra vurnuxmağa başladı. Bu gün nə sağdakı qonşuya keçmişdi, nə soldakı qonşuya. «Dunya xəbərləri»ndən

məhrum olmuşdu. Axırda özünü əncirin dibinə, oradan da Bikəgilin həyətinə verdi. Özünü Bikənin yanına toxuyurdu ki, Kamalın sözlərini eşitdi. Yerindəcə mıxlanıb qaldı. Barmağının ucunda geri çəkildi, bayıra qısıldı. Hər söz aydın eşidilirdi. Fikirləşdi ki, bu evlərin daşı səsi belə çəkir ey... Axırda özlərinin tərifiyləndiyini eşidəndə gülümsündü. Arxayınlaşıb öz həyətlərinə keçdi, gülə-gülə Həmidin yanına gəldi:

—Nə tez oldu, arvad?

—Əşi, ər-arvad didişirlər. Hi, hi, hi... Arada bizi tərifiyədilər.

Xanım xəbərçi deyildi, xəbərçilərdən də xoşu gəlməzdi. Xasiyyəti belə idi ki, bir söz eşitsə, onu gərək danışaydı. Söz saxlaya bilmirdi. Ürəyi deşilirdi, qalırdı çapalaya-çapalaya. İndi də bu eşitdiklərini bir arvad xeyləyinə danışmasa, səhərə kimi gözünü yuma bilməzdi. Həmid də bilirdi ki, Xanım indi özünü Suğraya çatdırmasa olmaz. İndi icazə alınca, o qədər artıq səf-səfə danışacaq ki, gəl görəsən. Bu gün cümə axşamı idi. Həmid Əsədullanın yas yerindən gəlmişdi. İndi molların dediklərini bir də xatırladı. Həmişə eşitdiyi bu adi sözlər bu gün burada yeyib doyandan, üstündən bir stəkan əla çay içəndən sonra, eyvanda uzanıb göydə ulduzlara baxanda tamam başqa cür ona təsir elədi. Molla demişdi ki, insanın əsl evi o dünyadadı, bu dünya insana müvəqqəti verilib. Bu dünyadakı əməllərinə görə insanlar o dünyada ya cənnətə, ya da cəhənnəmə gedəcəklər... Həmid dedi:

—Arvad, bilirəm, dənliyin deşilir, ver özünü Suğra-nın yanına...

Xanım elə bil qəfəsdən çıxdı. Bağın ayağında gedə-

gedə barmaqlarının ucunu dili ilə isladıb alnına tökül-müş saçlarının ayrıcını sığalladı.

Xanım Həsənağagilin qapısının ağzında bir an ayaq saxladı, görsün içəridən səs gəlirmi. Xanım bilirdi ki, onların evindən səs gəlibsə, deməli, evdə qonaq var. Səs yoxdusa, Həsənağa qonaq otağında oturub haqq-hesabını eləyir. Qapını taqqıldatdı, elə həmin anda da açdı. Ayağa qalxmaq istəyən Suğra, onu görüb yenidən yerinə çökdü.

—Sənsən? Gəl, gəl bura. — Yanında yer göstərdi. O biri otaqdan Həsənağanın səsi eşidildi:

—Kimdi o?

—Xanımdı. — Xanımın oturmasını gözlədi. — Görünmürsən, aaz?.. Təzə nə var?

—Heç nə... İndicə o tərəfə keçirdim. Çoxdandı ora da dəyməmişəm. Kamal qardaşın acıqlı səsinə eşidib dayandım. Gördüm, ər-arvad didişirlər. Kamal deyir ki, mən hökumət keşiyində duran adamam, onlar da hökumətdən oğurlayan. Mənim oların nə alış-verişim ola bilər. Gördüm Bikə də deyir ki, qonşuluqda ayıbdı.

—Bizə oğru deyir, heləmi?

—Vallah, nə bilim, bəlkə sizi demirmiş.

—Bizi deməyib kimi deyir ki? Həsənağanın nəriyləsi eşidildi:

—Ölür paxıllığından. Mən neyləyim ki, o lüt oğlu lütdü.

Suğra işarə ilə Xanıma başa saldı ki, niyə bərkədən dedin, evimiz yıxıldı. Xanım da öz başına qapaz vurdu. Həsənağa qapıda dayandı.

—Çağır görüm, o gədəni!

Suğra Taleyin otağına gedib, az sonra bərabər

çıxdı. Taleyı deyəsən yuxudan oyatmışdı. Arxası işığa dayandığından atasının üzünü görünmürdü. Atasını qonaq otağının qapısında dayanmışdı. Öz boyundan xeyli uca görünürdü. Ona görə səs də vahiməli çıxdı.

—Bura bax, küçük! Bir də o qızın adını çəksən, sən adda mənim oğlum yoxdu. Mən onlara bir dağ çəkimi ki... Mən bəynən plov yemirəm ki, bığımı yağa batar, lüt uşağının ağzına söz olmuşam. Mən elə adamın qızını sənə, alacağam ki... Sən kişi oğlusansa, gərək gözüyün ucuyunan da o tərəfə baxmayasan! Kişi oğlu döyülsənsə, mənim qapımda işin yoxdu, — dedi. Dönüb otağa girəndə guppultu eşitdi. Suğranın boğuş səsi gəldi:

—Öyün dağılsın, öyümü dağıdan. Uşaq öldü!

Həsənağa elə gəldi ki, uşaq yalandan eləyir, evdəkiləri qorxutmaq üçün.

—Bir oğul ki, qızdan ötəri öləcək, elə onun bu başdan ölməyi yaxşıdır.

— Ə, uşağın nəfəsi kəsilir e...

Həsənağa Taleyə yaxınlaşdı. Onun gözlərinin qarası itmişdi. Ağzından köpük gəlirdi. Həsənağa hiss elədi ki, bu ciddi məsələdi. Taleyı qucağına alıb otağa apardı. Onu çarpayısına uzandırdı. Taleyin otağı işıqlı idi, indi gördü ki, onun rəngi ağappaqdır, dodağında qan qalmayıb. Həsənağa cəld qonaq otağına qayıtdı, zəng eləyib həkim çağırırdı.

—Aa, evi səliqəyə salın, həkim gələcək.

—Hansı həkim?

—Bu rayonun bir həkimi var da... bilmirsən...

Suğra otağa keçdi. Eyvanın da, girəcəkdir otağın da işığı zəif idi. Həsənağa istədi lampaları dəyişsin, ər-

dəmi çatmadı. Çölü görmək üçün pəncərənin qabağında oturdu. Həkim bu rayonda ağsaqqal sayılırdı. İlk yerli həkim idi. Camaat deyirdi ki, onun əli yüngüldü, ayağı sayalıdı. İnstitutu müharibədən əvvəl bitirmişdi. Onun dilindən indiyə kimi «bu mənim xəstəm deyil» sözünü eşidən olmamışdı.

Həyətdə qaraltı göründü. Həsənağa cəld eyvana çıxdı. Orta boylu, kök adam öz bədən quruluşuna uyğun olmayan bir cəldliklə gəlirdi. Həsənağa düşüb pilləkənlərin qabağında onu qarşıladı:

—Doxtur, xoş kəlmisən! Bağısla, əziyyət verdim.

—Nə olub uşağa?

—Birdən-birə ürəyi qısıldı. Rəngi-ruhu qalmayıb, hüşunu itirdi. — Otağa keçdilər. Həkim Taleyə baxa-baxa sumkasından dəmir iynə qabı çıxartdı. Suğraya uzatdı:

—Bacı, buna su tök, qoy qazın üstünə, iynə qaynasın. Gərək iynə vuraq. Çoxdan belədi?

—Yox, elə sizə zəng eləyəndən.

—Uşaq vaxtı yığılmayıb ki?

—Yox.

Qapının ağzından Suğranın səsi gəldi:

—Niyə, alça ağacından yığılmışdı, özü də belə olmuşdu.

—Yox, heç olmayıb.

—İndi tez-tez belə olur?

Az sonra qonaq otağında oturmuşdular. Xanım çay gətirdi. Suğra həyəcanla həkimin qərarını gözləyirdi. Həkim xəstəlikdən heç nə demirdi. Suğra məcbur olub otaqdan çıxdı. Həsənağa durub qapını örtüdü, gəlib həkimin yanında oturdu.

—Məsələ ciddidi, — dedi həkim. — Ola bilər yaz gəlir, ondandı. Hər halda nədirsə, onu yerindən oynadan bir şey olub. Uşağın xəstədi. Çoxdan xəstədi. O indiyə kimi kəndir üstə yeriyən adam kimi himə bənd idi ki, ya sağa, ya sola yıxılsın. İndi iynə vurmuşam, yatıb. Ayılıb bilmirəm təzədən kəndirin üstünə çıxacaq, yoxsa yığıldığı yerdə qalıb, tez-tez belə olacaq, deyə bilmərəm. Bakıya apar.

—Axı, ay doxtur, nə olub ona, sappasağ uşaqdı.

—Təki sağ olsun, amma uşağı apar. — Həkim səsini bir az da alçaltı. — İraq olsun, uşaq dəli ola bilər. Məndən deməkdi.

—Bəsdi, ay doxtur, qoy görək! — Həsənağa ayağa qalxıb bufetin yanına getdi. Zənbildən iki əllilik götürüb həkimin qabağına qoydu. — Qoy görək, bizi dəli eləmə.

—Məndən deməkdi.

—Bunu götür doxtor. — Əlliliklərə işarə elədi.

—Mənim beş manatlıq köməyim dəymiş olsaydı, səndən on manat götürərdim. Çayımı içim, gedəcəm. Qoy sənə bir-iki gülməli şey danışım, fikrin dağılsın — Çaydan bir qurtum içdi.

—Qonşu kəndin sədrini tanıyırsan da, pullu Məmi.

—Hə.

—Bakıya gedirəm, bu da poyuzda rast gəldi. Cızz eləyib yapışdı ki, Bakını tanımıram, mən də sənnən gəzəcəm. Düşən kimi getdik qızımçilə. Bu elə evə girən kimi gedib uzanasan qravatın üstünə. Mətbəxdə qızım dedi ki, papa, kişidən qoyun iyi gəlir, çobandı? Dedim, yox a qızım, qoyun iyi deyil, qanacağının iyidi elə.

Həsənağa güldü:

—Məmi özü bildi?

—Yox, demədim.

—Bunu mən ona deyərəm. Sonra deyəcəyəm ki, yayıram camaata, ya da sözü satın al. Doxtur, nə qulluğun olsa, sənin yolunda hazırım.

—Hə, İsgəndər Zülqərinə bir ölkəni almışdı. Dedilər burda dərin bir alim var, Əflatun adında. Öyrəndi ki, sahilədə qumda uzanıb Əflatun, özü getdi ayağına alimin, dedi:

—Ey alim, mən şahlar şahı İskəndərəm. Nə edim sənin üçün?

Alim heç onun üzünə də baxmayıb dedi:

—Üstümə kölgə salma, günün qabağından çəkil! İsgəndər elə bildi ki, alim onu başa düşmədi, dedi:

—Pul məndə, daş-qaş məndə, yerin, göyün hökmü məndə, nə istəyirsən de, əmr eləyim bir anda yerinə yetirsinlər.

Bu yerdə alim gözlərini açıb İskəndərə baxdı, dedi:

—Bu yaxşı oldu, hökmüdar, əmr elə bu milçəklər məndən əl çəksinlər.

—Kəlləyə bax ey... Vallah, doxtur, gecə-gündüz sizə qulaq assam, doymaram.

Həkim xudahafizləşib qapıdan çıxdı, yenə dönüb Həsənağaya baxdı:

—Sən uşağı apar Bakıya...

Həsənağa gülümsünüb başını tərpətdi. Həkimin dalınca baxa-baxa fikirləşdi: «Bizim kimilərin bulara işi düşən kimi çobanı qara yara eləyirlər, pulun dərdindən. Yaxşı deyiblər, həkimlə qəssabın fərqi ondadır ki, qəssab öldürüb soyur, həkim soyur-soyur, axırda öldürür». Evə qayıtdı. Birdən stolun üstündə əllilikləri

görüb məəttəl qaldı. Öz-özünə güldü «Yadımdan çıxıb ey, halal mal belə şeydi ey...» Pulları götürüb yerinə qoydu.

...Nərgiz ayıldı, gördü qaranlıqdı. Pəncərədən baxdı. Əncirin dibində heç kəs gözünə dəymədi. Gərnəşib eyvana çıxdı. Yuxarı eyvanın işığını yandırdı. Aşağı endi. Aşağı eyvanda Həmid kişi yastığa dirsəklənib, gözlərini göyə dikib dərin fikrə getmişdi. Orada, ulduzların yanında Həmid kişi cənnətin qapısında dayanmışdı. Adamları «sortlaşdırırdı». Bu kiçik rayondakı adamlar hamısı gözünün qabağından keçirdi. Kimini içəri buraxırdı, kimini cəhənnəmə göndərirdi, cəhənnəmin qapısına da tapşırırdı ki, bu nadürüstə mən bələdəm, göz-qulaqda ol, oradan çıxacaq. Elə at oynatmış, vəzifəli adamların qulağından tutub ötürürdü cəhənnəm tərəfə ki, özünə də ləzzət eləyirdi. İşin bu ləzzətli yerində qapıda gəlib dayanırdı Həsənağa. Həmidin kefi lap pozulurdu. Qalırdı odla su arasında. Qonşudu, üzündən keçə bilmirdi, içəri də buraxa bilmirdi. Axırda bezib üzünü yuxarı tutdu: «Əşi, sənə dedim ki, məndən qapıçı çıxmaz da... Qapıçı qoy Kamalı, dədəsini də sorğu-suala tutub buraxsın. Mən getdim, özünə adam tap». Elə bu anda Nərgizin səsini eşitdi:

—Dədə, ay dədə. Dədə, ay dədə!

—Nə deyirsən, a küçük, bu qılığımın dar vaxtında?

—Cijim hanı?

—Qonşuya xəbər aparıb. İndi bir qucaq küynən gələcək.

—Çay içirsən?

—Gətir! — Həmidin birdən ağına gəldi ki, bəs

Xanımın o dünyada işi necə olacaq. Bu, həlli çox çətin bir sual idi. Həmid kişinin yenə işi düşdü dünyə. «Köpək qızını basacaqlar cəhənnəmə, onu orda təkcə qoyan deyiləm ki: gərək mən də gedəm onnan. Heç nə, genə bu əclaflardan bir yerə düşməli olacağım».

—Gör harda öldü aaz o?

—Suğra xalagildədi. Bu saat çağırım! — Qıza bu girəvə göydən düşdü. Bir anın içində qaranlıqda yox oldu.

Səhər rayona xəbər yayıldı ki, prokurorun ailəsi gecə ikən yığışib köçüb. Özü gəlməmiş qardaşı gəlib evi yığışdırıb gedib. Milis rəisi də, Törə Həşim də orada imiş. Törə deyirmiş ki, guya maşına oturanda arvad gözünün yaşını silirmiş. Bu xəbəri eşidəndə Həsənağanın çiyindənən elə bil dağ götürüldü. Taleyin vəziyyəti yaxşılaşmasa da bu xəbərdən sonra Həsənağa dərindən nəfəs aldı. Elə bil dünyaya indi gəlmişdi. Suğra ona yanaşdı, yavaşcadan pıçıldadı:

—Mən bilən, bu uşağınkı həkimlik deyil, buna cindar lazımdı. — Suğranın əslində bərkdən danışmağa heyi çatmırdı. Səhərə kimi yatmamışdı. Sinəsində ürəyi uçum-uçum uçunurdu.

— Cindarı hardan alım? — Həsənağa xeyli gümrəh dilləndi.

Onun belə gümrəhliyi Suğranı daha da əsəbiləşdirdi. Ömründə birinci dəfə idi ki, sərt, qəzəbli bir baxışla Həsənağanın düz gözlərinin içinə baxdı. Bu baxışlar altında Həsənağa özünü narahat hiss elədi. İstədi qapıdan çıxsın, elə bil o baxışlar onu arxadan tutub saxladı, geri döndü:

—Gənə elə şeyləri Bulku yaxşı bilər. Göndərrəm,

özünüz danışın. — İndi Həsənağa özü də öz daxili sevincinə görə utandı: «Uşağım burda bu vəziyyətdə, mən sevinirəm». Özü də hiss elədi ki, bu fikirləşdiyini də yalandan, özünü kədərli göstərmək üçün düşündü. Amma yenə kədərlənə bilmədi. Ürəyi çalib oynayırdı. Tez qapıdan çıxmağa çalışdı. Bu gün Həsənağa idarəyə gedib çatana kimi xeyli vaxt keçdi. Yol boyu ona əllər uzanırdı əlini sıxmağa, küçənin o üzündən görüb yüyürən kim, pəncərədən qışqıraraq salamlaşan kim... Əlləri mexaniki görüşürdü, dili bu sözləri təkrar eləyirdi: «Nə var, nə yox, sağ olun! Nə var, nə yox!..»

...Qapının açılmağı ilə Bulkunun səsinin evi doldurmağı bir oldu:

—Suğra, uşağa neyləmişiz? Nə olub, aaz ona? Valah, bilmirəm bu Həsənağanın pullarını kim yeyəcək? Bir uşağınız var, düşmüşünüz üstünə: «Oxu, oxu». Oxuyanlar neyləyib, axı? Guya Həsənağa lap qızıl medalnan oxuyub. Uşağı oxutmaqdan üzümüz.

—Nə bilim, ay Qəmə, onu bilirəm ki, evim yıxılıb. Aaz, uşaq özü pis deyil ey, həmişəki zəif uşaqdı da... Amma görürəm sözünün əvvəli ilə axırı düz gəlmiş. Həlləm-qəlləm vurur.

—Kişini göndərmişəm Seyidlər kəndinə. Deyirlər orda bir Zalxa var. Belə baxır, hər şeyi deyir... Uşaq hanı? — Onlar Taleyin otağına keçdilər. Tale arxası üstə uzanıb, əllərini başının altına qoyub, gözlərini qırpmadan tavana baxırdı. Qulağındakı gurultular içində birdən ayaq səsləri eşitdi. Tale lap yaxında Aynurun nəfəsini duydu: «Hə, xəstələnmişəm deyə, gəlmisən?» fikirləşdi. «Yox, üzünə baxmayacağam, yan tökül. Yox, baxıram, yaxşı». Tale gülümsünüb üzünü

əyilib ona baxan Bulkuya döndərdi. Bulku sevindi;

—Ağrını alar xalan! Tanıdın? Gülən dodaqlarına mən qurban!

Hələ heç Bulkunun üzünü aydın görməmişdi, səs, daş kimi ağır, soyuq səs Aynurun zərif nəfəsini vurub sındırdı. Aynurun xəyalı, nəfəsi şüşə kimi sınıb cingiltiyə yerə töküldü. Tale, gözlərinə qığılcım kimi sancılan qızıl dişləri gördü. Sonra unlu Bulkaya oxşayan Qəmərin yanaqlarına baxdı. Ondən qəribə bir iy gəlirdi. Cəld üzünü yana çevirib yorğanı başına çəkdi.

Qara Məmişin gətirdiyi «falçı» möcüzə göstərirdi. Uşağın bir olduğunu demişdi. Demişdi ki, burada məhəbbət əhvalatı da var. Onu da demişdi ki, cadu eləyiblər. Bədnəzərə gəlmisiniz. Cadunu qonşu eləyib! Bəzi şeylər edəcək, dua da yazacaq. Amma uşağı tezliklə evləndirmək lazımdır. Gərək beli yumşalsın, yoxsa beyninə vurub lap xərəb eləyər. Sonra heç nə ilə kömək etmək olmaz. Falçı öz «mücüzələrini» göstərəndə Qara Məmiş qonaq evinə ötürmüşdülər ki, arvadların söhbətini eşitməsin. Məmiş bir az oturub yorğununu almışdı, birdən gözü bufetə sataşdı. Bufetin yanına boyladı, tütəngi gördü. Tütəngi götürüb baxmaq üçün otağın küncünə getdi. Zənbil ordaydı. «Qudurğanlığa bax ey, o qədər pulu tullayıblar evin küncünə». Pəncərədən boylanıb həyətdə heç kəsin olmadığını yəqin elədi. «Qudurğanlığa bax ey... Bundən götürmək halaldı da... Alın təri töküüb qazanmayıb ki?! Nə qədər yol getmişəm bundən ötəri. Qorxa-qorxa bir gecə evdə saxlamışam, qorxa-qorxa bura gətirmişəm. Əlimdə tutulsa, əlvida, azadlıq, — deyib, beş-altı il yatacaqdım. Mənə onnan halaldı!» — Puldan

iki paçka götürüb qoltuq cibinə qoydu. Sonra otaqdan çıxdı. Çıxıb eyvanda oturdu. Pillekənin yanından ayağını salladı: «Amma az götürdüm, dəryadan damcı götürmək kimi şeydi. Lənət sənə, şeytan! Acgöz olma, Məmiş, acgöz olma. Heç gərək bunu da götürməyəydim. Yox, bunu yaxşı elədim. Lap əla elədim. Bir tikə çörək də təklif eləmədi, acgöz oğlu acgöz. Adama belə eliyərlər, bax!»

Həsənağa falçının «uşağı öyləndirin» sözündən ikiəlli yapışdı. Xəyalında özünə layiq ailə axtardı, qohum olmağa. Evinə layiq gəlin axtardı. Qaldı ki, caduya, bədnəzərə, ikisi də, ər-arvad bir qonşunu fikirləşirdilər. İkisi də qərara almışdı ki, Bikənin işidi... Hər ikisi ürəyində qonşudan necə intiqam alacağını fikirləşirdi:

—Nə vaxt uşaq dirçələr? — dedi Həsənağa.

—Nə bilim, bir duanı suda yaxalamalıyam, suyunu çaya qatıb içirtməliyəm. Birini də yastığına tikməliyəm. — Dedi hələ evdədə bəzi şeylər eliyəcək.

—Gərək fikirləşək ki, kimin qapısına gedək. Gərək yaxşı ölçək-biçək.

Suğra fikirli-fikirli çiyinlərini çəkdi:

—Vallah, bir yana baxanda, arvad düz deyir. Ağılabatan sözdü. Bir yandan da hələ uşaqdı, eh... Bir oxuyaydı, institut bitirəydi.

Həsənağa üzünü turşaltdı:

—Əşi, oxumaq-zad hamısı qazanmaqdan ötəri döyül? Neçə uşağımız var axı. Özünə də bəsdə, uşağına da. Evləndirək, qiyabi oxudarıq. Adını da bir yerə yazdıraram işləyər.

Suğra cavab vermədi. Həsənağa hiss elədi ki, arvadın fikri özündə deyil. O da dinmədi. Adlı-sanlı adam-

ları xəyalından keçirdi, yadına salmağa çalışdı — kimin onun oğluna düşən qızı var. Bilirdi ki, bir çətin məsələ ortaya çıxacaq. Axı, kim qızını ali təhsil almaqdan ləngidib ərə verər? Gərək elə yaxın adam ola ki, Həsənağanın üzündən keçməyə. Axı, uşağın da sənəti yoxdur. «Heç olmasa, instituta qiyabi qoymuş olsaydım, dilim uzun olardı. İnandıraram ki, qızı da sonra qiyabi qoyaram instituta. Bir də inanmıram ki, sözümü elə asanlıqla yerə salan adam tapıla. Özü də indi, bu praktor haqq-hesabından sonra. Yaxşı deyiblər, yanlış da bir naxışdı. Burada məni allah özü çıxartdı tələdən». Onu fikirdən Suğranın səsi ayırdı:

—Deyirəm, bəlkə uşağı bir yaxın adama qoşasan, apara Moskvaya-zada, bir ay gəzdirə, havasını dəyişə. Bu qızın da sövdəsi başından çıxa, bir az soyuyar da...

—Nə deyim, belə çox qudurduruq ey. Uşaq qələt eliyər, böyüyün bir sözünü iki eləməz. Hamısı sənin günahındı. Sənin tərbiyəndi da... İndi gərək nazı ilə oynayaq.

—Əşi, indi neyləyək, görmürsən zəif uşaqdı? Gəndər bir tərəfə getsin. Onsuz da əlaçdır. Gəlib imtahanları verəcək.

—Mənim gözümə imtahan-zad görünür ey... Mən yolda gedəndə dayanıb gəndən baxasan, camaat mənənnən görüşməyə növbəyə dayanır. Ayıbdı da, mənim kimi bir kişinin oğlu belə əzəvay bir şey olsun.

— Əstəğfərullah, ay canım-gözüm, bu uşaq xəstədi ey...

—Onda Bakıdan da bir professor çağırım, gəlsin baxsın.

—Çağır da... Bəs həkim nə dedi? Heç demədin axı.

—Heç nə. Deyir, Bakıya xəstəxanaya apar.

—Apar da. Həkim bilikli adamdır, deyir, apar... Həsənağa hirsələndi. Səsini alçaldıb öz içində qışqırdı:

— Ay rəhmətliyin qızı, belə deyir ki, dəlixanaya apar ey... Başa düşdün? Mən ölmüşəm bəyəm, mənim oğlum dəlixanada olsun!

Hər ikisi susdu. İkisi də ürəyində bu sözün düz çıxacağından qorxurdu. Bu barədə mübahisə eləməyə də qorxurdular. Nəhayət, Suğra dilləndi:

—Onda, çağır! Çağır, Bakıdan professor gətizdir, görək başımıza haranın daşını tökürük. — Onun sözlərini hiçqırığı kəsdi.

Aynur həmişəki yerdə bir dəqiqə ayağını saxladı. Dərs çantasını yerə qoyub önlüyünü düzəltdi. Arxadan kiminsə qaça-qaça gəldiyini eşitdi. Nərgiz idi. Nərgiz həmişə dərsə gecikərdi, amma bu gün qəsdən tez çıxmışdı ki, Aynura çatsın. Dünən axşam öz gördüklərini, anasından eşitdiklərini ona danışsın. Gəlib çatan kimi:

—Gedək, — dedi, — gəlməyəcək!

—Niyə, nədən bildin?

—Uzun işdi. Gedək. Axşam mən də getmişdim onlara...

Az sonra həmin yolla Kamal gedirdi. O da tinə çatanda uzun illərin vərdisi üzündən dönüb Həsənağagilin qapısına tərəf baxdı. Yolda sakitlik idi. Arada qaça-qaça gedən dərsə gecikmiş uşaqlar görünürdü. Səhər həmişə bu vaxtı Kamalı əsəbiləşdirən öz ayaqlarının səsi idi: taqqıltısı öz beyninə düşürdü. Özünü sırada yeriyən əsgər kimi hiss edirdi. Yerişini

dəyişirdi, min oyundan çıxırdı, olmurdu ki, olmurdu. Tak-tak, tak-tak ayaqlarının səsi gəlirdi. Tərs kimi o saat da ürəyində bir-iki, bir-iki deyirdi. Yaxşı ki, bu ancaq səhər tezdən işə gedəndə olurdu. Kamal uzaqdan milisioner Mustafanı gördü. Mustafa birbaşa Kamalın üstünə qaçdı:

—Yoldaş kapitan, rəis sizi gözləyir kabinetində.

—Yaxşı, — dedi Kamal addımlarını yeyinlətdi. Dəhlizdə adamlar dayanmışdılar. Kamal onlara əhəmiyyət verməyib birbaşa rəisin qapısını açdı:

—Olar, yoldaş Orucov?

Hə... gəl, gəl içəri. Otur.

Kamal keçib əyləşdi, tez də ürəyində fikirləşdi ki, əgər pul əhvalatıdırsa, gərək Bulkunu ələ verməyəm. Onda nə günah var? Günahı olsa da, ona söz verməmişəm, mənə inanıb. İnamı itirdinsə, gərək bu rayondan çıxasan.

Rəis oxuduğu kağızı siyirməsinə qoydu, gülümsünüb Kamala baxdı:

—Hə necəsən?

—Sağ olun, rəis, yaxşıyam.

—Dolanışığın necədi?

—Lap yaxşı!

—Katib bərk əsəbiləşmişdi ki, gözünüzün qabağında pul yığırlar, siz onları yaxalaya bilmirsiniz.

—Katib bizim işi yaxşı bilmir axı, yoldaş rəis.

—Sən düz deyirsən. Amma o da haqlıdı, yaxşı işləmirik. İstəsək tutardıq, daha doğrusu, sən tutardın...

—Qabaqcadan bilsəydim, tapşırıq almış olsaydım...

—Buna nə tapşırıq. Bir şey ki, cinayətədi, gərək yaxalayasan. Yerindəcə yaxalayasan.

Kamal istədi dinməyib müqəssir kimi sussun: «Böyükdü, danlamaq onun vəzifəsinə daxildi, gərək söz güləşdirməyəsen». Yenə özünü saxlaya bilmədi:

—Yoldaş Orucov, ötən dəfə tutmuşdum, rayona müxbirlər gələndə hər ticarət toçkasından əlli-əlli yığdılar. Tutdum əllərində, dedilər, ispalkom tapşırıb, müxbirləri yola salmaq üçündür. Zəng elədim ispalkoma, dedi: «İşin olmasın, Həsənağaya mən tapşırımsam, müxbirləri layiqli yola salın». Daha nə deyəydim, biz də ispalkomun bir şöbəsiyik.

—Mənə niyə demədin?

İstədi desin ki, guya xəbəriniz yox idi, başını qaldırıb, düz Orucovun mavi, aydın gözlərinə baxdı. O gözlərdəki aydınlıqdan, sakitlikdən elə bil öz həyasızlığına görə utandı. Başını aşağı dikdi:

—Yaxşı, yaxşı. Qəribə oğlansan, həlbət ki, mən də bilirdim. Səndən çıxmayan iş, onu üzümə demədin. «Bilirdim» — deyib köksünü ötürdü. — Onu da öyrəndim ki, o pullardan müxbirlərin hərəsinə əlli manat vermişdilər. Yaxşı oğlansan, bir; nöqsanın var ki, hövsələn yoxdu. Milis işçisində hövsələ birinci şərtidi. Çağırışdım ki, səni təbrik eləyim.

— Nəyə görə?

—Qoyursan ki, deyim? Qoç kimi döyüşürsən. Kamal gülüb başını aşağı dikdi. Bu dəfə utandığından yanaqları qızardı.

—Sənə növbəti mayor rütbəsi verilib.

Kamala elə gəldi ki, rəisi bu sözləri çox ucadan dedi. Tez qapı tərəfə baxdı, sonra dönüb rəisə baxdı. Kamalın üzündə necə sevinc vardısı, rəis gülməkdən özünü zorla saxladı.

—Təbrik eləyirəm!

Kamal söz tapmadığından, yoxsa doluxsunduğundan idi, cavab verə bilmədi. Başını tərpatməklə təşəkkürünü bildirdi.

—Mən bilirəm, Kamal, vəziyyətin çox da yaxşı deyil. Bir qızın Bakıda oxuyur, biri də bu yaxında gedəcək. Özü də bilirəm ki, məvacibindən başqa qəpiyə də əl vurmazsan. Bilirəm, acından ölərsən özünü satmazsan. Bəzi kişilər də rüşvət alanda vəziyyətini düzəltmək üçün alır. Əslində özünü satır. Namusunu, bütövlüyünü satır. Sonra milyon da versə, bütövlüyünü qaytara bilməyəcək. Kişinin eləsi pis olur, eybəcər görünür. Milisioner Mustafanı çağırışdım ki, danlayım. Bazar da hər alverçidən bir manat ala-ala gəzir. Dünən biri mənə dedi ki, iki manat verdim, birini qaytardı. Dedi, biri mənə halaldı, iki manat çox olar. Çağırardım, heç nə demədim. Ora ayrısını təyin eləyəcəm, iki-üç manat alacaq. Bilirəm, Kamal, sənün üçün çətindi, amma neyləyim, məvacibi mən təyin eləmirəm. Heyf ki, mən təyin eləmirəm. Gərək məvacibi bazara baxıb kəsələr.

Kamal daha otura bilmədi. Elə yüngülləşmişdi, qalxıb bir başa səməyə uçmaq, maviliklərdə üzmək istəyirdi. Ayağa qalxdı:

—Əla dolanırıq, vicdanım haqqı, əla dolanırıq. Yol-daş Orucov! Nəyə gücümüz çatır onu alıb geyirik, nəyimiz var, yeyirik. Çox-çox sağ olun! — Deyib sevincək otaqdan çıxdı. Həmin anda heç Kamalın özü də deyə bilməzdi ki, bu getməklə harada dayanacaq.

Orucov da gözlərini Kamalın dalınca örtülən qapıya dikmişdi, gülümsünürdü. Qəlbindən qəribə bir fikir keçdi: «Yaxşı, sənün vicdanın var, vicdanına and

içirsən. Bəs bu vicdanı olmayanlar görəsən nəyə and içəcəklər».

Rayonda işlərin qızgın vaxtı idi. Yazın gözəl çağı olsa da, işlərin qızgın vaxtı olsa da, günlər bir-birinə oxşayırdı. Günəş zəngli saat kimi, qızıl şəfəqlərini pəncərədən Aynurun üzünə salıb onu oyadırdı. Aynur özünə çay süzüb şirin eləyir, bir-iki tikə çörək yeyib məktəbə qaçırdı. Mütləq, həmişəki yerdə ayaq saxlayır, yenə yoluna davam eləyirdi. Partada da tək otururdu. Bu keçən on beş-iyirmi gün Aynurun gözündə ilə dönmüşdü. Əməlli-başlı sınıxmışdı, rəngi solmuşdu. Anası onu dilə tutanda: — «Ay ana, imtahanlar yaxınlaşır, çalışıram. Yəqin ona görə sınıxmışam» deyirdi. Nə dərdim-sərim olacaq ki, nəyin fikrini çəkməliyəm».

Bakıdan professor da gəlib Taleyə baxmışdı. O da həkimin dediyini demişdi. Demişdi ki, Bakıya aparmaq lazımdır. Gərək yatsın orada, müalicə eləsinlər. Gəndəriş də yazıb qoymuşdu. Professoru yaxşı yola salmışdılar. O, bir məktub da yazıb qoymuşdu. Demişdi, «uşağı aparanda xəstəxananın baş həkiminə verərsiniz. Mənim dostumdu, özü xüsusi məşğul olacaq». Məktubun məzmununu çox adam əzbər bilirdi. Nərgiz məktubun harasında nöqtə, harada vergül qoyulduğunu da bilirdi. Aynura demişdi: «Yazıb ki, əzizim Tofiq, bu oğlan (xəstəni deyirəm.) dostumun oğludur. Gözün üstündə olsun. hörmətlə, sizin Qılıncxanov».

Aynur bu son hadisələrin hamısını bacısına yazmışdı. Ağlaya-ağlaya yazmışdı. Məktubun da mətnini yazmışdı. Bacısından cavab da almışdı. Lalə yazırdı ki, məktubun üstündə ləkələr vardı, bilirəm ağlaya-ağlaya

yazmısan. Bacın sənə qurban, ağlama! Ağlını başına yığ! Gəlib görəcəksən, görəcəksən burda nə aləmdi. Sən dünyada nə görmüsən ki? Gözünü açıb onu görmüsən, elə bilirsən dünyanın axırındı. Sənə nə olub, ay parçası kimi qızsan. Burada oğlanlar var ki, Tale onların əlinə su tökməyə də yaramaz. Məktubun bu yeri Aynurun bərk xətrinə dəymişdi. Kövrəlib daha da çox ağlamışdı. Amma bacısına yazmadı ki, xətrinə dəyib. Aynur eşitmişdi, Taleyə qız axtarırlar, evləndirmək üçün. Özü də məəttəl qaldı ki, bu xəbər ona pis təsir eləmədi. Bircə onu dedi ki, tək sağalsın, nə olar. Xanım da, Nərgiz də, Bikə də Aynurun bu cavabına məəttəl qalmışdılar.

Həsənağa biləndə ki, əlac xəstəxanaya qalıb, Suğraya dedi:

—Arvad, sən deyən yaxşıdı... Göndərim bir ay Rusiyanı gəzdirsinlər. Fikri dağılar. Bəs, o cindarın elədikləri nə oldu?

—Nə bilim, elə bil bir az kömək eləyib. Əvvəllər səksənib yuxudan ayılırdı, indi anası ölmüş dinmir, danışmır. Bir arada deyir ki, məni çağırın olmadı? Deyirəm yox. O saat üzünü çevirir divara.

—Yox, göndərək. Bu dəlixana adı gələndə özüm havalanıram. Mən onu aparım qoyum dəlixanaya, özüm də çıxım gəlim? Gəlim yatım bu rahat yorğandöşəkdə, çay içim, çörək yeyim. O da orda, dəlixanada. Yox, qoy aparıb gəzdirsinlər, lap iki ay, üç ay gəzdirsinlər, tək eyni açılınsın.

Əslində Həsənağa istəyirdi Tale uzaqda olsun. Onu görməsin, arxayınlaşsın ki, sağalır, bu dəlixana söhbəti də qulağına gəlməsin. Ən qorxduğu şey o idi ki, onun

əlini hər yerdən üzərlər, deyərlər ki, bir çarə var, o da dəlixanadadır. Taleyı aparıb dəlixanaya verməli olar. Yox! Yox! Yox!!!

Bir-birinə oxşar yaz günləri idi. Həsənağanın iki cavan işçisi məzuniyyət götürüb Taleyı gəzməyə apardılar. Gözdən kirpik çəkə bilən uşaqlar idi. Dedilər nigaran qalma, hər şey əla olacaq. Elə həmin gün həmin saatdan Həsənağanın da, Suğranın da elə bil ümidi artdı, dərdi bir az yüngülləşdi. Bir-birinə bənzər günlər keçirdi. Suğrayla Həsənağanın gözləri yolda, qulaqları səsdə idi ki, teleqram gələcək. Teleqramda yazacaqlar ki, hər şey əladı. Tale sağalıb, lap yaxşıdı. O gün qurban kəsəcəklər. Yeddi qonşuya paylayacaqlar. Hər açılan səhəri Suğra o gün kimi qarşılayırdı. Bütün günü eyvanda oturub gözləyirdi.

Gecənin bir aləmində Kamal ayıldı, fikirləşdi: «Mən niyə ayıldım?» Elə bu vaxt eyvanda taqqıltı gəldi. Kamal dik atıldı. Səssizcə paltarını geyindi, pəncərədən baxdı. Eyvanda qaraltı vardı. Kamal diqqətlə baxdı, qaraltı dikəlib eyvanın kənarında oturdu. Kamal qapını səssizcə açdı. Sivişib çölə çıxdı. Adam arxası evə oturmuşdu. Kamal son dərəcə ehtiyatla ona yanaşdı. Birdən-birə onun iki qollarından yapışib arxaya burdu. Sərxoş heç müqavimət göstərmədi. Bədəninə Kamalın sinəsinə söykədi, başı çiyinə əyildi. Kamal gözlərinə inana bilmədi. Qolları boşaldı, Bu Tale idi. Üst-baş toz-torpaq içində idi. Kamal cəld qalxıb eyvanın işığını yandırdı. O yana-bu yana boylandı ki, onu kim gətirib, heç kəs yox idi. Tale eyvanın sütununa söykəlib oturmuşdu. Kamal gəlib onun yanında oturdu. Taleyı

ayıltsın deyə silkələdi. O, gözlərini açıb diqqətlə Kamala baxdı. Deyəsən onu tanıdı, gülümsündü. Üzünü tük basdığına lap arıq görünürdü, gözləri çökmüşdü. Özünü Kamalın sinəsinə sıxdı. Kamal indi hiss elədi ki, o içməyib:

—Sənə nə olub, a bala, Tale?

—Kamal dayı, məni döymə, — dedi. — Niyə döyrəm axı? — Kamal sözünün gerisini deyə bilmədi, kövrəldi, boğazı tıxandı. Nəsə daş kimi bir şey Kamalın hulqumuna pərçim oldu. Otaqda işıq yandı. Bikə eyvana çıxdı, yaxınlaşıb Taleyı gördü. Onun tük basmış üzünü, tor-torpaq içində olan üst-başını görüb, nə qədər elədi, özünü saxlaya bilmədi:

—Anan ölsün, ay bala, bu nə gün-güzərandı? Niyə dağıtmırsan, ay tanrı, dağıt da... Tök başımıza!

Kamal özünü ələ aldı. Bikəyə acıqlandı. Evə işarə elədi:

—Zarıma! Get Həmidgili çağır, aparsınlar bu bəd-bəxtin balasını.

—Kamal dayı, məni döymə! — Tale yuxarı baxdı. Üç günlük ay çıxmışdı. Oraya işarə elədi: — İndi Aynur oradan gələcək. — Evdən boğuşuq hıçqırıq eşidildi. hıçqırtı ilə bərabər elə bil ev də silkələnirdi. Kamal bildi ki, Aynurdu. Arxası evə dayansa da, Aynurun qaralıq otaqda necə dayanıb ağladığını görürdü. Səs gəldi. «Özünü yerə çırpdi» — fikirləşdi. Elə bu fikirdən də boğazındakı daş yümşəldi. Ürəyinin, boğazının, gözlərinin göynəyi əriyib axırdı. Gözləri yarıyumulu Tale elə bil bunu duydu. Gözlərini açdı. Kamala diqqətlə baxdı:

—Ağlayırsan, Kamal dayı? Ağlama, gələcək!

—Kim?

—Bikə xala, odey, gəlir.

Kamal ara qapıya baxdı. Doğrudan da qabaqda Bikə, arxasınca Həmid, Xanım, Nərgiz gəlirdilər. Kamal tələsik gözlərini sildi.

—Səni kim gətirdi, oğul?

—Özüm gəldim. Aynur çağırıdı, mən də uça-uça gəldim.

Həmidgil gəlib eyvanın yanında dayandılar. Nərgiz deyəsən qorxdu. Bir neçə addım geri çəkildi.

—Bu nədi, ə, belə? Hardan gəlib? Kim gətirib? — Həmid bu sualları elə bil Taleyi gözdən yox, rentgen-dən keçirə-keçirə deyirdi. — Bu nə görkəmdi, ə? Özü bir söz demir?

—Yox, heç nə demir. Mən də taqqılıya oyandım, çıxıb görürəm eyvandadı.

—Bah, atonnan, bu nə deyir, ə? — Taleyə yanaşdı, qolundan tutdu. — Gəl oğul, gəl gedək...

Tale dartınıb Kamala qısıldı.

—Kamal dayı, qoyma məni aparsınlar.

—Niyə? Tale, bala, anan yazıqdı. — Kamal Taleyin başını sığallayıb onu yola gətirmək istədi. — Səni gözləyir.

—Yox, yox! Olar məni satıblar. Bir sumka pula satıblar. Özüm görmüşəm. Elə bildilər bilməyəcəm, satıblar, satıblar, satıblar! — Tale özündən getdi.

Kamalla Həmid köməkləşib onu apardılar. Nərgiz onlardan qabağa qaçıb Həsənağagili oyatdı:

—Həsənağa dayı, Taleyi gətirirlər!

Yuxulu Həsənağa heç nə başa düşməyib «hanı! hanı?» — deyib qışqırdı. Sonra alt tuman-köynəyində ayaqyalın həyəətə qaçdı. Həmidlə Kamalın qolları üstə

Taleyin sallanıb yellənən əllərini, ayaqlarını gördü. Həsənağa nə qədər çalışdısa irəli getsin, ayaqları sözü-nə baxmadı, dizləri boşaldı, yerə çökdü. Suğra Həsənağanın çökdüyünü görüb:

—Nə olub? Öyümüz yıxılıbmı? — deyib qışqırdı.

Kamalin boğuş, ötkəm səsi eşidildi:

—Qorxmuyun, heç nə yoxdu. Ürəyi keçib. Özünüzü ələ alın! — Həsənağaya açıqlandı. — Ayağa qalx!

Həsənağa özünə gəldi, ayağa qalxdı. İstədi özü də kömək eləsin, gördü taqəti yoxdu: «Yuxarı aparın» demək istədi, səsi çıxmadı.

Suğra bir neçə dəfə evlə onların arasında ora-bura yüyürdü. Sonra birdən-birə sapı qırılmış təsbeh kimi yerə dağıldı. Xanımla Bikə Suğranın əl-ayağını yığışdırdı. Xanım qaçıb su gətirdi. Arada Bikə əl-ayağa dolaşan Nərgizi girəvələyib işarə ilə başa saldı ki, getsin Aynurun yanına. Taleyi evlərinə gətirəndə həyətin ortasında Bikə gözünün altı ilə dönüb öz evlərinə baxmışdı. Aynur bayaq Taleyin oturduğu yerdə oturmuşdu. Üzünü sütuna söykəyib ağlayırdı. Bikə özünü görməməzliyə vurmuşdu. İndi elə bil göz üstündə dayanmışdı, yarı canı Aynurun yanında qalmışdı.

Taleyi öz çarpayısına uzadan kimi Kamalla Bikə qapıdan çıxdı. Ara qapının yanında Aynurla Nərgiz birbirinə qısılib tir-tir əsirdilər. Nərgiz onları görəndə kimi Həsənağagilə, anasının yanına qaçdı. Bikə Aynuru qucaqladı:

—Üşüyürsən, üşüyürsən, a qızım, hə, üşüyürsən? Qorxma, balam! — Bikə söz tapmadığından ağzına gələnə deyirdi...

Kamal birbaşa öz otağına keçdi, çarpayıya uzandı.

Gözünün qabağında Taleyin üzü dayanmışdı. Bugünkü yox, balaca vaxtının... Kamalın qucağında oturmaqdan xoşu gəlirdi. Amma paqonundan qorxurdu. Ona elə gəlirdi ki, paqonu varsa, adamı döyə bilər. Gəlib qucağında oturanda gülümsünüb üzünə baxardı, elə bayaq eyvanda baxdığı kimi, başını yelləyib: «Döömə ha... döömə məni» — deyərdi.

Həsənağa hələ indi inanmışdı ki, oğlu ciddi xəstədir. Elə inanan kimi də həyatının, özəyinin onu möhkəm saxlayan bir məntiqi vardı, o qırılmışdı. Yerişi də, geyimi də, qaməti də şaxdan düşmüşdü. Neçə gün idi qalmışdı arada. Bilmirdi haradan, nədən başlasın. İşə gedən kimi darıxıb evə qaçırdı, evə gələn kimi isə yenə Taleyi çarpayıda, Suğranı da çarpayının başında dolanan görüb evdən qaçmağa tələsirdi. Uşağı xəstəxanaya aparmağa özünü məcbur eləyə bilmirdi. Həsənağada qəribə bir hiss yaranmışdı. Elə bilirdi, Taleyi ora, «dəlixanaya» aparmaqla özünün ölüm hökmünü imzalayırdı. Elə bilirdi ki, «uşağı xəstəxanaya apar» deyənlər hamısı «özünü öldür!» — deyirdilər. Həsənağa da açıq etiraz eləyə bilmirdi, üzdə razılaşırdı, ürəyi razılaşırdı. Ürəyində gündə bir bəhanə tapıb, uşağı xəstəxanaya aparmağı ləngidirdi. Ləngiməklə, Tale bir az da zəifləyirdi, Suğra bir az da dinməz olurdu. Həsənağaya qanlı-qanlı baxırdı. Nəhayət, Həsənağa təslim oldu, qərara gəldi. Səhər tezdən Suğranı çağırırdı:

—Sən yır-yığış elə.

—Niyə?

—Demirdin Bakıda sənə ev tutum, uşağa tez-tez gedib dəyməkdən ötrü? Əlac yoxdu, aparaq da... Görünür, qismət beləymiş. Aparaq uşağı qoyacaq... —

Həsənağa «dəlixanaya» xəstəxana deyə bilmirdi, dəlixananı da heç dilinə gətirmək istəmirdi. Ona görə sözünün gerisini demədi, bir an susdu: — Hər halda həkimlərin yanı yaxşıdı, — dedi.

—Nə deyirəm, gedək da... Nə yır-yığış eləyim?

—Nə bilim, o qonşudakı çamadanlar... Nə bilim vallah...

—Qalib da, orda. Yenə orda qalmağı yaxşıdı.

—Öydü də, nə bilim, bağlanası yeri bağla, götürüləsini götür. Orda bufetin böyründə zənbildə pul olmalıdır. Götür, orda lazım olar. Nə bilim, bax da...

Həsənağanın danışığundan da, özündən də Suğranın xoşu gəlmədi, ona diqqətlə baxdı. Elə bil neçə vaxtdır Həsənağanı görməmişdi: gözlərinə inana bilmədi, kişi xeyli qocalmışdı. Təəccübünü gizlətməyə çalışdı, özünü o yerə qoymadı:

—Sən getmirsən, biznən?

—Gedirəm.

—Evə qayıtmayacaqsan?

—Qayıdacam.

—Daha niyə bağlayıram? Sənə nə olub?

—Heç nə.

—Bu kimin qarğıışıdı, bizi belə tor-top eləyib. Bu nə bələdi, duşmüşük. Mən başıma haranın külünü töküm, ay allah! Nə oldu bizə durduğumuz yerdə?!

Həsənağa Suğranı eşitmirdi. Həsənağa indi qayaları içinə uçulub tökülmüş uçuruma bənzəyirdi. Nə yük-səkliyi qalmışdı, nə də dərinliyi. Həsənağa xəyalında uşağı xəstəxanaya qoyub qayıtmışdı. Evə girməyi, «qonaq otağı» dediyi otağa girib necə oturacağını, təkcə oturacağını fikirləşirdi. Taleyin çarpayısı boş

qalacaq, Suğrasız mətbəx boş, soyuq görünəcəkdi. Bunları fikirləşdikcə, Həsənağanın qanında təkliyin soyuğu, üşütməsi gəzirdi.

Bu ötən günlər ərzində Həsənağanın Taleyi gəzməyə aparan işçiləri qorxmuş halda qayıdıb gəlmişdilər: «Əşi, hər yeri əldən salmışıq. Elə Bakıdan qaçdı. Cibimizdə pulları görüb dedi: «Dədəm mənə sənə satıb». — Ay bala, atan yaxşı, anan yaxşı, — birtəhər yumşaltdıq, dedik, sakit olub. Gecə bizi yuxuya verib qaçıb, urəyimiz qopdu. Yox, onu belə qoymaq olmaz, müdür, xəstəxanaya qoymaq lazımdı. Hayıfıdı, gül kimi uşaqdı. Tək çıxar, suda axar, odda yanar, maşın altında qalar».

Bu sözlər Həsənağanı qorxutdu. Onda qət elədi ki, uşağı belə saxlamaq olmaz.

Həsənağagil maşına yığışanda hələ heç gün doğmamışdı. Amma quşlar oyanmışdı, hardasa, lap yaxında bülbül oxuyurdu. Bülbülün səsi yumaq sapı kimi açıla-açıla gedirdi. Adam özündən asılı olmadan gözləyirdi ki, görək bu səs harada qırılacaq. Tale yuxulu idi, qorxub anasına qısıldı:

—Mənə yenə satmağa aparırsız?

—Anan qurban, mən də gedirəm, bax, dədən də gedir. Gəzməyə gedirik.

Aynur bütün gecəni oturub bacısına bir məktub yazdı. O gecədən, o gecə çəkdiklərindən...

«Əziz bacım Lalə, salam! Səndən başqa mənim dünyada kimim var ki, ona dərdimi danışım. O gecə, onu görəndən, o gündə görəndən sonra daha mən lalam, karam, koram, bacı! Daha mən yoxam, bacı!..»

Həsənağa səhər qatarı ilə gəldi, daha evə getmədi.

Elə birbaşa idarəyə getdi. Kabinetinə girən kimi Durna ona çay gətirdi, qız bir az həyəcanlı idi. Həsənağa əvvəl ona fikir vermədi. Qız həyəcanlı olduğunu qəsdən bildirmək istəyirdi, yorğun-yorğun onun üzünə baxdı. Bu baxışlar: «Daha nə var?» — deyirdi.

—Müdür, sizə heç bilmirəm nə deyim, bu vaxtda... — Nə olub, axı?

— Yoxlayırlar, kadr məsələsini yoxlayırlar.

Həsənağa ona baxıb gülümsündü. Elə bil yoxlamanın buna daxil yoxdu, elə bil sözü heç başa düşməmişdi. Ona görə də Durna bir də təkrar etməli oldu, həm də əhatəli:

—Raykomun tapşırığı ilə yoxlayırlar. Deyirlər, ixtisaslı adamlar qalıb kənarda, oğruları, alverçiləri yığıb başına. Gələn büroya məsələ hazırlayasıdılar.

—Nə olsun? — yenə güldü.

—Hazırlasınlar da... Durna çaşmışdı. «Yox, bu mənə düz başa düşməyib.

Yəqin elə bilir ayrı idarədən söhbət gedir». Bir də təkrar eləməli oldu. Həsənağayla üz-üzə oturdu:

—Müdür, bizim idarəni yoxlayırlar ey!.. Həsənağa əlini çənəsinə verib bir müddət qızın üzünə baxdı. Qız dönüb qarıya baxdı, gördü qarı azca aralıdı. Durub qapını örtüdü, yenidən yerində oturdu. Həsənağa elə bil sözün gerisini gözləyirdi.

—Şəxsi işləri eşib-tökürlər. — Qız çaşmış vəziyyətdə əlavə elədi.

Həsənağa çox soyuqqanlıqla dilləndi:

—Sən qorxma, səni tutmayacaqlar ki? Sənə neyniyə bilərlər? Cavan, sağlam, qəşəng qızsan, qorxma.

Qız tələm-tələsik cavab verdi:

—Mən niyə qorxuram, mən kiməm ki? Deyirlər sizə tələ qurublar.

—Mənə heç nə eliyə bilməzlər daha. — Qıza baxa-baxa başını buladı. — Heç nə!

Qız utandı, yanaqları allandı. Gözlərini müdirin üzündən çəkdi, aşağı dikdi.

Durna çaşıb qalmışdı. Başında qarma-qarışıq, du-manlı fikirlər dolanırdı: «Bu nə demək idi?» Kabinet-dən çıxdı. Bir müddət öz otağında hərəkətsiz dayandı. Nə qədər ölçüb-biçdisə, bu danışığın axırını bir yerə çıxara bilmədi. «Yəni doğrudan da bu qədər qorxmur, heç nəyi saymır?»

Həsənağa evə gəldi, bərk yorulmuşdu, qatarda yeri rahat olsa da gecəni yata bilməmişdi. Bütün gecə Taleyin gözləri ona baxmışdı, yorulmuşdu, beynində ağrı yox, göynərti vardı. Ev ona yad görünürdü, özünü də evdə yad adam kimi hiss eləyirdi. Taleyin otağına keçdi, çarpayının yanında Suğranın gecələr oturub keşik çəkdiyi stulda oturdu. Tale yenə gecə gözünün qabağında durdu. Ona həkimlər baxıb, paltarını dəyişib içəri aparmaq istəyəndə birdən Həsənağanın beynindən bir qışqırıq qopdu: «Axırıncı dəfədi, uşağı öp!» Bayaqdan bəri hərəkətsiz dayanıb camaata, həkimlərə matdım-matdım baxan Həsənağa birdən ayağa qalxdı. Taleyin üstünə yeridi. Tale qorxdı, gözlərini qırpa-qırpa boynunu qısdı. Həsənağa istədi desin ki, «oğul qorxma, qurban olum, başına dönüm, bala, qorxma!» Heç nə deyə bilmədi. Taleyin o üzündən, bu üzündən öpdü. Onun Taleyə belə öpdüyünü görəndə Suğra özünü saxlaya bilmədi, hönküdü. Suğranın hönkürtüsünə

Həsənağa elə bil ayıldı. Suğranın üzünə baxmadan

dönüb qapıdan çıxdı. Həsənağa öz otağına keçdi. «Bu da qonaq otağıdı. heç burda qonaq qalıb ki indiyə kimi. Bə niyə qalmadı ki? Heç qonaq çağırıdım ki, hələ gəlib bir qalaydı da... hı... Qonaq otağına bax da». Gedib tufəngi küncdən götürdü. «Bunu da toz basıb. Amma ən asan ölümdü. Səndən heç nə asılı deyil. Tətiyi çək, vəssalam. Birdən patron olmaz». Açıb baxdı, hər iki gözdə patron vardı. «Var, indi tətiyi çək, sən də canın qurtarsın, adamların da. Yox, qoy bir məktub yazım, Suğraya bir-iki söz yazım. Şirin söz yazım ki, heç olmasa dalımca söyməsin, oxuyub kövrəlsin, ağlaya bilsin». Qələmi axtardı. «Bu zibil də axtarılanda tapılmaz, hə, Taleyin çantasında olar, balamın çantasında, quzu balamın çantasında». Taleyin otağından qələm-kağız gətirdi. Çox fikirləşdi ki, Suğraya nə yazsın, çox götür-qoydan sonra bir bunu yazdı: «Suğra, bağışla məni, sənə çox zülüm eləmişəm». Bu sözlərdən xeyli aralı, kağızın lap aşağısında Suğranın Bakıdakı ünvanını yazdı. «Məni kəndin girəcəyində, öz kəndimizin qəbiristanlığında yox, yolun qırağında basdırın». Kağızı stolun üstünə qoydu. Tufəngi götürüb o üzünə-bu üzünə baxdı, cibindən dəsmal çıxarıb tozunu aldı. «Eh, ay tufəng, səni də mənə bir cinayət yazacaqlar, deyəcəklər ki, ovçuların üzvü olmaya-olmaya tufəng saxlayırmış». Tufəngin lüləsini sinəsinə dirədi. «Burda nə var ki, çox rahat ölümdü. Qoyursan üst ayağa, bax belə... Sonra çəkirsən tətiyi». Həsənağa elə bil gurultunu eşitmədi. Bir an heç nə hiss eləmədi, elə bildi tufəng atılmadı. Sevinən kimi oldu. Elə bu vaxt qulağındakı gurultu cingilti ilə əvəz olundu. O qədər kiçildi ki, havadan asılı qaldı, yerə çatmadı. İndi

nə yorğunluq vardı, nə ağrı, nə də iztirablar...

Nərgiz eyvana yenicə gəlmişdi. Çantasını eyvana atdı. Çanta eyvana dəyən kimi partladı. Qız dik atıldı, sonra başa düşdü ki, çanta deyil, tüfəng atıldı. Burda, qonşuda, Talegildə. Xanımın Nərgiz bir-birinin üzünə baxıb o həyətə qaçdılar. Xanım ara qapını ehtiyatla açdı:

—Mən bilən, onlarda heç kəs olmamalıdı axı.

—Hə da... Bakıdadılar.

Həyətə keçdilər, evin qapısı açıq idi. Xanım Nərgizə qapını göstərdi. Xeyli fikir verdilər, evdən səs-səmir gəlmədi. Nəhayət, Xanım öskürdü, yenə səs çıxmıdı. Ana-bala ehtiyatla eyvana qalxdılar, evə girdilər, sakitlik idi, Xanım qonaq otağına boylandı, elə o dəqiqə də qışqıraraq geri atıldı, Nərgizin də qolundan tutub qaçdı.

Gözəl bir yaz səhəri idi, gecə bir az yağış yağmışdı, elə bil dörd yana yağış yox, gül yağmışdı. Hara baxırdın rəngarəng güllər adama baxıb gülümsünürdü. Aynur dərəcə gedirdi. Həmişəki yerə çatanda dayandı, özü də bilmədən dayandı, o üzə baxdı. Tez də başını aşağı salıb yoluna davam elədi.

Suğranı səhərin havası tez yorurdu. Bütün günü evdə oturan Suğra indi birdən-birə xeyli yol getməli olurdu. Xəstəxananın qabağında dayanıb gözləmək, yemək verib qayıtmaq onu lap əldən salırdı. Evə gələn kimi bir stəkan çay içməyə də heyi olmurdu. Ev sahibəsi iki uşaqla qalmış cavan gəlin idi. Gündüzlər uşaqlar bağçada, qadın da işdə olurdu. Suğra da vaxtını xəstəxananın yanında keçirirdi, qayıdıb evə gəlincə gün əylirdi. İndi də gələn kimi uzandı, elə o

dəqiqə də onu yuxu apardı. Yuxuya gedən kimi də oldu öz evində, həmişəki yerində oturub nəsə toxumağa başladı. Həsənağa evdəydi, elə hey Suğrayla zarafat edirdi, danışmaq-gülürdü. Axırda Suğranın əlindən yumağı-mili alıb kənara qoydu. Gülə-gülə əyilib onun üzünə baxdı.

—Ə, vallah, sən xarablamısan, — deyib Suğra yenə milləri götürmək istədi.

Həsənağa uğunub getdi. Yenə milləri kənara itələdi:

—Ə, bəri bax, ay bəri bax... — oxuya-oxuya çırtma çalır. — Ə, gedirəm ey... Xəbərin yoxdu, ay bəri bax, bəri bax, gedirəm ey, — Suğra kişinin bu şit hərəkətinə lap hirsəndi.

—Əstəğfərullah... buna nə olub ey belə... Elə bil şeytan qıdıqlayır, əstəğfərullah. — Suğra öz səsinə oyandı, tər içində idi, boyun-boğazını sildi...

—Xeyir olsun, bu nə yuxudu belə, — Suğra mətbəxə keçdi. Çaydandan stəkana qaynamış su töküüb, başına çəkdi. «Bunlar da bir dəfə çay dəmləyir, iki gün içir. Bu da bir dolanışmaq deyil. Uşaqlar bağçada, özü işdə. Evə yatmağa yığışırlar. Tezdən yenə həmin şey təkrar olur. Əgər biləsən ki, bu güzəran beş günə, on günə, lap bir ilə qurtaracaq, cəhənnəm, gənə dözmək olar. Yoxsa elə bütün ömür belə keçə... Buna dözmək olar? Səhər ala qaralıqdan evdən çıx, axşam gəl yat. Belə şeyin gərək bir qurtaran yeri ola, yoxsa yaşamaq olmaz ki...

Bu bina dağın ətəyində tikilmişdi. Mətbəxdən dəniz görünürdü. Dəniz gümüş bir meydana oxşayırdı. Bu meydana gəmilər səlqəsiz atılıb qalmış ayaqqabı

taylarına oxşayırdılar. Elə bil dənizin dərinliyinə gedən nəhəng adamlar tələm-tələsik ayaqqabılarını burada çıxarıb atıb, getmişdilər. Ardı-arası kəsilmədən zəng səsi gəldi. Suğra telefona getmirdi. Birdən ağılına gəldi ki, bu rayon zəngidi. Könülsüz-könülsüz telefona getdi, dəstəyi götürdü, telefonçu qızın səsi eşidildi.

—Suğra xanım sizdədi? Suğra çaşdığından:

—Burdadı, hə, — dedi.

—Ona deyin ki, tez gəlsin rayona. Əri özünə güllə atıb öldürüb. Tez gəlsin.

—Hə, hə! Aaz, mənəm, Suğradı. De görüm nə olub?

—Boy, görürsənmi, aaz! Özü imiş, — telefonda qız tərəddüd elədi.

—Ay bala, başına dönüm de, mən öldüm axı. — Suğra zarıdı.

—Xala gəl, tez gəl, xala, da nə deyək. Heç kəs sizə deməyə ürək eləmədi, vallah, mən də elə bildim xazaykasan. Neyləyək, bədbəxtlikdi olub da... Deməsək, lap pis olar...

Suğra dəstəyi telefonun üstünə qoydu. Yerə çökdü, bir müddət heç nə anlamadı. Ona elə gəldi ki, bu «ölüm» sözünün Həsənağaya heç bir dəxli yoxdu, ola da bilməz. Nə olub axı? Qız dili ilə dedi ki, niyə axı? Niyə? Suğranın yadına Həsənağanın birdən-birə Taleyin üstünə şığıyıb o üzündən, bu üzündən öpdüyü düşdü. «Hə, da, hə... Öyüm yığıldı, mən başıma haranın külünü töküm?» — Suğra ayağa qalxdı, qapıya getdi, «hara gedim? Yox, Taleyi aparmamış gedə bilmərəm. Buraxarlar? Nə deyəcəklər? Qaradan artıq rəng var? Bircə oğlu var. Sonra Taleyə cavab vermək olar? Gərək özü çiyində aparsın, gərək dəfn olunan-

da görsün, ölümünə inansın. Yoxsa var idi, indi yoxdu deməklə adamı inandırmaq olar? Ömrü boyu adamlar arasında atasını axtarar». Birdən Suğra hiss elədi ki, özü də hələ inanmayıb. Özgə adam haqqında düşünən kimi düşünür. Bilir ki, adam elə bilər, amma Həsənağanın ölümünü o hələ dərk edə bilməyib. Xəbər eşidib, xəbərə inanıb da... Amma xəbərin ağrısını hələ hiss eləmir. Heç deyəsən hələ xəbər ağrıtmır da... «Getmək lazımdır, getmək! Getmək! Taleyi götürüb getmək lazımdı!»

Qapının səsi gəldi. Suğra qapıya getdi. Ev sahibəsi Ulduz xanım uşaqları içəri buraxdı. Uşaqlar Suğranın yanından saymazyanə keçib öz otaqlarına qaçdılar. Ulduz xanım Suğranı görüb qapının ağzında dayandı. Suğraya bir də diqqətlə baxıb evə göz gəzdirdi. Heç nə başa düşməyib Suğraya bir də diqqətlə baxdı:

—Sizə nə olub?

—Heç, gərək gedəm.

—Nə olub axı? Xeyirdimi? Yox, nə isə olub.

—Həsənağa özünü öldürüb. — Bu sözləri Suğra elə soyuqqanlıqla dedi ki, özü də öz səsindən qorxdu. Ulduz xanım çaşmış adam kimi bilmədi belə vəziyyətdə nə desin:

—Həsənağa qardaş? Boy, boş söz olar. Niyə axı? Kim dedi?

—Zəng eləmişdilər. Gərək tez gedəm. Taleyi də aparam. Gərək atasıyan...

Ulduz tez onun sözünü kəsdi:

—Hə, hə... Əlbəttə... Uşağın dərdindən özünə qəsd elədi...

Suğra bu sözdən kövrəldi, dodağı titrəyə-titrəyə:

—Bilmirəm heç neyləyim? Maşın tapmaq lazımdır.

—Hə, mən bizim bir qohum var, ona zəng eləyim. O xaltura eləyir. Aparsın, puluna minnət, həm də qohumdu. Uşağı oradan götürmək də çətin olacaq. Hər halda, kişi xeylağıdı, kömək eləyər.

—Kömək elə, ay Ulduz, kömək elə... Mənim bu öyüm yığılan günümdə kömək elə...

Ulduz telefonun üstünə qaça-qaça:

—Bəs nə... Əlbət ki... Müsəlman döyülük?.. Hayıf Həsənağa qardaşdan... Sən bədbəxtliyə bax ey?!

Bakıdan Sarıqayalıya üç saatlıq yol idi. Əlbəttə, maşını bərk sürsən. Ulduz xanımın qohumu Baləmi məşhur sürücü idi. Sürücü kimi yox, əsasən bir «yaxşı oğlan» kimi dağlı məhəlləsində xüsusi hörməti vardı. Baləmi biləndə ki, nə qədər istəsə verəcəklər, tez razılaşdı:

—Adam adama nə gündə lazımdı. Yasdı, düşüb, gərək gedək. Nöşün ki, biz də bir kişiyik.

Əslində Baləmi də artıq-əskik danışan adam deyildi. Ürəyi kövrək adam idi. «Pobeda»nın arxasında oturan susqun ana-balaya baxanda ürəyi qana dönürdü. İstəyirdi araya bir söz salsın, başı qarışsın. O da lap yersiz çıxırdı. Nəhayət, susdu, elə bil canı qurtardı. Bir də Sarıqayalara kimi danışmadı. Arada güzgüdə Taleyə baxıb lap kövrəldi: «Heyvan uşaq, atasının ölümünü eşidib, gör nə günə düşüb ey...» fikirləşirdi. Arada özünün on beş yaşında olan oğlu yadına düşürdü. Oğlunu Taleyin yerində təsəvvür elədi. Təsəvvür etdi ki, onun ölüm xəbərini oğluna deyiblər. O da belə Tale kimi heç ağlaya da bilməyəcək, elə quruyub qalacaq. Bu yerdə Baləmi gördü ağlayacaq,

maşını saxladı. Qapını açıb yerə düşdü, tüpürdü:

—Belə getmək olmaz! Zəhrimar! — arxa təkərə bir təpik vurdu. — Bu zəhrimar da elə bil, nədi... — Ayağı ağrıdı, ağlamağı yadından çıxartdı. Baləmi bir balaca toxdadı. — Lənət, sənə şeytan! — deyib yenidən maşına oturub sürdü.

Baləminin vəziyyətini çətinləşdirən Suğra ilə Taleyin susmağı idi. Ağlasaydılar, Baləmi təsəlli verərdi, misallar gətirərdi. Danışsaydılar, sözə qoşulardı, elə şeylərdən danışardı, öz dərdlərini unudardılar. Bunlar susurdular. Bu təbii hal deyildi, çətin bir vəziyyət idi.

Tale eşidəndə ki, atası özünü öldürüb, elə bil beynində partlayış oldu. Son vaxtlar ona deyilən sözlərin hamısı beynində dayanmırdı. Tez ötüb gedirdi, yadından çıxırdı. Amma anasının ona adi tərzdə, sakitliklə dediyi bu sözlər beynində ilişib qalmışdı: «Bəs anam niyə ağlamır? Hə, yad verdi, abır-həya var. Yəqin burada ağlamaq olmaz. Yox, axı atam özünü öldürmüş olsa, anam belə sakit olmaz. Hardan bilirəm sakitdi. Bəlkə elə gündədi, heç ağlamağa da halı yoxdu? Əlbəttə, elədi. Bəs biz necə olacağıq? Anam mənə elə dedi bu xəbəri, elə bil deyirdi ki, hə, kişini öldürdün, indi daha canın dincələr. Gedək dəfn eləyək». Beynində bərk sancı oldu. Gicgahları elə bil deşiləcəkdi. Əl atıb gicgahlarını ovuşdurdu. Az sonra ağrı səngidi, gördü anası ona diqqətlə baxır.

—Nə olub, oğul? — Suğra zorla pıçıldadı.

—Başım ağrıyır.

Suğra dinməz-söyləməz başını yellədi. Tale də dinmədi. Elə sözü deyən kimi başa düşdü ki, yersiz söz danışib. «Bu boyda xəbərin qabağında adamın başı da

ağrılar, canı da çıxar. Oğula bax da, dədəsi özünü öldürüb, bu da öz başının ağrımağından gileylənir». Taleyin beynində yeni suallar dolaşmağa başladı: «Görəsən özünü nəylə öldürüb? Necə öldürüb?» Son vaxtlar Tale özünü öldürmək haqqında çox fikirləşmişdi. Amma cəsəti çatmamışdı. Bıçaqla sinəsinə vursun, yox, ağrıdacaq. Özünü çaya atсын, bu da olmaz, üzməyi bilir. Bir də təsəvvür edirdi ki, özünü öldürəndən sonra anası şivən qoparacaq, o üzdən də Aynur ağlayacaq, kövrəlirdi, özünü öldürmək fikrindən çəkinirdi. Özünü öldürmək istəyir, amma istəyirdi ki, bu prosesin özü elə olsun ki, Taleyin özünün ölümündən xəbəri olmasın. Məsələn, yatsın, yuxudan oyanmasın. Ya da yeməyinə zəhər qatsınlar, bilməsin, yesin.

«Bəs dədəm özünü necə öldürüb görəsən? Gör nə ürəkli adamdı. Kişi düz deyirmiş, mən elə bil heç onun oğlu deyiləm». Bu fikirlə dönüb anasına baxdı. Suğra hiss elədi ki, Tale nə isə soruşmaq istəyir. İndi duydu ki, Taleyin gözünün ifadəsi, baxışları xeyli aydınlaşıb, üzə vurmadı:

— Nədi, bala?

Tale «mən kimin oğluyam?» sualını qaytarıb uddu. Onu tələsik ağına gələn birinci sualla əvəz elədi:

—Dədəm özünü nəynən öldürüb?

Suğra təəccüblə Taleyin üzünə baxdı, çiyinlərini çəkdi.

—Nə bilim — dedi. Üzünü maşınının pəncərəsinə çevirib ürəyində Allaha yalvarmağa başladı: "Ya rəbbim, sən özün bir yandan bağlayanda, bir yandan açan Allahsan. Heç olmasa bunu əlimdən alma! Yazığam, qulunam, itinəm, ya rəbb, məni dəli eləyib çöllərə salma!"

Həsənağagilin həyat darvazası taybatay açıq idi. Həyat də, həyatın qabağı da adamlarla dolu idi. Eyvanda evdə qadınlar qaynaşırdılar, kişilər, əsasən həyətdə, yolda dayanmışdılar. "Pabeda" maşın gəlib dayananda elə bil adamların üstünə qaynar su tökdün. Birdən birə bir şivən, qıy-qışqırıq qopdu, hətta Baləmi də yaylığını çıxarıb hönküdü. Həyətdə, yolda dayanan kişilərin də əksəriyyəti bu ana-balanı görüb, yaylığını çıxartdı, çoxu üzünü gizlətməyə çalışdı, kimi ağıladığına görə utanıb, üzünü gizlədirdi, kimi də ağlaya bilmədiyindən utanıb üzünü gizləyirdi. Cənazəni eyvanda qoymuşdular. Suğranı qadınlar araya aldılar. Taleyin bir neçə qadın üzündən öpüb, bir-birinə ötürdülər. Yetim qalan bala, vay! — deyib ağlaşdılar. Tale hiss elədi ki, üzünü islanıb, əlini üzünə çəkdi. Gözlərindən durmadan yaş axırdı. Yaylığı ilə gözlərini qurudmağa çalışırdı, göz yaşları dayanmırdı. O zəhmli gözləri od yağan, dağdan ağır yerləşli atasını eyvanda büküb cənazəyə uzatmışdılar. Üstünə yaylıqlar salmışdılar. Deyəsən, Tale atasının belə müti, lal-kar uzanmağına ağlayırdı. Taleyin birdən-birə papiros iyi, mal-qara iyi bürüdü. Bu, Taleyin kənddə olan əmisi Dəmir idi. Bir müddət onu qucaqlayıb uşaq kimi hıçqıra-hıçqıra ağladı. Sonra sakitləşib özünü toxtatdı. Gözlərini sildi.

—Atan özü yazıb qoyub ki, onu kənddə dəfn eləyək. Düzdü ey, indi əsl söz sənindir. Bir dənə balasısan. — Bu yerdə yenə hıçqırıq onu boğdu. Özünü zorla toxdadıb sözünə davam elədi. — Söz sənindi, yazıb ki, yol yanında dəfn eləyək. Elə bizim ev də yolun yanındı. Qadan alım, elə bizim bağın ayağından qazarıq qəbrini. Mən öləndə məni də onun

yanına qoyarsan, qardaşım tək qalmasın. Nə məsləhət bilirsən atam balası?

Tale birdən hiss elədi ki, indi o, atasının yerində qalıb, bu ev-eşiyin də, həyət-bacanın da sahibidi. Bu yası da o yola verməli idi. İndi qərarı da o çıxarmalı idi. İndi sübut eləmək lazımdır ki, mən Həsənağanın oğluyam. Kişi olmaq vaxtıdır. Başını qaldırıb əmisinin üzünə baxdı. Taleyə elə gəldi ki, bu tük deyil, dərddir. Hiss elədi, danışa bilmir, bütün gücünü topladı. Dişini-dişinə elə qıcadı ki, üzündə əzələlərin oynadığı kənardan aydın göründü. Əmisi taleyin vəziyyətini görüb, dediyi sözlərə elə bil peşman oldu, büzüşdü.

—Dədəm necə vəsiyyət eləyib, elə də olacaq! Onun heç vaxt bir sözü iki olmayıb. Orada dəfn eləyərək, əmi. Ammi yası buradan götürəcəyik.

Əmisinin elə bil gözüne işıq gəldi. Beli diklədi, qürurla yan-yörəsinə baxdı.

Qara Məmiş işarə ilə Taleyə kənara çəkdi.

—Şofer istəyir qayıtsın. Haqqını verək getsin. İstəyirsən mən verim sora...

Tale onun sözünü kəsdi:

—Lazım döyül. Nə qədər istəyir?

—İki yüz dedi...

Tale əlini cibinə atdı. Əlindəkilərə gözünün ucu ilə baxdı, az idi.

—Gözlə! — Evə qalxdı. Arvadların arasından anasını çağırırdı. Suğra gəlib ona yanaşdı.

—Nədi, oğul?

—Şoferi yola salmaq lazımdı, mənə pul azdı. İki yüz istəyib.

Suğra içərdə arvadların arasında oturub diqqətlə

onlara baxan Xanım sumkasını gətirməyi işarə elədi. Xanım cəld ayağa qalxıb Suğranın sumkasını gətirdi. Suğra bir neçə əllilik çıxarıb Taleyə uzatdı.

—Çoxdu.

—Dursun cibində, lazım olacaq.

Xanım Taleyin arxasınca baxıb:

—Şükür olsun, Tale yaxşıdı, — dedi.

Qara Məmiş Baləminin qoluna girib, maşının yanına kimi apardı.

—Yüz əlli bəsdimi? Yox, azdırsa, üstünü düzəldim. Onlara indii nə söz deyəsən.

—Yox, ala, Baləmi canı, heç pul götürməzdim, indi ki veriblər, bərəkət!

Qara Məmiş üç əllilik verib xudahafizləşdi:

—Yaxşı yol, bəlkə qalıb mənə qonağım olasan?

—Yox, Baləmi canı, iş «vo» burdan! — Əlini boğazına apardı. Maşına oturub uzaqlaşdı.

Taleyə tez-tez adamlar yanaşır məsləhət alırdılar: «Çadırı harda quraq, cümə axşamları harda keçəcək, kəsməyə qoyun ala, yoxsa çöngə ala?» Taleyin əmisi Dəmir onun yaxınlığında gəzirdi, bəzi hallarda məsləhəti ilə köməyə gəlirdi.

Axşam düşmüşdü. Kənddən dəfndən qayıdandan sonra adamlar yavaş-yavaş seyrəlirdi. Kamalla Bikə də camaatla bir getmişdi. Qalmışdı Həmid, Xanım, bir də Nərgiz. Tale əməlli-başlı yorulmuşdu. Yorğunluğu üzgözündən bilinirdi. Nərgiz həyətin ortasına qoyulmuş stolun üstünə çay gətirib düzdü. Həmid kişi heç stula oturmadan stəkanın birini götürdü.

—A bala, Tale, birisi gün üçüdü. Gərək hər şey sabah alına. Qaldı, camaatın işi-gücü var. Qəbir üstü-

nə gündüzdən özümüz kim varsa, onlardan gedək-gələk. Axşama camaat burda yığışacaq. Qaldı, bayaq o dəftər məsələsinə, gördüm «ı-m» eliyirsən, bala, bu el adətidi, özü də yaxşı adətidi. Mənə qalsa, qoymaram toyda pul yığsınlar. Sən arvad alasan, camaat niyə pulunu sənə verməli? Amma bu lazımdı. Ölüm həmişə gözlənilməzdi və haqqdı. Özünü də ola bilər ki, heç ölən pulu yoxdu. Əsl kömək budu. Sizin var ey, tək beş onca olsun. Amma pulun var deyə, el qanunun pozmaq olmaz. O dəftərdəki siyahıda rayonun, bəzi kəndlərin el ağsaqqallarının adıdır. O pul verənlər axmaq deyil. Ay oğul, əslində onlar pul yığır. Özünün dəfninə pul yığır. Bilir ki, onun ölüm xəbəri çıxanda sən də yasa gələcəksən, dəftərə adını yazıb kişinin pulunu qaytaraçaqsan. Özünü də o dəftəri saxla. Həmid kişi çaydan bir-iki qurtum içib:

—İndi yatın, yorğununuz çıxsın, Bir şey lazım olsa, burdayıq, deyin. Ağlayıb özünüzü üzməyin, dost var, düşmən var, ayıbdı. Hələ gələcəkdə o qədər dəmi kələcək, ağlayacaqsınız ki...

Deyəsən, Həmid kişinin gözü doldu, üzünü yana çevirib, «yaxşı da» — deyib ara qapıya tərəf yönəldi. Ara qapını açanda bir də səsi gəldi:

— Mən icazə almışam, sabah işə getmirəm. Tezdən gələcəm bura, — Xanımla Nərgiz hələ indi başa düşdülər ki, kişi gedir, tez sağollaşib özlərini Həmidə çatdırdılar. Suğra stolun üstündəki stəkanları yığışdırdı, həyəətə göz gəzdirdi. Hər yan stol, stul idi.

—A bala, qapını bağla. Yuxun gəlir deyəsən, gəl yat.

Suğra arada söhbətdən hiss eləmişdi ki, xəstələndiyi günlərdən Taleyin yanında heç nə yoxdur. Onu

gecə tək qoymağa da qorxurdu. Ürəyi yarpaq kimi əsirdi ki, birdən Taleyin xəstəliyi yenidən tutar. Suğra öz yorğan-döşəyini Taleyin otağına sürüdü. Tale otağına gedəndə anasının qucağında yastıq, döşəkağı görüb soruşdu:

—Bunları hara aparırsan?

—Ay oğul, — anası yazıq bir görkəm aldı, başı ilə qonaq otağına işarə elədi. — Ordan qorxuram, ay anan qurban, qoy sən otağında yatım.

Tale qonaq otağına baxıb köksünü ötürdü.

—Yat, nə deyirəm...

Tale soyunub yerinə girmək istəyəndə, Suğra eyvana çıxdı, hələ axşam idi, aydın, açıq səma vardı, dizi üstə çöküb əllərini yuxarı qaldırdı:

—Xudaya, dərğahına üz tuturam, axşamın bu vaxtında üzümü torpağına sürtüb sənə yalvarıram, balamı xəstələndirmə, mənim bükülmüş belimi sındırma. Əhd eləyirəm, Həsənağanı ağlamaram, balama dəymə, ya rəbbim!

Rayonda Həsənağanın oğlu Taleyin dəli olması xəbəri ildırım sürəti ilə yayılmışdır. Həsənağa özünü öldürən kimi dedilər ki, gözünün ağı-qarası bir oğlu var, o da dəli olub, aparıb qoyub Bakıda dəlixanaya, kişi gəlib özünü öldürüb. Gədə Kamalın qızını istəyirmiş, Həsənağa da deyib ki, praktordən sonra mən sistem işçisi ilə qurtardım! Kamaldan bizə qohum olmaz! Gədə elə oradaca havalanıb.

İndi bütün rayon camaatı çaşmışdı. Yasa gələn hər kəs başsağlığı vermək bəhanəsi ilə Taleyə dil-ağız eləyir, onu diqqətlə nəzərdən keçirir, bir qucaq

xəbərlə qayıdırdı ki, uşaq xəstə-zad olmayıb. Gül kimi ağılı başında, diri-diribaş oğlandı. Bu kişinin özünü öldürməyinin başqa səbəbi var, onu da bilən yoxdu.

Cümə axşamı günü idi. Günortaya kimi qəbir üstünə gedib qayıtdılar. Həyət adamları dolmuşdu. Dəvət gözləmədən, hər kəs əlindən gələni köməyi edirdi. Nə Taleyə, nə də anasına ağır iş qalmırdı. Heç əmisi Dəmiri də işləməyə qoymurdular. Məclisdə başda oturmuşdu, onu tanıyanlar gedəndə yaxınlaşıb başsağlığı verirdilər.

Axşam-tərəfi Əbil müəllimlə Cümşüd çadırın qapısında görünəndə kimsə içəridə yavaşdan dedi:

—Zalımlar, elə bil bir-birinə yapışıqlıdı. Əbil müəllimlə Cümşüdə məclisin başında yer elədilər. Elə bu vaxt çadırın girəcəyində ortaboşlu, dolu, gümrəh həkim göründü. Həkimin görünməyi ilə Əbilin xırıltılı səsinin çadıra dolması bir oldu:

—Ay həkim, bəri gəl! Bura, yanıma. — Əbil müəllimə özündən yuxarını göstərdi. Həkim hamı ilə salamlayıb Əbilin yanına gəldi. Onların yanında taxt düzəldilmişdi. Molla taxtda oturmuşdu, həkimin yaxınlaşdığını görüb, ayağa durdu, həkimlə görüşdü. Mollanın gözləri bic-bic gülürdü. Əbil ilə Cümşüdə eşidəcəyi dərəcədə yavaşca dilləndi:

—A doxtur, bunların mehribanlıığı dua-cadu işi deyil, yoxsa mən bilərdim. Bəlkə mehribanlıq dərmanı var...

Əbil həkimi cavab verməyə qoymayıb tez dilləndi.

—A molla, sən bilməzsən, elə bir dərman var, adına ağıl deyirlər. Səndə olmayan şeydi, hardan bilərsən?

Molla o yan-bu yana boylandı ki, görsün çox adam eşitmədi ki... Tez bir «fatihə» qışqırdı. Hamı əlini

qoşalayıb dodaqaltı dua oxumağa başladı. Əbil də gülümsünə-gülümsünə mollaya baxdı. Dua qurtaran kimi həkim yenə sözə başladı:

—Molla, məktəbdə bir müdir ştatı var, bir də zavuç. Müdür yerinə Əbil çox ağır gəldi. Onda ştatları birləşdirib elədilər — müdir-zavuç, Cümşüdə də pərsəng kimi qoydular Əbilin yanına. İkisinin çəkisi bir yerdə bir normal adamdı. — Əbil təcili nəşə əlavə etmək istədi, molla onun sözünü ağızında kəsib — «fatihə» — dedi. Sonra təsbehin dənələrini saya-saya, bic-bic Əbil müəllimə baxıb gülümsündü. Əbil müəllim sözü ürəyində qalmış bir adam kimi yerində qurcalandı. Sonra yadına nə düşsə, ciddiləşdi, həkimə tərəf əyildi:

—Düzdü ki, bu bədbəxtin uşağı xəstə imiş? Eşitdim sən də ona baxmısan?

— Baxdım, dedim aparsın Bakıya.

— Bəs deyirlər indi yaxşıdı.

—Nə deyim, vallah. İnsan özü başdan-ayağa möcüzədi. Bir də bu yaşda, çox adi şeydən uşağın ruhunda elə sarsıntı ola bilər ki, ağılı itirə bilər. Ya da əksinə, başqa bir sarsıntı ağılı yerinə qaytara bilər. Ya daha pis korlayar. Nə bilmək olar. Ruhi xəstəlikdi da... Nə biləsən harada başlayır, harada qurtarır.

—Sağalmış olar da, deyirsən.

—Görsəm bilərəm.

Əbil müəllim çay paylayan bir oğlanı yanına çağırırdı:

—Oğul, Taleyə bura çağır.

Az sonra Tale gəlib utancaq görkəmdə onların qarşısında dayandı. Əbil müəllim ona üzbəüzdə oturmağı təklif elədi:

—Bala, allah səbir versin! Sən daha uşaq deyilsən.

hamı əvvəl-axır atasını itirir. Həkimlə mən bir əlcə uşaq idik dədəmizi itirəndə, böyüdük, özünü ələ all Dərslərə hələlik gəlməsən də olar. Onsuz da əlaçisan. Amma imtahana hazırlaş. Hayıfıdı, qiymətlərin düşməsin.

Çaycı oğlan Taleyə yaxınlaşdı:

—Gedənlər var, görüşmək istəyirlər.

—Baş üstə, müəllim, çox sağ olun, — deyə Tale baxışları ilə Cümşüdə də, Əbilə də, həkimə də təşəkkürünü bildirdi.

—Get, bala, get.

Tale qalxıb çadırdan çıxdı. Marağını gizləyə bilməyən bir-iki nəfər də həkimin yanına gəldi, hamı gözünü ona dikmişdi, hökmünü gözləyirdi.

—Tam sağlam uşaqdı. Elə bil heç mən görənlər uşaq deyil. Həyatın ən böyük möcüzəsi insandı, onun da ən böyük möcüzəsi ruhdu. Onun xəstəliyi hələ biz həkimlərə məlum deyil. Bu uşağın belə sağalmasında müalicə yoxdu. Təsadüf işidi, xoş bir təsadüf. Başında sağlam məntiq var, dupduru, aydın gözləri var.

Qulaq asanlardan arıq, qara bir kişi sözə qarışdı.

—Doxtur, dünən Bakıdaydım, bacımğilin bir qonşusu var, yaxşı yerdə işləyirdi. Dedilər, dəli olub.

Eşidər ki, bunun evini axtaracaqlar evdə olan-olmazı yığır bir çamadana, aparır qoyur bir dostunun evinə. Beş-on gündən sonra gəlir dostugilə ki, amanatı ver aparım, deyir nə amanat, sənə başına hava gəlib. Kişi doğrudan da havalanıb.

—Onun sağalmağı getdi, bala, — həkim gülümsünüb Əbilə baxdı.

—Onun ağı çamadanda gedib, — Əbil öz növbə-

sində gülməkdən özünü zorla saxladı, əlavə elədi: — Çamadan tapılmasa, ağı başına gəlməyəcək.

—Onu demirəm ey, namərdliyi deyirəm. Keçmişdə kişilər varmış, dostlar varmış... Belə də adam olar?

—Keçmişdə də namərdlər olub. Bəs cəhənnəmi kimdən öləri deyiblər, amma mərd adamlar daha çox olublar. İndi namərdlər artıb, — deyib həkim siqaret yandırdı.

—Niyə doxtur? Səbəbi nədir? — Hamı hiss elədi ki, bu arıq adam həkimə söhbətə çəkir. — Hər halda bunun bir kökü var da...

—Var, — dedi. Siqaretdən bir qullab da aldı. Həkim özü də bilirdi ki, onu söhbətə çəkirlər, razılaşdı. — Bu əsrdə iki dünya müharibəsi olub. Müharibədə birinci döyüşə atılanlar, ölmə gedənlər mərd adamlarıydı. Əsir də tutanda mərdləri öldürürdülər, qorxaqları, sirri deyənləri bağışlayırdılar. İki dəfə yaxşılardan ələyib azaldıdılar mı? Bizdə inqilab da olmuşdu, bu da üç. Sonra kontura, kulak deyib, iki eşşəyi olana bəy deyib bir də qırdıq. Yerdə qalanın çoxu oldu namərd. Bunlar da o namərdlərdən törəyənlərdir da... Qabaq Keçəl Həmzə bir idi, indi hara baxırsan, Keçəl Həmzələrdi, Koroğlular, dəli igidlər azalb.

Əbil başını yellədi:

—Bu olmadı, onda dünyanın axırındı ki.

—Yox, Əbil, yox, yaxşılar tez törüyüb artır, genə mərdlər üstəliyəcək.

—Bu olmadı, ay həkim, guya namərdlər artmır?

—Qulaq as, hər it beş-altı bala doğurmu?

—Hə.

—İt ovlayan yox, oğurlayan yox, kəsən yox, elədimi?

Yeyən də yoxdu.

—Elədi.

—Qoyun ildə bir bala verir, kəsirlər, yeyirlər, oğurlayırlar, özünü qoruya bilmir. Bəs necə olur ki, hara baxırsan qoyun sürüsüdür, amma it sürüsünü görən yoxdu.

Kənardan gəlib söhbəti qızısqıran kişi, elə bil arzusuna yetdi. Əlini dizinə vurub:

—Pah atonnan yeri!!! Kişi xəzinədi da...

Həkim özü də öz cavabından razı qalıb, siqaretindən bir qullab aldı. Belini düzəltdi, stulun arxasına söykəndi. Qalib adam kimi Əbilin üzünə baxdı. Əbil müəllim:

—Mən təslim, — dedi. — Deyirəm da, yoxsa dünya dağılardı.

Axşam hamı dağılışandan sonra yenə ana-bala Taleyin otağına keçdilər. Bu gün işin çox olmağına baxmayaraq Tale özünü yaxşı hiss edirdi.

—Dədəm nə yazmışdı?

—Heç nə. Heç nə, yazmışdı ki, sənə əziyyət verməmişəm, mənə bağışla. Heç bilmirəm hansı əziyyətdi deyir.

—Ayrı heç nə yazmamışdı?

—Yox.

—İndi bəs necə olsun?

—Nə, a bala?

—Heç, ana...

Suğra bilirdi ki, Tale Aynura münasibətini deyir, daha doğrusu, demək istəyir. Amma nə yaxşı ki, demədi. Suğra Kamalın Həsənağa haqqında dediklərini ona bağışlaya bilmirdi. İndi Suğra Həsənağanın xatirəsini heç kəsin ayağına verə bilməzdi. «Nə yaxşı demədi».

—Yat, ay oğul, yorğunsan, yat.

Aynur acmışdı, evə girdi ki, ayaqüstü bir şey yesin, mətbəxdə fırlanırdı, gördü Nərgiz ara qapıdan keçib qaça-qaça gəlir. Aynur eyvana çıxdı. Nərgiz Aynuru görüb uzaqdan qışqırdı:

—Az, muştuluğumu ver. Tale sağalıb!

Aynur qulağına inanmadı. Pillələri nə vaxt endiyini özü də bilmədi. Nərgizi evin qabağında qarşıladı.

—Hardan bildin?

—Bir saat olar gəliblər. Gözümün görmüşəm, həmişəki Taledi. Cijimə dedim, deyəsən sağalıb, dedi, görmürsən, lap yaxşıdı. Suğra xala cijimə and verib ki, danışmayın, yəqin bədnəzərdən, nəfsdən qorxur.

—Nə bədnəzər, aaz, xalxın o boyda yası var.

—Nə bilim, cijim dedi daa...

Aynurun aclıq yadından çıxdı. Ürəyi quş kimi çapalayırdı, sevindiyyindən nəfəsi boğazında tıxanırdı. Heç nə bilmədi, Nərgizin yanına düşüb getdi. Onlar gəlib qapının arxasında dayandılar. Qapı deyəndə, aralı-aralı vurulmuş əyri-üyrü taxtalar idi. Taxtaların arasından həyət aydın görünürdü. Həyətdə Aynurun tanıdığı, tanımadığı adamlar qaynaşırdılar. Tale görünmürdü. Nərgiz Aynurun baxdığını, Taleyi axtardığını görüb ürəyi dözmədi:

—Mən indi gəlirəm, sən burda dur bax, mən bu saat. — Nərgiz cəld bir hərəkətlə Talegilin həyətinə girdi, adamların arasında itdi. Nərgiz eyvana, evə baxdı, həyətdə göz gəzdirdi. Taleyi darvazanın yanında gördü, üç kişi ilə xudahafizləşirdi. Nərgiz gözlədi, Tale geri qayıdanda, eyvandan düşüb ərklə onun üstünə gəldi, əlindən tutub onu çəkə-çəkə qapıya tərəf apardı.

—Məni hara aparırsan?
—Sözüm var.

Taleyin ürəyinə dammışdı ki, o qapının arxasında Aynur dayanıb. Tale indi o qapı tərəfə getmək istəmirdi, amma etiraz etməyə gücü çatmırdı.

Aynurun həyəcandan bütün bədəni titrəyirdi. Taleyi görəndə qapının taxtasından yapışib üzünü taxtaya söykədi. Tale elə bil birdən-birə kişi olmuşdu. Üzünün cizgiləri sərtləşmişdi. Qarlı dağdan dağ havası gələn kimi Taledən də Aynura tanış olmayan soyuqluq gəlirdi. Ancaq dönüb gedəndə, yenə oldu həmin ki Tale. Həmişəki, onun sevdiyi... O, Taleyi uşağı sevən kimi sevirdi. Aynur Taledən də vaxtsa papiros iyi gələcəyini də ağına gətirə bilmirdi. Aynurun təsəvvüründə kişi sözündə mütləq papiros iyi vardı.

İslamov Həsənağanın ölümünü eşidən kimi milis rəisi Orucovu çağırırdı:

—Bu nədi! Elə bil barıt çəlləyinin üstündə oturmuşam. Sabah hansı mübarək xəbərlə gələcəksən?

Katib elə ahənglə dedi ki, guya bu hadisələrin hamısında Əsədin günahı var. Əsəd də özünü günahkar kimi aparırdı. Başını aşağı salıb, çiyinlərini çəkdi.

—Otur! — Katib bu sözü Əsədin üzünə baxmadan dedi. — Bəlkə öldürüblər?

Əsəd dayandığı yerdən tərpənmədi:

—Yox, özünü öldürüb, məktub da yazıb qoyub...

Katib onun sözünü kəsdi:

—Otur dedim! Nə durmusan başımın üstündə? Deyir, yas yerində pul yığırlar?

Əsəd stul çəkib əyləşdi:

—O bu rayonda lap köhnə adətədi. Onlar yığmaq istəmiş, camaat deyib qanundu, pulunuz var deyə el qanununu pozmayın. Odu ey, Əsədulla əminin yanında da yığmışdılar. Dünya xalaya verdilər. Pula baxıb ağladı ki, ölüsü də mənim qayğıma qalıb, pul qoyub gedir. Mən onda başa düşdüm ki, bu yaxşı adətədi.

Katib Əsədi danışdırmağı xüsusi xoşlayırdı. Hər məsələdə İslamov çalışırdı Əsədin fikrini bilsin. Elə bu günlərdə, katib tapşırıq verəndə ki, Həsənağanın idarəsində kadr məsələsini yoxlasınlar, Əsəd şagird sadələvhlüyü ilə demişdi:

—Yoldaş İslamov, yaxşı olar ki, bu məsələni bir az ləngidək. Həsənağa müəllim oğlunu Bakıya aparıb, oğlu havalanıb. İndi onun belə vaxtında bir yandan da komissiya lap birtəhər eliyər.

İndi bu hadisə baş verəndən sonra Əsədə haqq qazandırır. Axı insan daş-dəmir deyil, insandı. Ən güclü adamın da bir zəif nöqtəsi olur. İndi də İslamov Əsədlə danışa-danışa fikirləşirdi ki, görəsən onda Əsədin sözünə baxıb yoxlamamı ləngitmiş olsaydıq, bu hadisə baş verməzdi ki? İndi onu kim bilir?

Orucov gəldi, katib ona yer göstərdi:

—Siz hadisə yerində olmusunuz?

—Bəli, Həsənağagildə deyirsiniz da?

—Bəli, intihardı?

—Heç şübhəsiz.

—Heç şübhə yoxdu?

—Xeyr, heç!

—Yoxlamamı saxlayın, bu məsələyə sonra qayıdaraq. Orucov, özün bir insan kimi bu barədə nə fikirləşirsən?

—Nə deyim, yoldaş İslamov, çətin işdi. Mənə elə

gəlir ki, adam bir işə görə özünü öldürmür. Yəqin ki, çox şey yığılır, axırda da... Nə bilim, çətin məsələdi. Bəlkə xəstəlikdi, nə biləsən, hər halda, yaxşı hadisə deyil.

—Sizdən əvvəlki katib onu işə qoymuşdu. Eşitdiyimə görə, dustaqdan gələnləri, alverçiləri ticarətə götürməyi də buna o məsləhət görmüşdü. İndi onu da çəkiblər yuxarı.

Katib Əsəddən gözlərini çəkib pəncərəyə baxdı.

— Süleymanov belə tapşırıq verməz.

Əsəd katibin ona inanmadığına pərt oldu...

İslamov demədi ki, onlardan bir saat əvvəl Bakıya, Süleymanova zəng eləmişdi. Soruşmuşdu ki, Həsən-ağanı tanıyırmı? O da «heç yadıma gəlmir» demişdi. Katib zəng eləyib zəhmət verdiyinə görə üzr istəmişdi.

Atasının qırxı çıxınca Tale çox şeyi aydınlaşdırmağa çalışdı: birinci oxumaq məsələsi. Mütləq qiyabi oxumalıdı. «Anamı bu evlərin içində tək qoyub gedə bilərəmmi?» İnstituta, özü də xalq təsərrüfatı institutuna, atasının sənətini davam etdirəcəkdi. Ən ağır, həlli çətin tapılan məsələ Aynurla münasibətlərinin gələcəyi idi. Taleyin yadında qalan atasının ona dediyi son söz — «bir də gözünün ucu ilə o tərəfə baxsan, mənim oğlum deyilsən» — belə idi, ya da bu məzmununda idi, dəqiq yadında qalmayıb. Məğzi bu idi ki, Aynuru alsan, mənim oğlum deyilsən. Sonra yadında heç nə qalmamışdı. Bir də gözlərinin qabağında anasının donmuş sifəti, ölü gözləri kimi həyat əlaməti olmayan gözləri durmuşdu. Eləcə də soyuqluqla Taleyin gicgahını deşib beyninin içinə qoyduğu soyuq sözlər yadın-

da qalıb: «Dədən özünü öldürüb». Bu sözlər azı min dəfə Taleyin beynində təkrar olunmuşdu. Yas günləri ərzində Tale müəyyən elədi ki, bir ayın içində nələr olub... «Bəs mənə nə olmuşdu? Bəs niyə axı mənim atama Aynurun atası oğru deyir. İndi utanırmı görəsən? Atam onların nəyini oğurlamışdı, axı? Bu Xanım xala da təcili gəlib çatdırmasa, olmazdı. Bəlkə heç o gəlib deməsə, bu hadisələr olmazdı. Hər halda atam ona görə mənə Aynur tərəfə baxmağı qadağan elədi. İndi kişi yoxdu, daha sözünü geri götürməyəcək. Mən də ata vəsiyyətini yerinə yetirməyən oğul kimi, atam kimi ölsəm yaxşıdı. Axı bu nə zülmüdü? Niyə. belə olmalı idi axı, buna Aynur dözəcəkmi? Mən tutaq ki, o vaxt ölmüşəm, mən yoxam, mən anama görə yaşayıram. Aynur dözə biləcəkmi?»

Tale anası ilə söhbət eləməyə girəvə axtarırdı, anası da bunu hiss eləmişdi, bacardıqca bu söhbətdən qaçmağa çalışırdı. Nəhayət, qaça bilmədi. Axşamların birində ana-bala üz-üzə dayandılar. Tale elə ilk sözündən anasını sevindirirdi:

—Ana, mən Bakıda qiyabi oxuyacam.

—Niyə?

—Səni tək qoya bilmərəm.

Suğra dinmədi, ürəyində «ya rəbb, çox şükür, dualarımı eşitmişən» — dedi.

—Mənə nə olmuşdu?

Suğra bu sualdan elə bil səksəndi, bilmədi nə cavab versin. Özünü ələ almağa çalışdı.

—Heç, ay oğul, titrətmişdin, sonra qızdırırdın.. Bərk qızdırman oldu. Niyə, yadında deyil, rəhmətliknən apardıq səni.

—Heç nə yadımda deyil. Amma titrətdiyim yadımdadı. Xanım xala deyəndə ki, Kamal belə deyirdi, yadımdadı, kişi od götürdü...

Suğra onun sözünü kəsdi:

—Xanımın dilinə qurd düşsün, ağızında söz qalmaz ha...

—Hə, gərək demiyəydi. Dədəm dedi, o üzə baxsan, mənim oğlum deyilsən.

—O yadımdadı mı?

—Yadımdadı. Aynurun nə günahı var, ana?..

—Kim deyir ki, onun günahı var. Ay parçası kimi qızdı. Bizim günahımız vardı. Dağ kimi atan getdi. Dünaydı da... Qismət bu imiş.

—Yox, sən elə bilmə mən gedib onların qapısını kəsdirəcəm. Mən o kişinin oğluyam, o kişi də belə deyib, bir də ordan qalxıb mənə icazə verən deyil. Mən də dədəmin sözünü tapdayan oğul deyiləm. Dözmərəm — qoy ölüm. Nakişi olmaqdan ölmək yaxşıdır. Dədəmdən artıq deyiləm ki... Bir də niyə dözüərəm axı. Bir ürək ki, mənə alçaltmaq istəyəcək, atamın sözünü tapdalatmaq istəyəcək, mən o ürəyi özüm sinəmdən çıxarıb, cırıb dağıdaram.

—Helə danışma, can bala. Bilirəm, sən o kişinin oğlusan, qeyrətdə də, mərdlikdə də, eh, onlar da yaxşı iş görmənilər. Prakrora şillə vurmaq, elə adam öldürmək kimi şeydi. Bir dəfə bu üzə keçmənilər. Kamal qaçıb gedib oturdu kənddə. Gələndən sonra dil-ağız eləməkdənsə bizə oğru dedi, julik dedi... A balam, bəy dediyin nədi, bəyənmədiyən nədi? Bir yandan qızını vermək istəyirsən, bir yandan da «oğru» deyirsən. Özlərindədi günah. Hər ikisi də susdu, əslində susma-

dılar, indi ikisi də ürəyində söhbətin gerisini danışdı, öz-özünə sübutlar, dəlillər tapıb özünə haqq qazandırdı...

Tale bütün bu günlər ərzində özünü Aynurla görüşə hazırlayırdı, özü də bilmirdi ki, onun polad məntiqi də, əsləsləri də, hər şey Aynur ağlayan kimi puç olacaq. Tale bircə bu yerdə necə dözəcəyini təsəvvür edə bilmirdi. Elə qorxduğu da onda idi ki, birdən, dözməz, tüpürər hər şeyə. Aynurla evlənər, ya da ona vəd eləyər, sonra ağılı başına gələndə bircə çarəsi qalar — özünü öldürmək. Çünki Tale üçün sözünü geri götürmək, yalançı çıxmaq, özü də məhəbbətdə, Aynurun qarşısında, ölüm ondan min dəfə yaxşıdır. Atası da həmişə deyirdi: «Ölüm qanundu, hamı öləcək, gec-tezi var. Amma yalançı, namərd, namussuz adı nəslin üstündə qalır. Bu adı üstünə götürməməkdən ötəri özünü öldürmək də kişilikdi».

Tale xəyalən neçə dəfə Aynura bunları izah eləmişdi. «Aynur, əzizim, mən atamın lənəti üstümdə ola-ola yaşaya bilmərəm. Sən də bədbəxt olarsan, mən də. Neyləyəm, bizimki belə gətirdi. Təki sən xoşbəxt ol. Məni unut». Bu yerində hər dəfə də özü kövrəlirdi. Özünü danlayırdı ki, Aynurun da yanında kövrəlsə, onda işlər düzələr. Günlər də tez-tez keçirdi... Tale dairə içərisində qaçan dələ kimi bütün bu günlər ərzində Aynurla görüşdən qaçırdı, heç hara da qaça bilməmişdi. Əksinə, keçən günlər o günü gətirdi. Nəhayət, Tale dərəcə getməli oldu, imtahanlara az qalmışdı. Həmişəki yerdə görüşdülər. Aynur başını aşağı dikib Taleyin yanında gedirdi. Tale bilmirdi sözə necə başlasın. «Əvvəl-axır

mən bunları Aynura deməliyəm, qoy tez bilsin, tez bilsə, bir az da tez özünə gələr. Onun üçün çətin olacaq. O, söhbətə hazırlaşmayıb axı. Mən bu qədər hazırlaşmışam, yenə bütün bədənim əsir».

Aynur bilirdi ki, atasının dediklərini Xanım onlara çatdırıb. Həsənağa da hirslənib, nələr deyib, onu da bilirdi. Onu da bilirdi ki, Taleyin xəstəliyi də ordan başlayıb. Aynur Taleyin ondan qaçmağını da, qaçmağının səbəbini də ürəyində bir qorxu hissi ilə duymuşdu. Amma səbirlə gözləyirdi. İndi də Aynurun ürəyinin tappıltısı qulağına düşmüşdü, gözləyirdi. Tale, nəhayət, dilləndi:

—Aynur, eşitmiş olarsan, dədəm mənə nələr deyib. — Aynur başını tərpedib təsdiq elədi. — Hə, xəbərin yoxdu, mən ondan sonra necə azarlamışam. Cijim deyir, qızdırmadan od kimi yanırırammış.

Aynur hələ indi başa düşdü ki, Taleyin dəli olmağından özünün xəbəri yoxdu. Ona görə də üstünü vurmaq istəmədi. Tale sözünə davam eləyirdi:

—Ölüb dirilmişəm. Mənim heç yadıma gəlmir, Aynur, qurban olum, elə bil səni istəyən Tale, səndən ötrü ölən Tale o qızdırmadan ölüb, sağalmayıb. Mən həmişə elə bilirdim, bizi ancaq ölüm ayıra bilər. Amma indi könüllü ayrılmalıyıq. Mən dədəmin sözünü basa bilmirəm. Onun o sözündən sonra xoşbəxt olmaq olar?

—Yox olmaz, — dedi Aynur. Tale bir anlığa çaşdı, Aynur ağlamırdı. Halı da dəyişməmişdi. Taleyin dediklərini adi bir söhbət kimi qəbul eləyirdi. Elə bil söhbət onun başında getmirdi. — Sən məndən narahat olma, Tale...

Taleyin bütün bildiyi, əzbərlədiyi sözlər pərən-pərən

oldu. Ürəyi də, beyni də bomboş qaldı, heç bir söz tapmadı deməyə. Susub yanaşı getdilər.

Aynur özü də öz cəsarətinə, öz gücünə məəttəl qalmışdı: «Əgər mənimlə yaşamaq onun üçün faciə olacaqsə, mərhum atasının sözünün üstündən basıb keçmək bahasına başa gələcəksə, bu ömürlük əzab kimə gərəkdi». Aynur ürəyində bu fikirlərinə də mat qaldı. Elə bil onun ürəyinin içində tamam başqa bir adam oturub bu sözləri ona dedirdirdi, yox, bu sözlərdən bəlkə də heç ürəyinin xəbəri yox idi. Bu, Aynurun aqlının soyuq mühakiməsi, qərarı idi. Bəlkə də Aynurun belə möhkəm dayanmasına, özünü belə mərd aparmasına bu söhbətin yolda gələnin-gedənin gözüünün qabağında olması idi. Aynurun aqlı hakimiyyəti öz əlinə almışdı, həmişəki yerini dəyişməyə, nə artıq, nə əskik danışmağa onu qoymurdu.

Tale Aynurun belə sərbəstliyindən bir müddət özünə gələ bilmədi. Nəhayət, yenidən dilləndi:

—Mən bilirəm sənsiz, evim-eşiyim də olmayacaq. Sənsiz ömrüm-günüm də olmayacaq. Amma ayrı yolum da yoxdu. Oxumağa da əyani getməyəcəyəm. Anam tək qala bilməz. Sənə xoşbəxtlik arzu eləyirəm!

—Özünü darıxdırma. Məndən nigaran qalma, sən özün haqda fikirləş. — Aynur Taleyin üzünə baxa bilmirdi. — Mən onsuz da demişdim, tək sağal, ayrı adamla, kimlə istəyirsən, xoşbəxt ol!

—Mən? Mən ayrı adamla xoşbəxt olum? Mən ayrı adam alım? Sözə bax da... Xeyr, özün görəcəksən, mən indi atamın evi dağılmasın deyə yaşayıram. Görəcəksən.

—Atanın nəslə kəsilməsin deyə, evlənməlisən də...

—Hay? — Tale daha başqa söz tapıb deyə bilmədi. Düzünə qalsa, heç başqa söz demək də istəmirdi. Fikirləşdi: «Niyə ümid yeri qoyum?! Qoy öz gələcəyi haqqında fikirləşsin. Qoy elə bilsin evlənəcəyəm, qoy elə bilsin. Sonra ümid olar, mənə gözləyər, qız uşağıdı, bədbəxt olar». Tale dinmədi...

Bikə Taleyi sağalmış görəndən sonra kefi lap kökəlmişdi. Həsənağa mane ola bilərdi, o da yox idi. Bikənin fikrincə, Aynurun bəxti gətirmişdi, hazır evəşiyi, var-dövləti də ki, başından aşır. Bir anası Suğradı, Suğra da dilsiz-ağızsız adamdı. Onu narahat eləyən bir şey vardısı, o da uşağların son vaxtlar görüşməməsi idi. Ona da səbəb vardı: «Xalxın dağ kimi atası ölüb, əlbəttə, gözləmək lazımdı. Düzdü, bizdə də az günah yoxdu, son vaxtlar aralı gəzirdik. O boyda hadisə oldu, nətəri olmasa, praktordu, praktoru vurdu. Kişi kimi vurdu da, mərd-mərdanə dayandı da. Bizimki dovşan kimi qaçıb kənddə gizlədi. Bir dəfə qapılarını açıb, içəri girmədik ki, qonşu, bu nə işdi belə. Həmidnən Xanım qədər də olmadıq. Hələ üstəlik Kamal ağzına gələni xalxın dalınca dedi. Xanım da eşidib aparıb qoydu onların ovcuna. Yox, gərək insafla deyəsən, biz yaxşı iş görmədik. İndi, düzdü, bu boyda hadisənin yanında elə şeylər yada düşməz. Dağ boyda kişi özünə atıb öldürüb. Burda nə yada düşər ki... Ay belə dediniz, elə dediniz, indi bu sözlərin yeri deyil. Bunların hamısını belə düz gətirən mənim Aynur balamın bəxtidi. Allah onu xoşbəxt eləsin». Bu gün Bikənin ürəyinə dammışdı ki, Aynurla Tale görüşəcəklər. Səhərdən özünə yer tapa bilmirdi. Evi silib-

süpürdü, eyvanı süpürdü, gördü iş qurtarıb, uşaqların dərindən qayıtmasına hələ var, belə tapıb bir az yer bellədi. Nəhayət, Aynur dərindən gəldi. Qız gülüm-səməyə çalışıb, üzündə-gözündə hökm sürən ağırları, kədəri gizlətmək istədi. Bikə o dəqiqə hiss elədi, nigaranlığı birə-beş artdı. Heç nə soruşmadı. Qızının tərsliyinə bələd idi. Bilirdi ki, soruşsa, heç nə deməyəcək. Yaxşısı budu, gözləyim, özü dözməyib danışacaq. Aynur qəsdən yeməyi də həmişəkindən çox yedi, çay içdi. Nəhayət, öz otağına keçdi. Bikə fikirləşirdi ki, içəri girən kimi ağlamayacaq, bir azdan başlayacaq. On beş-iyirmi dəqiqədən sonra, onda girərəm içəri. Adam ağlayanda, yumşalır, sirr saxlaya bilmir. Nə olub axı görəsən?

Tale bütün günü məktəbdə susurdu. Aynur onun əksinə, həmişəkindən bir az artıq danışdı-gülürdü. Tale Aynura yaxşı bələd idi. Bilirdi ki, bu artıq danışdı-gülmək özü də ağlamaqdı. Aynur güldükcə, elə bil Taleyi döyürdülər, o daha da kədərli, daha da qara-dinməz olurdu. Yoldaşlarından heç kəs Taleyə yaxınlaşmağa cəsəret edə bilmirdi. Hamı bu kədəri Taleyin atasının ölümünə yozurdu. Uşaqlar da bilmirdi ki, ki, belə vaxtda adama necə təsəlli verirlər. Ona görə də çalışıb hərə bir yana çəkilirdi. Elə ona görə də Aynurun üzündən danışdı gülməsi ilə öz qəmini gizlətdiyinə heç kəs fikir vermirdi. Aynur evə girən kimi hönkürüb özünü çarpayının üstünə atdı. Bu leysanı, bu göz yaşlarını Aynur bütün günü yalançı gülüşləri ilə gizlətməmişdi. Bütün günü özü ilə gəzdirmişdi. İndi bu göz yaşları ilə ürəyinin ağrısını, göynəyini yuyurdu. Daha özünü boğub hıçqırığını gizlədə bilmədi. Sel bəndi

vurub uçuran kimi Aynur da ürəyinin ağlaşmasına təslim olmuşdu.

Bikə gözləyə bilmədi, pəncəsinin ucunda qapıya yanaşdı, qulaq asdı, hıçqırtı eşitdi, içəri keçdi. Aynur daha göz yaşlarını heç gizlətmək də istəmirdi. Bikə gəlib onun yanında oturdu. Başını tumarladı, yoğun, qara hörüklərini sıgalladı. Aynur daha da kövrəldi. Bikə onun üzündən öpdü, qaldırıb otuzdurdu:

—Mənim ay balam, nur balam, gözəl balam! Bəsdı, yekə qızsan. Adam küsüşər də, barışar da. Dədəsi ölüb, gərək başa düşəsən, qanı qaradı.

Aynur danışa bilməyib başını buladı. Bikə bir də onun üzündən öpdü, başını sinəsinə sıxdı:

—Görərsən, sabah tamam başqa adam olacaq. Aynur anasının sinəsindən başını ayırmadan pıçıldadı:

—Yox, yox, hər şey qurtardı.

—Necə yəni qurtardı? — Bikə onun başını sinəsindən ayırıb üzünə baxdı. — Necə yəni, o nə sözdü?

Aynur ağlaya-ağlaya başı ilə təsdiq elədi:

—Bu da belə bir sözdü. Elədik da... Siz elədik.

—Biz neyləmişik?

—Dədəm Həsənağa əmiyə oğru deyib. O da hirs-lənib deyib ki, o tərəfə baxsan, mənim oğlum deyilsən. O da kişinin axırınçı sözü olub. İndi o, qəbirdən qalxıb xeyir-dua verməyəcək ki?

—Nə olsun ki, ölüb, allah rəhmət eləsin! Onun sizə nə dəxli?! Əgər o səni istəyirsə, bu nə sözdü? İndi kimdi onun əlini tutan?

—Necə yəni kimdi? Deyir, indi, ondan sonra, atasının lənətindən sonra, xoşbəxt olmaq olar?

—Niyə olmur? Bu nə axmaq sözdü. Belə şeylər uy-

durunca, desin ki, daha səni istəmirəm.

—İstəyir, ana, bəs atasının sözünü tapdalasın keçsin? Ondan sonra o, adam arasına çıxıb bilər? Ondan kişi olar?

—Sözə bax ey... Sən də o deyəni deyirsən? Kinolarda dədəsinin də, cıjisinin də sözünü tapdalayıb evlənənləri görməmişən? Məhəbbət odu da...

—Bilsəm ki, onsuz həmin gün ölərəm, mən el içində sizin biabır olmağınızı istəmirəm. O da elə.

—Sən başqa, o başqa. O oğlandı, ona olar.

—Deyir olmaz. Atası özünü öldürüb. Bəlkə onun ölümündə dədəmin də dediyi sözün təsiri olub.

—Helə deyir? Dəli uşağı!

—O demir, mən deyirəm! Xalxa niyə dəli deyirsən?

—Dəli olmayıb nədilər? Ağıllı adam özünü öldürər? Tale özü dünən səndən ötəri dəli idi, indi dədəm də-dədəmə oğru deyib deynən, daha istəmirəm səni deyir, Ağıllı adam işidi?

—Ay ana, yaxşı, xalxa ağzınıza gələnı demisiz, hələ borclu da çıxarırsınız?

—Az, pis deyib? Niyə ağzımıza gələn olur, oğru deyil? Sandıqnan pul yığıb, öyündə də saxlaya bilmir. Həmidgilə aparıb yığıblar, halal puldu?

—Bə, ay ana, məni oğrunun evinə niyə layiq biliridin?!

—Əstəğfərullah, — deyib Bikə bir an susdu. Qızın gözünün yaşını sildi. Ağlamsınan sayaq oldu:

—A bala, başına dönüm, nə bilim, başımı itirmişəm. Yer belləməkdən əlimin içi kəl boynuna oxşayır. — Qabar-qabar olmuş əllərini qızının gözü qabağına tutdu. — Bu arvad əlinə oxşayır? Neyləyim, yoxsa dolana bilmərik. Heç olmasa meyvə-tərəvəzə pul vermirik.

Yoxsa dolanmaq olmaz. — Bikə ağladı. — İstəyirəm heç olmasa sən mənim günümdə yaşamayasan. İstəyirəm evin-eşiyin, var-dövlətin olsun, qızım. Qılığına gir. İstəyənlər arasında söz olar. Yumşalacaq, yola gələcək. Xoşbəxtliyini əlindən vermə, qızım.

—Nə danışırsan, ay ana. Biz danışıb qurtarmışıq.

—Yəni da səni heç istəmir?

—Niyə istəmir. Bunun istəyə nə dəxli. Mən onu başa düşürəm. Atasının səsi həmişə onun qulağında olacaq. helə xoşbəxt olmaq olar?

—Onun atasının səsi batsın elə. Cəhənnəmə olsun. Sizin başız xarab olub. Sən ömür-gününü puç elə ki, qulağına səs gələcək. Gör heç sözdü. Cəhənnəmə gəlsin səs...

—Ay ana, qoy dərdimi çəkim.

—Sənin dərdin dəysin səni istəməyənlərin canına. Çox lazım imiş. İnstitutda elə oğlanlar görəcəksən, Tale heç onların əlinə su tökməyə də yaramayacaq.

—Yox ana, mənimki qurtardı, oxumayacam, işləyəcəm, amma elə şeylər olmayacaq.

—Aaz ey, olmaya, — qızının üzünə diqqətlə baxdı, — Bilirəm, sən mənim qızımsan, axmaqlıq eləməzsən.

—Nə danışırsan, ana?

—Bağışla, ay qızım. Ay axmaq balam. Qızlar oxuyur da, sonra işləyir də,; hamısı ondan ötəridi ki, axırda yaxşı yerə ərə getsin. Ev-eşiyi olsun. Yaxşı bir yerli-yataqlı arvad olsun. Hər şey düzələcək. Bütün yaraların məlhəmi vaxtdı. Vaxt hamısını sağaldır.

—Görək da, — deyib Aynur gözlərini sildi, köks ötürdü. Kitablarını səliqəyə sala-sala anasını otaqdan çıxartmaq üçün: — Mən dərslərimi oxuyum, — dedi.

Anası da başa düşdü ki, Aynur onu otaqdan çıxarır.

Aradan iki il keçmişdi. Aynur Bakıda Neft və Kimya institutunun axşam şöbəsinə daxil olmuşdu. Gündüz neftayırma zavodunda işləyirdi. Lalə ilə ikisi kirayə tutduqları bir evdə yaşayırdılar. Aynur daha bu yeni həyata vərdiş edirdi. Amma nə institutda, nə iş yerində, nə də şəhərdə gördüyü oğlanların heç biri Taleyi unutmura bilməzdi. Heç ona oxşayanı yox idi. Aynurun fikrincə, ən yaxşı oğlan heç olmazsa bir az Taleyə oxşamalı idi. Aynur yayda heç tətillə də evlərinə getmədi, işləyirdi. Məzuniyyət götürüb gedə bilərdi. Həvəs olmadı. Bir də eşitmişdi ki, Tale Durna adlı bir qızla gəzir. Xəlvət görüşür. Durna Taleyin yanında işləyir. Taleyi öz atasının yerinə qoyublar. Xalq təsərrüfatı institutuna qiyabi daxil olub. Durna da orda oxuyur. Sessiyaya bir gəlirlər. Köhnə katibin yerinə Hüseynov familiar bir cavan adam gəldi. Tarix elmləri namizədi idi. Təzə müdafiə eləmişdi. Müdafiə ərəfəsində xeyli əziyyət çəkmişdi, hörmətli və yaxın qohumları onu rayona bir az dincəlmək üçün göndərmişdilər. Hüseynov gələn kimi öz səliqəsini yaratdı. Üçüncü katib Əsədi işə başladığının ikinci günü icazəsiz danışdığına görə işdən çıxartdı. Elə hamının yanında Bakıya zəng eləyib razılıq aldı. On gündən sonra rayon aktivini yığdı, iclasda rəsmi elan elədi ki, «mən burda gedib bir-bir tarlaları gəzib, pambığın boyunu ölçməyəcəyəm, baxan deyiləm pambığı necə əkirsiniz, nə vaxt əkirsiniz, necə suluyursuz. Yoldaş İslamov sizi pis öyrədib. Hər kəs öz işini görməli. Plan qanundu. Döşünə döyüb plan götürməsən — zəhmət çəkib onu verməlisən. İstəyirsən

heç əkmə, planımı ver! Mən ilin axırında planı sizin gözünüzdən çıxardacam. Planı vermiyənlər üçün mən yoxam, onlar üçün prakuror Sayılov var, milis rəisi Orucov var».

Elə həmin gün iclasda Orucov söz alıb ayağa qalxdı. Rayonda yeniyetmələrin, hətta məktəb yaşlıların tez-tez cinayət törətmələrindən danışdı:

—İndi də bir kəlmə yoldaş Hüseynovun çıxışı ilə əlaqədar deyim ki, gördüyünüz kimi bizim işimiz çoxdu. Öz işimizin öhdəsindən gələ bilsək yaxşıdı. «Sizinlə milis məşğul olacaq» deməklə, şübhəsiz, katib zarafat edirdi...

Katib onun sözünü kəsib ayağa qalxdı. Orucov yerinə keçmək istəyəndə katib onu saxladı:

—Xeyr, orda dayanın, kürsüdə! Mən sözü düz deyirdim, amma rəis Orucov deməkdə zarafat edirdim. Siz sabahdan bu rayonun rəisi olmayacaqsınız. İndi sözünüzü deyın!

Zalda gurultu qopdu, elə əl çaldılar ki, elə bil tavan uçub töküləcəkdi. Pərt olmuş polkovnik kürsüdən endi.

Bəli, Hüseynovun dili də vardı, dilçəyi də. Az vaxt ərzində polkovnik də başqa rayona iş yerini dəyişdi, əlbəttə, öz xahişi ilə, icrakom Məmmədovun təklifi ilə Kamal da qonşu şəhərdə daha böyük şöbəyə podpolkovnik vəzifəsinə irəli çəkildi. İndi Kamal hər gün qırx kilometr yolu iş yerinə gedib-gəlirdi. Bəzən vaxt çatmırdı, iş yerində qalmalı olurdu. Belə vaxtlarda Bikə Xanımdan xahiş edirdi ki, Nərgiz gəlib onunla qalsın. Elə belə günlərin birində Nərgiz Bikəgildə qalanda Vahidə qoşulub qaçdı. Bir gün Bikə elə bildi ki, Nərgiz evlərindədi, Xanım da elə bildi Bikəgildə. Sonra, düzü-

nə qalsa, elə əl-ayağa düşmədilər. Bir neçə gün tacir Səfərin köşkü bağlı qaldı. Sonra hər şey səliqəyə düşdü. Qoşulub qaçanlar da üzə çıxdılar. Köşk də açıldı, Xanımın, Həmidin eyni də açıldı. Nərgiz bu müddət ərzində dəlləklik sənətini öyrənmişdi, özü də əla dəllək olmuşdu. Rayon səviyyəsində yox, ən yeni dəbdə baş düzəldirdi, manikür, pedikür eləyirdi. Prokuror Sayılovun da, məhkəmənin də, bir çox idarə müdirlərinin də arvadları artıq Nərgizin müştəriləri idi. İndi Bikənin daha yaxşı məlumat mənbəyi vardı. Nərgiz ən yeni məlumatlarla Bikəni təmin eləyirdi.

Hüseynovun uşaqlıq dostu qonaq gəlmişdi. Qonşu rayonun ərazisində kənardan gözə çarpmayan, içərisi səliqə-sahmanlı bir restoran vardı. Burada əla yemək verirdilər, xəlvət kabinetini də vardı. İcrakom Məmmədov günortadan ora sifariş vermişdi. On nəfərlik stol düzəltdilmişdilər, hər şeyi hazır qoyub kabinetin qapısını qıfıllamışdılar. Hüseynovun xasiyyətinə ətraf rayonların xəlvət restoranlarında bələd olmuşdular. O xoşlayırdı ki, restoranın özünün xüsusi kabinetini olsun. Guya o kabinetdə ondan başqa heç kəs oturmur. Qıfıl onun yanında açılırdı. Hüseynov xüsusi ləzzət alırdı.

Hüseynov elə ilk bədəsini öz uşaqlıq yoldaşının sağlığına qaldırdı. Onu da dedi ki, mənim müdafiəmdə xeyli zəhməti var, elə cavabın dalınca iki dəfə Moskva-ya uçub, VAK-dan xəbər bilib, tezləşdirib. Aptek işçisi olmağına baxmayın, lazım olsa, atom bombası da tapar. Çox əlli-ayaqlı oğlandı. İndi bizim rayonda, nə qədər mən burdayam, o da burda işləyəcək. Baxarsınız, Sayılovla birlikdə. Bir aptek var, istəyər, orda müdir işləyər, istəyər təzəsini tikərsiniz. Özü də özü

bəyənən yerdə. Sayılov sözə qarışdı.

—O, asan məsələdi. Yoldaş Hüseynov, biz nə qədər qonşu rayonlarda oturacağıq? Özümüzün də rayonda bir-iki yerimiz olsun. Gözəl, mənzərəli yerlərimiz var.

Hüseynov uca boylu, yaraşığı bir oğlan idi. Qara, qıvrım telləri vardı. Sağ əlini telinə çəkib, stulun arxasına söykəndi. Ətrafdakıları nəzərdən keçirdi:

—Mən eləməliyəm? Katib restoran, qonaq evi tikdirməliidi? Əlbətə, öz yerimiz olmalıydı, belə açarı da özümüzdə. Mənim ətrafımda əfəllərdi. Belə şeylə pullu idarələr məşğul olmalıdı. Raytorqu niyə çıxartdım? Guya mən bilmirəm, ticarətdə aldadırlar? Guya bu yediyimizi hökumət qiymətinə yeyirik? Mənim kadr məsələm çox pisdi. İşçi yoxdu.

İcrakomla katib Məmmədov bir-birinə baxdı, elə bil nəsə demək istədilər, amma çəkındilər. Bunu elə elədilər ki, Hüseynov da başa düşdü. — Hə, deyın görək, nə iş qurmusunuz? İcrakom Məmmədov cəsərtləndi, gülümsündü:

—Ürək eləmirik, çünki çox cavandı. Bizim Həsənağa vardı, bu idarənin köhnə rəhbəri...

Sayılov bərkdən gülüb sözə qarışdı:

—O prokurora şillə vuran?

—Hə, özüdü. Siz də eşitmisiniz?

—Paa, o qapazın səsi bütün sistemdə eşidildi. İndi yazıq vəkil işləyir. Amma elə döyüləsi idi. Ağıldan bir az o məsələ...

Katib Hüseynov boşqabında yaxşı tikə axtara-axtara başını heç yuxarı qaldırmadan soruşdu:

—Hə, ispalkom nə deyirdi?

—Deyirəm, onun bir oğlu var. Xalq təsərrüfatı insti-

tutunda oxuyur, qiyabi, qızdan ötrü başına hava gəlmişdi. Kamalın qızını istəyirdi, o siz vəzifəsini «böyütdüyünüz» milisin qızını.

Katib ürəkdən gülüb:

—Ha, ha, ha... Yaxşı, yaxşı, danış, siz də qazdan ayıqsınız. Onu siz böyütdünüz, evindən-eşiyindən didərgin saldınız, sözünü de...

—Hə, Kamalla Həsənağa axır vaxtlar sözləşibmiş. Atası öləndən sonra gədə qızdan atqaz elədi. Dəli idi ey, qızdan ötəri, amma atasının sözünü basıb keçmədi.

Katib ona diqqətlə baxıb başını yellətdi:

—Vot eto paroda...

—Cavan, amma mərd uşaqdı. Bəlkə qoyaq dədəsinin yerinə işləsin. Pulları çamadandadı, acgöz deyil. Ona da tapşırıraq ki, a bala, bizə şərait yarat. Müasir uşaqdı, son dəbdə, gözəl şərait yaratsın. Yoldaş Hüseynov, bu badələri içək sizin sağlığınıza. Sizi bizə allah göndərib. Sağ olun!

Qədəhləri boşaltdılar. Hüseynov bir yekə topa keşnişi ağzında çeynəyə-çeynəyə:

—Onun çatışmayan cəhəti cavanlığısa, onu vaxt özü düzəldəcək. Mərd uşaq namərd ağsaqqaldan yaxşıdı. Elə mərd kişilər mərd uşaqlardan yetişir. Davay eqo syuda...

Sayılov bəh-bəh deyib, dizinə vurdu:

—Sözə bax ey... Mərd uşaq namərd ağsaqqaldan yaxşıdı. Hazır atalar sözüdü. Atalar sözü kitabında bu söz olmaz.

Katib gülümsünüb ona baxdı:

—Hardan olsun, hələ indi demişəm. Katib Məmmədov tez əlavə elədi:

—Elə atalar sözlərini də belə kişilər deyib da... Vobşe, fikir vermişəm, Hüseynov yoldaşın hələ boş sözüne rast gəlməmişəm. Çox hazırcavab, bədii danışıqçıdır. Bəzi yazıçılar Hüseynovun danışdığı kimi yazsa, Nobel mükafatı istəyər. Sizin sağlığınıza, yoldaş Hüseynov. Bayaq ispalkom yaxşı dedi, vallah bir az gec gəlsəydiniz, biz qırılıb batmışdıq. Gərək adamın, əsl, kökü olsun, içək izin, sizi yetişdirən böyüklərin sağlığına.

Səhəri gün Tale katibin qarşısında ayaq üstə dayanmışdı. Utandığından tər yuyub aparırdı. Cibindən yaylıq çıxartmağa da utanırdı. Nəhayət, katibin ona yazığı gəldi:

—Yaxşı, get, — dedi.

Tale qapıdan çıxan kimi katib Məmmədov da onun dalınca çıxdı, üzbəüz qapını göstərdi:

—Gir mənə kabinetimə, mənə gözlə, getmə, — dedi, yenə geri qayıtdı.

Katib onun arxasınca baxıb gülümsündü:

—Ə, Mamedov, bu lap uşaqdı ki?

—Xeyr, yoldaş Hüseynov, bəs siz öz zəhminizi balaca şey bilirsiniz. Sizin kabinetə gələn dağ boyda kişilər zağ-zağ əsir, qorxu təri gətirir, bu, həyadan tərləmişdi. Siz demiş, yaxşı kişilər yaxşı uşaqlardan yaranıb, Zərb-məsəl olub.

—Yaxşı, hazırlayın. Təsdiqə gedəndə mən zəng eləyəm. Hər halda, əvvəl-əvvəl bir ona kömək eləyin. Sən özün ona şeflik elə.

—Oldu, yoldaş katib.

Tale Məmmədovun kabinetində bir az oturub gözlədi, boynunun, boğazının tərini sildi. Az keçməmiş katib

gəldi, o güldü, gəlib onunla üz-üzə oturdu:

—Mən arzuma çatdım. Demişdim, gərək səni Həsənağanın yerində otuzduram. Sən daha özünü uşaq kimi aparma. O boyda vəzifə sahibi olacaqsan. Mən özüm sənə hər şeyi başa salacam. Mən deyənləri elə, olacaqsan ən yaxşı işçi. İndi get, anana gözyaşını ver, səni atanın yerinə qoydular. Bir üç min ayırıb qoyun. Özüm lazım olanda sənə deyəcəm, gətirərsən. Anana de, qorxmasın, Həsənağa da işlərini mənən görürdü. Get.

Tale elə ilk məclislərdən sonra hiss elədi ki, o ciddi bir işlə məşğuldu. O, qulluq göstərdiyi məclislərdə katibin elə qonaqları olurdu, elə yerlərdən danışdırlar, yatsa, heç Taleyin yuxusuna da girməzdi. Az vaxt ərzində Tale adamların işə qoyulmasında, işdən çıxarılmasında iştirak eləməyə başladı. Taleyin yerisi də, danışığı da dəyişirdi. Hər axşamı məclislərdə keçirdi. İşlər elə qurulmuşdu, guya Tale pul xərcləyirdi, əslində qonaq yola salmaq üçün, qonaq evi tikdirmək üçün, katibi dostunu Moskvaya yola salmaq üçün katib Məmmədovun, icrakom Məmmədovun tapşırığı ilə kolxoz sədrləri, sovet sədrləri, başqa idarələr pulu gətirib Taleyə verirdilər. Tale öz payını da, Məmmədovların payını da götürüb qalanlarını həmin işə xərcləyirdi. Beş-altı ayın ərzində Tale rayonda əməlli-başlı ad-san qazanmışdı. İndi rastlaşanda və yaxud qonaqlıqlarda Tale Hüseynovun yanında daha elə tərləmirdi, amma bütün ədəb qaydalarını gözləyirdi. Katib olan yerdə oturmurdu, siqaret çəkdiyini gizləyirdi. Onun yanında içki də içmirdi. Katib Taleyə bu xüsusiyyətlərinə görə aşıq olmuşdu.

«Bu mənim balamdı» deyirdi. «Onun toyunu gərək özüm eləyəm. Həm bacarıqlıdı, həm də abırlı, həyalıdı. Alma dibindən kənara düşməz. Nəsil ayrı şeydi». Kür qırağında tikilən kiçik pavilyon katibin lap ürəyindən olmuşdu. Katib şəhərdən gələn bir şair dostunu da pavilyona aparmışdı. Şair Taleyin atasının tarixçəsini, özünün məhəbbət macərəsini, katibin indi Taleyə atalıq eləməsini eşidəndə kövrəldi, əməlli-başlı gözlərinə yaş gəldi. Sonra elə həmin axşam camaatın gözünün qabağında, stolun üstündə xəyala getdi, gözünü Kürə zillədi, baxdı, baxdı, axırda belə bir şeir yazdı:

*Axşam Kür qırağında
Yaşılıq qucağında.
Ömrün gözəl çağında
Katib dostum Şükürlə
Gözəl xəyala daldıq,
Gözəllikdən zövq aldıq.
Asimana ucaldıq.*

Şair şeiri oxuyan kimi hamı əl çaldı, Hüseynov onu öpdü. Sonra hamı bir-bir şairi öpdü. Hamı şeiri bir-birindən köçürdü. Hamı oxuduqca şeiri «bəh-bəh, əhsən» deyirdi. Sayılov şeiri bir də avazla oxudu, axırda gözü doldu, durub şairi bir də öpdü:

—Dilə bax ey... Su kimi axır. Xəlqilik budu ey... həm mənə, həm də gözəllik, bəh, bəh...

Tale də şeiri köçürdü, amma «bəh, bəh» eləmədi. Hələ ürəyində fikirləşdi ki, bunun nəyinə «bəh, bəh» deyirlər. Dinməz-söyləməz bir küncdə oturub baxırdı. Onun belə sakit oturması diqqəti daha çox özünə cəlb edirdi. Şair bir də gəlib onu qucaqladı, üzündən öpdü:

—Maşallah, nə tərbiyəli, nə təvazökar oğlandı ey...

Çox gözəl gəncliyimiz yetişir.

Məmmədov ayağa qalxıb qədəhini göyə qaldırdı (icrakom Məmmədov idi):

—Belə gənclərimizi görənlər, irəli çəkən, onlara atalıq qayğısı göstərən rəhbərimiz Hüseynov yoldaşın şərəfinə badə qaldıraq.

Şair uşaq kimi sevinib əl çaldı. «Ura» qışqırdı, sonra qədəhini götürüb bir də yavaşdan: «ura» dedi, içdi. Arada şair telefon nömrəsini bir kağızda yazıb Taleyə verdi. Nömrənin altından ünvan da yazmışdı. Bakı, Vaqif küçəsi...

—Bakıya gələndə mütləq məni tap, — dedi şair.

Tale kağızı götürdü, təşəkkür əlaməti olaraq gülümsündü. Beynində «Bakı, Bakı» təkrar olundu. Məclisdən çölə çıxdı. Həzin bir axşam idi. Ay işığını lal axan Kürün üstünə səpib, ay işığından bir cığır düzəltdi. Külək, meh yox idi, amma ağ qovağın yuxarıdakı yarpaqları elə şırıldaırdı, elə bil yağış yağırdı. Taleyə elə gəlirdi ki, bu ay işığından yaranmış cığırın üstü ilə, suyun üzündə haracan desən getmək olar. Bir-iki addım da qaya tərəfə atıb, bir kötüyün üstündə oturdu. Nədənsə Bakını xatırladı. Birdən-birə kövrəldi. Ona elə gəldi ki, indi o taydan, o ay işığından yaranmış yolla Aynur gələcək. Gülə-gülə, boynunu büküb ona məlul-mələl baxa-baxa gələcək. Ürəyində elə bil nədisə oxalandı, içdiyinin təsirindənmi (arada xəlvətə salıb bir iki yüz içmişdi), yoxsa elə doğrudan da Aynur könlünə düşdüyündənmi, gözü yaşardı. Tez o yana-bu yana baxdı, görənlər yox idi. İçəridən qarmaqarışq səslər gəlirdi.

«Gecə dünyanı bir az da böyüdür, səmanı bütün əzəməti ilə açıb göstərir, gecə insana gündüzdən mər-

həmdi, yaxındı, səmimidi» fikirləşdi Tale. «İndi nəinki hər şeyim var, bu qədər, belə böyük arxalarım, köməklərim var. Amma nə olsun, heç kəsə yoxdu. İndi mən əsl yetiməm».

Həmin gecə Tale evə gələn kimi pencəyini çıxarıb bir yana atdı, ayaqqabılarını o biri yana. Üzüqoylu çarpayya döşəndi, birdən-birə hönkürüb ağlamağa başladı. Anası qorxdı, çalışdı sakit eləsin, sonra hiss elədi ki, keflidi. Onun atası da içən deyildi, arada keflənəndə hönkürüb uşaq kimi ağlamağı olurdu. İndi Tale atasına o qədər oxşayırdı ki, Suğra bir az qorxdı.

«İraq olsun, birdən bu da özünü öldürər...» Başını tumarladı. Tale qarmaqarışq nəşə deyib elə ağlayırdı. Bütün sözlərin içərisindən birdən Suğra Aynurun adını eşitdi:

— Sakit ol, oğul, yat, qadan alım, yat bala, hər şey düzələcək, yat.

Rayona son vaxtlar yayılan söz-söhbət Suğranı qorxudurdu.

Xanım bir ay bundan əvvəl gözləri işıldaya-işıldaya yenə gəlmişdi Suğranın yanına. Xanımın gözləri işıldayanda Suğra bilirdi ki, Xanım maraqlı bir xəbərlə gəlib. Özü də bu xəbəri ya Bikə Xanıma deyib, ya da Xanış özü eşidib, Bikəyə deyib. Sonra da gəlib Suğranın yanına.

Xanım gülə-gülə gəlib oturdu:

—Hi, hi, hi, aaz, bir stəkan çay ver, ciyərim yandı. Suğra çay süzə-süzə ürəyində «allah xeyir eləsin» — dedi. Gətirib çayı Xanımın qabağına qoydu. Xanım çayı nəlbəkiyə süzüb, püləyə-püləyə bir qurtum içdi.

—Xəbərin var.... Bizim Tale gəzir, hi, hi, hi...

—Bu nə sözdü, ay Xanım?

—Az düz sözdü.

—Kimnən?

—Dədəsinin köhnə bir katibəsi var, onnan, adı da Durnadı. — Xanım «köhnə» sözünü də, «dədəsinin» sözünü də xüsusi vurğu ilə dedi. — Hi, hi, hi... Cavandı da, yəqin vaxtını keçirir. Aaz, qız ondan çox böyük olmaz, özünü qorxuzma.

Suğra bərk narahat oldu. Taledən soruşmağa bir imkan da düşmədi. Bakıdan, sessiyadan yeni gəlmişdi. Hər axşam da evə gec gəlirdi. Amma bu gün Aynurun adını çəkməyi Suğranı sevindirdi. Deməli, o nəşə ciddi məsələ deyil.

Tale müdir stolunun arxasında gəlib oturan kimi qarşısında bir armudu stəkanda çay gördü, yanında da zərli nəlbəkiddə karamellər. Özünü o yerə qoymadı, guya bu çay da, stol kimi, stul, telefon kimi kabinetin bir hissəsidir. Çox tez başa düşdü ki, stəkan-nəlbəki tək deyil, bunların arxasında Durna adlı bir qız var.

O qız da bu stəkan, stol, stul, telefon kimi bu kabinetin əsas hissələrindən biridir. Tale birinci kursda oxuyurdu. Sonra biləndə ki, Durna həmin institutun həmin fakültəsində, ikinci kursda oxuyur, Durna kabinetdəki əşyalardan xeyli fərqləndi. Taleyin kurs işi çay kimi stolun üstünə qoyulduqca, Durnanın ərki də artdı. Beləliklə, Tale ilk sessiyaya gedəndə qatara biletləri Durna sifariş elədi. Tapşırırdı ki, «SV» olsun. Hardan tapırsan tap. Tale bir də gecə kupeyə gələndə Durna ilə bir kupədə getdiyini bildi. Taleyə yoldaşları yola salmışdı. Bir az yeyib-içmişdilər. Durnanı görəndə təəccübləndi:

—Baho... Mən yenə fırlanıb kabinetimə gəldim? Durna gülümsünüb ayağa qalxdı. Ərklə ona yanaşdı.

Pencəyini soyunmağa kömək elədi. Qapının dalını vurdu. Ayaqqabılarını çıxartdı, onu yarı zorla uzandırdı, yanında oturdu:

—Pulunu vermişən, deməli, sənın kabinetındi. — Taleyin telini tumarladı, — harda belə vurmusan?

Qadın əlinin istiliyi, mehribanlığı, yumşaqlığı Taleyi lap əritdi, xumar oldu, gözünü açmadan pıçıldadı:

—Yoldaşlar yola saldı.

—Sən də ki, birinci katibnən-zadnan oturub-durursan. — Taleyə bir az da yaxınlaşdı. Qalstukunu boşaltdı, köynəyinin düyməsini açdı, boynunu sığalladı, — yaman yorulmuşan deyəsən?

Taleyi qızın bədənindən, nəfəsindən, əllərindən gələn isti samovar kimi qaynatdı. Heç özü də bilmədi ki, qolu nə vaxt qızın belinə dolandı, onu özünə tərəf çəkdi. Qız guya istəmədən onun üstünə yıxıldı. Eyni anda da Taleyi bərk-bərk qucaqladı, titrək səslə pıçıldadı:

—Dayan, səbir elə, qoy soyunum.

Tale gözlərini açdı. Durnanın saçı onun üzünə dağılmışdı, açıq yaxasından yarısı çıxmış dümağ döşlərini görəndə Taleyni bütün bədənindən sızılı keçdi. O, ömründə birinci dəfə idi ki, qadınla bu qədər yaxın olurdu. Bütün bədəni titrəyirdi. Durna pıçıldayırdı:

—Darıxma, qadan alım, darıxma, canını yeyim, darıxma.

Tale üzünü Durnanın döşlərinin arasına soxub öz-özünə pıçıldadı:

—Ay allah, bu nə yaxşıdı, nə gözəldi, dünyanın ən gözəlidi. Sən nə şirinsən...

Xeyli keçmişdi. Tale də, Durna da heç nə danışmırdı. Hər ikisi də nəşə fikirləşirdi. Bəlkə də heç nə fikirləşmirdilər. Belə vəziyyətə də Tale birinci dəfə idi düşürdü. İndi birdən-birə hiss elədi ki, onlar ikisi bir yerə sığmırlar. Bura necə pərçim olublarmış. Ona elə gəldi ki, Durnanın ağzından iy gəlir, yox, deyəsən bu iy onun özündən gəlir. Ürəyi bulandı. Qalxıb tualetə qaçmaq istədi, çatdıra bilmədi. Elə kupeyə qusdu... Durna cəld qalxıb onu sakit elədi:

—Özünü sıxma, qus. Təmizləyəcəm, ya da pul verəcəm, pravadnik beş dəqiqəyə çiçək kimi təmizləyəcək. Özünü ələ al, — onun başını sıxdı. — Özünü toxdat... — Tale yazıq-yazıq zarıdı:

—Qoy mən yuxarıda yatım.

—Hə, nə oldu, canını yeyərəm, qalx, dayan — onun köynəyini çıxarda-çıxarda — köynəyin bulanıb, təmizləyərəm. Qalx, — Durna ona yuxarı qalxmağa kömək elədi. — Ay malades...

Tale qalxan kimi üzuqoylu uzandı, zarılıya oxşayan bir səslə:

—Ordan, qoltuq cibimdən pul götür, pravadnikə ver, — dedi...

Səhər tezdən Tale özünü mehmanxanaya verdi, yer götürüb birinci növbədə duşa girdi. Axşamkı iy hələ də onun burnuna gəlirdi, elə o saat da öyüməyə başlayırdı. Yuyundu, bütün günü yatdı, heç instituta da getmədi.

Bu hadisədən sonra Durna Tale ilə idarədə çox ərkyana danışdı, axır vaxtlar hələ bir-iki adamın işinin düzəlməyinə də səbəb olmuşdu. Sarıqayalarda söz heç nədən də çıxa bilərdi, amma burda sözün yaranmasına yaxşı zəmin də vardı...

Səhər Hüseynovun başı bərk ağrıyırdı, axşam qonşu rayonun ərazisində çox oturmuşdular. Elə başı ağrıdığına görə də qanıqara görünürdü, şikayətə gələn bir-iki nəfər kənardan katibi acıqlı görüb hərə bir bəhanə ilə getdi. Bircə Dunya xala katibənin yanında oturmuşdu, fikri uzaqlarda idi, heç katibin gəlib içəri keçməyini də görmədi. Az sonra zəng oldu, katibə içəri keçdi.

Başını yuxarı qaldırmadan Hüseynov soruşdu:

—O qarı kimdi? Nə istəyir?

—Sizi görmək istəyir, qarı deyil!

—Bəs nədi? Cavan qızdı? — Yorğun-yorğun katibəyə baxdı, qız özünü itirdi, yazıq-yazıq gülümsündü:

—Xeyr, Dunya xaladı, veterandı. — Qız «veteran» sözünü tapdığına sevindi, elə o sözdən yapışıb özünü ələ aldı. — Partiya veterandı. Rayonda hamı ona hörmət eləyir. Bizim dili çisti bilir.

—De gəlsin. — Qız qəfəsdən quş çıxan kimi qarıdan çıxdı, dərin bir nəfəs aldı:

—Dunya xala, keç içəri. Sizi gözləyir.

—Sağ ol, bala. — Dunya ağır addımlarla içəri keçdi. Hüseynov qalxıb irəli gəldi. Ona əl verib görüşdü. Qoluna girib gətirdi, stul çəkib onu əyləşdirdi. Özü də keçib onunla üz-üzə oturdu:

— Kak vi sebya çuvstvuete?

Dunya ona baxıb mehribanlıqla gülümsündü:

—Ay sağ olmuş, məsələ hansı dildə danışmaqda deyil. Məsələ bir-birini başa düşməkdə.

Hüseynov utandığından qızardı, elə bil başınım ağrısı da kəsdi, gülümsündü:

—Deyirsiniz yəni mən sizi başa düşmürəm?

—Yox, ay bala, mən elə bilirdim indiyəcən bu camaatı başa düşürəm. İndi görürəm ki, yanılmışam, biz heç vaxt bir-birimizi başa düşməmişik.

—Sizi kim incidib?

—Hamı.

—Hamı ola bilməz. — Hüseynov mehribanlıqla gülümsədi. — Hamı ola bilməz.

—Siz karvansaranı görmüsüz? Abidəni.

—Əlbət ki, bu rayona gəldiyim birinci gün. Ona gedib baxmışam. Nəhəng abidədi.

—Mən orda, o abidənin içində bir otaqda yaşayıram, bu neçə illərdə divara bir mismar da vurmamışam, hər şey stulların üstündə, döşəmədə olur. Axı, abidədi. Ona mismar vurmağa əlim gəlməyib.

Hüseynov kədərli-kədərli başını buladı:

—Bəli, mənzil tikintisi bizdə yox dərəcədədi. Bir şey fikirləşmək lazımdı. Uçotda varsınız?

—Siz məni başa düşmədiniz. Mən ev istəmirəm. Mənim evim hazırdı, məni gözləyir, rəhmətlik kişinin yanında. İndi karvansaranı sökürlər, hamı da gözünü yumub.

—Necə yəni sökürlər?

—Əməlli-başlı sökürlər. Ona görə camaatdan inciyirəm ki, həyətinə toyuq hinini uçurtsan, adam öldürər, bu boyda abidəni, canlı tarixi gözlərinin qabağında sökürlər, heç kəs dinmir.

Hüseynov zəngi basıb katibəni çağırdı, katibə qarıdan baxdı.

—Mamedovları, — katibə həmin anda yox oldu. Dunya bir an susub söhbəti davam elədi:

—Hamı yazıb oxuyur. Bu qədər ali təhsilli adam

var. Ziyalı yoxdu. Ay oğul, vətən budu da... Bu abidədi. Vətəni belə qoruyarlar?

—Elə şey ola bilməz.

—Yalan deyirəm? Canavar kimi bir barını parçalayıblar, bir dükan kimi şey də tikiblər yerində.

—Sonya xala...

—Sonya yox, Dunya...

—Bağışlayın, Dunya xanım, mən pambıq əkən deyiləm, qoyun güdən deyiləm, mən elə o abidəni, sizi, ziyalıları, haqqı-ədaləti, mədəniyyəti qorumağa gəlmişəm da...

—Ay oğul, xətrinə dəyməsin, onda işin öhdəsindən gəlməmişən. Bu karvansara zamana, xaqanların qoşunlarına, bəylərin, xanların tapdağına sinə gərib, dözüb, indi bir-iki alçaq əlinə balta alıb sökür.

İcrakom Məmmədov içəri keçdi, qapının ağzında dayandı:

—Katib Hüseyinov, katib Mamedov uzaq kəndə gedib. Eşidirəm sizi.

—O karvansaranı söküblər?

—Xeyr. Bəli, balaca bir yerini. Sayılov yoldaşın təklifi ilə yerində aptek tikilir, tikilib ey, hazırdı.

Hüseyinovun gözlərindən od parladi. Var gücü ilə yumruğunu stola çırpdi.

—Nə?! — deyib elə qışqırdı ki, Dunya dik atıldı. Dunyanın qorxduğunu görüb özünü zorla sakitləşdirdi. Gəlib Dunyanın qoluna girdi.

—Bağışlayın, çox sağ olun ki, gəlmisiniz. Sizi yola salım.

Dunya ayağını dirədi, dayandı:

—Yox, yola salmayın, sağ olun. Gör nə tez tikiblər.

İki günə bir ev tikiblər, belə tiksəydilər, rayonda mənzil məsələsi çoxdan həll olardı. Sağ olun, — Dunya deyinə-deyinə getdi.

İcrakom günahkar uşaq kimi küncə qısılıb qalmışdı. Başını aşağı dikmişdi. Katibin üzünə baxmağa qorxurdu.

—Düşəndə namusdan, qeyrətdən danışırsız. Namus adamın qılıçasının arasında olmur, namusun da, qeyrətin də o abidədi. Belə qoruyursan?

Məmmədov məsələnin belə ciddiləşdiyini görüb, aydınlaşdırmağı özünə borc bildi:

—Yoldaş Hüseyinov, dostunuz özü oranı seçdi. Məcbur elədi, dedi üç yol ayrıcıdı, hər yerdən görünür. Ən yaxşı yerdə. Mənim xəbərim olmayıb, prakrorla...

Hüseyinov son dərəcə əsəbi səsini boğub, onun sözünü kəsdi:

—Dostum! Dostum yox, lap atam ola, ixtiyarı yoxdu. Bəs siz nəsiniz? Kimsiniz? Azərbaycan torpağının əsl sahibi elə o abidədi. Onu şahlardan, xaqanlardan qılıncla qoruyub saxlayan camaat gör nə günə qalıb ki, bizim kimi üç-dörd dılğırdan qoruya bilmir. Bu boyda camaatın o qoca arvad qədər qeyrəti yoxdu, — katib birdən-birə susdu, üzünü pəncərəyə tutub həyətdəki ağaclığa baxdı, elə bil bir az sakitləşdi. Qayıdıb yerində əyləşdi. Sonra tam sakitliklə:

—Prakrora de ki, o alçağı tapsın, mənim adımdan desin ki, iki saat ərzində bizim ərazidən çıxsın, yoxsa başına oyun açaram. Bir də çalışsın ki, mənnən rastlaşmasın. Kim tikib?

—Tikinti təmiri idarəsi.

—Müdürlüğün məsələsini gələn büroya hazırlayın.

Özün də fikirləş, gör nə işlə məşğul olacaqsan. Səndən hökumət olmaz.

İcrakom qorxmuş halda katibə tərəf yeridi, yazıq bir görkəm aldı:

—Yoldaş Hüseynov, bir qələtdi eləmişəm. Məni balalarının başına çevir, vallah, sizin qorxunuzdan dinməmişik.

—Bilirəm ki, rüşvət alırsız, özümü görməməzliyə vururam. Deyirəm maaşınız azdı, dolanın. Amma adam namusu da satıb pul eləməz, axı. İndi vəzifəndən ötəri görürsən də, yalvarırsan. O abidəni qorumaq üçün da bircə kəlmə söz deyəydin da... Rədd ol burdan!

Taleyin hiçqırığı kəsəndə Suğra baxdı, gördü ki, yuxulayıb, durub sakitcə evdən çıxdı. Xanımğilin həyatından, ara qapılardan keçdi.

Bikə eyvanda ayağını pilləkənlərə sallayıb təkçə oturmuşdu. Əncir tərəfdə Suğranı görüb gözünə inandı, bir də diqqətlə baxdı. Cəld qalxıb həyəətə endi. Suğranın üstünə getdi. Qucaqlaşdı ikisi də ağladı. Elə oradaca, soğan-keşniş ləklərinin yanında çöməltmə oturdular, ümu-küsüləşdilər, ağlayıb sakitləşdilər. Nəhayət, Suğra niyyətini ona açdı:

—İstəyirəm bütün günahları götürəm boynuma. Sabah Taleyə deyəm ki, atan yuxuma girmişdi, dedi, Aynurla evlənsin, həyatında toy çaldırsın, mən də azad olum. Qoy ondan ötəri cəhənnəmdə yanacamsa, yanım. Lap yeddi qat yanım. Təki balam xoşbəxt olsun. İndicə içib gəlmişdi. Ağlaya-ağlaya Aynurun adını çəkdi. İstəyir, bacı istəklə zarafat olmaz.

Bikə sevincini gizlətməyə çalışdı, özünü fikirli göstərdi:

—Vallah, ay Suğra, nə deyim. Özün bilən yaxşıdı, bir onu bilirəm ki, bir saçını ağ, bir saçını qara hörüb onu gözləyəsidir. Bir də, bunun nəyi günah olur. Ara vurmursan, şər demirsən, iki cavanı xoşbəxt edirsən. Bundan da böyük savab var? De da, görək nə olur. Mən də Kamala yalvar-yağış eləyim.

—Elə bəlkə bunu nitqıma salan rəhmətliyin ruhudu, kim bilir. Görür ki, bircə balası əzab çəkir. Ona görə bu sözü nitqıma salıb.

—Olar, bacı, olar. Elə özünü ondan ötəri həlak eləmədi?! — Birdən yadına söz düşmüş adam kimi Suğraya baxıb gözü ilə Xanımğil tərəfə işarə elədi. — Səni olar görmədi?

—Mən bilən, yox.

—Onların yanında hələ heç nə demə. Ürəyi təmizdi ey, — lap pıçılı ilə əlavə elədi. — Dili, dili dinc durmur. Bütün rayona bir gündə zurna çalacaq.

Sonra yenə kövrəldilər, xatırladılar, danışdılar, yenə sakitləşib tədbir tökdülər...

Bakıda yazın küləksiz günləri az olur. Amma Bakıda küləksiz yaz gününün tayı-bərabəri yoxdu. Belə günlərdə adam yuxulu olur, hər tərəf də adamı özünə tərəf çağırır. Könül eyni anda dörd səmtin dördünə də can atır.

Elə bir gündə Tale Bakıda Aynurgilin kirayə tutduğu evin yanında dayanmışdı. Qapını döyməyə cəsəret eləməirdi. Dünən anası ona yuxu danışandan sonra Tale dünyanın ən xoşbəxt adamı olmuşdu. Anasından təkrar soruşmağa da qorxdu ki, birdən anası «zarafat eləyirdim» deyər. Anası sözünü dansaydı, ya da bu

yuxunun zarafat olduğunu desəydi, Taleyin ümidləri yenidən sönərdi. Amma bu dəfə Tale bəlkə də bu zərbəyə dözməzdi.

Elə həmin axşam «Bakıda bir günlük vacib işim var», — deyib Tale Hüseynovdan icazə aldı. Ordan da birbaşa qatara yollandı. Bu gün səhərdən şəhəri gəzirdi. Vaxtı keçirirdi. Bilirdi ki, səhər-səhər Lalə dərstdə, Aynur işdə olur. Günortadan sonra Aynurun işdən gəldiyini də kənardan görmüşdü. Yenə ürək eləyib qarıya yanaşa bilmirdi. Taleyə elə gəlirdi ki, Aynur ona baxan kimi onun gözlərində, sinəsində, ürəyinin üstündə Durnanın kölgəsini görəcək. Tale bu gəzinməklə, vaxtı keçirməklə elə bil küçələrdə Durnanın xəyalını azdırmaq istəyirdi. Ona elə gəlirdi ki, o qarıya Durna da onunla bərabər gedir. Nəhayət, ürəyində özünü danlamağa başladı: «Bu nə qorxaqlıqdı. Kişinin sirri olar da. Mən özümü kişi kimi aparmalıyam. Qoy Aynur da görsün ki, mən onun gördüyü Tale döyüləm. Mon rayonun birinci katibi ilə oturub-duran, pul qazanan, adam işə qoyduran, adam işdən çıxartdıran üç kişinin biriyəm. Mənə qorxmaq yaraşmaz».

Tale özünü danlaya-danlaya elə bil özünün yaxasından tutub çəkə-çəkə Aynurgilin qapısına gətirmişdi. Elə beləcə də qapını döydü. Qapını Lalə açdı. Əvvəlcə Taleyə tanımadı. Tale gülümsündü. Lalə indi onu tanıdı. İri, qara gözləri bir az da böyüdü. Deyəsən əzəl qışqırmaq istədi, tez özünü ələ aldı, gülümsündü:

—İçəri gəl.

Evdən Aynurun səsi eşidildi:

—Aaz, kimdi?

Lalə gülümsünüb barmağını dodağının üstünə

qoyub Taleyə «susmaq» işarəsi elədi.

—Gələr, görərsən.

Tale qapının ağzında plaşını çıxarıb asdı. Bu, balaca bir otaq idi. Otağa iki dəmir çarpayı qoyulmuşdu. Çarpayılardan arasında qalan balaca yerə əldə düzəldilmə stol pərçim olunmuşdu. Qapının ağzı isə palpaltar asılan yer sayılırdı, həm də mətbəx. Elə buradaca ikigözlü bir qaz plitəsi qoyulmuşdu. Bura yarıqaranlıq idi. Yalnız yanan qazın işığı düşürdü. Girəcəkdə kölgələri görüb ayağa qalxdı. Tələm-tələsik yerini düzəltdi. Qarıya tərəf gəldi, qarıda Taleyə görüb yerindəcə donub qaldı. Tale tamam dəyişmişdi. Əvvəlcə Aynur baş açma bilmədi, bu kökəldiyinə belə hündür görünürdü, yoxsa doğrudan uzanmışdı. Üzü, boynu hətta dodaqları da kökəlmişdi. Otağın havasızlığındanmı, həyəcandanmı, Aynurun baxışlarındanmı Tale istiləndi, tərlədi. Yaylığını çıxarıb alnını, boynunu, boğazını sildi. Tez özünü ələ almağa çalışdı. Öz-özünü danladı: «Sənə dedim ki, kişi ol! Nə əsirsən. Cibindəki pulla şəhərdəki qızların hansını istəsən alarsan. Belə qorxa-qorxa evlənib nə kişilik eləyəcəksən. Belə olmaz, belə olmaz». Bu fikirdən Taleyin beyni açıldı, təri də soyudu, Aynura baxıb sakit-sakit gülümsündü. Ərklə dilləndi:

—Elə qapının ağzındaca duracam? Qoyun içəri keçim! Görüm bir yer tapılıb otura bilərəmmi.

Aynur bu ərki sırtıqlığa oxşatdı, dinmədi. Lalə hələ indi ayıldı! Taleyin qolundan yapışdı.

—Ay səni xoş gəlmisən. Gözümə inanmadım. Özün demiş, gör keçib çarpayının üstündə otura bilərsənmi?

Tale çarpayı ilə stolun arasında özünü zorla pərçim elədi.

—Azz, ev buna deyirsiniz? Bir yönü ev tuta bilmirsiniz?
Lalə gülüb tez də bir əli ilə ağız tutdu:

—Maşallah, kökəlmisən, lap əməlli-başlı kişiyyə oxşayırsan. Hardan gəlirsən belə?

—Dönüb bayaqdan qapının ağızında matdım-matdım baxan Aynura acıqlandı.

—Aaz, nə qurumusan, çay qoy!

—Yenidən Taleyi nəzərdən keçirdi.

—Evdə nə var, nə yox?

— Salamətliqdi.

Aynur çay qoyub gəldi. Lalənin yanında oturdu. Taleyə elə gəldi ki Aynur ona yox, ondan o yana, bəlkə də lap ötən illərə baxırdı. Lalə araya düşən sükutdan qorxub, nə olur-olsun, nədən olur olsun, danışmaq istədi:

—Deyirsən bu nə evdi? Ağız istədi. Bu Bakıdı ey? Elə bilirsən asandı? Bakıda belə ev saray kimi bir şeydi. Ev od qiymətinədi.

Tale bir də otağı nəzərdən keçirdi. Üzündəki ifadə ilə qəsdən bildirmək istəyirdi ki, ev heç xoşuna gəlmir:

—Bir günlüyə gəlmişəm. Axşam qatarla qayıdacam. Amma axşama kimi gərək sizin evi dəyişəm. Sizi belə qoyub gedə bilmərəm.

Lalə bərkdən güldü, ayağa qalxıb qapı tərəfə keçdi. Üzünü Aynura tutub dedi:

—Aaz, bu elə bilir ev tapmaq halva kimi bir şeydi. Mən mağazaya dəyib gəlirəm. Aynur, sən çaya bax!

—Niyə tapmıram. Guya biz çörəyi qulağımıza yeyirik? Pul olandan sonra ev özü ayağı ilə gələr.

Lalə yenə gülüb başını buladı:

—Maşallah, lap kişiləşib ey, — dedi, qapıdan çıxdı.

Tale qərara aldı ki, Lalə qayıdınca sözlünü deyib qurtarsın. Stolun üstünə dirsəklənib Aynura tərəf əyildi:

— Aynur, cijim iki gün bundan əvvəl yuxuda görüb ki, dədəm deyir onları evləndir. İndi bizə özü icazə verib. Cijim Bikə xala ilə danışib. Məni göndərdilər ki, get Aynurla danış. Elə ona görə gəlmişəm. — Tale dəsmalını çıxarıb, üzünü, boynunun tərəfini sildi. — Axır ki, bizim də üzümüzə gün doğdu. İndi xoşbəxtlik öz əlimizdədi. Çıxaq gedək, özümüzü puç eləməyək.

Elə bil Aynur Taleyin dediklərini eşitmirdi. Gözləri Taledən o yana baxırdı. Dinib-danışmırdı. Baxışları hardasa lap uzaqlarda naməlum bir nöqtəyə zillənmişdi.

—Aaz, nə gözünü zilləmişən divara? Dinsənə?

—Nə dinim? — Aynur elə bil özü Taleyə demirdi, öz-özünə deyirdi. Elə bil Taleyin burda olduğunu görmürdü, hiss eləmirdi. Bu Tale kök idi, boylu-buxunlu idi. Amma Aynurun baxışları bu Taledən, rəngsiz şüşədən keçən kimi keçib gedirdi. Aynurun baxışları bu adamda ilişib qalmırdı, onu hiss eləmirdi, onu görmürdü. Bu Taledə Aynurun tanıdığı saf, təmiz, aciz Taledən əsər-ələmət yox idi. Bu, pullu, işgüzar, nə desən almağa, nə desən satmağa hazır olan bir adam idi. Hiss elədi ki, hətta bu Taleyin ayağından da iy gəlir.

«Özü də gör necə tərləyir?» Aynura elə gəldi ki bu tərləmək də harınlıqla, toxluqla əlaqədar bir şeydi. Aynur susduqca Tale özünü itirirdi, daha çox tərləyirdi. Ürəyində hirsələnirdi. Bir az əsəbi dilləndi.

—Aaz, nə ağızına su alıb durmusan? Dinsənə? Sənə nə olub?

—Heç nə, — dedi Aynur. Heç özü də bilmədi nə

bəhanə gətirsin, nə desin, bir onu bilirdi ki, bu adam dərdindən gecə-gündüz şam kimi əridiyi adam deyil. Aynurun yolunu gözlədiyi Tale ilə bu Taleyin heç bir oxşar çəhəti yoxdu. İndi bunu necə deyəsən? Necə başa salasan? Adama dəli deyib gülürlər. Deyərlər sevindiyindən şitlik eləyir. Aynurun susmağından Tale daha çox həyəcanlanır, tez-tez tərini silirdi. Onun belə soyuqqanlı oturub baxmağı Taleyi lap hövsələdən çıxarırdı.

«Bunun puluyla lovğalanmağına bax. Pul olandan sonra ev tapmağa nə var». Aynur bu fikirdən başını yellədi.

—Başını nə yelləyirsən? — Tale əsəbi dilləndi.

Aynur birdən-birə bərk güldü. Tale əvvəlcə təəccüb-ləndi, duruxdu, nəhayət, o da Aynurun gülməyinə qoşuldu. Aynur elə bil indicə yuxudan oyanmışdı. Tale Aynurun gözündə, üzündə dirilik duydu, həmişəki işığı gördü, sevindi, Aynur elə gülümsünə-gülümsünə dedi:

—Sən allah, bağışla, Tale...

—Aaz, allah bağışlasın, sözə bax ey... elə bil nə olub.

—Yox, bilirsən... Mən iki dəfə «Leyli-Məcnun»a gedib baxmışam, ikisində də məni bir yerdə gic gülmək tutub. Yanımdakılar acığından az qalıb məni döysün. Əşi, Məcnun Leylinin dərdindən düşüb çölə-biyabana. Birdən səhrada Leyliyə rast kəlik. Fikirləşirsən ki, yüyürəcək Leylinin üstüə. Amma bu başlayır ki, «Get, get, ey Leyli, sən o Leyli deyilsən», nə bilim nə... İndi yadımda qalmayıb. Tamaşanın bu yerində məni bir gic gülmək tuturdu. Bayaقدan bəri baxıram sənə, fikirləşirəm ki, sənə necə deyim çıx get, sən o Tale deyilsən. Görürəm, o tamaşaya oxşayır. Ürəyimdə

özümə hirsələnirəm.

Bu sözləri deyə-deyə Aynurun dodaqları titrədi. Gözlərinin yaşı süzülüb axırdı. Aynur bir-iki dəfə göz-lərini silib göz yaşlarını gizlətməyə çalışdı. Təslim oldu. Hıçqıra-hıçqıra ağlamağa başladı. Tale qorxmış halda soruşdu:

—Aaz, sənə nə oldu? Bay atonnan, işə düşmədik. Nə olub sənə?

Aynur yalvarıcı baxışlarla pıçıldadı:

— Sənə qurban olum, a Tale, çıx get...

II HISSƏ

Lalə otağa girəndə Aynur tələm-tələsik gözünün yaşını sildi. Özünü gülümsər göstərməyə çalışdı. Lalə çörəyi stolun üstünə qoyub Aynurun yanında oturdu. Çörəyi almağa da ona görə getmişdi ki, Aynurla Tale evdə tək qalsın. Taleyin getdiyini görəndən sonra qayıtmışdı. İndi oturub bir xeyli susdu. Sonra bacısının başını sığalladı.

—Nə tez dalaşdız?

—Dalaşdıq?

—Bə nə oldu?

—Bu o Tale deyil.

—Həlbət ki, deyil. Böyüyüb, kökəlib, kişiləşib, qə-səngləşib.

—Yox ey, ondan yad adam iyi gəlir, pis adama oxşayır.

—Niyə iyləyirsən axı? — Lalə əsəbi halda ayağa qalxdı, əllərini qoşalayıb Aynura sarı çırpıdı. — A eyy!! İy gəlirə bax ha. Aaz, onun belində şalvar dur-mayan-

da, xəstə vaxtında dərdindən ölürdün. Bir əlçə kağız yazmışdın mənə, üstü göz yaşlarından ləkə-ləkə idi. İndi şəkil kimi bir oğlan olub, ayağına gəlib, iy gəlir, bat ə... az, xoşbəxtlik iyidi da... Kişi iyidi da... Pul iyidi da, a görməmiş, a lütün nəvəsi, var-dövlət iyidi.

—Yox, yox, — Aynur hönkurüb ağladı, — yox, bu ayrı adamdı, — yenə hıçqırıq onu boğdu.

Lalə yumşalıb yenə Aynurun yanında oturdu. Onun başını sinəsinə sıxdı, tumarladı:

—Yaxşı, yaxşı, sakit ol. Səndə günah yoxdu, bacı. Bizim də taleyimizi allah belə yazıb. Bizə havayı yerə lüt uşağı demirlər ki. Bizə gen-bol yaşamaq olmaz. Tək oğlandı, ev-eşik, var-dövlət, cavanlıq, boy-buxun, Yox, bacı, o bizim ocağımıza, ağzımıza yaraşmaz. Onu Marusyadan, Gülbadamdan biri əlinə keçirəcək.

—Yaxşı, ay bacı, Yaxşı, vur öldür məni. Neyləyim, özümən bacara bilmirəm. Öldür məni, canım qurtarsın!

—Ağlama, ağlama. Hələ uşaqsan, vallah, uşaqsan, Ağlama, hara gedəcək, qayıdıb gələcək yenə, ağlama.

Hüseynov kabinetinə elə fikirli gəldi ki, qapının ağzında kənara çəkilib ona qorxa-qorxa, pıçılıtlı ilə salam verənləri də görmədi, səslərini də eşitmədi. Kabinetə keçdi. O, hələ qayınatası ilə görüşün təsiri altında idi. Təsiri yox, daha doğrusu, özünü qayınatasının danlağı, qapazı altında hiss eləyirdi.

Qəbul otağındakılar katibi nəhəng bir qara daşa, yeriyan dağa oxşatmışdı. Heç kəs bu dağın altında qalıb ovxalanmaq istəmirdi. Onu qanıqara görən kimi hərə bir yana çəkildi. Qəbul otağında katibədən başqa heç kəs qalmadı. Həyəcandan katibənin ürəyinin səsi

öz qulağına düşmüşdü. Gözü aparatda qalmışdı. İndi işıq yanacaq, səs gələcək. «De, keçsinlər içəri. Necə cavab verəcəyəm? Elə bu vaxt işıq yandı, səs gəldi. «Heç kəsi qəbul eləməyəcəyəm». Qıza elə gəldi ki, ürəyi xeyli yuxarı qalxıbmiş. Guppultusu ağzını, qulağını, beynini doldurubmuş. İndi ürəyi yerinə qayıtdı. Səs-küydən canı qurtardı. Dərindən nəfəs aldı. Qapıda görünən raykom işçilərinə əli ilə gözə görünməmək işarəsi verdi. Qapıdakılar da o dəqiqəcə yoxa çıxdılar. Hüseynovla qayınatasının arasında hələ belə söhbət olmamışdı.

Qayınatası şəhərdən çıxanda zəng eləyib Mürşüdə demişdi ki, günorta yeməyinə «Bənövşə» restoranına gəlsin. Bu restoran Sarıqayalılar rayonunun ərazisində, meşənin dərinliklərində idi. Arxada, ağacların altında ayrı-ayrı balaca otaqları vardı. Bu otaqların birində tədarük görülmüşdü. Mürşüd maşınını da meşənin içinə sürmüşdü ki, yoldan görünməsin. Özünü binanın meşə tərəfində var-gəl eləyir, qayınatasını gözləyirdi. Nəhayət, qara «Volqa» gəldi. Mürşüd maşının qapısını açdı. Qayınatası Nicat Nicatoviç maşından düşdü, bu maşın da meşəyə girib ağacların arasında gizləndi. Mürşüd ehtiyatla onun qoluna toxundu, qapısı açıq olan balaca otağı göstərdi. Nicat Nicatoviç qabağa düşdü. Onun peysərindəki qırmızı ət boyunluq kimi pençəyin üstünə çıxmışdı. Otağa girdilər. Çöldə yazın ilk günləri idi. Ağaclar çiçək açmışdı. Otaqda stolun üstündə elə bil payız «sərgisi» açılmışdı. Nar, alma, armud. Nicat Nicatoviçin başının ortasındakı dəyirmi ışıltı parıldadı. Mürşüd hiss elədi ki, bu razılıq əlamətiydi. Yəni yaxşı təşkil olunub. Nicat Nicatoviç yenə

həyətə çıxdı, ağacların arasına doğru getdi. Mürşüd elə bil ovsunlanmışdı. Onun arxasınca yeriyir, dinib danışmırdı. Mürşüdə elə gəldi ki, qayınatasının səsi də peysərindən çıxdı.

—Bir il keçib, evə görüm-baxım eləmirsən?

—Maaş çatışmır, hər gün gələn-gedən var.

—Gələn-gedən də səndən narazıdır.

—Çatdıra bilmirəm.

—Sağında, solunda katiblər var. Onlar maaşı ilə qonaq da yola salır, evə də saxlayırlar hələ... Qonşun dörd otaqlı kooperativ tikdirir. Oğluna iki ildə «Volqa» alıb, maaşınız birdi da... Fərasət başqa şeydi. Nəvəmə maşını özüm alacam. Arvadına alt paltarını heç olmasa sən al. Arvadın bilsin ki, əri var.

Mürşüd istədi bir söz desin, amma qayınatası qəsdən ona arxasını çevirdi, o da kişinin kürəyinə necə müraciət etsin. Çasıb qalmışdı. Hiss elədi ki, Nicat Nicatoviçin peysəri cavab gözləyir. Yenə başqa söz tapmayıb:

—Maaşlarımız azdır.

—Artacaq?

Mürşüd bilmədi, bu söz necə deyildi, sualdı, təsdiqdi, xəbərdi, soruşdu:

—Hə? Artacaq?

—Mən bilmirəm, bəlkə sən bilirsən? Əgər artmayacaqsa, dolana bilmirsənsə, niyə işləyirsən? — deyib birdən-birə dönüb onun gözlərinin içinə baxdı. Nicat Nicatoviçin bomboz gözləri elə kinayəli, elə soyuq idi ki, Mürşüd yerindəcə donub qaldı. Elə bil eynilə qızı Məryəmin gözləri idi. Nicat Nicatoviç nə vaxt işarə eləmişdisə, Mürşüd bir də gördü ki, qayınatasının ma-

şını gəlib yanında dayandı; o dəqiqə də maşının qapısı açıldı. Mürşüd qayınatasının havaya qalxıb xudahafiz işarəsi verən əlinin arxası, peysəri, bir də kəlləsinin ortasındakı ışıltı ilə səssiz-səmirsiz baş əyib vidalaşdı.

O peysər, o başın ortasında işıldayan yer hələ də gözlərinin qabağında idi. Bir də boz gözlər, Bakının sərt payız küləyini xatırladan boz gözlər. Mürşüd Bakıda payız axşamlarında çöldə ulayan küləyin səmindən, evdə o boz gözlərin soyuq baxışından sümükləri gizlədəyən günləri xatırladı.

Dünənki gün bir böyük selin, bir dərin çayın burulğanı idi. Tale tənhalıq bürküsündən, havasızlıqdan can qurtarmaq üçün ayna sulara sərinləmək istəyərkən belə bir burulğana düşmüşdü. Burula-burula qalmışdı, üzüb heç hara çıxa bilmirdi. Ona elə gəlirdi, bu gün heç zaman qurtarmayaçaq.

Tale Bakıda Aynurgildən çıxan kimi maşın axtardı. Döyülmüş uşaq kimi ürəyi ağrıya-ağrıya özünü tez anasına yetirmək istədi ki, qəzəbini onun üstünə töksün.

O evə çatanda gec idi, amma Suğra hələ yatmamışdı. Taleyə görə kimi bildi ki, bərk hirslidi, işlər düz gətirməyib. Heç nə soruşmadı. Çay-çörək verdi. Suğra bilirdi ki, Tale yedikcə, qarnı doyduqca sakitləşəcək. Tale çay içəndən sonra dərin bir nəfəs aldı. Elə bil səhərdən onu qovurlarmış, indicə qaçıb canını qurtara bilib. Stəkan-nəlbəkini özündən kənara itələdi. Kürəyini stulun söykənəcəyinə verib mayxallandı. Suğra ürəklənib stəkanı götürmək bəhanəsi ilə ona tərəf əyildi, oğlunun düz gözlərinin içinə baxdı. Bu, «hə, danış görüm» demək idi.

—Nə baxırsan? Nə deyəcəm ki?..

Suğra dinmədi səbirlə gözlədi. Birdən özü üçün də gözlənilməz qəzəblə dilləndi:

—Bikənin qızı dedi ki, get tullan! Mən səni heç tanımaq da istəmirəm.

Suğranın təəccübdən gözləri böyüdü:

—Boy...

Elə bu andaca Tale Aynurun ağılaya-ağılaya ona «çix get» deməsini, yalvarıcı baxışlarını xatırladı, ürəyi yumşaldı, peşmanladı:

—Yəni helə də yox... Heç başım çıxmadı, vallah... Deyir sən o adam deyilsən. Özü də kövrəlib ağıladı.

Suğranın elə bil ürəyi yerinə düşdü:

—Demirəm, o səni dədəsindən çox istəyir. Allah bilir qıza səndən nə deyiblər. Qıza cadu eləyərlər ey...

—Eh, sən də cadu!.. Başım çıxmadı. vallah...

—Mən bir Bikəyə dəyim.

—Gecdi.

—Nə gecdi? O da nigarandı. Səni gözləyir. Bizə nə yuxu. Tək-tənha bayquş kimi şeylərik, hərəməz bir damın altında. Gedim dəyim.

Qarıya yanaşdı. Yadına düşdü ki, əncirin yanından keçməli olacaq. Ora qaranlıq olur. Suğra əncirin yanındakı qaranlıqdan bərk qorxurdu. Həsənağa onu bilirdi, bilirdi ki, arvadı qaranlıqdan qorxur. Gecə Suğra çölə çıxanda Həsənağa da bir bəhanə tapıb eyvana çıxardı, həyəətə düşərdi. Bəzən Həsənağanın başı qarışıq olanda Suğra ona eşitdirmək üçün «Bir düşüm bağın ayağına dəyim» deyərdi. Həsənağa əlində nə iş olsa, yarımçıq qoyub həyəətə düşərdi. Amma bunu heç biri açıb-ağartmazdı. Ona görə də Taleyin anasının

qaranlıqdan qorxmasından xəbəri yox idi. Suğra da lap qorxudan ölsə də oğluna bildirməzdi. Elə bilirdi ki, onda Tale qorxa bilər.

Suğra qapıdan qəti hərəkətlə geri döndü:

—Yatmış olar. Nə qaça-qaçdı? Səhər gedərəm. Yat, oğul. Gecdi. Allah kərimdi.

Suğra xoruzun lap birinci banında oyandı. Pəncərədən çölə boylandı. Hələ alaqqaranlıq idi. Gedəcəyi yolu xəyalından keçirdi. Əncirin yanını təsəvvür edəndə eyməndi. «Yox helə tezdi. Bikə yatmış olar». «Bikə yatmış olar» sözü ilə o özünü də sakit eləyirdi. Qorxduğunu özündən də gizlətmək istəyirdi. «Yox, mən alaqqaranlıqda əncirin yanından keçməyə qorxmuram. Hələ tezdi. Bikə yatmış olar». Amma lap günün günortası da əncirin yanından tək-cə keçəndə vahimələnirdi.

Suğraya elə gəlirdi ki, əncirin iri yarpaqları arasındakı qara kölgədən hər dəfə bir əl uzanıb onun ətəyindən dartır. Suğra eymənib bir-iki tələm-tələsik addım atırdı. Bu da Suğra üçün ömrünün gərgin anlarından sayılırdı. Ona görə Suğra bu yolu çox az və nadir hallarda gedirdi. Zəng eləmək isə onun heç vaxt ağına gəlmirdi. Elə bilirdi zəng eləmək kişi işidi. Bir də Suğranın səsi özbaşına evdən çıxsa, bu çətin yollarda itər-batar. Bu gün o az və nadir hallardan idi. Suğra bu yolu getməli idi. Ancaq bir azca işıqlaşsa yaxşıdır.

Bu fikirlər qoynunda təzədən mürgülməmişdi. İkinci xoruz banında dik atıldı. Havaya baxmadan eyvandan düşdü. Bir də Bikəgilin pillələrini çıxanda xatırladı ki, əncir ağacının yanından nə vaxt, necə keçdiyini heç bilməyib. Ürəyində sevindi, tez də öz-özünə ürəyində acıqlandı. «Yəni qorxuram ki?»

Bikə də yatmamışdı. Suğranı lap həyət qapısından keçəndə görmüşdü. Özünü yenicə oyanmış adam kimi göstərmək üçün elə gecə köynəyindəcə qapını açdı, artıq eyvana çıxmış Suğranı evə dəvət elədi.

— Xoş gəlmisən. İçəri keç. Xeyir ola? — Öpüşüb görüşdülər. — Şad xəbərən gəlmisənmi, aaz?

— Dayan bir, nəfəsimi alım.

Suğra bu üç-dörd yüz metrlik yolu gəlməklə əməlli-başlı tövşüyüdü. Həsənağanın ölümündən sonra xeyli kökəlmişdi. Bir də Suğra ömrü boyu bu qədər yolu bu sürətlə cəmi bir-iki dəfə getmiş olardı. Bikənin çarpayısının üstündə oturub nəfəsini dərməyə çalışdı.

Bikə həyəcanla Suğranın dincəlməyini gözləyirdi. Hiss eləmişdi ki, xeyir xəbər deyil.

— Aaz, dinsənə, ürəyim partladı.

— Nə deyim, ay Bikə. Qızın «yox» deyib. Deyib «Sən o adam deyilsən». Başım çıxmır. Bu gecə ilan vuran yatıb. Mən yox. Belə iş olar?

Bikə qorxmış adam kimi gəlib Suğranın yanında oturdu. Diqqətlə ona baxıb əlini üzünə qoydu. Sözlərinin gerisini gözlədi. Suğranın susduğunu görüb:

— Bu nə deyir, aaz, — dedi.

— Hə bacı, elədi, — Suğra öz növbəsində Bikəni danlamaq istədi. — Buraxmısan, başlı-başına, oturmısan əkdüyün üç-dörd qotur kələmi, pəmidoru qoruyur. Ərlük qızlar ayrı ev tutub qalır. Ay qız, get otur başlarının üstündə. Dərbədə düşmüşsüz.

Suğra hiss elədi ki, əməlli başlı nitq irad eləyir. Susdu. Tez əlavə elədi — xətrinə dəyməsin, sən allah... yandığımdan bilmirəm, heç nə deyirəm.

Bikə razılıq əlaməti olaraq başını yellədi Çoxdandı

ürəyini deşən bir söhbətin vaxtı çatdığını yəqin elədi. Sözlü adam kimi Suğranın yanından qalxdı pəncərənin qabağına keçdi. Suğraya bir də diqqətlə baxıb başını yellədi. Onu başa salmağa çalışdı ki, məndə də sözlər var. Həyətdə ara qapıdan o üzde tez-tez qaralan, itən bir şey diqqətini cəlb elədi. Az sonra qapı ilə divarın arxasından Xanımın başı göründü, yenə itdi. Bikə eyvana çıxdı:

— Ay Xanım, Xanım!

Xanımın səsiylə ara qapının açılması, həyətdə keçməsi bir oldu.

— Huyy

— Az, kişinin çay-çörəyini verəndən sonra bizə dəy. Xanım elə bil sözdən narazı qaldı. «Yaxşı» — deyib çox həvəssiz-həvəssiz geri döndü.

Bikə evə qayıdıb yenə pəncərənin qabağında dayandı.

— Sənin bura keçdiyini görüb, vurnuxa-vurnuxa qalıb.

— İnanmıram görə, nə bilim...

— Aaz, Xanım ola, görməyə? Qorxdum barının dibində nigarançılıqdan ürəyi partlaya. Ona görə dedim ki, bir azdan bizə gəl. Arxayın olsun ki, söhbətimizdən xəbər tutacaq. Amma Suğra, ona deyəcəm ki, hər şey yaxşıdır. Bu yaxında toy eləyəcəyik. Bu simsiz teleqrafdır, — bir an susdu. — Sən düz deyirsən, bacı, uşaqları başlı-başına buraxmaq olmaz. Səninki lap yanındadı, neyləmişən axı?

— Nə olub ki? Tale yəni...

— Yox, heç nə, deyirəm da...

— Yox, sən sözlü adama oxşayırsan.

— Əşi, camaatdı da danışır. Yerində qulağı var. Qız

uşağıdı, bəlkə qulağına çatıb.

—Sənə and verirəm balalarının canına, mənə düzünü de...

—Nə bilim, vallah, deyillər onun Durna adlı bir katibəsi var. Üzlər görmüş şeydi, hələ deyirlər. Taleyı salıb cənginə.

—Az, boyu-buxunu çıxmağına baxma, Tale uşaqdı.

—Hə da, elə uşaqdı deyə, gədəni qoyub altına, oturub üstündə. Deyirlər müdürlüyü o eləyir. Adam işə qoyur, adam işdən çıxardır, — bu sözləri deyəndə Bikə açıq-aşkar hirsələndi. — Mən elə günü bu gün Bakıya gedəcəm, onların canına. Amma belə də olmaz. Allah eləsin, Aynur eşitməmiş olsun.

—Nə danışırsan? Aaz, o köpək oğlunun vurub belini qıracam. Bəs bu nə üzən gedibmiş Bakıya?! Hıyy???

—Belə di da, içimiz özümüzü yandırır, çölümüz özgəni; Sən çox ağ eləmə, gör pişiyim-pişiymən, dəynək-dəynəyə çıxma, hənək-hənəklə. Gözü tutulmuş cavandı. Başa sal. Allah bilir. Tale ürəyi təmiz uşaqdı. O ifritənin dilinə inanıb. Bəlkə aralarında heç nə yoxdu. O da üzlər görmüş şeydi, istifadə eləyir...

Suğra elə bil bir az sakitləşdi.

—Azz, o uşaqdı ey... Söz olar.

Bikə qəsdən, Durnanı tamam sıradan çıxartmaq üçün çoxdan hazırladığı bir sözü də ortaya atmağı özünə borc bildi:

—Vallah, babalı deyənlərin boynuna, o Durna yaman şeydi. Deyirlər hələ o vaxt irəhmətlik Həsənağa qardaşa da girişmiş. Camaatdı da, nə gəldi deyir, bəlkə yalandı. Babalı deyənlərin boynuna.

Elə bil Suğranı ilan çaldı. Çarpayının üstündən dik

qalxdı. Elə bil dərisinin altına istiot tərmişdilər. Dərisi qızarırdı, istiləşirdi. Ağzından od çıxırdı. Bədəni qaşındı. Deməyə heç bir söz tapmayıb tələm-tələsik qarıya yönəldi:

—Mən gedim, — qapıdan çıxa-çıxa: — Diliniz yansın sizin, hə, — dedi.

Bikə söhbətdən razı qalmışdı. Qızın etiraz etməyini o, ciddi şey saymırdı. Amma bu, ürəyində yığılıb qalanları demək üçün Bikəyə ən yaxşı imkan idi, düşmüşdü. Bikənin fikrincə, bu söhbəti ilə Durnanı birdəfəlik qızının yolunun üstündən ala qotu kimi çıxardıb atmışdı.

Suğra Taleyı döymək üçün gələndə alça ağacından quru bir budaq da qoparmışdı. Budaq əsəbi Suğranın əlində yelləndikcə hissə-hissə qopub düşürdü. Əvvəl fikirləşirdi ki, yatmış olsa, elə yorğanın üstündən onu cırpacaq. Evə yaxınlaşdıqca fikrini dəyişdi «Lənət şeytana», yuxulu-yuxulu vuraram qorxar, iraq olsun havalanar. Əvvəl oyadaram, sonra bir-iki çəkərəm. Nə olub ey, nə hövsələsizlikdi. Oyanar, bir stəkan çaydan-zaddan içər, sonra aşının suyunu verərəm. Birdən eyvanda qabağında Şoşuqu görüb yerindəcə donub-qaldı. Həkim ona baxıb mehribanlıqla gülümsəyirdi. Suğra qorxmış halda evə tərəf baxdı.

—Xeyir ola, ay doxtur, Taleyə nə olub?

—Ay bacı, heç nə! Özüm gəlmişəm. Sizin oğlana işim düşüb.

—Boy, başıma xeyir. Xoş gəlmisiz, ay doxtur.

—Öydədi?

—Hə, yatmış olar. Gəlin siz eyvanda əyləşin, mən bu saat onu oyadım.

Suğra əlindən çubuğu yana atdı, tələm-tələsik eyvana qalxdı. — Çoxdan gəlmisiz? Gör ha, heç evdən çıxan deyiləm ey.

—Zərəl yoxdu. Təzə gəlmişəm. Dedim evdə tutum. Vacib işim var, — doxtur Taleyin köhnə xəstəliyinə işarə ilə soruşdu — necədir indi?

—Çox sağ ol, ay doxtur, allah balalarını saxlasın, lap yaxşıdı, — evə keçdi.

Az sonra qapı taybatay açıldı. Tale eyvana çıxıb uşaq kimi həkimin qarşısında farağat dayandı:

—Xoş gəlmisiz, doxtur.

Suğra çölə çıxıb Taleyin hərəkətsiz durduğunu görüb: — Ədə, kişini evə dəvət elə, — pıçıldadı, təzədən evə keçdi.

Tale özünü itirmişdi, bilmirdi nə demək, neçə demək lazımdı. Bir də «xoş gəlmisiz» dedi. Həkimin adı Şoşuq idi. Amma rayonda heç kəs onun adını demirdi. Hamı ona doxtur deyirdi. Qalan həkimlərin isə əvvəl adını deyirdilər. Bəzinə doxtur, ya da ləqəbini əlavə eləyirdilər. Amma Şoşuq həkimlikdən əlavə el ağsaqqalı idi. Həkim Taleyi başdan-ayağa suzub:

—Ay maşallah, əmələ gəlmisən. Deyirəm öyə keçək, a bala.

—Hə, hə, buyurun, cijim də elə indi onu deyirdi. Xoş gəlmisiz. Ay ana, doxturu evə ötür. Mən bir üzümə su vurum, — həyəətə düşdü.

Suğra qonaq otağının qapısını açdı, stulun birinin üstünə əlini çəkdi:

—Oturun, doxtur.

Şoşuq hiss elədi ki, arvad onu qəsdən Həsənağanın şəkli ilə üz-üzə otuzdurdu. Divarda Həsənağanın böyü-

dülmüş fotosu asılmışdı. Şoşuq şəklə baxıb:

—Allah rəhmət eləsin, dedi, oturdu.

—Allah ölənlerinizə rəhmət eləsin, xoş gəlmisiz, ay qardaş. Siz oturun, mən çay dəmləyim, — Suğra otaqdan çıxdı.

Suğra qapıdan çıxan kimi Şoşuq bir də şəklə baxdı. Özünə, öz zəndinə acı-acı gülümsündü. «Savadsız, nandan bir adam idi. Hər şeyi pulnan ölçürdü. Guya hər şey mənə aydın idi. Bəs o prokurora vurulan qapaz nə idi? Oğlunu dəlixanaya qoyandan sonra özünü öldürmək nə idi? Əşi, insan, taleyin bağlı bir boxçasıdı. Hə açırsan, içindən bir düyüncə də çıxır. Bu ticarətçi kəmsavad adam, ona toxunan bir söz üstündə xalqın gözü qabağında prokurora qapaz ilişdirir. Bu, xalqın qəhrəman saydığı Təhməz prokurorun bir tapşırığı ilə xalqın abidəsini söküb. Di gəl baş aç. Onun üçün, hər adamdan hər şey gözləmək olar. Sabah mənim də haqqımda nə desələr, camaat inanar. Gərək bu qəliz dünyada hərəkətlərimdə heç bir qaranlıq yer qoymayım ki, sonra ora-bura yozulmasın».

Tale özünü səliqəyə salıb evə qayıtdı. İndi o bayaqkı uşaqdan əsər-əlamət qalmamışdı. Gözləri aydınlaşmışdı. Gülümsünürdü. Gəlib Şoşuqla üz-üzə əyləşdi. Ona baxıb gülümsündü. Bu təbəssüm açıq-aydın qəbuluna gəlmiş adama həm hörmət ifadəsi idi, həm də sizi dinləyirəm demək idi.

Bu bir neçə dəqiqənin içində adam necə böyüyərmiş, allah... İndi də Şoşuq çəşmişdi. Hardan başla-yaçağını bilmirdi. «Bu nə tez belə dəyişdi? Hə, bayaq yuxulu imiş... Üzünü yuyan kimi soyuq su onu ayıldıb, yadına salıb ki, böyük bir idarənin müdiridi. Mən də

onun yanına xahişə gəlmişəm».

—Üzünü soyuq suyla yudun? — Şoşuq özü də bilmədi bu sualı niyə verdi. Daha doğrusu, söz icazəsiz çıxmışdı.

—Bəli, necə bəyəm doxdur? — Tale bir az da Şoşuqa tərəf əyilib mehribanlıqla gülümsədi.

—Yaxşı eləyirsən, soyuq su yaxşıdı. Hə, ay oğul, mən bir xahişə gəlmişəm. Əvvəla, onu deyim ki, burda pul söhbəti yoxdu. Nə işini düzəltdiyin Təhməz sənə pul verəcək, nə də mən ondan pul alıb sənənin yanına xahişə gəlmişəm.

—Bu nə sözdü, ay doxtur? Mən sizin kiçiyinizəm. Nə pul, nə filan.

—A bala, dünya xarab olub. Dedim biləsən da... O Təhməz həmin Təhməzdi ki, kərtənkələ Həşimi İrana keçirdib. İndi də elə onun hesabına yaşayır. Camaat da ona görə hörmət eləyir.

—Heç nə başa düşmədim, doxtur.

—Bax, qanun da, hökumət adamları da xalqımızda olan bəzi sifətləri gerilik sayır. O sifətləri xalq arasında sürgün eləyir, onu camaatın canından çıxardır. Bəzi adamlar da görürsən o xasiyyətləri ürəyində hökumətin, qanunun gözündən gizləyir, qaçaq saxlayır. Yeri də gələndə küçənin ortasında, camaatın gözünün qabağında o qaçaq üzə çıxıb prokurorun ağızına şillə olub yapışır. Allah atana rəhmət eləsin bala, başa düşdün?

—Deyəsən anlamağa başlayıram.

—Hə, bala, adam vurmaq gerilikdi. Prokuroru vurmaq cinayətdi, gerilikdi. Amma gerilik də olsa, kişilikdi da... Kişiliyi də müdafiyyə eləyən olmuyanda, arakəsmə eləyib boğmaq, alçaltmaq istəyəndə, adam özünə əl

qaldırır. Düzdü, o qaraza görə məhkəmə qurulsaydı, bu boyda rayonda atan rəhmətliyinin üzünə duran, gördüm deyən böyük-küçük tapılmazdı. Lap anonimçisi də, satqını da kişilik eləyərdi. Çünki hamının ürəyindən idi. Atana görə yox, a, ondakı qaçaq kimi gizlənilib köhnə kişilərdən qalmış xasiyyətə görə. Atan rəhmətlik də bilirdi ki, onu dinc qoymuyacaqlar. Hərrəyib tələyə salacaqlar...

Tale gördü ki, Şoşuq sözü uzadır. Xətrinə də dəymək istəmədi. Ona görə gülümsünüb dedi:

—Doxtur, mən elə uşaq vaxtdan bir az gec anlayıram. Zəhmət olmasa, bir az aydın deyin.

—Yaxşı. O Təhməz də atan irəhmətlik kimi kişilərdəndi, Həşimi İrana göndərib. Tikinti təmiri idarəsinin rəisidi. Prokurorun ispalkom onu məcbur eləyib ki, abidənin bir hissəsini söküb aptek tik. Bu da tikib. İndi bunun məsələsini katib tapşırıb ki, büroya hazırlasınlar. Hazırlayıblar. Sabah bürodə baxılacaq. Katibə də heç kəs söz deyə bilmir. Dedilər, bir sənənin sözünə baxır. Məni göndərdilər sənənin üstünə...

Suğra çay gətirdi, çay elə bil həkimin canını qurtardı.

—Doxdur, konfet gətirim?

—Sağ ol bacı, mən elə qəndlə içirəm. Bu oğlanı öyləndirməmişən hələ?

—Yox.

—Bə nəyi gözləyirsiniz?"

—Qismət olsun, ay qardaş, görək da...

—Doxdur, o İran məsələsini başa düşmədim — Tale mövzunu dəyişdi.

—Bilmirsən?

—Yox...

—Anan sənə danışar. Onu hamı bilir.

—Nəyi, a qardaş?

—O Təhməzin Həşimi İrana yollamağını. Suğra gülüb başı ilə təsdiq elədi:

—Mən danışaram, yaxşı bilirəm.

Şoşuq çayı nəlbəkiyə süzə-süzə heç Taleyin üzünə baxmadan soruşdu:

—Hə, nə deyirsən? Deyərsən?

—Deyim da... Körək nə olur. Lap xahiş də eləyə-rəm, görək da...

Şoşuğu ana-bala eyvanda dayanıb yola saldılar. Şoşuq darvazadan çıxan kimi Suğra səsini qaldırdı:

—Hanı mənim çubuğum? Vurub başını-gözünü əzim! Utanırsan, utanırsan heç, bizi camaatın ağzına söz eləmişən?

—Nə olub, ana?

—Zəhrimar olub, azar olub. O Durnadı, zurnadı, nədi, o kimdi? Nə üzənən getmişdin Bakıya, utanıb yerə girmədin? Aləm zurna çalır.

Tale elə bil Durnanın adı çəkildiyinə qorxdı, «bəlkə doğrudan Aynura söz çatıb, yox, yox, elə şey olsa, heç danışmazdı da...» Elə bil Tale yuxudan ayıldı. Tez anasını sakitləşdirməyə çalışdı.

—Ana, sakit ol, boş sözlərdi. Sən allah, hələ bir danış görüm o İran məsələsi nədir! O Təhməz kimdi, Bəlkə katiblə danışmalı oldum. Əgər maraqlı şey olsa...

Anasının qəzəbi yadından çıxdı; kim bilir bəlkə də özü qəsdən, təzə mövzuya keçdi.

—Necə yəni maraqlı şey? Özü də onu heç doxdur da mənim kimi bilmir. Bilirsən bala, Təhməzin anası mənim anamnan bacılıq olub. Canbir qəlbə olublar.

Anama özü danışıb. Mən də qulağımnan eşitmişəm. Çox maraqlıdı. — Suğra elə həvəslə sözə başladı, elə bil elə səhərdən bu söhbəti eləməyə hazırlaşmış. Həm də bu Durna əhvalatını oğluna eşitdirdi, bildirdi ki, bu məsələdən daha bəs idi. Belə şeyi çox qurdalamazlar. Ümumiyyətlə, o, sözün ucundan tutub axıra kimi çözləyən deyildi... İndi mövzunu dəyişmək üçün fürsət düşdüyünə sevindi. Qayğanaq bişirib gətirdi, səhər yeməyinə oturdular. Suğra elə yeyə-yeyə söhbəti başladı...

Tale raykomun birinci katibinin qəbul otağına girəndə o məqam idi ki, hamı qaçıb dağılmışdı. Katibə ayaq barmaqlarının üstündə ona tərəf yanaşdı, pıçiltı ilə dilləndi:

—Kişi yaman acıqlıdı.

Tale istədi qayıtsın, fikirləşdi ki, «Doxtura söz vermişəm. Sonra büroya kimi onu tapmaram. Təhməzin taleyi həll olunar». Bir də Tale Şoşuğun dumanlı sözlərinin arasında başa düşmüşdü ki, Təhməz də özünü öldürə bilər. Görüşməyi qərara aldı:

—De ki, mən gəlmişəm. — Tale pıçiltı ilə dilləndi.

Qız istədi qapıya tərəf getsin. Fikirləşdi ki, «qoy özü keçsin içəri. İşdi hirslənsə, deyərəm, mən dəhlizdə olanda girib içəri. Ya da deyərəm, məni aldadıb ki, özü məni çağırıb».

—Özün keç içəri. Yanında heç kəs yoxdu, — pıçıldadı, dəhlizə çıxdı.

Qayınatasının sözləri hələ də Mürşüdün beynində danqıldayırdı. «Başqa katiblər maşın alır, kooperativ tikdirir». Mürşüd çaşıb qalmışdı, neyləsin axı? «Yenə qonaqlığı tapşırır, kimsə təşkil eləyir. Tanımadığı

rayondu. Kimə desin ki, mənə pul ver? Bunu necə demək olar axı? «Bir yaxın qohum, dostum olsa, yenə onun əliylə iş görmək olar. Bunlardan adama dost çıxar. Bu Məmmədovlardan gözüüm su içmir. Daha kim qalır? Heç kəs. Di gəl dolan. Bu acgöz köpəyoğlu qayınatam, o qədər pulnan yenə gözü doymur. Axırda dili ilə də dedi. Ola da, aparıb çırpasan stolunun üstünə, dili girə qarnına. Tıxıyan qızının boğazına, səsi kəsilsə». Bu fikirlərdən beyninin ağrıdığını, göynədiyini hiss elədi. Gicgahlarını ovuşdurdu. Qapı cırıldadı. Əvvəl elə bildi cırıltı da beynindən gəldi, qapının ağzında uca boylu, cavan, səliqəli geyinmiş yaraşlıq bir oğlan dayanmışdı. Sonra beyni açıldı, Taleyi tanıdı. Gülümsündü:

—Gəl, oğlum, — dedi.

Mürşüd xoşlayırdı ki, Tale ona «papaşa» desin. Bunu Məmmədovlar da bilirdi, prokuror da. Özü də hər yerdə, harda gəldi yox. Bunun üçün işarə katibin ona «oğlum» deməsi idi. Tale ürəklənib irəli addımladı.

—Gəl, oğlum, bərk yorulmuşam, həm də acmışam, — birdən katibin yadına dolu qoyub gəldiyi banket otağı düşdü.

—Papaşa, mən hazır. Hara deyirsiniz gedək. — Taleyin dilində bu sözlər xüsusi bir utancaqlıqla səslənirdi. Bu da katibə xüsusi ləzzət verirdi.

—Yaxşı ki, gəldin. Lap əldən düşmüşdüm.

—Papaşa, bu qədər işləmək olmaz, canınızı da qoruyun. Səhərdən soruşuram, deyirlər kolxozları gəzirsiniz. İndi gələn kimi də ac-susuz başlamısınız işə. Bir balaca dincəlin. Gedək çörək yeyək.

Mürşüd gülümsündü, az qala deyəcəkdi ki, hansı iş-

güc görmüşəm, özünü saxladı:

—Düz deyirsən, oğlum. Gedək. Mən yemək tapşırı-
mışam. Gedək, — qəbul otağına çıxdı, katibəyə baxdı. Katibə ayaq üstə donub qalmışdı. Rəngi də ağarmışdı. Mürşüdün bu qıza yazığı gəldi, gülümsündü. Elə bil qızın üstünə dirilik suyu səpdin.

—Biz gedirik kolxozları gəzməyə, bəlkə bu gün heç olmadım. Mən Kür zonasında olacağam. O birilərə də mənim adımdan deyin, bu kabinetlərdə kürt yatıblar, nədi? Təsərrüfatlara çıxsınlar.

—Baş üstə.

Katib qapıdan çıxan kimi katibə telefona əl atdı: — Durna... az, desəm inanmazsan. Kişi elə qanıqara gəlmişdi ki, hərə bir yana qaçdı, dağıldı. Aazz, səninki gəldi çıxdı. Birbaşa keçdi içəri. Dedim heç nə, qovacaq. Canım üçün bir dəqiqədən sonra deyə-gülə otaqdan çıxdılar, o dağ zəhmli kişi mum kimi olmuşdu. Hay? İkiyə getdilər. Nə? Hara olacaq, — səsini bir az da alçaltdı, — yəqin kefə gediblər da...

Taleyin katiblə belə yaxşı olmasından elə bil katibəyə də pay düşmüşdü. O da sevinirdi. İndi özünü qəbul otağında daha sərbəst hiss eləyirdi.

...Meşənin kənarında banket otağında qapısı da elə katibin qoyub getdiyi kimi qalmışdı. İçəridəki meyvələr qapıdan keçənlərə gəl-gəl deyirdi. Amma heç kəs o həndəvərə fırlanmırdı da. Hiss eləmişdilər ki, katib qonaqla yaxşı ayrılmadı. Özü də qanıqara çıxıb getdi. Hər dəfə banket otağının qapısını bağlatdırıb açarını da özü ilə götürərdi. Bu gün heç dönüb qapıya da baxmadı. Restoranın müdiri bərk-bərk tapşırırdı ki, kişinin özündən bir xəbər çıxmıyınca heç kəs ora

yaxın durmasın. Gözləyin, görək nə olur.

Katibin maşını görünəndə işçilər ley görmüş bildirçin balaları kimi hərəsi özünü bir yana soxdu. Müdir orta boylu, kök, gümrah bir oğlandı. Tövşüyə-tövşüyə qaçıb aşpazın otağına girdi, xidmətçi oğlanı çağırıb yanına bir dümsük vurdu.

—Ədə, get, gendən bax, gör necə adamdılar? Kimlərdi? Qaç bura! — Xidmətçi elə bil yox oldu, mətbəxin istisi, kababların tüstüsü, iy-qoxu elə bil müdiri boğurdu. Əynindəki mavi köynəyi tərdən islanmışdı. Az sonra xidmətçi gəldi:

—Elə ikicəciydi. Biri özü, biri də Taledi.

Müdür dəsmalını çıxardıb alnının, boyun-boğazının tərini sildi. Taleyin adını eşidib ürəklənmişdi. «Ya allah» — deyib restoranın arxasına, banket zalının qabağına keçdi. Bütün hərəkətləri ilə çox hörmət elədiyi, hətta qorxduğunu da bürüzə verməyə çalışan müdir Tale tərəfdən ehtiyatla onlara yanaşdı. Əllərini qarnının üstündən çarpazlayıb Taleyin yanında əmr gözləyən adam kimi dayandı. Onun bütün hərəkətlərini katib izləyirdi, elə ona görə də müdir imtahan verən uşağa bənzəyirdi. Dayanıb həyəcanla sifariş gözləyirdi.

—Nəyin var, əə?!

—Nə əmr eləsəniz. Yer üzündə olan hər şeydən sizin üçün tapılar.

Bu sözlər katibin çox xoşuna gəldi, gülümsündü.

—Onda bu gün sənın qonağınıq.

—Mənım sizə canım da qurbandı, — restoranın müdiri əliylə üzbəüzdə görünən başı qarlı dağları göstərdi. — Onda gərək o qarlı dağların başından sizə qar da gətizdirim.

Katibin lap kefi kökəldi. Ürəyində «qar» «hər nəyin var» sözlərinin qafiyə olduğuna sevindi, ahənglə dilləndi.

—Neyləyirəm qar! Gətir hər nəyin var! Restoranın müdiri özü də bilmədən əl çaldı. Sifəti elə bil təkcə ağızdan ibarət imiş. Dodaqları çırmamışdı. Nə çənəsi, nə də alnı görünürdü. Üzündə bir topa qızıl diş parıldayırdı. Mürşüd bir an ona diqqətlə baxıb düşündü. «Zalım oğlunun iç-içalatının elə bil hamısı qızıldan düzəlib».

—Bura bax, bu gün biz dincəlirik. Nəyin var, gətir. Heç kəs bilmir ki, biz burdayıq. Sən də bilmirsən. Başa düşdün? — O, sürücüsünə dönüb baxdı, — ədə Quş! — onu həmişə belə çağırırdı. Arıq, qara oğlanın boğazı maşının pəncərəsindən quş boğazı kimi uzandı. Maşını meşədə elə yerə sox ki, itnən axtarsalar da tapa bilməsinlər.—Müdirə dedi. — Quşun da yeməyini verin!

—Oldu, Quşdan nigaran qalmayın. Biznən yeyəcək, restoran müdiri bədəninə yaraşmayan bir cəldliklə dönüb qaçdı.

Sürücünün adı Ququş idi. Elə birinci gün katib ona dedi ki, Ququş çox uzundu, Quş deyəcəm sənə. Bu ad elə həmin gün bütün rayona yayıldı. O gündən bəri katibin sürücüsünü hamı Quş deyə çağırırdı.

—Gəl, oğlum, içəri,—Mürşüd banket zalına keçdi. Keçib baş tərəfdə əyləşdi. Özündən bir stol o üzdəki yeri göstərib — qapını çək, gəl otur, — dedi. — İşə başlayaq, — gülümsündü, — Elə bilirsən ədəbli yeyib-içmək asan işdi? Yox, oğul, işlərin ən çətini burdan başlayır. Hə, hələ ayıqkən de görüm, nəyə gəlmişdin yanıma?

Tale utancaq bir təbəssümlə əllərini ovuşdura-ovuşdura gəlib katibin göstərdiyi stolda oturdu.

—Sənə fikir verirəm, uşaq da olsan, öz yerini bilən adamsan. Adam öz yerini bilsə, həmişə çörəyi olacaq. Hə, de görüm.

—İcazə versəz, əvvəlcə bir maraqlı qısa əhvalat var, onu danışım. Sonra mətləbimi deyim.

—De, de gəlsin. hara tələsirik?

—37-ci ildə kərtənkələ Həşim varmış. Dəmiryolunun yanındakı kənddə olarmış. Bizim camaat elə bilir ki, ilana zəhəri kərtənkələ verir. Onunçün bunun adını kərtənkələ Həşim qoyurlar. O bala-bala məlumat yazırmış, adamları da aparıb basırlarmış dama. Qonşusundan da yazır ki, gizli təşkilat yaradıb. Kişi coğrafiya müəllimi imiş. Tutub aparıblar. Evdə bir balaca oğlu qalıb, bir də cavan arvadı. Həşim bu dəfə girişib gəlinə. Gəlin görüb ki, olmayacaq. On beş yaşı yenicə tamam olmuş, gözünün ağrı-qarası bir oğluna əhvalatı danışır. Uşaq deyib, ay ana, sən kərtənkələyə arxın qırağında gecə saat üçə görüş ver. Ana-bala saat on ikidən gedib arxın suyunu yana, şaxtikanlığa açıb, arxın içində dərin bir quyu qazırlar, gözləyirlər Həşimi. Uşağın da atasından qalma bir xançalı varmış, vurur qoltuğuna. Gədə gizlənir kolun dalında, görür ki, Həşim gəlir. Gəlib arvada yaxınlaşır, görür arvad bir dərin quyu qazıb arxın içində. Özü də əlində lapatka dayanıb yanında.

—Boy, a Gözəl, bu nədi belə? — Uşaq da arxadan yaxınlaşıb əlində xançal gəlib dayanıbmış kişinin boynunun dalında. Arxadan uşaq dillənib ki, a kərtənkələ, sənə qəbir qazmışam. Kişi dönən kimi xançalı

çəkib boğazına. Boğazının damarlarını kəsib. Kişi başlayıb o yana-bu yana çapalamağa. Gədəni qan tutub, əlində xançal quruyub qalıb. Anası özünü yetirib kişiyə, bir-iki lapatka başına. Gədənin əlindən xançalını alıb qıçının baldır ətini yaralayıb, elə bil gədənin donu açılıb. Xülasə, kişini doğruyub yığıblar quyuya. Arxın suyunu da buraxıblar üstündən. Ay bir gün Həşim yoxdu, iki gün Həşim yoxdu. Camaat söz çıxardı ki, Həşimi İrana yığışdı gedəndə görən olub. Guya Təhməz görüb dəmiryolunun qırağında, çiyində də çanta, deyib ki, Təhməz bala, çox qanlar tökmüşəm. Baş götürüb gedirəm İrana.

—Dayan, dayan, Təhməz, bu ad mənə tanış gəlir. Təhməz həməni o on beş yaşlı uşaqdı?

—Bəli.

—Xoroşaya legenda.

—Xeyr, legenda döyül. Təhməz tikinti təmiri idarəsinin rəisidi. Rayonda hamı bilir bu əhvalatı. Bu gün doxtur gəlmişdi yanıma. O da el ağsaqqalıdı. Mənə dedi sizdən Təhməz haqqında xahiş edim. Onun məsələsini büroya qoymusunuz.

—Sən mənim işlərimə burnunu soxma, — Mürşüd bu sözləri çox adi, elə bil «o suyu mənə ver» kimi dedi. Bir alma götürüb dişlədi. Çeynəyə-çeynəyə sözü-nə davam elədi: — Gəl bir əfsanə də mən sənə danışım. Bir qoca kişi Qacar şahın yanına gəlir ki, mənim bir oğlum var, o da öz anasına girişir. Arvad deyir ki, mənə boğaza yığıb, övlad qanına batmaq istəmirəm. Şah sağ olsun, apar, özün cəzasını ver. Şah deyir, əşi, arxayın ol. Onu dörd böldürəcəyəm. Gəlib kişinin oğlunu aparıblar. Qarılı-qocalı uşağın yasını verirlər.

Bir də görürlər şahın vergi yığan cəza dəstəsinin başında yaraqlı-yasaqlı oğulları durub çamaatı qırır, çalır-çapır. Kişi qaçır şahın yanına. Şah gülür: «Ay aqlını itirmiş qoca, mən bu qanunları yerinə yetirməkdən ötəri, bu ölkəni əlimdə saxlamaq üçün yüzlərlə belə anasından umanı, anasına girişəni tapmalıyam. Birini tapmışam, deyirsən onu da öldürüm?» Bir şey başa düşdün, oğlum?

Tale pərt olmuşdu, başını aşağı dikmişdi, heç başını qaldırmadan çiyinlərini çəkdi. Mürşüd onun pərt olduğunu görməməzliyə vurdu. Sözüne davam elədi:

—Sən hələ anlamazsan. Bizim bu zamanı mərdlər, qəhrəmanlar yox, anasının əmcəyini kəsənlər idarə edir. Bunlardan yetişdirməliyik. Sənin kimi yar-yarışıqlı, ağıllı oğlanlardan da rəhbər işçilər yetişdirməliyik ki, həm əlindəki ixtiyarla, həm də görkəmi, cazibəsi, ağılı ilə də soysun bu camaatı, torpağı soysun Nəsimini soyan kimi. Yazığı gələ-gələ yox, heç uf da demədən, həvəslə soysun. Təhməz abidəni söküb yerində aptek tiksin soysun, Təhməz abidənin damında restoran açıb soysun. Sədr meşəni qırıb pambıq əksin. Neftçi torpağın damarını axırıncı damlasına kimi sorsun, dağları daş eləyib, yıqsın vaqonlara daşısın. Quşunu atın, balığı tutun, amandı tez-tez, sonra hamısı düşməne qalacaq, düşməne — balamıza, nəvəmizə. Gələcək, dərmanla şoranlaşdırdığımız torpaqları görəcək, görəcək yerin altından qanını çəkmişik, alovlu, nəfəsini, — qazını çəkmişik. Daşını, dəmirini, filizini, meşəsini darmadağın eləmişik. Gəlib tapacaq dəbdəbəli qəbirlərimizi, mərmər heykəllərimizi sürüyüb, söküb tikəcək, deyəcək «tfu» sizə anasından kəsənlər.

Mürşüd özünü saxlaya bilmirdi, hey danışdı. Elə bil danışmırdı, uzun illərdən bəri çirklənmiş yarası deşilmişdi, çirki axırdı.

Tale qorxmışdu. Bir dəfə durub qapını yoxladı ki, qulaq asan olar, bir dəfə də ayaq səsinə qalxıb tez çölə atıldı, yeməyi özü alıb gətirdi içəri. Qapını örtüdü. Katib onun bu hərəkətlərini izləyib özünə də, ona da araç süzdü. Özü gözləmədən arağı başına çəkdi. Yağlı bir tikə götürdü, çeynəyə-çeynəyə dilləndi:

—Fikir verirəm başa düşməyə başlayıbsan. Yaxşı, yaxşı, görək sənin Təhməzinə neyləyirik. Mənim atamı otuz yeddidə tutublar. Atamı da, anamı da. Məni qonşumuz, indiki qaynatam götürüb saxlayıb. Qızının məndən xoşu gəlirdi. Bir yerdə oynayırdıq. O da məni qızından ötəri çubuş saxlayan kimi saxlayıb. Sonra oxudub. Axırda da qızına alıb, alim eləyib, nəvəsi olub. Nəvəsinə də mənim familimi layiq görməyib, öz familini yazdırıb. Onda hələ atam bəraət qazanmamışdı. Dinə bilmədim. İndi də zərər çəkən guya onlardı. Guya mənim bura dəxlim yoxdu. Onların qudasını, qayınatasını tutub güllələyiblər. Mənə dəxli yoxmuş. Evimizi də qaytarıb hökumətdən alıblar, mərtəbə olub onların. Dedilər, sən bu uşağa ev tikdirən deyilsən, qoy ona bir gün ağlayaq. Uşaq hələ 6-cı sinfə gedəcək. Belə-belə işlər, oğlum.

Taleyin elə bil havası çatışmadı, onu tər basdı. Yaylığını çıxarıb tərini sildi. Mürşüd indi hiss elədi ki, bu sözləri gərək deməyəydi. O öz-özlüyünə danışmır. Tale də burdadı, özü də uşaqdı, orda-burda danışa bilər. Yumruğunu duyünləyib gicgahına vurdu, beyninin səhərdən göynüyən yerinə:

—Götür, içək, — dedi. Taleyə baxdı. Tale badəsinə götürdü.—Bu söhbəti orda-burda danışmayasan ha...

—Heç danışmalı sözdü ki?—Tale astadan pıçıldadı.

—Ay maşallah. Oğlum, hər şey yaxşıdı, bircə mən deyən qədər pulum olsa... Soxam gözlərinə.

Tale əliidəki qədəhə diqqətlə baxa-baxa dilləndi:

—Axırıncı dəfə yığdığımızdan cəmi iki ay keçib. Qoy bir ay yarım da keçsin, bir də yığılıq.

Mürşüd elə bil yuxudan ayıldı. «Hə, mənim üçün pul yığılıb. Özü də bunun əlilə. Axırıncı dəfə, axırıncı. Bəs bundan əvvəl neçə dəfə yığılıb, nə qədər? Pullar kimdədi?» Diqqətlə Taleyə baxdı.

—Ondan əvvəl iki dəfə yığmışdın da? Tale ona baxmadan başı ilə təsdiq elədi.

—Yadında yoxdu ki, nə qədər yığılmışdı?

—Hamısı?

—Hə.

—Deməli, birinci dəfə beş min, beş min Məmmədovlara düşdü, mən öz üç minimi də onlara böldüm verdim. On beş də səninki. O biri dəfələrdə də elə. — Birdən ağına gəldi ki, bəlkə Mürşüdə katib Məmmədov az verib, o da sirrini üstünü açdı. Amma yalan da deyə bilməzdi.—Necə, yəni katib sizə pulu az verib?

—Yox, yox! Düzdü. Hər şey düzdü. Tale, mən heç soruşmadım, onu nə adla yığmışdınız?

Tale gülümsünüb başını qaldırdı:

—Bəhanə tapmağa nə var. Biri elə bu restoranın tikilməsi üçün sədrin, böyük idarə rəhbərlərinin hərəsindən bir az yığdıq. Sonra restoranı tikdirdim kolxozun hesabına. Tarla yanında kolxozçular üçün yeməxana adı ilə. Qonaq evi üçün yığdıq. Evi tikdi

kolxozstroy, pul qaldı, belə da... İndi bir az keçsin, bir şey fikirləşərik.

—Darıxma görək. Qaçqaq deyil ha... Özüm deyirəm, hələ pulum var. Sən bu söhbəti Məmmədovlara demə.

—Mən söz danışan deyiləm. Yadımdan çıxır. Sonra lap öldür məni, burda olan söhbətləri yadıma sala bilmirəm.

—Gözəl yaddaşın var, hamının belə yaddaşı olsaydı, dünya cənnətə dönərdi. Adam gərək arada bir ürəyinə yığılıb qalanları üzünü dağa-daşa tutub danışsın. Yoxsa, adamın ürəyi deşilər. Axmaq söz də axmaq xasiyyət kimi bir şeydi insanın canında, gərək deyəsən, canından çıxa. Gərək adamın bir xəlvət yeri ola ki, adam atıla, düşə, qışqıra, ağzına gələni danışa, canından bütün axmaqlıqlar çıxa, gələ ürəyi-ruhu tərtəmiz, yuyunmuş otura iş başında. Yaxşı, burnunu sallama. Gərək sənə Təhməzini çıxarda quyudan. Əslində bizim işlər belə qurulub ki, pis iş üçün bir adama cəza verilməlidir. Yəni mən də cəza ala bilərəm. O küçəni süpürən qadın da. Ona deyərlər ki, hər gün buranı süpürürsən, görmürsən sökülər, niyə qoymusan, niyə gəlib deməmişən? Çox vaxt cəzanı süpürgəçi alır. Yəni hər şeyə hamı cavabdehdi, eyni zamanda heç kəs heç nəyə cavabdeh deyil. Bu da bizim: quruluşun foks-mokusudu...

Bikə Xanıma ev-eşiyi tapşırırdı:

—Bir-iki günlük Bakıya gedirəm. Kişi ilə məsləhətləşək, qıza tədarük görək.

Xanım kimdən söhbət getdiyini bilsə də, dəqiq-ləşdirmək istədi.

—Laləyə? Allah mübarək eləsin.

—Azz, yox, Lalə tərpanir ki, nə qədər gözləmək olar. Suğra da təkdi, adamın daha bir az da gözlə deməyə üzü gəlmir.

Xanım fikirləşdi ki, «bu məni lap axmaq yerinə qoyub ey, guya bu Suğraya bir az gözlə deyibmiş, ay sən öləsən». Öz fikrindən gülümsədi:

—Düz deyirsən, bacı, duz deyirsən. Nə fərqi var, allah mübarək eləsin. Balacanı ver. Bir də gördün böyüyün də bəxti açıldı. Toy ki bir qarıya dadandı, dalı gələcək. Bunların kəbinini mələklər göydə kəsib, adam xeyir işi ləngitməz.

—Nəvələrindən görəsən. Gedim kişiyyə deyim, gədəninin də kimi var ki, ortaya düşə.

—Helədi, bacı... helədi...

—Ala, bu da bir topa açarı Xanıma uzatdı - həyat-bacanın, ev-eşiyin açarıdı.

—Açarları verəydin Suğraya da... Ya da özün apar. Mən onsuz da baxacam.

—Xətrimə dəyirsən, Xanım, o iki balamın canı üçün, sənə bacım qədər etibarım var. Aaz, Suğranı tanımırsan? Ona açar versəm, guya evə gəlib baxandı. Azz, o öz öyünün içində oturanda eyvanından xəbəri olmur. Əlimi üstünə xeyirliyə qoyum. Bu canım haqqı, qonşuluqda allah səni bizə pay göndərib.

—Azz, yaxşı, sən allah, çox tərifləmə. — Xanım açarları aldı. — Elə bil ki, özün burdasan. Lap arxayın ol, öyün üstündən heç quş da uçub keçə bilməz. Elə belə yüksüz-zadsız gedirsən?

—Azz, nə yük? Öyün adamının hamısı ordadı. Mən burda təkəm. Özümü aparıb çıxarda bilsəm, böyük şeydi.

Xanım həyəətə qayıtdı. Evdə tiqqıltı eşitdi. Eyvana qalxıb «ay uşaq, kimsən öydə?» deməyi ilə evə girməyi bir oldu. Balaca oğlu Həsən öyün ortasında çaşmış adam kimi dayanmışdı. Xanım oğlunu görüb sevindi:

—Anan boyuna qurban, xoş gəlmisən. Səndən nə əcəb? Rayonun o başından bu başına gəlmək birillik yola dönüb, a bala — onun üzündən öpdü — uşaqlar necədi? — Nərgiz də çarpayının yanında çaşıb qalmışdı. Çarpayının altından yarısı görünən çamadanı ayağı ilə çarpayının altına itələmək istəyirdi. Xanım bunu gördü.

—Xalxın çamadanınnan nə işin var, aaz?

—Heç nə! — gəlib Xanımın boynunu qucaqladı, üzündən öpdü. — Həsən qağam zimbalaşması maşını almaq istəyir. Bir az öz pulu var. Bir az da mən vermişəm. Min manatı çatışmır, dedik burdan alağ. Bir-iki aya kimi mən düzəldib qoyaram yerinə.

Xanım elə bil havalandı. Boğazının damarları üfütülüb qalxdı. Balaca qara gözləri hədəqəşindən çıxdı:

—Ay allah, mənim başıma daş yağdır. A sənün əlin qurusun, xalqın əmanətinə əl uzadırsan? İndi qaytardın qoydun. Bəs mən o dünyada nə cavab verəcəyəm ay allah ləyağınızı versin, məni üzüqara elədik!

Həsən qəzəbini gizlədə bilməyib qışqırdı:

—Ay arvad, bir ay o pul burda qaldı, ya məndə — nə fərqi var? Zato mən zimbalaşması alacam, gəlib səni gəzdirəcəm da... Odu ey... Söz vermişəm Nərgizə, hər səhər gəlib onu işə aparacam. Qoy görsünlər, gözəllik evinin direktoru gəldi, zimbalaşmasından düşdü.

Nərgizin gözləri işildadı...

—Nə olar ey, ay li, li...

—Canınıza azar olar. Yetmiş ildə bir haram tikəyə əl uzatmamışam. İndi bir ayağım gorda olan vaxtı əmanətə xəyanət eləyim? Yeddi cəhənnəmi satın alım?

Həsən əsəbi halda boğula-boğula dilləndi.

—O dünyanın buxalteriyasında hesab düz çıxacaq. Ona kimi gətirib qoyacam yerinə. Sən də arxayınlıqla hesab verərsən.

—Sus, küçük, rədd ol burdan. Bir o dünyaya sataşmamışdız. Rədd ol. Odu ey evinizin bərəkəti yoxdu. Rədd ol. Mən də deyirəm mənə görməyə gəlib. Rədd ol! — İtələyə-itələyə Həsəni qapıdan çıxartdı.

Həsən puldan əlinin çıxdığını görüb eyvandan yerə atıldı. Bir-iki addım da kənara çəkilib, içinin yanğını azaltmaq üçün anasını acıladı:

—Ona bax, ona bax, qızıl üstündə yatan ilan kimi nə fişıldayır.

Nərgiz qardaşının üstünə ilk dəfə idi bozarırdı:

—Qağa ey, vallah, sənə dişimin dibindən çıxanı deyərəm!

Xanımı söz tok kimi vurdu, bir an donub qaldı. Hətta hirslənib qışqıra da bilmədi, dönüb gedən Həsənin kürəyinə taqətsiz halda qarğıdı:

—Sənin ağzında dilin parça-parça olsun. Görüm səni zəlil olasan, bunun dediyinə bax. — Həsən qapıdan çıxan kimi Xanım yerə çöküb iki əlləri ilə bir dizlərinə, bir də başına vurdu — üzünü göyə qaldırıb zarıdı:

—Yarəb, ağzımdan çıxanları öz canıma qaytar. Dilimdən çıxanı öz başıma əndər. İtinəm allah, qarğışımı eşitmə, — deyib hönküdü.

Həmid kişi gələndə xeyli keçmişdi. Xanım əl-üzünü

yuyub sakitləşmişdi. Çay qoymuşdu. Eyvana yastıq-döşəkçə qoyub gözünü qarıya zilləyib, kişinin gəlməsini gözləyirdi. Xanım kişinin əl-ayağına su tökdü, dəsmal verdi. Həmid keçib yastığa dirsəklənəndən sonra gülümsünüb bığını sığalladı Xanış çayı onun qabağına qoyub kənardə quru taxtanın üstündə oturdu.

Həmid kişi bığını tumarlaya-tumarlaya gülümsünürdü:

—Hə, arvad, de, de gəlsin.

—Nə deyəcəyəm ki?

—De görüm, niyə ağlamısan?

Nərgiz yuxarı evdə bu sözü eşidib elə təəccübləndi ki, səs salmasın deyə başmaqlarını çıxardıb pəncəsi üstə eyvana çıxdı.

—Ağlayıb eləməmişəm.

—Ağlamısan. Düzdü, əl-üzünü yumusan, gözünün qızartısı çəkilib, amma ağlamısan.

—Kim dedi ağlamışam?

—Heç kəs. Əlli ildi səni tanımıram? Sən həmişə top kimi olursan, qığırdaq kimi, ağlayan kimi damarın boşalır, lehmə kimi olursan. Bütün günü bərkiyib özünə gələ bilmirsən. Nə olub?

—Ə, vallah, heç nə. Elə-belə olub keçənləri yad elədim, kövrəldim.

—Hı... Buna bax ha, mən səni ağlatmaqdan ötəri yarım saat döyüb zəhmət çəkirəm, hələ onda da mən deyən ağlamırsan. İndi olub keçənləri yad eləyib. Mən köhnə razvetkayam. De görüm, hı?

—Vallah, heç nə.

—Yaxşı, demirsən demə. Amma gördün çəkistəm, ağladığımı necə bildim. Yeməyimi gətir. Səndə hardan-

dı o pətənə, özün deyəcəksən?

Nərgiz elə ayaqyalınca yuxarıdan eyvana düşdü, evə keçən anasının dalınca cumdu. Tələm-tələsik pıçıldadı:

—Ciji, başına dönüm, qadan alım, dədəmə demə. Dilindən qaçırırsan ha...

—Helə şey olar, kişinin əlindən xata çıxar. Öldürməsə də, vurar sizi şikəst eləyər.

—Özün bilirsən da, — Nərgiz arxayınlaşıb eyvana çıxdı. — Dədə nətərisən? İşdə nə var, nə yox?

—Salamatlıqdı, söz sizdə olar, a bala, sizin o şeytan karxanasında.

—Bizdə salamatçılıqdı. Deyirlər sizin müdirin işləri yaxşı deyil.

—Helə deyirlər, deyirlər işi fıncıqdı. Hayıf, yaxşı oğlandı. Büroya qoyacaqlar deyir. Genə sənin kliyentlərin bilər yaxşısını.

—Vallah, ay dədə, bu katibin baş-ayağını tapan yoxdu. Ondan heç kəsin başı çıxmır. Deyirlər, div qurbağaya aşıq olan kimi bircə Tale qağaya qulaq asır.

Səhərin alaqranlıq vaxtı idi. Rayon icraiyyə komitəsinin sədri Məmmədov və milis rəisi Əsədov «villis» maşınında gedirdilər. Hər ikisi də idman forması geymişdi. Rulda Xalığ Əsədov idi. Məmmədov öz-özünə deyiniirdi:

—Bu vaxt da adam yuxudan oyanar? Nə var, nə var qaçacam. Bu katib Məmmədovun da çıxarmadığı hoqqa yoxdu. Bunun da qulağının dibinə bir qaraz vuran olsaydı, sıradan çıxardı. Aparatda bir Məmmədov qalardı. Elə əslində də hökumət mənəm ey... Hamınız məndən asılısınız. Sən heç, sən mənim işçimsən. Katiblər də məndən asılı olmalıdı, mənim höku-

mətimdə, torpağımda işləyirlər.

Xalığ ona baxıb güldü, «ağ eləm» deməyə oxşadı. Məmmədov ciddiləşdi:

—Nədi, düz demirəm? Qanun belədi da...

—Qanuna qalanda ha... bir anekdot düşdü yadıma. Tülkü canavara deyir ki, xəbərin var? Təzə qanun çıxıb, hər canavara fermadan gündə bir quzu verirlər. Daha oğurluq eləmək lazım deyil. Get fermanın qabağına, səni görən kimi özləri bir quzu ayırıb ötürəcəklər. Canavar sevincək götürülür fermaya. Bunu görən çobanlar, itləri yaxşıca əzişdirirlər. Canavarın baş-gözü qan içində gəlir, tülkünü tapır.

—Ə, bə deyirdin qanun çıxıb?

—Bu nə gündü, ə... Qanun çıxmağına çıxıb ey... İndi qanun hərləyən var?.. — deyib Xalığ şaqqanaq çəkib güldü. — Tak şto katib deyir qaç, qaç, heç olmasa danlanmaqdan qaçasan ki...

—Bu qaçmağın mənə bir damcı da xeyri yoxdu. Bu formanı birtəhər pərtəşdirmişdim əynimə. Bu gün gördüm, yaxşı gəlmiş. Cəld özümü çəkdim. Gördüm dörd kilo kökəlmişəm. Mən balacalaşmaqdan forma yekəlib. Heç xeyri yoxdu.

—Niyə, xeyri olub, idman formasını dəyişməmişən, saxlamısan. Yekəlməsəydi, xərc çəkib dəyişəcəydin. Həm də and içə bilərsən ki, formamı saxlamışam.

İkisi də güldü. Məmmədov Xalığa baxdı, nəyisə yadına salıb təzədən güldü:

—Nə olub? — Xalığ bildi ki, bu gülüş ona aiddi.

—Heç. Yaxşı, biz qaçırıq ki, arıqlayaq, formanı saxlayaq. Sən ki, ayaq üstə üzülürsən. Sən niyə qaçırırsan?

—Mən də formamı saxlamaq üçün. Milis formamı

əynimdə saxlamaq üçün. Rəhbərlik deyir qaç, qaçırım, — yenə də şaqıldayıb güldü. Restoranın yanında qara «Volqa»nı görüb Məmmədov deyindi:

—Ona bax, gəliblər. Bizdən qabaq gəliblər. Yəqin prokurornan, nədisə, bizdən xəlvət bir sözü var. Belə tez gəliblər.

—Ay hay, katib Məmmədovun həmişə xəlvət işi var. Axırda da bir xəlvət işi də özünən olur. Yorğanı başına çəkəndən sonra onu da özünə pıçıldayır.

—Üzünə deyərsən?

—Hə.

—Onnan bir az ehtiyatlı ol! Yəni nə deyir, dinməz-söyləməz yerinə yetir.

«Volqa»nın yanında maşından düşdülər. Məmmədov bir-iki addım irəli atıb dayandı, gözlədi ki, onlar gəlib yaxınlaşsın. Elə aralıdan söhbətə başladı:

—Balam, gecikirsiz?

Xalığ özünü birinci yetirib görüşdü. Məmmədov isə, gəlib çatınca deyilməyə başladı:

—Balam, gimnastikanın da bir təhəri var. Gəlib daha gecəni də burda yatmayacaydıq. Formam əynimdən tökülür, üzülmüşəm. Mən belə oynamıram.

Prokurorun adı Fazil idi. Məmmədovun sözünə bərk güldü, gəlib görüşdü. Bir əli də Məmmədovun qarnını colmadadı. O da qıdığı tutan adam kimi hoqquldadı.

—A zalım, lap üzülmüşən ki. Ə, bir paraşutu tapıb keçirmisən boğazına, deyirsən əynimdən tökülür?

Katib bir əlini Xalığın çiyinə qoyub Fazilə göz vurdu:

—Bizim dəli buna, o aptek məsələsi üstə bircə dəfə gözünü ağardıb, qorxusundan şalvarı belindən düşür.

Bir də təpinsə, Məmmədovun ruhu süyrülüb formasından çıxar, uçar göyə. Mən də olaram yeganə Məmmədov.

—Sən zarafat elə, sən öl, dedim dəlinin biridi, ağına-bozuna baxmır ha, dedim, çıxardıb atacaq çölə. Ha bağır ki, qanun-qayda...

Rəis güldü:

—Deyəcəklər qanun hərriyən kimdi? Fazil ciddiləşdi.

—Helə qayınatan olandan sonra dəli də olarsan, Koroğlu da.

Katib gözlərini ovuşdura-ovuşdura onlara tərəf gedən restoran işçisini gördü. Yoldaşlarına susmaq işarəsi elədi. Uzaqdan-uzağa yarıcaqlı ondan soruşdu:

—Ə, əl-üzünü yumusan?

—Bəli, — deyib oğlan yerində dayandı.

—Deyəsən heç yatanda da xaladı çıxartmamışdın?

—Xeyr, çıxartmışdım, yoldaş Məmmədov. İndicə geydim.

—Bura bax, biz qaçıb qayıdana kimi beş-on şiş kababın hazır olsun. Rəis qonaqlıq verəcək.

—Baş üstə, — deyib oğlan restorana qayıtdı. «Restoran» deyəndə, bu balaca, gözə çarpmayan bir koma idi. Binanın üstündə hər şeydən yamaq vardı, taxta, dəmir, şifer və s. Amma yaxşı dadlı yemək verirdilər. Buranın da öz müştəriləri vardı. Bu müştəriləri də heç kəs görmürdü. Daxmanın arxası hündür çəpər idi. Çəpərin o üzündən cavan ağaclar əkilmişdi. Ağacların kölgəsinə stollar qoyulurdu. Bu müştərilərə orda xidmət göstərilirdi. Amma səhərlər Məmmədovlar heç uzağa getmirdilər. Elə binanın arxasında stol qoyulurdu. Oradaca arxayın oturdular. Bu vaxt gəlib-

gedən olmurdu.

—Yenə şotu mən verəsi oldum. Məni hərifləmişiniz?
Fazil onu doladı.

—Sən olan yerdə bizim əlimizi cibimizə atmağımız
yaxşı deyil.

—Əşi, cibimiz var ki, hara salaq əlimizi? — Bu sözləri rayon icraiyyə komitəsinin sədri Məmmədov, arxasını Xalıqa çevirib dedi. Xalıq hiss elədi ki, Məmmədov gülür. İstədi nəşə desin, yenidən Məmmədovun səsi eşidildi. — Hə, beş yüz metrə qaçaq da.

Katib onun sözünü kəsdi:

—Nə beş yüz, min metrə.

—Beş yüz də bəri gələcəyik, olacaq min metrə.

—Yox, bəri gəlməyimizlə olacaq iki min metrə.

Xalıq katibin qoluna girdi.

—İndi ki, xərci mən çəkəcəm, daha niyə qaçırım,
onsuz da tərriyirəm də...

—Yox, rəis, qaçmalısan.

—Onda məni aparın, ordan bəri üzü restonana tərəf
qaçım. Heç olmasa həvəslə qaçaram.

—Getdik, artistlik eləmə, — katib bir-iki dəfə yerində atılıb düşdü. — Arxamca... — Addımlarını sayaya yeriş sürəti ilə qaçırdılar, katib əsəbiləşdi:

—Əşi, biriniz saydı, bəsdi da... Xalıq sayacaq.

—89, yenə mən, 90, 91.

—Hə, sən ürəyində say, Mamedov, dünən axşam yenə Dəli Həsənağanın yetimini yanına alıb meşəyə çəkilməmişdi. Öpüşüb ağlaşmışlar.

Fazil yerişə keçdi:

— Sən öləsən, adam hirsindən partlayır. Bu boyda rayonun katibinin dostuna bax, oturub-durduğu ada-

ma bax. Malçışka.

Katib də yerişə keçdi.

—Remkontor kimin şefliyindədi?

Xalıq yerişini də yavaştdı:

—22 Mamedovun, 112 məndə idi. Onu Mamedov aldı, 113 114...

—Ədə, sayma görək, artığımız çıxmayaçaq ki? Mamedov Təhməzin yerinə kimi deyirsən? Bu gün büroda o getdi. De, elə bürodan çıxan kimi qulağına oxuyum.

—Axtaraq da, — Mamedov dayandı, — fikirləşək, sənənin adamın var?

—Mənim hələ yox, yaxşı yerdi. Dördcə min də pul alacam. Əməlli vəzifədi da...

—Qoy günortaya kimi fikirləşək. Kimdə babat adam olsa, məsələ təkcə pulda deyil axı. Həm də
gərək öz adamımız olsun. Təhməz yaxşıydı, hayıf.

Xalıq üzünü arxaya çevirdi.

—Elə bil kabab iyi gəldi... Mən bilən min metr olar.

Katib dönüb geri baxdı:

—Nə gəlmişik ki?

—Biz qayıdaq, oracan sayaq. Biləcəyik da nə qədər
olub. Çatmayanını yeməkdən sonra yeriyərik.

—Belə getsə, yaman sınıxarsız, — deyib Fazil geri döndü, — gündə bir quzu yeyirsiniz.

Mamedov qollarını yana açdı, bir dəfə çökdü, «ya allah» deyib ayağa qalxdı.

—O katib ki, bizdə var, birincini deyirəm ha...
Qorxmayın kökəlmərik.

—Katib, sən bilən çomağının bir ucu məni tutmaz ki?

—Yox əşi. Bir adama cəza verərlər da... O da Təh-

məz. Mən dörd min dedim, yəni üçü onun, biri mənim, Ordan sənə çatan şey yoxdu. Sonra işləyəndə şefi sən olacaqsan, necə alarsan — öz işindi.

Xalıq elə birdən nəyi isə xatırladı:

—Yaxşı yadıma düşdü. Katib, Qara Məmiş sənın adamındı?

—Hə, necə bəyəm?

—Ondan anonim var. Yazır ki, çörək dükənında mebel satır.

—Boş sözdü, o budkaya özü sığışmır, mebel nə gəzir.

—Özünün adı ordadı, nə vaxt gedirik — bulku Qəmər oturub...

Katib onun sözünü kəsdi:

—Axı niyə gedirsiz? Mənə deməmiş orda nə işiniz? Söz danışıqdan keçər. Adi it də, pişik də, vəhşi heyvanlar da, öz teretoriyasını cızandan sonra ora ayrı heyvan soxulmur. Vəhşi heyvan qədər də qanacağınız yoxdu da...

Xalıq dediyinə də peşman oldu.

—Əşi, yaxşı da... Tapşırıq, daha getməzlər. Belə də olmur ey... Gərək, yalandan da olsa, bir nəzarət olsun, tapşıraram. Sizə də söz demək olmur.

—Sonra da deyirsiniz bu qaçış nəyə lazımdı. Gördün. Mamedov, üç-dörd gün bir-birimizi görməsək, ara qarışır, məssəb itir.

Prokuror birdən-birə ayağını saxlayıb şərt kəsən adam kimi üzünü hamıya tutdu:

—Bax, deyirəm. Şərti şumda kəsək ki, xırmanda yabalaşmayaq. Mən görmürəm, eşitmirəm, qarışmıram. Amma material mənə gəlib çıxandan sonra üz vurma-

yın, ağız açmayın. Dədəm də cinayətkar olsa, sanksiya verəcəm. Çalışın, material stolumun üstünə gəlib çıxmasın.

Katib gileyli-gileyli prokurora baxdı:

—Yox da... Fazil müəllim, bu olmadı. Ortada yeyim, qırağda gəzim yoxdu.

—Mənim o kişiyyə (o birinci katibə işarə idi, yoldaşları da başa düşdü) belim bağlı deyil. Qorxuram, qardaş. Adi bir şeydən adamı elə götürüb atar ki, ömürlük düşərsən nomnqlaturalı işdən o yana. Özü deməmişdi aptek əhvalatını, odur ey, yazıq getdi... Yaxın dostunu da qovdu rayondan. Yox, məndən keçdi, görməməzliyyə vuraram da... Prokurorun hörməti bundan artıq olmazki...

—Biz hamımız bir adamıq, ay Fazil, — katib onu sakit eləmək istədi.

—Yox, qardaş, bir deyilik. Siz Mamedovlar birsiz. Sizin maştabız başqadı. Biz milisioner Xalıqla hərəmiş bir-iki sədrdən, bir-iki idarədən dolanışq alırıq. Amma sizin yığdıqlarınızdan, böldüklərinizdən bizim də xəbərimiz var. Düzünə qalsa, mən heç inanmıram ki, onun (o yenə birinci katibə işarə elədi) payı özünə çatıb.

Məmmədovu elə bil elektrik vurdu. Dönüb katibə baxdı:

—Bu nə deyir, ə... Katib elə bil çaşdı:

—Çox sağ ol, Fazil. Belə oldu da... Xalıq araya söz qatmaq istədi:

—Kabablar yandı deyəsən.

Bu an hamı susdu. Prokuror vəziyyəti yüngüllətmək istədi:

—Vallah, nə deyim... Yoxsa, bu niyyə belə eləsin axı.

Niyə bizə qoşulmasın. Oturub-durduğu bir malçıskadı. Sən incimə ey...

—Yox, dedin da... bildik — katib qıpqırmızı olmuşdu — bu da mənim «sağol»umdu...

Mürşüd yatıb qalmışdı. Ayılandan sonra da heç tələsmədi. Özünü gümrah hiss eləyirdi. Üzünü qırxdı, yuyundu, darandı, güzgüləndi. Bu gün özündən də xoşu gəldi. Onu əsas bir fikir məşğul eləyirdi. Katib Məmmədova necə desin ki, pullarımı gətir? Acıqlansın? Zarafata salsın? Dolayısı yolnan başa salsın? Hamısının sonrasını ölçüb-biçirdi. Hər halda birinci məqsəd pulu ondan qopartmaq idi. Pulu indiyə kimi verməyibsə, onu yemək ümidi artıb, hələ bir hissəsini ötürməyibsə... Vermək istəyən indiyədək verərdi. Heç olmasa işarə eləyərdi. Ən yaxşısı budur ki, ona düşünməyə macal verməyim. Elə o dəqiqə də göndərim Quşnan onu pulun dalınca. Qonaq evində qoysam, oğurlatdırar. Ondən nə desən çıxar. Bir adam ki, başqasının payını yemək istədi, o, cibgirdi. Ondən nə desən çıxar. Hələlik aparsın Talegilə. «Deməli birbaşa səndə filən qədər pulum var. Lazımdı, Quşu götür, get gətir. Vəssalam artıq söz lazım deyil». Elə bil gəlidiyi qərardan bir az da yüngülləşdi. İti addımlarla düz öz kabinetinə qalxdı. Yerinə keçdi. Düyməni basdı:

—Katib Məmmədovu.

İki dəqiqə keçmədi ki, qapı aralandı, qapının arasından Məmmədovun başı göründü:

—Olar?

—Gəl, — Mürşüd stolun üstündəki varaqları o yan bu yana çevirirdi. Onun üzünə baxmadan oturmağa yer göstərdi.

Məmmədov gəlib stulu çəkdi:

—Sabahınız xeyir, — dedi, oturdu.

—Sabahdı? İndi durmusan? — Mürşüd guya əlindəki bir varağı oxuyurdu.

—Xeyr, biz lap altıdan oyanmışıq. Siz hələ lap təzə gələndə bizə idman eləyin, demişdiz. Mən də yığmışam onları. Hər səhər qaçırıq. Hi, hi, formanı qoruyuruq.

Mürşüd, nəhayət, onun üzünə baxdı, onun baxışında elə bil təəccüb vardı:

—Yox əşi? Hamınız bir tərəfə qaçırırsız? Məmmədov sualı başa düşmədi.

—Hay, nə buyurduz, yoldaş Hüseyinov?

—Deyirəm, hamınız bir səmtə qaçırırsız? Yoxsa balıq, ördək, xərçəng kimi hərə bir yana?

Məmmədov özünü itirdi. Elə çaşdığına görə də yazıq-yazıq gülümsədi.

—Xeyr, hamımız bir səmtə.

—Ələ düşməmək üçün hərəniz bir səmtə qaçsanız yaxşıdı. Eyni səmtə qaçanda birinizi mütləq ələ keçirəcəklər. — Yerindən durub Məmmədovun yanına gəldi. Məmmədov onun yaxınlaşdığını görüb ayağa qalxdı. Mürşüd gəlib lap onunla üz-üzə dayandı, bir də diqqətlə ona baxdı:

—Deyirsən, mənim səndə qırx doqquz min manatım var???

Məmmədovu elə bil ildırım vurdu. Rəngi dümağ ağardı. Bir an içində, beynində bir neçə sual yarandı. Bir fikir qışqırdı ki, «ləngimək olmaz, tez cavab ver». Tez, tez. Məmmədov zorla gülümsədi:

—Bəli, ürəyimə bax ey... Diplomata yığmışam. Ağız da bağlıdı. Bu gün elə bil ürəyimə dammışdı. Açarını

da götürmüşəm.

—Yaxşı eləmişən. Düş, Quşu götür, get. Diplomatu ver ona. Mənə lazımdı, get.

—Baş üstə, — deyib qapıya gedəndə Mürşüdün səsinə eşitdi.

—Dayan, mənə ver, — Mürşüd əlini ona uzatdı.

—Nəyi?

—Açarı, açarı ver mənə qalsın.

Məmmədov ona yaxın gəlib tələm-tələsik döş cibini qurdaladı. Açarı tapdı. O, yalan deyirdi, açarı həmişə cibində gəzdirirdi.

Məmmədovun boynunun dalında guppultu əmələ gəlmişdi, elə bil vurdular. Açarı Mürşüdə verib, tez qapıdan çıxmağa tələsdə. Qapı onun arxasınca örtülən kimi Mürşüd əlindəki kiçik diplomat açarlarını havaya atıb-tutdu, öz-özünə «malades» dedi. — «Adamın anasını belə ağılladılar. Gör nə günə düşdü, zalım oğlu ölüb eliyər. Barı çamadanı verəndən sonra ölsün». Bu vaxt arxa qapı cırıldı. Bu Quş idi. Mürşüd əli ilə ona yaxın gəlməyi işarə elədi. Quş gəlib onun çənəsinin altında dayandı Mürşüd pıçılı ilə dilləndi:

—Get, sənə balaca çamadan verəcək. Apar Talegilə. De, mən göndərmişəm. Saxlasınlar. Di get.

Məmmədov dəhlizdə donub qalmışdı. Quş onun qoluna girəndə səksəndi. Dönüb Quşun uzun, qara damar-damar boğazını gördü. Elə bildi o, ağzında nəşə tutub. Tez də müəyyən elədi ki, yox, Quş gülür, ağaran dişləridi. İndi onun beynində suallar, yuvada ac quş balaları kimi qışqıraraq çırpınırdılar. Səsləri düşmüşdü Məmmədovun qulağına. Quş balaları bir-birinin belinə dırmaşır, ağzını açıb cavab istəyirdi. «Məni kim

satıb?» «Mürşüd çoxdan bilirmiş?», «Məndən ona necə deyiblər?», «Prokurorun işidimi?» «Fazil özü ondan qaçır», «Pul da əlimdən gedən kimi onun gücü birə-beş artacaq, gərək verməyəydim, daha gecdi. Bunun axırı necə olacaq?»

—Mamedov, otur, otur maşına!

—Hay? — deyib xəyaldan ayıldı. İndi başa düşdü ki, Quş onu maşının yanına kimi çəkə-çəkə gətirib.

Quş gülə-gülə yenə dilləndi:

—Maşına otur.

—Hə, gedək da... — Mamedov maşına oturdu.

—Mamedov, gözümə birtəhər dəyirsən. Azarlama-mısan?

—Hə, bir balaca nasazam. — Mamedov özünü ələ almaq istədi. Quş bayaq onun qoluna girib gətirəndə milisionerə oxşamışdı.

—A Quş, səndən yaxşı qarovulçu çıxar.

Elə bil Quşun yarasına toxundu:

—Pa, bu mən ölüm. Mamedov, mən əsgərdə karaul batareyasında idim. Fəxri karaularda dururdum. Çətin slujbadı. Həmişə məşq eliyərdik. Əynimiz-başımız işim-ışım işildaydı. Xruşşov gələndə stadiona mən lap onun qabağına düşmüşdüm. Belə üç-dörd addım aramız vardı. Bir böyrüm camaata, bir böyrüm Xruşşova dayanmışdım. Avtomat boş, üst ayaqda, əlim tətikdə. Gəldi lül dəm. Başladı kəkələməyə. Bu mən ölüm, Azərbaycan deyə bilmirdi, fıs-fıs fısıldaydı, heç deyəsən, onun o çıxışını radio-televiziya da vermədi. Mamedov, bu mən ölüm, iki dəfə ürəyimdən keçdi ki, çönüm avtomatnan bir çered verim onun sinəsinə, hayıf, avtomat boş idi — hələ qımzandım da, hələ bir

az ona tərəf buruldum da. Sonra dedim, əstəğfürullah... Əslimi-nəslimi kökündən kəliyəcəklər.

—Sənin nəslini yox ey, a Quş, bütün Azərbaycanı malalıyardılar.

—İndi çıxardıblar ki, Xruşşovu. İndi olardım qəhrəman, heykəlimə gətirib gül qoyardıq? — güldü, — he, he, he...

—Helə qanırsan da... Onda deyəcəydilər qatırım ölub, başı qızıldan, ona heykəl qoyacaqdılar. Özü də Bakının tən ortasında. Özümüz də olacaqdıq başı qapazlı. Allah üzümə baxıb.

—Yox əşi. Ona görə erməni deyib ki, müsəlmanın sonrakı ağılı mənim olsun. Gör ey, heç ağılıma gəlməyib. Çatdıq. Mamedov, — Mamedov bu bir anı yenə öz vuruşmasına qərğ olmuşdu. Quşun səsini eşitmədi — Mamedov, çatdıq, — Quş onun qoluna toxundu. Mamedov fikirdən ayıldı.

—Bu dəqiqə gəlirəm.

—Mən ölüm, sənin halın xoşuma gəlmir. Sən bir az yat. — Mamedov cavab verməyib getdi. Birinci katibin sürücüsünün ikinci katiblə belə danışması təbii idi. Katibdən sonra aparatda ən ərköyün adam sürücüdür, ondan sonra katibə, sonra vəzifəlilər başlayır. İndi də «sən bir az yat» ona görə deyirdi ki, yəni icazə verməyə ixtiyarı var. Yəni Mürşüdə Quş özü deyəcəydi ki, evdə yatıb, xəstədi. «Savadlı olmaq başqa şeydi, heç ağılıma gəlməyib. Nə yaxşı o vaxt öldürməmişəm Xruşşovu — özüm də ara yerində gedəcəydim, qohum-əqrəbam da. Heykəli də çıxıb oturacaydı hamısının başında. Yaxşı qurtarmışıq».

Məmmədov əlində qara bir diplomat gəlirdi. Bərk

yorğun, əzgin görünürdü. Quş onu görüb fikirləşdi «Müddür də deyir balaca çamadan, guya mən o qədər savadsızam, daha diplomatı da tanımıram?»

—Quş, — Məmmədov diplomatı ona verdi. Quş diplomatı atıb arxa oturaçağa atmaq istədi, — yox, yanına qoy. — Quş diplomatı yanında qoydu.

—Bəs sən getmirsən?

—Mən bir cürəm. Ağrıyıram.

—Hə, hə. Görürəm da... Rəngin də avazıyıb. Sən yat, mən müdirə deyərəm.

Diplomatın qiymətli olduğunu Quşa başa salmaq üçün:

—Quş, onu qonaq evində elə yerə qoy ki, göz qabağında olmasın.

—Bunu? Yox əşi, indi aparıb verəcəm Talegilə, — deyib maşını işə saldı.

Son söz ağır bir zərbə kimi Məmmədovun düz beyninə dəydi. Elə bil beynindən qulağına danqıltı səsi gəldi. Səs nazildi, cingiltiyə döndü, sonra da yoxa çıxdı... «Hə, Tale, Tale... belə de... Dünənki öpüşüb ağlaşmaq, əmişmək hamısı bu həngamə üçün imiş. A yetimçə, bu da çörək verdiyi. Yaxşı, mən də Mamedovam. A yetim, kimi dişdiyirsən — çörək verəni, yaxşı, görərik. Mən də mənəm. Tüpürüm o vəzifəyə. Aşığı yığmışam oynamağa»...

Maşın gedəndən sonra da bir müddət Məmmədov qarının ağzında dayandı. heç hara baxmadı, öz içinə baxdı. Ürəyini, beynini köhnədən yığılıb qalmış kağız qalağı kimi eşələdi. Ordan özünə kömək, məsləhət axtardı. Hiss elədi ki, yuxusu gəlir. Evə qayıtdı...

Mürşüdün kabinetinin arxasında dincəlmək üçün

kiçik bir otaq var, burda bir divan, iki kreslo, bir jurnal stolu, bufet və bufetdə stəkan, rumka və ilaxır vardı. Otaqdan kabinetə qapı açılırdı.. Açılında bir balaca cırıldayırdı. Quş qapını azca aralayıb, katibin qəbulunda adam varsa, qapını yenidən örtürdü. Mürşüd Quşun otaqda onu gözlədiyini başa düşürdü. İmkan eləyib otağa keçirdi. İndi qapı çığıldadı. Katib qəbuldakılara heç nə deməyib elə o dəqiqə qalxıb qonşu otağa keçdi. Quş kresloda oturmuşdu. Mürşüdü görün kimi dik atıldı, dişləri ağardı.

—Nə oldu? — katib yanıpçıltı ilə soruşdu. Quş hələ indi anladı ki, diplomat ciddi şey imiş. Ciddiləşdi:

—Diplomatı apardım verdim Suğra xalaya. Dedim katibindi, gizlət, — gizlət sözünü indi əlavə elədi. Diplomat sözünü də qəsdən dedi ki, mən çamadanla diplomatı ayıra bilirəm, yenə dişləri ağardı, — dedim sonra gəlib mən aparacam.

—Yaxşı eləmişən, nə dedi bəs, şeyi verəndə...

—Hə, xəstə kimidir, müdür, dedim, qayıt, get yat. Dedi azarlamışam. hə, dedi ki, qonaq evində göz qabağında qoyma, dedim Talegilə aparacam.

Mürşüdün qaşları çatıldı. Quş o saat səhv elədiyini bildi.

—Yüz dəfə sənə demişəm, çalış, qulaq as, deyiləni eşit, cavab verməyə tələsmə.

—Başa düşdüm, müdür, səhv eləmişəm.

—Hə, işə bax... O nə dedi?

—Heç nə, rəngi avazımdı. Maşının güzgüsündə gördüm, elə dayanıb dalımca baxırdı.

—Yaxşı, get, — elə bu an ağılına gəldi ki, köhnə qurddu, Taledən intiqam almaq üçün nə desən eliyər.

Pulu oğurlatdırar. Nə desən olar, — dayan!

—Bəli, müdür.

—Axşama tərəf diplomatı gətirərsən, qoyarsan mənim otağında şifonerin içinə, plaşımın dalına.

Quş arif adamlar kimi başını yellədi:

—Arxayın ol, müdür. Görən olmaz...

Xanımın söz ürəyini deşirdi. Gəlib dirənmişdi boğazına, Həmidə demək istəyirdi. Həmid də daha soruşmurdu. Axşamdan eyvana uzanıb xəyal aləminə qərq olmuşdu. Bilirdi ki, Xanımı ağlamasının səbəbi darıxdırır, bir yerdə dayanan deyil. Soruşmurdu ki, ana-bala öz işləridi. Nədirsə qadın söhbətidir. Yəqin mənə deyilməli deyil. Nərgizin də anasının dalınca evə çumduğunu görmüşdü. Bilirdi ki, qız ona deməməyi tapşırır. Ona görə girəvə vermirdi Xanıma. Həm də kişi Nərgizi çox istəyirdi. İndi arvad qızından şikayət eləsə, Həmid qızı danlamalı idi. Nərgizi danlamağa heç qıymırdı.

Xanımı söz bütün gecəni yatmağa qoymadı, gəlib dirənmişdi boğazına. Gecəyarı dözməyib durub yerinin içində oturdu. Həmid tərəfə baxdı. Astaca «Həmid» dedi. Kişi özünü yatmışdığa vurdu. Sonra ürəyində gülməyə başladı. Qorxdu ki, güldüyünü arvadı hiss eliyər, guya yuxuda xırıldadı, o biri böyrü üstə çevrildi. Üzü divara uzandı. «Nə zülüm çəkir. Ulqumu yoxdu da. Söz qarnını deşir. Bikə də yoxdu. Səhər tezdən özünü verər Suğranın yanına». Xanım da bir bayaqkından da yavaş «Həmid» — pıçıldadı. Səs gəlmədiyini görüb təzədən uzandı. Səhər çay içəndə Həmid gözaltı arvadına baxıb bığaltı gülümsündü:

—Arvad, elə bil pis yatmışan?

—Niyə, lap yaxşı yatmışam, nə olub, allaha şükür.

—Qız hardadı?

—İşə gedib, — hər ikisi susub çay içdilər. Həmid fikirləşdi ki, indi başlayacaq. Qızı nahaq soruşdum. Dəlinin yadına daş saldım. Xanım elə bu vaxt fikirləşdi: «Çox şükür, demədim. Kişi vurub gədəni öldürərdi. Özünün də hirsindən, havasından ürəyi partlayardı. Çox şükür. Mən də dözərəmmiş. Çətini gecədi. Gündüz sirr saxlamaq asandı, adamın başı qarışır. İndi də demiyəcəm, gözləyir ki, bu saat danışacam. Ay dedim ha... Sən hələ məni tanımırısan», — Ay Həmid, deyirəm, gedim Suğragilə.

Həmid gülə-gülə tez təsdiq elədi:

—Hə, get, get.

—Ə ey... Sən də danışmağa güc vermə. Bir qulaq as, sonra de da.. Deyirəm xalxın neçə vaxtdı olan-olmazı bizdədi. Qiyamət haqqıdı. Ölüb eliyərik, taraş eliyərlər. Qiyamət borclusu olarıq.

Həmid dikəldi, ciddiləşdi, stəkanı əlindən yerə qoydu:

—Hə... gör ey, yaddan çıxıb. Öydə oluruq, olmuruq...

—Harda oluruq ki, a kişi?

—Baxma, elə şeyi çox saxlamazlar. Get danış. Aparaq verək xalxın amanatını.

—İşə getmirsən?

—Gedib neyləyəcəyəm. İşim var ki? Bu pir olmuş adımı fəhlə yazıb, elə ortada ağsaqqal kimi fırlanıram. Dedim, a bala, üzünə söz gələr, çıxart məni işdən, təqaüdlə dolanaram. Dedi, əşi, gənə gündə bura gəlib gedirsən. İşdən çıxsan — elə bütүн günü uzanacaq-san, bir vaxt görəcəksən ki, daha ayağa dura bilmirsən. Xəstə düşəcəksən. Onu düz deyir. Bu yaşdan

sonra adamı yer çəkir. Elə oturmaq, uzanmaq istəyirsən. Gərək adam məcbur ola gəzə. Onu da ki, bu gün çıxardacaqlar, sabah gələn müdir də mənim dalımdan dəyəcək.

Xanım ayağa qalxdı. Eyvanın kandarında cütlənmiş çustlarını geyə-geyə:

—Onda mən gedim Suğraynan görüşüm. Çayını təzələyim? — Kişi yox işarəsi olaraq başını buladı. Yastığı bir az itələyib uzanmağa hazırlaşdı, — Quru yerdə uzanma. Qoy sənə bir döşəkçə gətirim.

—Sən allah, dəymə. Belə uzananda elə bil taxta bədənimə ütü çəkir. Ləzzət eləyir mənə, işin yoxdu mənənən, — deyə-deyə uzandı. — Oxqay! — uzanan kimi də gözlərini yumdu. Həmid kişi gündüz göyə baxanda gözlərini yumub baxırdı. Yenə xəyalının dərinliyindəki ulduzlu səmada, ulduzların ağ karvan yolunu görürdü. «A kişi, vallah, billah, sənə də tikdiyin bu insan evi bir şey deyil. Əşi, bu nə binadı qoymusan. Qardaş qardaşdan oğurlayır, oğul atadan oğurlayır, axı bu belə hara gedir? Əstəğfərullah, əlbətki, sənə gördüyünün mində birini mən görmürəm. Sənə səbrin dəryadı, yəqin ki, məqsədin var. Axı bu insan övladı sifətini dəyişir...»

Suğragilin darvazası da, ev qapısı da gecə-gündüz açıq olardı. Həyətdə nə səs gəlsəydi, Suğra eyvana çıxmazdı, ta çağırın olmayınca, çağırın olanda da qapını aralayır, «az gəl, öydəyəm» deyərdi. Bunu bildiyinə görə Xanım nə çağırılmazdı, nə də qapı döyməzdi, birbaşa eyvana çıxıb, qapını aralayardı. Suğranı görəndən sonra soruşardı:

—Az, öydəsən?

O da:

—Hə gəl, — deyib yanını tərpedərdi. Ayağa qalx-mazdı. Xanımın yanında yer göstərərdi. Suğranın çayı həmişə qazın üstündə dəmlə olduğunu bilirdi. Xanım da oturmamışdan qazın yanından stəkan-nəlbəki götürüb, əvvəl özünə çay süzərdi. Sonra oturardı. İndi də, Xanım süzdüyü çayı süfrəyə qoyub oturanda, fikir verdi ki, Suğra toxumur:

—Biy, az, nə yaxşı toxumursan? Bəs elə-belə necə oturmusan?

—Heç demə, Xanım bacı, üzüm ayağının altında, irəhmətlik kişidən sonra elə bil taykeş düşmüşəm. Heç başımı-ayağımı bir yerə yığışdıra bilmirəm. Ürəyimdəki min sözdən ikisi bir-birinə uyuşmur, hərəsi bir yana gedir.

—Az, öydə bütün günü təm-tək, a yetimin balası, havalanıb-eləyərən, heç olmasa, arada bizim tərəfə keç, bir az danışaq, eynin açılısın.

—Elə bilirsən ərdənim var? İstəyir məhlə dağılsın, çıxıb bilmirəm çölə.

Xanım ciddiləşdi:

—Suğra, a bala, sizin o şeylər düşdü qaldı bizdə axı. Sənin canın üçün, biləm yüz il ömrüm var, yüz il qoruyaram. Amma biz ər-arvad qoca adamlarıq. Bir ayağımız burdadı, bir ayağımız gorda. Qiyamət yükdü, a bala, bunu boynumuzdan götürək.

Suğra yadına saldı ki, çamadanları sürüyüb gətirmək lazımdı, az qala ürəyi sıxıldı.

—Ay Xanım bacı, səni allah qonşuluqdan əskik eləməsin. Həm anamsan, həm bacım. Mən sizi qonşu bilmirəm ha... Vallah, Həmid kişini görəndə elə bilirəm

qağam ölməyib, sağdı. Sən nə deyirsən. Mənim səndən əziz adamım var? Bikə Bakıya gedib, gəlsin...

—Hə, bilirəm, danışdı mənə, allah mübarək eləsin. A qızım, onların kəbinini, o gün də demişəm, göydə mələklər kəsib. Budu ey — Xanım tumanının nəfəsin-dən bir topa açar çıxardıb cıncılatdı.

—Hə, qoy Bikə gəlsin, bir yerdə daşayıb gətirərik...

Günortaya yaxın idi. Aparatda katibənin səsi gəldi:

—Yoldaş Hüseynov, Dünya xala gəlib, sizinlə görüşmək istəyir.

Mürşüd cavab vermədi. Özü durub cəld qəbul otağına çıxdı. Avdotya İvanovna katibənin yanında əyləşmişdi. Qarı bir azda balacalaşmışdı. Rəngi solmuş donunun vaxtilə mavi olduğu bilinirdi. İndi ağ dona oxşayırdı. Hiss olunurdu ki, yeni yuyulub ütülənib. Donun yaxalığının üstündə təmiz, ağ krujeva salın-mışdı. Səliqəli geyinmiş uşağa oxşayırdı.

Katib böyük ehtiramla ona sarı əyilib qoluna girdi:

—A... Avdotya İvanovna, xoş gəlmisiniz.

—Eh, adımla özüm də yadımdan çıxarmışam. Adama qəribə gəlir. Ay oğul, Dünya xala de.

—Buyur, buyur, Dünya xala - katibəyə: — A qızım, bizə çay ver.

Avdotya İvanovna qıza tərəf döndü:

—Yox, bala, gətirmə. İçən deyiləm. Çox sağ ol. İki kəlmə sözümlə deyib gedirəm.

Mürşüd Avdotya İvanovnaya yer göstərdi, özü də onunla üzbəüz oturdu.

—A bala, yerinə keç.

—Eybi yoxdu. Eşidirəm sizi.

—Ay oğul, mənim bircə dərdim var — dirəndi, nə

deyəcəyini fikirləşdi. — Belədi da, biz qocalar beləyik. Mehriban üz görən kimi hər şey yadımızdan çıxır. Amma mən bura dalaşmağa gəlməmişəm. Hə, abidə məsələsi. A bala, o karvansara hayıfı axı...

—Mən sizi başa düşürəm. Siz də bilirdiniz ki, hələ bunun bərpasına başlamaq üçün gərək milyondan artıq pul ayrılınsın. Ölkənin bu kasıb vaxtında. İndi ölkənin pis vaxtıdır. Gündəliyi çatdırı bilmirik. Sizdən gizlin sirmimiz yoxdu. Vəziyyət belədi.

—Başa düşürəm. Amma bir şeyi anlaya bilmirəm. İki-üç ildən sonra sosializm qurduğumuz əlli il eləyir. Biz çesni işləmişik, vəziyyətimiz yenə ağır olub. İndi də elə çesni işləyirlər. Mən fəhlələri deyirəm ey... Yenə vəziyyət ağırdı. Bə nə vaxt vəziyyət yüngülləşəcək?

—Belədi da, — Mürşüd əllərini yana açdı — fakt budu.

—Qaldı gündəliyə. Gündəlik həmişə çatışmayacaq. Pul artdıqca iştah da artır, gündəlik xərcin yeri də artır. Dədə-babadan belədi ey, bu gündəlik quyusunu pulnan doldurmaq olan şey deyil. Abidə həmişəlikdi, o, gündəliyə baxmır.

—Görək da... Məsələ qaldırmışdıq. (Mürşüd bunu özündən uydurdu) — Ay qız, ispalkom Məmmədovu. Bilirəm, sizin ev məsələnizi də həll eliyəcəyik. Mənə başqa qulluğunuz?

—Yox, mənə heç ev də lazım deyil. Mənə heç nə.

—Sizin qaydınıza qalmaq bizim borcumuzdu. Çay gətirsinlər?

Avdoty İvanovna ayağa qalxdı.

—Yox, sağ ol, onsuz da vaxtınızı çox aldım. Getdim. Xətrinə dəyməsin oğul, siz hələ onun əsl qiymətini

bilmirsiniz. — Qapı açıldı, Məmmədov içəri keçdi. Qaçacaqça onunla başının işarəsi ilə salamladı. — Yaxşı, mən gedim,.

—Gedək, sizi yola salım, — qarının qoluna girdi, mən burda sizin oğlunuzam, nə vaxt, nə sözlünüz oldu buyurun gəlin.

Avdoty İvanovna pıçıldadı:

—Yaxşı deyil, keç yerində otur. Yanına gələn var. Mürşüd də öz növbəsində ona pıçıldadı:

—Qoy bu uzunqulaqlar görsün ki, sizinlə necə rəftar eləmək lazımdı.

Avdoty İvanovna gülüb başını buladı:

—Ay səni... Sağ ol, oğlum. Mən gedim. — O özünün sakit xasiyyətinə oxşayan addımlar ilə qəbul otağından çıxdı.

Katib kabinetinə qayıdıb öz yerinə keçdi, diqqətlə Məmmədova baxdı:

—Bu nə istəyir? — dedi.

—Əri ölüb, tək qalıb, darıxır. Onunçun tez-tez gəlir buralara. Ev şəraiti də pisdı. Mən görmüşəm, amma indi bu yaşda allah özü ona ev versin. Boşalan yer yoxdu.

—Ya ər tap, ya da yer, axırı ki, sakit olsun. Qoca arvaddı. İki gündən bir gəlib bu ikimərtəbəni qalxır.

Bu söhbətin ahəngindən Məmmədov bir az ürək-ləndi. Mürşüdü doğrudan da kefi duru idi. Məmmədov istədi fürsətdən istifadə eləyib, katibə qulluq göstərsin. Soruşsun görsün, Təhməzin yerinə katibin öz adamı varsa büroda elə onu təklif eləsin. Həm də o biri Məmmədovu bir addım geri atsın.

—Yoldaş Hüseyinov, remontu kantora kimi məslə-hət bilirsiniz?

—Niyə?

—Müdürlük yerinə.

—Müdürlük çıxartmışan?

—Bürodan sonra yəqin ki, biz... Mürşüd onun sözünü kəsdi:

—Hələ büro heç olmayıb, bir də vicdanınız olsun. Adamı məcbur eləyib, adını nə qoyursuz? Utanmırsan? Onda gərək birinci səni, ikinci prokuroru işdən də, partiyadan da çıxardaq, onu da ona görə çıxardaq ki, niyə sizin sözünüzdə baxıb.

—Bağışlayın, Məmmədov mənə dedi ki, onun işi qurtarıb. Yoxsa, mən Təhməzi çox istəyən adamam. Siz demiş, düzünə qalsa, onda nə günah var.

—Mamedov yəqin sənə səhər qaçış vaxtı deyib.

—Bəli.

—Qaçın. Belə ki, qaçırırsız, vəzifənizdən də çanınızı qaçıb qurtararsınız.

—Məmmədov dedi ki, siz tapşırımsız bizim qaçmağımızı. Eh... kimisi, — o çaşıb sözünü yarımçıq saxladı.

—Məmmədov, Məmmədov, — səsini ucaltdı — mənim, tapşırıqlarımı belə yaxşı yerinə yetirənsiz? Qalmışdı gimnastika. Fiquralarını qoruyurlar. Elə bil, bunları ərə verəcəm. İş tökülüb qalıb, bunlar qaçışa çıxır.

...Tale səhər tezdən oyandı, axşamkı haylı-küylü yeyib-içməkdən sonra bir az başı ağrıyırdı. Arada Kürün sahilində əl-ələ tutub katiblə yallı oynamaqları yadına düşdü. Mən yetiməm, — deyib Mürşüdü ağlamağını xatırladı, öz-özünə güldü. Arada anasının səsini eşitdi.

—Nə tez oyanmışan, ədə... Dayan, gəlirəm çay verim.

—Durma, tələsirəm. Çay isidib içdim. Gedirəm, işim var.

Taleyin heç bir elə vacib işi yox idi. Özü evdən qaçırdı. Qorxurdu anası yenə dünənki Durna söhbətini başlayar. Tale bu söhbətə cavab tapmamışdı. Ümumiyyətlə, o bu söhbəti heç gözləməirdi. Elə bilirdi heç kəsin ağılına da gəlməzdi. «Söz də can kimi şeydi, qarını, bacanı bağlayırsan, yenə çıxır. Çıxandan sonra da qaytarmaq olmur. Əgər Aynurun qulağına çatsa, gərək öləm, yerə girəm». Tale tələm-tələsik evdən çıxdı. Küçəyə çıxan kimi də addımlarını yavaşladı. Amiranə görkəm aldı. Gəlib keçənlərlə salamlayırdı. Birinin salamını başı ilə alırdı, birinə əl verirdi. Bəzilərinin, əsasən qocaların tərəfinə özü bir-iki addım atırdı, əl verib görüşürdü. Gəlib karvansaranın hündür, qırmızı kərpicdən tikilmiş binasının yanı ilə gedəndə ayaq saxladı, diqqətlə baxdı. «Bu kərpiclərin dörd yüz yaşı var?» fikirləşdi. Bu hər gün yanından keçdiyi binanı elə bil birinci dəfə idi görürdü.

Kabinetə kimi Durna əlində bir stəkan çay gəldi. Çayı Taleyin qabağına qoyub üzbəüz stolda əyləşdi. Elə o saat da sözə başladı.

—Mənə xəbər çatdı. Dünən bir yerdə olmuşuz. Nə olardı, bu Təhməz haqqında bir-iki kəlmə deyəydin. Sənin sözündən çıxmaz.

Tale qaşqabağını tökdü, özünü Mürşüdə oxşatdı.

—Sən mənim işlərimə burnunu soxma, — dedi. Özü də elə bildi ki, indi eynən birinci katibdi. Durna heç tutulmadı. Deyəsən, heç onun giddiləşməyinə fikir də vermədi:

—Katiblər gəldi-gedərdi. Adama öz eli-günü, cama-

atı qalacaq, onda ola Təhməz kimisi.

—Sənə dedim ki, burnunu soxma, — Tale hirsli olduğunu ona çatdırmaq istədi.

—Dalaşmısz? — Durna yenə onun hirs-lən-məy-inə əhəmiyyət vermədi, — bərişarsız. İçki olan məclisdə hər şey olur.

— Bura bax, o nədi, harda gəldi ağzını allah yoluna qoyursan ki. Talenən mən beləyəm-heləyəm?

Durna hələ indi başa düşdü ki, bu qəzəblənmələr ona görə imiş və təcəübləndi:

—Boy, onu kim dedi, anam canı, mənim dilimdan çıxmayıb. — Durna uşaq evində böyümüşdü. Texnikum qurtarıb bura təyinatla gəlmişdi. Hamı bilirdi ki, o yetimdi. Amma yeri gəldi-gəlmədi, «anam canı» deyib dad eləyirdi.

—Dünən anam gözümü deşirdi. Voobşe, sən mühasibsən, öz işini gör də... Bizdə heç katibə ştatı yoxdu. Adına söz çıxardarlar. Elə deyirlər da...

—Qoy nə deyirlər, desinlər. Səndən ötəri daşqalaq olmağa hazırım.

—Biy, yavaş! Sən bilmirsən ki, mən uşaqlıqdan deyikliyəm?

—Bostanda yemişin yaxşısı çaqqala qismət olar, bilirəm. Bilirəm ki, sən məni almayacaqsan. Mən voobşe heç kəsə getməyəcəm. Yəni sənə çay verməyi də mənə çox görürlər? İstəyirsən çıxım küçədə qışqırım ki, ay camaat, ondan ötəri ölürəm, amma nigaran qalmayın, o məni saymır, heç it yerinə də qoymur. Arxayın olun. Razısan?

—Az, axmaqlama, — Tale yumşaldı, günahkar uşaq kimi başını aşağı dikdi, — axmaqlama. Sən yaxşı

qızsan. Xoşbəxt də olacaqsan, buna heç söz yoxdu. İndi mənimki belə gətirib. Gərək inciməyəsen.

—Sən onu istəyirsən? Amma, düzünü de, ha...

—Düzünü? Düzü budur ki, mən Aynuru bilmirəm, məni istəyir, istəmir, mən onsuz ölərəm. Bilsəm ayrı adama ərə gedib helə şey ola bilməz... Yox, olmaz. Arada axşamlar getdiyim yerdə görürəm dayanıb yolun qırağında, ya da yolumun üstündə, gözümə görünür. Səni də çox istəyirəm. Yaxşı qızsan, amma helə yox... İncimə ey, belə açıq dediyimə, incimə.

Durna durub mat-mat baxdığı yerdə dupduru gözləri iki bulaq kimi qaynadı. Yaş yox, yaş damcı-damcı olar, su axdı. Qız dodaqlarını bir-birinə bərk-bərk sıxdı. Özünü yığışdırmaq istəyirdi, olmurdu.

—Hə, səni də ağlatdım.

Durna dəsmal çıxardıb tez-tez gözlərini sildi.

—Ağlamıram. Məndə bəzən belə olur. Ağlamıram. Keçib gedər. Sağ ol ki, düzünü dedin, aldatmadın. Adam ümid eliyəndə pis olur. Hamısı keçir. Mən hər acını görmüşəm, məhəbbət görməmişdim. Bu da belə-bir şey imiş. O da, atalı-analılarındı. Dadını ki, bildim, o da bəsimdi.

—Yaxşı, özünü ələ al. Gələn olar. Adama nə deyərlər? — Tale az qala pıçılıtlı ilə dedi.

—Nə deyəcəklər? Deyəcəklər, müdür işçisini danlayıb. Bu hər idarədə olur, hər gün olur. Onsuz da mən bu işdən heç nə ummurdum. Mən yaşda da səndən bir dörd yaş böyüyəm. Onsuz da baş tutan deyildi. Adamdı, adam yazıq şeydi. Ən qəddar adam da, qəddar yox ey, realist adam da, bir şeyi lap çox istəyəndə özünü aldadır, öz yalanına özü bilə-bilə inanır.

Mən də helə. Mən daş kimi soyuq adamam, amma sənə qarşı yox. Çox realistəm. Bilirəm ki, möcüzə olmur. hər şeyin əvvəli-axırı var, iki üstə iki gələsən ki, gərək dörd ola. Amma sənə aid olanda özüm-özümü aldadırdım. Məndən, nigaran olma, mən heç harda, heç nə danışan deyiləm. Belə şeylərdə qızlar oğlanlardan kişi çıxır.

—Sən indi ürəyində mənə əclaf deyirsən. Amma mən səni aldatmamışam. Yalandan vəd eləməmişəm. Neyləyim — səsini lap alçaltdı — xoşuma gəlib, qaçmamışam səndən. O gün Aynurun yanına getmişdim. Öz-özümdən hürkürdüm. Elə bilirdim o sənün kölgəni mənim üstümdə, gözümdə, üzümdə görür. Elə deyəsən görürdü də. Mənə dedi ki, sən o adam deyilsən. Qovdu məni. Gəlib gecəni uşaq kimi ağlamışam.

İnan ki, bircə dəfə soruşsaydı, o kimdi, hamısını açıb danışacaydım. Aramızda olanları da açıb deyəcəydim. Mən lap uşaq vaxtımdan ondan heç nə gizlədə bilmirəm. Yaxşı ki, heç nə soruşmadı. Özü ağladı. Çıx get, dedi.

Qıza bax ey, — Durna öz dərdini unutmuşdu. — Yəni doğrudan hiss eləyib görəsən? Anam canı, inana bilmirəm. Nə desən olar, — durub qarını açıb çölə baxdı. Yenidən örtüdü, — heç kəs yoxdu. Əşi, bir də olsun. Müdürürsən, söz soruşursan. Bəs sonra, sonra nə oldu?

—Heç nə, dedi çıx get, çıxdım gəldim.

—Hı... «gəldim». Bax burda kişilik eləməmişən. Gərək dayanaydın, könlünü alaydın. Arvad kimi küsüb gəlmisən.

—Yox, küsmədim.

—Yox, gərək küsəydin də. Adam ordan əl çəkər?

—Anası getdi, qıznan söhbət eləməyə.

—Əşi neyləyəcək ey... Ölə-ölə, lap zarıya-zarıya dalınca gələcək. İstəyir, qurtardı. Amma qıza ya məndən, ya başqasından heç vaxt danışma. Heç vaxt önün yarası sağalan şey deyil.

—Mən Aynurdan gizlədəmmərəm.

—İstəyirsənsə, gərək gizlədə biləsən. Lap bilsə də ki, elədi, sən dan. Kişi xeylağısın, xəlvət işlərin olacaq. Çalış bilməsin. O sağalan yara döyül ha... Sən onu boynuna almaqnan elə bil ki, onu ömürlük xəstə salmışan.

—Görək da, Bikə xala nə xəbərənən gəlir. Dünən cijim mənə bir salvey atdı ki, o Durna kimdi? Birtəhər aradan çıxdım. Bu gün də arvad ayılınca evdən qaçdım.

—Əşi, de ki, iş yoldaşımdı. Dostdu mənən, oğlan kimi şeydi.

—Helə deyim? Olarsan dostum?

—Əlacım nədi. Mənim kimim var ki? Mən sənə dost yox ey, ata da, ana da, bacı da, qardaş da olaram. Niyə olmayım ki — yenə kövrəldi, bu dəfə dodaqları əsdi, gözü azca yaşardı, tez özünü yığışdırdı — keçdi. Bunlar keçən şeydi. Olaram, olaram Tale, lap əsl dost olaram. Amma sən də gərək məni ayağa salmayasan.

Taleyin elə bil çiyindənən dağ götürüldü. Dərindən nəfəs aldı. Belini düzəltdi:

—İndi çayını içərəm.

—Dayan, çayını təzələyim.

—İndi mənim ürəyimdə üç əziz adamım var. Anam, Aynur, bir də sən...

Məmmədov birinci katibin kabinetindən çıxıb istədi üzbəüzdə olan katib Məmmədovun kabinetinə girsin, katibə dedi ki, «o yoxdu».

—Hara gedib?

—Bilmirəm, — katibə səsini alçaltdı, — çağırmışdı (Mürşüdün qapısına işarə elədi), ordan çıxanda halı özündə deyildi. Onu Quş qoluna girib apardı. İndicə zəng eləmişdi ki, xəstədi, büroya gələ bilməyəcək. Davleniyası qalxıb, deyir.

Məmmədov başa düşən adam kimi başını yırğaladı:

—Hə, qalxar, qalxar... Mən kabinetimdəyəm,— Məmmədov cəld addımlarla aşağı düşdü. Rayon icraiyyə komitəsinin binası yolun o biri üzündə idi. Məmmədov yolu yüyürə-yüyürə keçdi. Ürəyində elə özünü söyürdü. «Ağası gülüm olanın başına külüm olar. Bambılı kimi düşmüşük bu Oqtayın dalına, yoldaş Məmmədov, Yoldaş Məmmədov. Bir dəstə rəhbər işçi, başımızın ağaran çağında gimnast forması geyirik, lokhalok yolda qaçıyıq. Külü qoyum sənün ispalkom olduğun yerdə başına». — Bu fikirlərlə kabinetə girən kimi öz başına bir qapaz çəkdi. — Bat, indi qoyarlar dalına təpiyi, yüzü qoyarsan qulağının dibinə. Nömrəni yığdı:

—Alo, Xalıq, dostun azarlayıb deyir. Kim? Mənim fəmiliamdan olmamış. Bir zəng elə gör nə olub. Məndən bir söz demə. Məni görməmişən. Sonra mənə zəng elə. Hə, idarədəyəm, yaxşı, — dəstəyi qoydu, təzədən götürüb yığdı. — Alo, Füzuli, mənəm, Məmmədov, hı. O Mehdi kimdi, sən həmişə mənə onnan dəyişik salırsan? Yaxşı, demirsən demə. İşlər fıırıqdı. Kişi bərk qəzəblənmişdi. Dedi onu büroya qoysaq, gərək sənə də, Füzulini də partiyadan çıxarda. Ə,

qaçmağımız onu bərk əsəbiləşdirib. Demə da, bir dəstə gicik. Oqtay da başımıza ip salıb həriyir. Sən öl, kişi dedi, belə qaçsaz, nətəri dedisə, belə əntiqə çıxdı, yəni məzmunu belə oldu ki, bir də bilsəm ki, qaçıbsız «tfu», hərənizin dalına bir təpik. — Nə? bərk xəstələnib? Yatır, evdə yatır, — dəstəyi asdı «Yox, təd-bir tökmək lazımdı. Bakıya gedib çerez qaynatası gəlmək lazımdı bunun yanına. Yoxsa, qalan havayı işdi. Ağıllı fikirləşincə dəli bir mənzil yol keçir. Bu quruluşda gərək qorunasan ki, sənəni yıxmasınlar. Yıxdıllarmı, bir də ucaltsalar, ancaq heykəlini ucalda bilərlər.

Zəng oldu. Telefonu götürdü: — Alo, hə mənəm hə... Necə, necə özü də yanıb, indi davleniyası qaçır. ha, ha, ha, a köpəkoğlu, səndən də elə gülməli sözlər çıxır ki. Elə kişi də buna oxşayan gülməli bir söz dedi ey, yadımda qalmayıb. Dedi, ə qaçın it uşağı. Qaçın dedi, axırda hərənizin dalına bir təpik qoyacam hay? Lap elə belə yox. Belə çıxırdı. hə... Ə, düz deyir dana... Bu boyda idarə müdürləri küçənin ortasında lokhalok qaçmaqnan məşğul olanda adamın dalına təpiyi qoyarlar da... Məmmədov hirsindən, havasından hələ dönə-dönə telefon nömrələri yığacaq, hələ öz başına neçə dəfə qapaz çəkəcək...

Axşamkı büronun sorağı top səsi kimi yayıldı. «Katib rəhbər işçilərə «havayı yeyən» deyib, deyib ki, «ona qalsa, gərək rəhbər işçilərin çoxu partbiletini qoya!». Deyir «Təhməzin məsələsi lap hazır imiş, əlli-ayaqlı gedirmiş. Doxtur gəlib Taleyin yanına. Tale də deyib, baş üstə». «Sağ olsun, kişi oğludu». «Əşi meyvə dibindən kənara düşməz». O axşam çayxanalarda, pivəxanalarda, restoranlarda, yol qıraqlarında, darva-

zaların qabağında, evlərdə bu söhbət idi. Həm də bu söhbət hər yerdə danışılırsa da, biri sirr kimi pıçiltı ilə söylənirdi. «Tale katibə deyib ki, bu mən ölüm, gərək bu işdən keçəsən. Gərək Təhməzin adı çəkilməyə. Katib də deyib ki, yaman yerdə yolumu kəsdin, səndən keçə bilmərəm. Qalsın. Amma, gərək sən də Mamedov barədə məndən xahiş eləməyəsən. Deyəsən onun dalından dəyəcək. Heç bu gün büroda da olmayıb. Deyəsən, gündüz təpinib ona. O da fitnəni başa düşüb. Gəlib bülleten yazdırıb, yatıb».

Söz sakit suya atılan daşın dairələri kimidi. Getdikcə böyüyür. Axırda heç tanımaq olmur. Ancaq onun əvvəlində bir həqiqət var ki, suya daş atılıb. Taleyin adı da sözlə bərabər böyüyürdü. Söz böyüdükcə Taleyin hörməti də artırdı. Bu gün onun günü idi. Bundan heç özünün də xəbəri yox idi. Çayxanada pıçıldeşanlardan biri o birinə deyirdi:

—Gözümən görmüşəm, büro qurtarmışdı. Tale özü işdən çıxıb öylərinə gedirdi. Doxtur ona yaxınlaşdı. Əlini sıxdı. Dedi ki, sağ ol, bala, səndən çox razıyam. O da dedi ki, doxtur, o nə sözdü. Siz hamımızın böyüyüsüz. Sizin sözünüz bizə qanundu. Borcumuzdu, həmişə sizin kiçiyinizik.

Qulaq asan həyəcanından yaxşı eşitsin deyə, ağzını da geniş açıb qulaq asırdı. Həmsöhbəti sözünü qurtaran kimi əlini şappıltı ilə dizinə vurdu. Səsinə boğub ehtirasla xırıldadı:

—Pah atonnan! Bərəkallah, uşağda kamala bax ey, maşallah. Maşallah, lap gözüm doldu ə... A balam, su gəlmiş arxdı, bir də gələr deyiblər, kimin oğludu? Helə olacaq da. — Bu sözlərin, deyilənlərin çoxunun nə

dərəcədə düz olduğunu heç mən də bilmirəm. Hər halda deyirlər, od olmayan yerdən tustü çıxmaz. Amma camaat odsuzlayanda işıldaquyruq qığılcım eliyir, qığılcımı od, sonra başlayır tüstü çıxartmağa.

Bu söz-söhbətlərin dalğası katib Məmmədovun da evinə gəlib çatırdı. Çatdıqca da Məmmədova bir şey aydın olurdu ki, pul əhvalatını katibə Tale deyib. Əgər prokuror demiş olsaydı, daha onu niyə hədələyirdi. Ürəyində çox götür-qoydan sonra Qara Məmişə yanına çağırırdı. Məmişə xəstə yanına gələn adam kimi gəlib mer-meyvə ilə dolu həsir zənbilini qarının ağzında əlindən yerə qoydu:

—Ay uşaq, bunu boşaldın, — dedi. Ayaq ustə durub, təklif gözlədi.

Məmmədov çarpayıda uzanmışdı. Yanına bir neçə stul qoyulmuşdu. Stullardan birinin üstünə qəzet salınmışdı. Üstündə yarılanmış çay stəkani, qəndqabı vardı. Məmmədov Məmişə lap yaxındakı stulu göstərdi:

—Otur, xoş gəlmisən, Məmiş, otur.

—Hörmətin artıq olsun, katib. Sağ ol, — deyib oturdu. Məni çağırırdırmısan demədi. Dedi: — Eşitdim nasazsan, dedim, görüm kişiyə nə olub. Əşi, özündən muğayat ol. Bu işdə-gücdə özünü həlak eləmə. Kimdi qədir bilən. — Məmiş demək istədi ki, katibin səni danlamağını mən də eşitmişəm. — Elə bilirsən heykəl qoyacaqlar? Qədrini biləcəklər? Ay bildilər ha...

Məmmədov da Məmişin nə demək istədiyini başa düşdü, pərt oldu. Öz növbəsində o da başa salmaq istədi ki, mənim işim lap yaxşıdı.

—Gündüz elə işdə başımdan ağır tutdu. Bildim ki, davleniyadı. Məndə arada olandı. Getdim kişinin yanı-

na ki, özümü yaxşı hiss eləmirəm. Dedi, get dincəl, elə o da sənün kimi dedi. Canına bax, özündə muğayat ol. Dedim, bürodu axı. Dedi, əşi, bildiyin şeylərdi. Çox sağ olsun. Dedi, get, özümüz nə lazımdı eliyərik.

Məmiş ürəyində «yalançının atasına lənət», dilində:

—Sağ olsun, balam, çox sağ olsun, — dedi. O ki, sizin qədrinizi bilir, nə eləsə ona halaldı — Məmiş Məmmədova tərəf əyildi:—Eşitdim məni axtarmısan.

—Hə, — qapıya tərəf baxdı, qapı bir az aralı idi, durub onu örtməyi işarə elədi. Məmiş barmağının ucunda qaçıb qapını örtüdü, tez də gəlib öz yerində əy-ləşdi. Məmmədova tərəf əyildi. — Məmiş, səndən anonimka var. Xalıqdadı.

—Pah atonnan, camaatın gözü tökülür də, bir loxma çörəyim var, deynən ölürlər da... Bilirəm ey... kimlərdi yazanlar.

—Əşi, o heç, nə qədər mən sağam, elə helə yana-caqlar. Acıqlandım ki, ondan yazılanları cır tulla.

—Allah səni bizim başımızın üstündən əskik eləmə-sin. Vallah, a kişi, bütün rayon deyir ki, o katib Məmmədov olmasa, qırılıb batardıq. Çox sağ ol.

—Bir məsələ var.

—Buyur.

—Bir öydə qara bir diplomatda, düz qırx doqquz min manat var, təzə pulnan ey... Öydə də bir qoca arvaddı.

—Bircə arvad?

—Oğlu da var. Gərək oğlu öydə olmayanda gedə-sən.

—Kimdi axı?

—Talegil.

Məmiş tutuldu. Etiraz da eləmək istəmədi. Qara gombul əllərini ovuşdurdu, boynunu bükdü:

—Mən ora gedib-gələnlər olmuşam axı. İrəhmətliyün sağlığında. Mənə yaxınlığı dəyib. Vallah heç bilmirəm.

—Pul oların döyül. Heç mənim də qeyrətim götür-məz ki, olara sataşan ola. Özün bilirsən ki, gədəni işə mən götürmüşəm. Sarıqayalılardan pulunu yığıb bir lotu aparacaq Bakıya. Ordan Taleyə də çatan şey yoxdu. Qoy görsünlər, Sarıqayalılar da kişidi. Onların pulunu yemək asan iş deyil.

—Suğra arvad əfəl şeydi. Taleyi necə, nə bilək ki, evə gecə gələcək, ya da elə eləmək ola ki, heç gəlməyə.

—Amma iyirmisi mənə çatacaq ha...

—Axı mənim yanımda adamlar da olacaq.

—İki adam bəsindi. Doqquzu oların bölüş iyirmi sənün, iyirmi də mənim. Mən də Xalıqa, prokurora verəcəm.

—Taleyi necə eliyək?

—Görək da, arada olar katibnən kefə gedirlər. Kürün qarağındakı restorana, bunu tez eləmək lazımdı. Pul aradan çıxı bilər. Onlar restorana gedəndə gecə yarısına kimi oturlar. Sizin orda yarım saatlıq işiniz var.

—Qoy bu gecə fikirləşim, plan cızım. Qismətdisə, olar.

—Amma elə elə ki, sən bir-iki adamın şahidliyi ilə həmin gün Rostova, Moskvaya, — axını ki, bilmirəm, hara isə getmiş olasan. Yəni sənə heç əl yapışmasın, heç ağıllarına da gəlməsin. Qalan kimdən yapışırlar, qoy yapışsınlar.

—Görək da... Qoy fikirləşim. Hər halda mən də

uşaq deyiləm. O boyda pulun yəqin ki, yiyəsi də o boyda adamdı, hıy ?

—Helədi.

—Hə da... Gərək hər şey çisti ola. Özü də indiki vaxtda.

—Hə da, qanan adama can qurban...

Həmid kişi axşam işdən gələn kimi Xanım çay vermək istədi. Dedi, içmirəm, Təhməznən bir samovar çay boşaltmışıq. Xanım döşəkçə-yastıq tulladı. Həmid kişi arxası üstə uzandı. Uzaqda qara buludların bir tərəfinə elə bil gülöyşə nar sıxmışdı. Xəyalında ondan da yuxarı uzağa baxdı. «A kişi, bağışla, dünən də sənin ədalətinə şəkk elədim. Dedim, bir ədalətsiz bina tikmişən. Sən Adil padşahsan. Keç günahımdan».— Axırıncı «keç günahımdan» kişinin dodağında səsləndi.

Sözü Xanımın qulağı çaldı.

—Nə deyirsən, a kişi?

—Heç, öz-özümə danışırım.

—Deyirəm axı nə olub ki?

—Heç, arvad. Dünya elə-belə şey döyül, bunu bir düzüb-qoşan var, saxlayan var.

—Allah, sənə şükür. Saqqalının yerə dəyən vaxtı başa düşmüşən.

—Yadıncı, arvad. Tale xəstələnmişdi eyy? Bir keçi Kamalgilin eyvanına gəlib çıxmışdı. Bakıda itən xəstə uşaq hansı sirri-xudaynansa gəlib bura çıxmışdı.

—Hə, yadıncı.

—Bu gün Təhməzin kefi kökəlmişdi. Axı o, söz danışan döyül. Gəldi ki, gəl, sənə bir əhvalat danışacam. İndi iş-işdən keçib, danışaram. Dedi ki, Bakıdaydım, nazirliyə getmişdim. Qayıdanda vağzalın

qabağına gəldim, gördüm bir dəstə adam oğlan uşağının başına toplanıb, uşaq da öz hərəkətini bilmir. Elə qırıq-qırıq şeylər deyir. Uşaq gözümə şirin gəldi, yadıma düşdü ki, bu Həsənağanın oğludu. Məktəb bizim idarənin yanında, axı. Orada görmüşdüm. Qamış kimi uzanıb, uşaq cansızlıqdan yellənir. Çoxu elə bilir ki, içib. Yaxınlaşdım ki, a bala, Həsənağanın oğlu döyülən? Xəstələndiyini eşitmişdim. Üzümə baxdı, mənə tanımadı. Dedi, dədəm mənə satdı, ora getmirəm. Ağılıma gələn kimi, Suğra bizim qonşumuz olub. Dedim, həm də dəqiq bilim ki, o uşaqdımı. Dedim, Suğranın, Suğranın da yanına getmirsən? Uşaq başını qoydu çiyinə, dedi, cijim könlümə düşüb. İndi ağlayır. Dayı, bu adamlar mənə incidir. Camaatı dağıtdım. Nə illah elədim, uşaq dedi, ölləm poyuza tərəf getməyəm. Elə ordanca bir maşın tutub gətirdim. Gecənin yarısı gəlib çıxdıq. Canında hey yoxdu, amma tərsliyini saxlayıb. Nə qədər elədim, dedi öldür, evimizə getməyəm. Aynurgilə gedirəm. Onların da darvazası bağlı. Bir də çağırıb xalxa nə deyəsən. Özü başladı divara dırmaşmağa. Mən də bir balaca kömək elədim. Aşdı, düşdü guppultuynan yerə. Dedim heç nə, sür-sümükdü, uşaq qırıldı, tökülüdü. Dırmaşıb baxdım. Baxtımdan təzəcə bellənmiş yerə düşmüşdü. Gördüm durub gedir. Tez əkildim ki, Kamal qazdan ayıq adamdı, indi çıxacaq ki, bunu kim gətirib tullaşdırıb həyəət! Hə, arvad, bunları danışdı. Mən də ona sonrasını danışdım. Deyir, Həmid kişi, indi bax, o vaxt mən onu vağzalın qabağında qoyub gəlmiş olsaydım, bu gün o uşaq mənə bu bələdan qurtarmazdı. Balığı burax dəryaya budu. Yaxşılıq da itmir, yamanlıq da.

İkisi də qayıdıb yiyəsini tapır.

—Helədi, a kişi, bə nədi. Çay verim?

—Yox dedim. Mən də uzanmışam, o kişiyə (başı ilə yuxarı işarə elədi) deyirəm ki, əşi, bu nə insan öyüdü tikmişən, qardaş qardaşı aldadır, oğul atanı.

—Ay rəhmətliyinin oğlu, sən hardan biləsən, onlar çoxdan olmuşların haqq-hesabını eləyirlər. Görmürsən neçə il bundan qabaq vağzalın qabağında olunan yaxşılıq, harda gəlib ortaya çıxıb.

—İnan ki, bəlkə rayonun yarısı ona bu gün göz-aydınlığına gəlib. Məsələ işdə döyül. Yanı kişini sındırmadılar. Kişilər var da... Doxtur sən demə Təhməzə də heç deməyib, o bir əlcə uşağın üstünə dağ boyda kişi gedib. O da maşallah, kişi oğludu, deyib, gözüm üstə. İndi deynən, arvad, nə bu doxturun yanına «sağol»a getdi, nə də doxtur gəldi ki, ay belə elədim, helə elədim. Dedim, ay bala, bəlkə bir təşəkkür eləyəsən. Dedi, Həmid dayı, o kişi könlündən keçəni eləyib. Sağ ol, desəm, onun işi ucuzlaşar. Onun üçün eləməyib axı.

—Sonra da deyirik dünya gədələyib. Var, o kişi, hələ var. Sən acından öldün, çay-çörək gətirim?

—Yox, çörək də yemişəm. Demirəm, bu gün məni yanından buraxmayıb. Həyalı adamdı. Gələn-gedən yanında təkçə sıxılmasın deyə, mənə dedi ki, Həmid dayı, bu gün məni tək qoyma. Elə yeməyi də bir yerdə yedik.

Məmiş gecəni yatmamışdı. Axşamnan qurduğu «dahiyanə» planı həyata keçirməklə məşğul idi. Özünə yoldaşı da buradan qırx kilometr aralıda olan qonşu şəhərdən gətirməli idi. Amma onlardan biri balıq alveri

eləyən adam kimi səhər Sarıqayalıya gəlməli idi. Təsadüfən Taleyə qızıl balıq təklif eləməliydi. Tale də bu cür yeməyi yəqin ki, katibsiz yeməz. Deməli, axşam restorana gedəcəklər. Katib də restorandan tez çıxan adam deyil. Gecə qonşu şəhərdə oldu. «Dostlarını» tapdı, qızıl balıq da tapdı. Səhər Taleyin balıq aldığı, balığı Kürün qırağındakı restorana gətirdiyini də gördü. Sonra gəldi Durnanın yanına:

—Müdür yerindədi?

—Hə... Deyəsən, kişi ilə danışır. Vacibsə, gözlə.

—Görsəm yaxşıdı.

Durna içəri keçdi. Az sonra çölə çıxdı, başı ilə Məmişə içəri keçmək işarəsi verdi.

Məmiş qarını aralayıb başını içəri saldı. Elə əyilməmişdi ki, aerodrom kepkanın üstü göründü. Tale onun üzünü görməsə də, kepkanın tanıdı.

—Olar, müdür?

—Gəl, gəl. Məmiş dayı.

Məmiş içəri keçib ayaq üstə dayandı.

—Əşi, orda niyə durursan, keç otur, otur görək. — Tale ona yer göstərmək üçün ayağa qalxdı.

Məmiş ürəyində «bu dədəsindən qanacaq adamdı» — fikirləşdi. Tale əlini uzatdığı tərəfdə stulların birində oturdu. Uşaq kimi əllərini dizinin üstünə qoydu.

—Buyur.

—Qardaşoğlu, məndən yazırlar. Yazanı bilirəm. Deyirəm, işimi ehtiyatlı tutum. Sən bilirsən ki, mən o yanlara gedib-gəlməsəm, dolana bilmərəm. Həm də çamaata istədiklərini tapıb gətirirəm. Bu gün axşam poyuz ilə çıxacam. Bilet də almışam. Dörd-beş günə qayıdaram. Elə Bulku xalan da dedi ki, get müdürə

de, icazə al, qoy bilsin hardasan. Qəfil yoxlama olanda müdafiə eliyə bilsin.

—Hə, olar, get, yaxşı yol. Ehtiyatlı olun, indi Rusiyada bizimkilərə alverçi kimi baxırlar. Tez-tez yoxlayırlar. Lap deynən bir bəhanəynən komandirovka da yazsınlar. Burda da bir şey olsa, mənə xəbər eləsinlər.

—Ay sənənə allah razı olsun. Onda yazdıraram axşama tərəf gedəndə gəlib qol çəkdirərəm. İndi qaçım, işlərim var. Sən, qardaş oğlu, puldan-paradan lazım olanda mənə bildir ha...

—Yox, çox sağ ol. Amma komandirovka götürürsənsə, tez yazdır, qol çəkim, axşama qoyma, birdən bilmək olmaz, burda olmaram. Məni tapmazsan.

—Oldu, elə indi yazdıraram. Amma, bala, sən mənə oğlum kimisən. Biləm ehtiyacın olub, ayrı adama ağız açmısan, ölüncə səni dindirmərəm.

—Yox əşi, hələ ehtiyac yoxdu.

—Bu xalaxətrin qalması deyil ha... Bax, Qəmər də qazanır, özüm də qazanıram, uşağımız da yox. Kime qalacaq.

—Əşi, allah bol eləsin. Nə var ki, maşallah bir dəstə qardaşın, bacın var. Lazım olsa, deyərəm.

Məmiş otaqdan çıxdı, işin hazırlıq hissəsini qurtarmış hesab elədi. «Bu komandirovka lap əla oldu». Qaldı axşamın proqramı. Sarıqayalılardan stansiyası kiçik idi. Sərnişin qatarı burda cəmi beş dəqiqə dayanırdı. Yaxşı yer almaq istəyən adamlar əksəriyyəti ya iyirmi beş kilometr Bakı tərəfə gəlib Qarabağlar stansiyasında bilet alırdılar, orda minirdilər. Burda qatar yarım saat dayanırdı. Ya da Tiflis tərəfə qırx kilometr gedib İşıqlı şəhərdə minirdilər. Bu şəhər

cavan, böyük bir şəhər idi. Qatar burda da yarım saat dayanırdı. Məmiş planına əsasən Qarabağlarda qatara minəcək. Kupədə yerini rahatlayacaq, yol yoldaşları ilə tanış olacaq. Sarıqayalılarda yoldaşlarına deyəcək ki, gedir irəlidəki vaqona, orda yoldaşları var. Sarıqayalılarda yoldaşları onu maşınla gözləyəcək. Gedib əlüstü işlərini görüb birbaşa İşıqlıya gedəcəklər. O, təzədən kupeyə gələcək, yolunu davam elətdirəcək. Mütləq kupe yoldaşlarından biri ilə dostlaşacaq, bir-birinə ünvan da verəcəklər. Hələ ki, hər şey plan üzrə gedirdi. Durna ezamiyyət vəzifəsini yazıb peçat vurdu, qol çəkirdi. Məmişə verdi.

—Yaxşı yol.

—Gərək əliboş gəlmiyəm. Özün deyirsən nə alım, yoxsa mən alım?

—Sən, Məmiş dayı, bilirəm ki, mən deyəndən yaxşısını alacaq. Özün bax.

—Paho, onda gərək bu dəfəki qazancımın hamısını sənə yolunda qoyam.

—Yox, yox, sən allah, bir qəşəng duxudan-zaddan baxarsan. Yaxşı yol.

Məmiş çəkdiyi layihəni çox səliqə ilə yerinə yetirirdi. Bu dəfə gördüyü işin səliqəsiidən özünün də xoşu gəlirdi.

Axşam Sarıqayalılar stansiyasından keçən bir qatarın sərnişini, Sarıqayalılarda iki yoldaşı ilə bir evi alt-üst elədilər. Evə tufan kimi girib aləmi qatıb qarışdırdılar. Qara diplomatı tapmadılar. Küncə qısılib qalmış arvad evi eşib tökənlərə matdım-matdım baxırdı. Arada o yana-bu yana uçan enni bir kepka ona tanış gəlirdi. Suğra hələ baş açma bilməmişdi ki, bunlar

dövlət adamıdır, yoxsa soyğunçudur. And-aman elədi ki, çamadanı gətirən gədə elə həmin gün gəlib apardı.

—Bəs pullar hanı?

—Nə pullar?

—Kişidən qalanlar.

—Vallah, billah yoxdu.

Kənardan tanış səs eşitdi. O, Məmiş idi. Hirsindən unutmuşdu ki, onu tanıya bilirlər:

— Yalan deyir, özüm zənbil-zənbil...

«Zənbil» deyəndə Suğranı elə bil elektrik vurdu. Dəyirman kepka, hər ay əlində həsir zənbil gələn Məmişə xatırladı:

—Məmiş qardaş, çörəyimiz burnundan gəlsin! Sən-sən?!

Məmişin əsəbi səsi gəldi.

—Gecikirik, gedək!

—Bu bəs səni tanıdı axı?!

—Başa salın ki, danışsa, oğlunu sağ görməz.

—Onnan işiz yoxdu, — deyib Suğra zarıdı, vallah evdə heç nə yoxdu, canımı alın, öldürün məni, onnan işiz yoxdu, balama dəyməyin.

Gələnlərdən biri xırıldadı:

—Alə, məni dolamısan? Hələ heç srokumu çəkib qurtarmamışam. Ne zaşto, bir zurna da burdan çıxsın? Bunu öldürək.

Məmiş darıxmışdı. Danışmağa da hövsələsi yox idi.

—Qorxar danışmağa, gəl bu yana.

—Milisyada ölülər danışmır, — yanındakı yoldaşına acıqlandı, — alə, sən hara gedirsən, mütrüf? Bunu belə qoymaq olmaz.

Suğra qorxub divarın güncünə qısıldı, öz-özünə

deyinən adam kimi:

—Qoduq elə qələt eləyir ki, — dedi.

—Özün bilin, yaxşı, tez eləyin. — Məmiş bu sözləri eyvandan düşə-düşə dedi.

Suğra ona tərəf gələnləri görüb qışqırmaq istədi. Səsi çıxmadı. Qorxudan dişləri bir-birinə dəyib şaq-qaldadı. Uşaq vaxtı döydüyü bir küçük gözünün qabağına gəldi. Küçük ona hürürdü. Amma ağ xırdaca dişləri bir-birinə dəyib şaqqıldayırdı. İndi elə bil Suğra öz dişlərini kənardan görürdü, sözünə baxmayan çənəsi titrəyirdi, dişlərinin şaqqaltısını eşidirdi. Onun ağzını tutdular.

—Sən də ona kömək elə də... Eh... Elə bil qabağımdan it əsnəyib, — maşına tərəf getdi.

Az sonra o iki nəfər də gəldi. Maşına oturub getdilər. Rulun dalında hey deyiniirdi.

—Elə bil ev döyül, hamamdı. Evdə heç nə yoxdu. Milisoner, milisoner, budu?

—Zaraza əlimi necə dişlədi. O qədər bıçaqladım, öluncə pulun yerini demədi. Mənə nə var. Mən işimi görmüşəm. Dolyamı alacam. Hələ naçalnik lagerə də demişəm ki, arvadı görməyə gedirəm. Onun da öz daskası var. Yüzcə manat tezdən ovcuna qoymalıyam. Yenə də sükan arxasındakı deyindi:

—Ay belə işdi, helə işdi. Hər şey müftə olacaq. Budu? Açılsa, batdıq — vışqa.

Məmiş onların sözünü kəsdi.

—Açılan iş döyül. Siz məni qatara çatdırın. Sükan arxasındakı əsəbi dilləndi.

—Çatmağana çatacaqsan. Nə olsun? Bizə nə? Eh, bu zəhrimar əlcəkləri gərək çıxardam. Qana boyanıb.

—Qoy aralanaq rayondan. Sonra sizə nə var. Sizə verdiyim sözü yerinə yetirəcəyəm. Üç gündən sonra gəlirəm. Hərənizin dörd minini özüm gətirəcəm, — Məmiş kibrit yandırır saatına baxdı.

Sükan arxasındakının kefi duruldu.

—Çatacayıq, Məmiş, çatacayıq. Sən aldanan adam döyüldün axı, Məmiş?

—Mən ölüm səni bağaja qoyublar.

—Yox, burda nəyə var. O adam gərək yalan danışmaya. Hər halda ona da borclu qalmaram. Köpək qızı məni tanımağa vaxt tapdı da — fağırın biridi.

—Nə fağır, ala, ikimizin gücümüz çatmırdı. Əlimi dartıb yedi. Yalan olmasın, doqquz-on bıçaq vurmusuq. Ölmürdü ha...

Mürşüd özünü pullu hiss eliyən kimi yeyib-içmək həvəsi ölmüşdü. Dünən büronu da çox yüksək səviyədə aparmışdı. Rəhbər işçilərə acıqlanmışdı ki, burdan tez-tez lazımsız göstərişlər verib yerdə təsərrüfat başçılarını işdən-gücdən eləməsinlər. Dedi ki, işin qızgın vaxtında boynuyoğun təhkimçilər göndərilər kolxozlara. «Təsərrüfat başçısı da bilmir təhkimçiyə qulluq eləsin, yoxsa pambıq yığımı ilə məşğul olsun». Katibin bu sözləri rayona, kolxozlara güllə sürəti ilə yayıldı.

Tale zəng eləyəndə ki, yaxşı bir qızıl balıq alıb yollamışam Kürün qarağına, Mürşüdün qətiyyəni həvəsi yox idi. Amma birdən-birə etiraz eliyə bilmədi. Elə bil telefonun o başında Taleyin sevincək üzünü görürdü, «yox» deməyə ürəyi gəlmədi. «Axşama» dedi. «Qızıl balıq» — ürəyində bir də təkrar elədi. «Güləndə ağız balaca qızıl balığa oxşuyur. İndi böyüyüb, yox, o dişlər

qızıl balıqdan əmələ gəlib, lənət şeytana. Bu nə fikirlərdir». — Katibəni çağırdı:

—Məni Bakıda 92-09-08-nən çalışdır. — Qayınatasının nömrəsi idi. Mürşüd qayınatası ilə danışacağını ürəyində məşq elədi: «Nicat Nicatoviç, salam! Mən işin bu qızqın vaxtında şəhərə gələ bilmərəm. Belə yox, işin bu qızgın vaxtında mənim maşınım şəhərdə görünməsə yaxşıdır. Siz indi zonalara çıxırsız. Buradan yolunuz düşsə, yox, qoy bilsin ki, bir şey göndərirəm, zəhmət olmasa, yolunuzu burdan salın. Cahid Mürşüdoviçə bir diplomat almışam. Onda başa düşəcəyəm. Qoy həm də içində yansın ki, uşağa böyük adam olsa, hamı Cahid Mürşüdoviç deyəcəyəm. Familisi ancaq rəsmi sənədlərdə olacaq. Orda da elə yenə Mürşüdoviç yazılacaq». Elə bu vaxt katibənin səsi eşidildi:

—Bakı liniyadadır.

Mürşüd dəstəyi götürən kimi telefonda qayınatasının səsini eşitdi.

—Alo, eşidirəm...

—Salam, Nicat Nicatoviç, — Mürşüdün hazırladığı sözlər yadından çıxdı.

—Salam, Mürşüd, eşidirəm.

—Bir yolunu bu yana salın da, — Mürşüd kobud danışdığını hiss eləyib tez mətləbə keçmək istədi:

—Cahid Mürşüdoviçə çatması şeylər var.

—O kimdi? — Nicat Nicatoviçin səsindəki soyuqluq Mürşüdün qulağını daladı.

—Bizim evdəki kişini deyirəm.

—Hə, — bir andan sonra qayınatasının ürəkdən gülüşünü eşitdi.

—Hə, hə, Cahid Mürşüdoviç? — yenə bir qədər

güldü.—Onun xətrinə gələrəm. Bu günlər onsuz da zonalara çıxırıq. Gələrəm.

Mürşüd istədi yükün qiymətli şey olduğuna əlavə işarə vursun. Qayınatasının kefini bir az da durultsun.

—Helə ağır şey deyil, balaca diplomatdı. Nicat Nicatoviç onun sözünü kəsdi:

—Səsinin ötkəmindən bilirəm ki, işlərin yaxşı gedir. Gərək pambığı birincilər sırasında verəsən.

—Oldu, Nicat Nicatoviç, — Mürşüdün kefi kökəldi.

—Uğurlar, uğurlar olsun. İşləyin. Gələrəm. Tez gələrəm, — o bir də güldü. — Cahid Mürşudoviç, ha, ha, ha...

Mürşüd qayınatasının gözlərində işıq oynadığını təsəvvür elədi. Səsindən bilirdi ki, onun kefi son dərəcə yüksəldi. İndi durub kabinetdə o baş-bu başa gümrah addımlarla gəzinəcək. Sonra zəng eləyib nəvəsini danışdırıb səsinə qulaq asacaq. Mürşüd bilirdi ki, qayınatası pul görməmiş deyil. Düzdü, xəsisdi, pulu çoxdu. Amma indi onu sevindirən başqa şeydi. O, Mürşüdü fərsiz sayırdı. Yəqin indiki sevincinin əsas səbəbi odur ki, zəhmətinin bəhrəsini görürdü. O, nəhayət, Mürşüdü pul «qazanmağa» öyrətmişdi...

Tale evə çox gec gəldi. Möhkəm də vurmuşdu. İlk dəfə idi Mürşüdün yanında ürəkli içirdi. Mürşüd gözaltı onun içməyinə fikir verdi. Fikirləşdi ki, «Belə getsə, bunun axırı pyaniskə olacaq». Onun tarix institutundakı dostu yadına düşdü. Çox istedadlı oğlan idi. Qurşandı içkiyə. Son vaxtlar ona-buna namizədlik dissertasiyası yazmaqla məşğul idi. Muqayisə eləyib ürəyində bir təsəlli tapdı ki, o, arıq, zəif adam idi, bu, sağlam, boylu-buxunlu oğlandı. Mürşüdün özü isə dalbadal içəndən sonra, birdən içkidən iyrenməyi

olurdu. Hətta şüşəsini görəndə ürəyi bulanırdı. İndi hiss eləyirdi ki, o vaxt yaxınlaşır. Taleyin kefləndiyini görüb Mürşüd soruşdu:

—Bu katib Mamedov necə adamdı?

—Bax... Onun canını yeyim. Əla... Bilirsiniz, o nə kişidi! Atamın dostu olub. Məni sizə o təqdim elədi da... Mən öluncə ona borcluyam.

—Bəs ispalkom?

—O da əla adamdı. Papaşa, vallah bizim camaat hamısı yaxşıdı. Özüz görürsüz da, sizi necə çox istəyirlər. Hamısı sizi çox istəyir, balaca da, böyük də, hamı.

Tale bu günlərini ömrünün ən xoşbəxt çağları bildi. O özünü xoşbəxtliyin yeddinci mərtəbəsində hiss eləyirdi. Mürşüd əvvəl yeməyə çətinliklə başladı. Sonra nəfəsi genəldi, iştahası açıldı. Yenə söhbət uzandı. Onları əslində evə səsələyən bir şey da yox idi. Mürşüd raykomun qonaq evində qalırdı. Qonaq evində özünə xüsusi bir otaq ayırmışdı. Əslində qalan otaqlar da onun ixtiyarında idi. Ancaq şəkərdən çox yüksək səviyyəli qonaq gəlsə idi, ona otaqların birini verərdi. Bir sözlə, böyük bir mülkdə özü tək qalırdı. Tale də öz evində qonaq kimi qalırdı. Onu da evə səsələyən heç nə yox idi. Gec çıxdılar restorandan. Restoranın müdiri, aşbaz, xidmətçi baş-başa verib gözlərini ovuşdura-ovuşdura nə isə müzakirə eləyirdilər. Tale müdirə yaxınlaşıb sayına baxmadan cibindən xeyli pul çıxartdı. Pul qarmaqarışq idi. Manat da vardı, bir-iki əllilik də, əlliliyin birini götürüb təzədən cibinə soxdu. Qalan pulları müdirə verdi:

—Baxmıram azdı, yoxsa çoxdu. Götür.

—Tale müəllim, qonağım ol. Bizə xəcalət vermə.

—Xəcalətli düşmənin olsun, Götür.

Mübahisəyə Mürşüdün səsi son qoydu:

—Nəyi bölüşə bilmirsiniz? Oğul, gəl görüm.

—Gəldim papaşa, — deyib Tale maşına qaçdı. Restoranın müdiri onların arxasınca baxıb gərnəşdi. Tale verən puldan bir iyirmi beşlik aşbaza, bir onluq da xidmətçiyə verdi:

—Bu, bu şotdandı. O birilərə dəxli yoxdu. Adam papaşa tapanda beləsini tapa ey... Yoxsa bizimkilər kimi, xorultusuna öydə yatmaq olmur. Yanını qaşıyır-san, əlini uzadır. Elə bilir, ona pul verəcəksən.

Həmişəki kimi darvazanın əl qapısı açıq idi. Tale qapını bağladı. Eyvana qalxdı. Ancaq girəcəkdə işıq yanırdı. Anasını oyatmamaq üçün sakitçə öz otağına keçdi. O, yanından ötüb gedən vaqona atılan kimi özünü çarpayıya tulladı. Sonra üzü üstə çarpayıya düşdüyü vəziyyətdə bir müddət dayandı. Çarpayı hələ yırğalanıb gedirdi, sürətini azaldırdı. Nəhayət, Tale gözlərini yumanda çarpayı uçurdu...

Tale gözlərini açanda səhər idi. Burnuna qəribə iy gəldi. Ətrafa göz gəzdirdi. Pencəyini, şalvarını döşəmədə gördü. Hərəsi bir yana düşmüşdü. Ayaqqabılarının ikisini də cütləyib səliqə ilə stolun üstünə qoymuşdu. «Bunları stolun üstünə nə vaxt qoymuşam?» Sonra yadına gəldi ki, evə gələndə səs salıb anasını oyatmasın deyərək ayaqqabılarını eyvana çıxanda çıxardıb əlinə almışdı. Yəqin elə çarpayının yanına kimi gətirib. İstədi ayağa qalxsın, gördü başı elə bil yastığa yapışmış. Başının ağrısını hələ indi hiss elədi. Yavaşca:

—Ay li, — dedi. — Li,— zarıdı. Cavab gəlmədiyini görüb ayağa qalxdı. Çarpayının üstündə oturdu.

Ayaqqabılarını götürüb yerə qoydu. — Ciji, ay Li, — bu dəfə bərkdən dilləndi. Anasından səs çıxmadığını görüb təəccübləndi. Saata baxdı. Səkkizə qalmışdı. Bu vaxt anası ayaq üstə olardı. Durub şalvarını geyindi. Dəhlizə çıxdı. Anası yatan otağın qapısı açıq idi. Qarıya yaxınlaşdı. — Ay Li, — dedi. Cavab eşitməyib otağın işığını yandırdı. Otaqda hər şey bir-birinə qarışmışdı. Suğra döşəmədə qan gölməçəsinin içində uzanmışdı. Başının tükləri qurumuş qana yapışmışdı. Açıq ağızının qırağında, bir topa qara milçək vardı. Gözləri də açıq idi. Tale bunların hamısını bir göz qırpımında gördü. Ona elə gəldi ki, evi çalib-çapıb, anasını da aparıblar. Yerində anasından düşüb qalan, qana qərç olmuş pal-paltarları. Bu döşəmədə uzanan onun anası deyil, çəkdiyi əzablardı, işgəncələrdi. Anasından düşüb qalanlardı. Taleyin ürəyi bulandı. Bu gördükləri, ürəkbulanması qəribə bir səs olub Taleyin bağrını elə bil cırıb çıxdı. Tale eyvana qaçdı. Eləcə böyürə-böyürə qusmağa başladı. Onun birdən nəfəsi tutulurdu. Hiss eləyirdi ki, bu nəfəs qayıtmaya bilər. Nəfəs yenə qayıdırdı, qayıdırdı həmin böyürtü ilə.

Bakıdan axırıncı çıxan qatar Sarıqayalılara səhər tezdən gəlib çıxırdı. Bikə də bu qatarla gəlmişdi. O bilirdi ki, bu vaxtı Xanım çoxdan oyanmış olur. Namaz qılan adamdı. İndi hazır çayı da var. Düz onların qapısına gəldi. Xanım elə taqqılıya bənd imiş. Darvazaya gəlib əl qapısını açdı, pəncəsi üstə qalxıb Bikənin boynunu qucaqladı:

—Az, elim-günüm, sənsiz buraların yaraşığı yoxdu. Getdin, bakılı olub qaldın. Harda qalmısan, az?

—Sizi yuxudan elədimmi? Açarları...

Xanım onun sözünü kəsdi:

—Az, bəsdı, gəl içəri, hazır çayım var. Az, hamımız sənən öteri tamarzımışıq. Gəl görüm, — Bikənin əlinə göz gəzdirdi, qapıdan başını yola çıxardıb baxdı, əlindəki kapron bazar zənbilini göstərib dedi: — Az, yükün elə budu?

Bikə güldü.

—Bə nə olacaq. Mənimkilər hamısı ordadı. Burda bir mənim quru canımdı da...

—Bıy, vallah düz deyirsən. Sən də balasını unutmuş qaranquş kimi üzünü o yana tutmusan.

—Yox, ay Xanım bacı — onlar gəlib eyvanın qırağında dayandılar. — Mən onlara yapışmıram.

Xanım evdən döşəkçə gətirib eyvanın qırağına qoydu:

—Az, yanını qoy görüm. Çay gətirim. Danış görək uşaqlar necədi.

Yuxarı mərtəbədə çığırtı eşidildi. Bikə əlini səs gələn tərəfə uzatdı.

—Uşaqları da yuxudan elədik.

—Az, çoxdan oyanıblar. Yuxarıdan Nərgizin səsi eşidildi:

—Bikə xala, xoş gəlmisən, — Bikə cavab verməyə macal tapmamış, Nərgiz aşağı endi. Onun boynuna sarıldı. O üzündən, bu üzündən öpdü, — adam əməlli-başlı darıxır.

—Gərək Bakıya tez-tez gedəm, qədrimi biləsən. Az, on günlərnən qapıdan girmirsən?

—Əşi, burda olanda adam deyir ki, burdasan da... Nə var ki, nə vaxt istəsəm görərdim, vallah darıxmışdım.

—Zarafat eləyirəm, a qızım. Sənə çoxlu salam var. Yuxarıda Vahid iki dəfə öskürdü. Bu o demək idi ki, mən də aşağı düşürəm, ay qadınlar. Onun kişi hərəkətinə Bikə gülümsündü, bic-bic Nərgizə baxdı. Nərgiz də gülümsünüb zarafatla özünü çəkdi. Vahid aşağı endi, utana-utana:

—Bikə xala, xoş gəlmisən, — dedi Bağın ayağına getdi. Xanım çay gətirib qoydu. Özü də Bikəylə üz-üzə oturdu:

—Az, bir danış görüm neylədin? Onları bir yerə yığdınmı?

—Deyirdilər, ev tapılmır. Bircə günə ev də tapdım, hamısını bir evə köçürtdüm də. Kişiyə bu yaxınlarda ev verəcəklər. Dedim, lap bir gün də qoymaram. Atasın, başlarının üstündə dur. Deyir, heç ağılıma gəlməyib. Deyirəm, bəs elə şey olar, yekə qızları. Xülasə, yığıldılar. Az, özünün də yekəcə vəzifəsi varmış. Kabinetində dörd rəng telefon var. Kabineti, yalan olmasın, bu məhəllənin yarısı boyda... (Bikə kabineti heç görməmişdi, amma Kamal demişdi ki, üç telefonum var, biri daxilidi, ikisi şəhər) işi yaxşıdı. Amma çox işləyir.

Kabinetin çox iri olması Xanımı açmadı. Söhbəti yayındırmaq istədi.

—Az, qızlardan danış. O ceyran balalar neyləyir?

Elə bu vaxt heybətli bir səs eşidildi. Hamı duruxdu. Səs Suğragilin həyətindən gəlmişdi. Bir an keçmədi ki, bir də gəldi, səsi eşidən Bikə, Xanım, Nərgiz ora qaçdılar. Bikə həyətə girəndə Taleyi eyvanın qabağına çöməltmə oturub öyüyən gördülər. Bikə qaçıb onun başını tutdu, qaldırıb üzünə baxdı. Onun gözləri qan

çanağı kimi qazarmışdı. Bikəni görən kimi dodaqları titrədi, bir də bağırdı. Qolunu Bikənin boynuna salıb:

—Bikə xala, cijim, — deyib bir əlini evə sarı uzatdı.

Bikə Taleyi buraxmaq istəmədi, başını sinəsinə sıxıb bir əli ilə uşağı oxşayan kimi oxşadı:

—Aaz, bir görün nə olub? — dedi. Xanım da, Nərgiz də yerindən tərpənmirdi.

—Aaz, bunu tut, — Nərgizə dedi. Özü evə getdi. Xanım da onun dalınca.

Tale öyüdükcə başı Nərgizin əlindən çıxırdı Nərgiz yenə onun başını tutub alnını ovxalayır. Vahid də həyəətə gəldi. Gələn kimi Nərgizi kənara itələyib özü Taleyin başından yapışdı. Bu vaxt evdə vay-şüvən qopdu. Nərgiz də yuxarı qaçdı. Tale bir an susdu. Elə bil hələ anasının sağ olmasına ümidi qalmışdı. İndi bu ağlaşma onun son ümidini də qırdı. «Ölüb» deyib birdə böyürdü. Heç nədən baş açmayan, hələ də bir az yuxulu olan Vahid Taleyin başını qucaqladı:

—Qorxma, qardaş, qorxma... heç nə yoxdu, — dedi... Az sonra bu həyətdə adam əlindən iynə atsan, yerə düşməzdi. Bikə Taleyi öz evlərinə aparmışdı. Həkim gəlib ona iynə vurmuşdu.

Katibə xəbəri milis rəisi Xalığ verdi. İdarəyə zəng elədi, katibə dedi ki, yoldaş Hüseynov hələ qonaq evindədi, otağında. Rəis ora zəng elədi.

—Yoldaş Hüseynov, hadisə baş verib...

Mürşud elə bil bu xəbəri gözləyirmiş. Sakitliklə başını tərpətdi:

—Anasını öldürüblər, — deyəndə katib onun sözünü kəsdi;

—Anasının nə günahı var?

O, bu sualı özü də bilmədən verdi. Tez də yersiz sual olduğunu başa düşdü. — Yaxşı, gəlib ətraflı məlumat verərsiz, — dedi. Dəstəyi qoydu. Durub şifoneri açdı, plaşının dalında qara diplomata baxdı. Təzədən plaşın ətəyi ilə onun qarşısını kəsdi. Şifonerin qapısını örtüdü. «Mənim ürəyimə damanların hamısı düz çıxır, — fikirləşdim-fikirləşdim, amma inanmırdım ki, onun əlindən belə şeylər gələr. Deməli, gəlirmiş. Necə sübut eləyəsən? Lap tutaq ki, elədin. Axırı gəlib çıxdı qara diplomata. Bəs sonra? Heç sübut eləmək də olmaz. Odur ey, evdə xəstə yatır. Tale özü havadarlıq eləyib. Yox, bu mən düşünəndən də ciddi məsələdi. Bu mafiyadı. Mən bunlara qarşı dura bilmərəm. Görünür, Tale mənə qoşulmaqla, daha doğrusu mənə arxalanıb onların kruqundan çıxmaq istəyib. Bəlkə elə onun özünü də aradan götürmək istəyiblər? Evdə olmayıb. Bu quzuya oxşayanların içini bilmək olmur». Şifoneri təzədən açdı. Dinlomatı götürdü. Gizlətməyə yer axtardı. Çarpayının altına, tumboçkanın dalına baxdı, gözünə trümo sataşdı, otağın küncünə köndələn qoyulmuşdu. Diplomat divarla trümonun arxasındakı boş yerə sığır. Diplomatı ora qoydu. Keçdi o üzdən, bu üzdən baxdı. Çəkilib arxadan, qapının yanından baxdı, əyilib aşağıdan da baxdı. Yox, görünmürdü. Şifonerin də, evin də qapısını bağladı. Kabinetinə getdi. Az sonra prokuror, milis rəisi, rayon icraiyyə komitəsinin sədri Mamedov onun qarşısında dayanmışdılar. Onlara baxıb ürəyində fikirləşdi. Hə, indi başa düşürəm siz üzünü hara qaçırsınız. Üzünü rəisə tutdu:

—Nə məsələdi?

—Əlcəknən işləyiblər. Görünür, nəşə axtarıblar. Arvada on iki bıçaq vurulub. O qədər incitməkdə yəqin nə isə arvaddan öyrənmək istəyiblər. Tale axşam gəlib yatıb, bir də səhər bilib. İndi də o halda deyil ki, evə baxdıraq, desin görək, evdən itən şeylər varmı? Soyğunçuluqdu. Camaatda mədəniyyət də yoxdu, kriminal mədəniyyəti. Səs düşən kimi aləm doluşub evə. Hər yanı tapdaq-tapdaq eləyiblər. Sahibsiz evdi, hələ allah bilir, bəlkə girəvəyə salıb özləri də bir az eşiblər. Orda iz axtarmaq boş işdi.

Mürşüd yorğun baxışlarla onları bir-bir nəzərdən keçirtirdi. Gözlənilmədən soruşdu:

—Bəs katib Məmmədov hanı?

Hamı dönüb bir-birinin üzünə baxdı. Məmmədov dilləndi:

—O, xəstədi, — dedi, — siz bilirsiniz.

—Bilirəm, — dedi Mürşüd. Sonra uzunü Xalıqa tutdu — Bəs sonra?

—Sonra hələ ki əlimizdə əsaslı bir şey yoxdu. Mənim bir agentim xəbər verdi ki, dünən axşam rayonda buranın olmayan bir «pobeda» maşını görüb. Maşın dörd yola tərəf gedib. Bu heç nə deyil. Nömrəsi bilinmir, dörd yoldan hansı yola burulub, onu da bilən yoxdu. Sifirdan başlamalıyıq.

—Elə-belə qalacaq? — Mürşüd ümitsiz soruşdu.

—Yox, bu ölüm işidi, mütləq açacağıq, geci-tezi var — açılacaq.

—Tale necədi?

Məmmədov elə bil bu sualı bayaqdan gözləyirmiş:

—Səhərdən iki dəfə getmişəm. Əvvəl yaxşı deyildi. Axı, onun əsəbləri əvvəldən də çox hələ möhkəm

deyil. İndi də bu boyda dəhşəti gözunlə görəsən. Dedi-lər ki, əsəb spazmaları verir, elə spazmalar, az qalır, nəfəsini kəsə. Xeyli iynələr vurublar, ikinci dəfə gələndə yatızdırı bilmişdilər. Hər halda vəziyyəti yaxşı deyil.

—Yaxşı, gedin, — deyib katib ayağa qalxdı. Onların arxasınca bir müddət eləcə ayaq üstə dayanıb baxdı. Arxa otağa keçdi. Bir stəkan su süzdü. «Çıxarıb diplomatı qoyasan ortalığa. Deyəsən hadisənin səbəbi budu. Nə dəyişəcək? Onsuz da olan olub. Özümü də çəkəcəklər məşhər ayağına ki, niyə əvvəlcədən deməmişəm. Lap əvvəldən desəydim də, bu faktın özü pisdi. Mənə də «sağ ol» deməyəcəkdilər. Zəng eləyib Nicat Nicatoviçlə də danışdım. Gələcək kabab iyinə, görəcək eşşək dağlanıb. Atama od vurur. Bir də daha xeyri nədi? Ölən dirilməyəcək... Olmuyaydı qaynatam, belə münasibətlərimiz olmayaydı, mən ən təmiz katiblərdən biri olardım, xalqa xidmət eliyərdim», — fikirləşdi. Tez də ürəyində özünə etiraz elədi. «Qaynatam Nicat Nicatoviç olmasaydı mən heç katib də olmayacaydım. Azdı bəyəm Bakının küçələrində mən-dən bacarıqlı, məndən istedadlı oğlanlar? Yox yüz dəfə imama ağlayanda bir dəfə də Yezidə ağla. Qudurub cızığından çıxma. Bu boyda rayonun ağasısan. Ağa da sənin yanında qələt eliyər. Mənnən əvvəlki katib məndən bacarıqlı adam idi. Çıxartdılar, mənim üçün yer boşaldılar. Beş-altı anonim məktub kişinin taleyini həll elədi. Komissiya gəldi. O da material tapmağa gələndə lazım olan materialı tapır. Anonim, görəsən məndən də yazırlar? Gərək Nicat Nicatoviçdən soruşam. Belə-belə işlər, hörmətli Mürşud müəllim, tanrına təpik atma. Başını aşağı sal işlə. Birdən mənə

də girişlər? Katibə başa salacam ki, bilirəm, dinmirəm. Olacaq qulum. Aramız da açılıb. Onsuz da camaaatı soyur. Gətirib mənim də payımı versin. Hər halda, mən dünya düzəltməyə gəlməmişəm. Elə bilim xaricdə işləyirəm. Afrikada-zadda. Gərək dolanam. O yazıq uşaq ara yerdə bədbəxt oldu. Çox axmaq idi. Mən bura dədə-bala oynamağa gəlməmişəm axı. Qudurmuşam. Evdə hər gün Gülyadan yazıq yazıq papiros pulu aldığı vaxtlar yadımdan çıxıb? Kişi kimi hərəkət eləmək lazımdı. Həyat həmişə müharibədi. Yolda ölənlər də olacaq, gərək keçib getməyi bacarasan. Atam, anam öldürüləndə mən də onlarla ölmədim ki? Xumar-xumar qonşumuzun yorğan-döşəyində yatdım. Mejdu proçim, onda məni Nicat Nicatoviç risk eləyib həyatı bahasına saxlamışdı. Heç onu demirəm. Yox, hər şey yaxşıdı, — o yenidən kabinetə qayıtdı. Katibədən soruşdu:

- Quş aşağıda görünmür ki?
- Burdadı, yoldaş Hüseyinov.
- Orda olsun!

Maşın Məmmədovun qapısı ağızında dayandı. Maşın dayanan kimi Quş maşından düşüb:

—Mən qaçım xəbər verim, — deyib cavab gözləmədən həyəətə cumdu. Pilləkənləri qalxıb, qapını döyməmiş evə girdi. Mamedov arvadı ilə oturub çay içirdilər. Arvad qapının qəfil açılmağına dik atıldı.

—Quş? — deyib katib də təəccüblə ayağa qalxdı.

—Tez yerinə gir, kişi gəlir sənə dəyməyə, muştulum səndə.

Arvad tələm-tələsik stolun üstünü yığışdırdı. Oqtay

tez yerinə girdi, başına ağ bağladı. Quş tez otaqdan çıxıb katibin qarşısına qaçdı. Mürşüd həyəti kolxoz təsərrüfatını gəzən kimi gəzirdi. Otağa qalxmağa tələsmirdi. Məmmədovun yoldaşı da eyvana çıxmışdı. Məmmədov dözməyib qucağında yorğanı pəncərənin qabağına gəldi. Gördü katib həyəti gözdən keçirir. «Xeyir olsun, ya atağa, Bakıya gələndə qəbrin üstünə bir iyirmi beşlik qoyaram. Məni sındırma, xudaya», qaçıb yerində uzandı. Mürşüd bu ləngiməklə özünü daxilən səliqəyə salırdı. «Gərək əsəbiləşməyəm. Mən xəstəyə dəyməyə gəlmişəm».

Eyvanda ev sahibəsi kənardan gülümsünüb:

—Siz xoş gəlmisiniz, Oqtay o otaqdadı, — qapını göstərdi, — səfa gətirmisiniz, keçin içəri.

Mürşüd gülümsünüb qadına tərəf baxdı:

—Kişini azarratmırsız, yaxşı baxmırsız, — zarafat elədi, otağa keçdi, —baho, bu əməlli-başlı xəstədi ki.

Baho qalxmaq istədi.

—Yox, yox, uzan. Olmaz, uzan. Davleniya axmaq şeydi.

—Gör nə yaxşı qonağımız gəlib. Əşi, davleniya-zad qələt eliyir. Sizi görəndən sonra adamda xəstəlik qalar? Belə şey olar? Gərək biləydim. O qapıda ayağın altında qara qoç kəsəydim.

—Əşi, sağ ol, kəsərsən də... Nə qaççaqaçdı.

—Vallah, gözümə inanmıram. Əyləşin, azz, Zəhra, — yoldaşının adı Zəhra idi, əlində balaca döşəkçə otağa gəldi. — Az, gör kim gəlib? Dayanın, oturmuyun, qoy stulun üstünə döşəkçə qoysun. — Zəhra qaçıb stulun üstünü əli ilə təmizlədi, üstünə döşəkçə qoydu.

—Əyləşin, — dedi, — otaqdan çıxdı.

Quş qapının ağzında söykənib ayaq üstə dayanmışdı. Mürşüd əyləşdi, qapı tərəfə baxdı. Quşu gördü:

—Sən get maşında gözlə, qoyma tədarük görsünlər. Çox oturmuyacam. Gərək təsərrüfatlara çıxam.

—Bu olmadı ki.

—Yaxşı bir vaxt oturarıq, — Quşa tərəf baxdı, sürücü o dəqiqə qapıdan çıxdı. — Nətərisən?

—Başım da bərk ağrılar var.

—Keçər gedər, görürsən də...

—Demə, bu bədbəxt uşağın ki heç gətirmir. Belə də şey olar?

—Əşi, olub da... Amma Məmmədov, diplomatı mən ordan elə həmin gün götürüb göndərmişdim.

Məmmədov kağız kimi ağardı. Nəsə demək üçün ağzını açdı, səsi çıxmadı. Beyninin gurultusu qulağına düşdü, qulağını barmağıynan qurdaladı. Nəhayət, özünü ələ alıb dilləndi:

—Nə diplomat?

—Sən verən.

—Eh... Allah kömək olmuş, elə bilirsən heç o yadıma düşür? Öz halal malındı. Necə istəsən, elə də eləyəsən. O sən öz işindi.

Yox, dedim nigaran qalmayasan. Arada imkan elə, get otur o uşağın yanında. Sən axı ona əmi əvəzisən. Mənə də onu sən tapşırırdın. Hər halda, bu Həsən-ağanın köhnə düşmənlərinin işidi. Qapazın cavabını indi verirlər.

Məmmədov elə bil dirçəldi, udqundu, diqqətlə kati-bə baxdı. Gördü kinayə yoxdu, yerində dikəlib oturdu:

—Hə da, yoxsa onlardan kimin nə işi... Əslində lap

yası da özüm orda olub, özüm yola verməliyəm. Həsənağa rəhmətlik dostum idi. İndi onların üzdə olan elə bir böyüyü də yoxdu.

—Hə, elə yaxşıdı. Yaxşı, mən durum gedim, iş başdan aşır. Hələ Nicat Nicatoviç də bu gün-sabah gələcək. Gərək ona bir yaxşı kolxoz göstərəm.

—İsrafil kişinin kolxozu yaxşıdı. İyirmi ildi sədrdi. Həmişə sizinən görüşməyi arzulayır. Yaxından tanış olmaq istəyir. Qanan adamdı. Həmişə təzə gələn birinciyənən o birinci tanış olurdu. İndi siznən neçə vaxtdı girəvə düşməyib. Əməlli başlı kişi onu dərd eləyib ürəyinə salır. Daha iclaslara da gəlmir. Beş-altı kilometrlik yoldu.

—Gedərik, elə ora gedərik. Ağsaqqal adamdı. Gedərik ayağına, könlünü alarıq.

Məmmədov hiss elədi ki, katib yas yerinə getmək istəmir:

—Bu üzdən narahat olmayın. Gedərəm, elə indi gedərəm ora, hər şey layaqlıdır. Uşağı başa salaram ki, böyük adamlar gəlir Bakıdan, Moskvadan, kişi oları qarşılamaqla məşğuldu, başını qaşımaya vaxtı yoxdu. Tez-tez xəbər tutur. Bilir ki, biz burdayıq.

—Yaxşı, mən gedim, azarlama...

Məmmədov çarpayından düşdü:

—Əşi, şair yaxşı deyib:

Kişi qapı açan ərdi,

Kim nə əkdi, onu dərdi.

Sevinc eylər ağır dərdi,

Qapımıza dost gəlişi — deyib, qaçıb evin qapısını açdı. Onun yorğanın altından şalvarlı çıxdığını görüb Mürşüd gülümsündü.

Məmmədov özünü o yerə qoymadı. Zəhra qapıda göründü. Əlində məcməyidə çay dəsgahı:

—Boy, nə tez gedirsiniz? Bu olmadı. Çayınızı içmədiz. Belə şey olar?

—İş çoxdu, bacı. Başqa vaxt. Kişidən muğayat olun.

—Arvad, işin bu vaxtında vaxt tapıb, böyük işdi.

Çox sağ olun, bu bizə böyük hörmətdi.

—Yox, sən çölə çıxma, çıxma. Sağ ol, — katib onu itələyib qapını çəkdi. Özü bu dəfə iti addımlarla qapıya yollandı. Zəhra bir-iki addım katibi yola salan adam kimi getdi... Katib darvazadan çıxan kimi məcməyini yerə qoyub evə cumdu. Oqtay evin ortasında çırtma çala-çala oynayırdı.—Arvad, baxtımız silkələnib qalxdı ayağa. İndi Məmmədovgillər qapımıza nə təpiləcəklər. Üç gündü yoxa çıxmışdılar. İndi bilərlər mənim gücümü. O, Füzuliyə də gərək sözlərimi yedizdirəm.

Zəhra gülüb:

—A kişi, yaxşı... Bu nə oyundu?

—Nə yaxşı, az, bundan nə yaxşı?.. Əla!-Vışşı! — Zəhranı qucaqladı.

Şoşuq gələndə hələ Tale təzəcə gözünü açmışdı. Əlini alnına qoyub dərdə batmışdı. Bikə Şoşuqu görüb sevindi. Onu cəld evə dəvət elədi:

—Ay doktor, nə yaxşı oldu gəldin. Belimiz sınıb, ay doktor. Bu uşaq da belə. Qəfil görüb qorxub. Öyüyə-öyüyə durmuşdu. İndi iynə vurublar, bir az mürgüləyib, babatdı.

—Allah səbir versin sizə, — deyib həkim əyləşdi. — A bacı, mən acından birtəhər olmuşam. Öydə yumurta olmaz ki, adama bir dənə yağda bərk bişirəsən,

bir loxma çörək yeyək?

Tale istədi etiraz eləsin:

—A doktor, mən...

—Məni tək qoymuyacaqsan ki, bişir, bacı. Bikə başa düşdü ki, həkim Taleyi yedizdirmək istəyir.

—Baş üstə, doxtur. Bir dəqiqəyə hazır olar. — Bikə getdi.

Şoşuq diqqətlə Taleyə baxdı.

—Dur, oğul, dur, gəl otur burda. Yanımda otur, dərdləşək. Bu sözləri həkim elə sakitliklə, arxayınlıqla dedi ki, Taleyin ayağa durmaqdan başqa əlacı qalmadı. O da eyni sakitliklə yerindən qalxdı. Alnındakı nəm dəsmalı götürüb qırağa atdı. Dərin bir köks ötürüb, gəlib həkimin yanında əyləşdi. Bu otaq Aynurun həm yataq otağı idi, həm də burda dərslərini hazırlayırdı. Ona görə də stol çarpayıya yaxın idi, amma həkim qəsdən öz yanındakı stulu göstərmişdi, onu çarpayıdan kənara çəkmək üçün. Tale əyləşdi. Həkim bir əlini onun çiyinə qoydu.

—Allah səbir versin. Bu dünyadı, hamı əvvəl-axır atasını da itirir, anasını da. Adam var bir yaşında yetim qalır, böyüyür. Sən, məşallah, el arxasısan.

—Ölüm həxdı, doxdur. Mən nə deyirəm ki, bu ölüm deyil, zülümdü, doxtur.

—Bala, bu adamlardan xəlvətdi, allahdan xəlvət deyil ki, zülmü allah icad eləməyib. Adamlar icad eləyib. Anan o zülmü hiss eləməyib. Ölüb-zülm qalıb dünyada, zülüm, zülüm eliyənə qalıb. İndi o zülm onu izləyəcək, sonra övladlarını izləyəcək. Özü çəkəcək yaratdığıнын cəzasını. Deyiblər, nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına. Bu dünyada hər kəs öz yaratdığıнын

bəhrəsi ilə yaşayır. Kimi də başqası üçün yaratdığı əzabı ömrü boyu özü çəkir. Mən, həkiməm, görmüşəm, adam var uç gün, beş gün, bir həftə can verir. Anan rəhmətlik, mən bilirəm ki, quş kimi uçub. Heç ağırları hiss eləməyib. Ruh yaşayır. İndi sən ağlasan, özünə əzab versən, anan üçün bax bu əzab olacaq. Gərək sən indi ortada gəzinəsən, — Bu vaxt Bikə iki boşqabda qayqanaq gətirdi, qoydu stolun üstünə. Bir təndir çörəyini əli ilə iki yerə bölüb qoydu stolun üstünə. — Gələni-gedəni elə razı salasan ki, anan da baxıb fərəhlənə. Kişi böyütmüşəm. Yasımı toy kimi yola salır deyə.

—Atan rəhmətlik, ay doxtur, qızıl sözlərdi. Çəngəl gətirim?

—Yox, əşi, əlimizə nə gəlib, adam gərək yeməyin dadını barmağıynan bilə. Bismillah elə. — Hər ikisi yeməyə başladı. Həkim yeyə-yeyə danışdı. — Özün hamıdan tez oyan, hamıdan da möhköm ye ki, bütün günü adamların gözü qabağında olacaqsan. Səni üzgün görüb atanın düşmənləri sevinməsin. O əli qanlı düşmən bəlkə də oturacaq burda, camaatın arasında. Səni üzgün görəndə kam alacaq. Sən ortada elə qıvraq, elə gümrah gəz ki, onun gözüne bıçaq kimi batasan.

Bu vaxt Vahid qapıda göründü. Taleyi yemək yeyən görüb sevindişi aşkar hiss olundu:

—Tale qağa, Təhməz əmi cöngə göndərib, kişilər dedi, soruş görək, indi kəsək, yoxsa qalsın soraya?

Tale bir an duruxdu. Tikəsini çeynəyib uddu, gözü kimisə gəzdi.

—Bikə xalanı tap, ondan soruş. Deynən o şeylərə Bikə xala özü baxsın.

Vahid sevincək getdi. Həkim onun arxasınca baxa-baxa:

—Bax, bu uşaq səni istəyən adamdı. Gördün, səni gümrah görüb sevindi, özü də dirçəldi.

—Bizim qonşudu. — Tale xeyli gümrahlaşmışdı.

—Hə, bala, səni istəyənlər — gücündü, qolundu, qanadı. Sən onları gümrah saxla. Qoyma sənə baxıb kor-peşman olsunlar. Bikə gəldi:

—Yemək deyəsən az olub? Allah səni pir eləsin, a doxtur, — Taleyə üzünü tutdu. — Dedim cöngəni üçündə kəsərlər. İndi kəssələr, qalar, ağırlaşar.

Həkim Bikənin dediyini təsdiq elədi:

—Kimdi indi yeyən, düzdü, yasa qarın doyuzdurmağa gələnlər də olur. Olsun da, indi yüngülvarı, pendir, çörək, göyərti verin.

—Da mənim kimim var ki? — dedi. Taleyin gözləri doldu. Həkimdən utanıb üzünü yana tutdu. Dərin bir nəfəs aldı. Əlini-ağzını silmək bəhanəsi ilə gözlərini də quruladı.—Bikə xala, hər şeyi özün elə, mənə pul lazım olanda de... Səliqəni-sahmanı mən nə bilirəm ki.

—Bizə bir çay da ver. Gedək o biri məhləyə. Mağarda oturaq. Camaat Taleyi gözləyir. El-aləm tökülüb gəlib, — deyib həkim özündən razı halda Bikəyə baxdı. Bikə başa düşdü ki, həkim «gördün necə dirçəlttim Taleyi», deyir.

—Ay doxtur, allah sizi əskik eləməsin. Vallah, hər oxuyan Molla Pənah olmaz. Bu saat çay verim, elə mən özüm də orada olmalıyam.

Həyətdə adam qarışqa kimi qaynayırdı. Darvaza taybatay açılmışdı. Böyük mağar qurmuşdular. Bir

dəstə cavan hələ də mağara stullar daşıyırdılar. Buyruq, tapşırıq gözləmədən həyəətə gələn hər cavan oğlan tez bir işin qulpundan yapışırdı. Eləcə də qızlar, gəlinlər həyəətə girən kimi qollarını çırmayıb işə başlayırdılar. Çay qoyur, qab yuyur, həyəət süpürür, qənd doğrayırdılar. Yaşlı qadınlar eyvana qalxıb ağlamağa başlayırdı. Bəzən ağlaşma səngiyirdi, bir müddət mızıltıya, pıçılıya, danışığa dönürdü. Birdən od alıb yenidən qalxırdı. Deməli, məclisə yeni sayılan adam gəlib. Bir az sonra yenidən sönməyə başlayırdı. Mağarda da bir ucdan cavanlar stul daşıyır, kişilər otururdu. Oturan kimi də yanındakı ilə söhbətə girişirdi. Butün mağar başdan-başa pıçıldayırdı. Arada molların səsi ucalırdı. «Fatehə» — səslər kəsilirdi. İki dəqiqədən sonra əllər üzə salavat çəkən kimi pıçılı başlayırdı. Molla da gözaltı adamları nəzərdən keçirir, bəzi tanışlara başını azacıq əyməklə yanaşı azacıq tərptəməklə salam verir, dodağının altında nəsə mızıldanır, təsbəh çəkirdi. Həkimi görəndə kimi molla yanını xeyli qaldırmalı oldu. Həkimin əlinin işarəsilə molların yanı yenidən döşəkçənin üstünə endi. Eyvandaqı arvadlar Taleyi görəndə qaynaşdılar. Ağlaşma təzədən alovlandı. Bir-ikisi istədi cumub Taleyi qucaqlayıb ağlasın. Həkimin tərs-tərs onlara baxması hücumun qarşısını aldı, səsin də üstünə su çilədi. Həkim Taleyin eşidə biləcəyi bir səslə:

—Adamlar başqasını ağladıb tamaşa eləməkdən ötəri ölürlər. Xüsusi ilə arvadlar. Lap ağızları sulanır ki, səni ortaya qoyub ağlaşma qursunlar. Özü də hərəsi öz ölüsünü ağlayacaq, gəl bu yana.

Tale göz ucu baxanda arvadların arasında Durnanı

gördü. Onun yanaqları boyu yaş süzülüb axırdı. «Bunun ki, heç atası, anası olmuyub. O niyə ağlayır?» fikirləşdi. Mağara girdilər. Başı söhbətə qarışanların çoxu Taleyi hələ indi gördü, pıçılıtlar birdən xırp — kəsildi. Molla tərəfdə başda adamlar sıxlaşıb həkimə, Taleyə yer elədilər. Həkim hər iki tərəfə başını tərpdə-tərpdə, adamlarla salamləşə-salamləşə Taleyin qoluna girib onu başa apardı. Yanaşı oturdular. Molla onlara yaxınlaşanda bir daha yanını tərptədi, yenə də həkimin əlinin işarəsi ilə yerində əyləşdi. Az sonra yenə ağızlar tərptənməyə başladı. Dodaqlar pıçıldadı. Mağar nəhəng bir qazan kimi pıçhapıq qaynadı.

Arada Bikə Nərgizi tapıb kənara çəkdi.

—Ağız, o həyasızı qov, burdan çıxıb getsin. Üzə bax bir.

—Kimi deyirsən, Bikə xala?

—O zəhləm getmiş. Gözüm ağrıyır onu görəndə.

—Kim ey?

—Az, o Durnadı — nədi, nəmənədi, nə bilim...

—Boy, necə demək olar ki, sən çıx get. Neyləyib ki, yazıq.

—Bəs eşitməmişən?

—Vallah boş sözlərdi. Tale qağa qız kimi təmiz adamdı.

—Bəs o?

—Vallah, o da pis qız deyil. Ürəyi təmiz adamdı. Mənim kliyətimdi, yaxşı tanıyıram. İşin yoxdu. Sabah bir təhər başa salaram, gəlməz.

—Eh, onu təmiz yerə soxum. Talənən bir kupədə gedib Bakıya.

—Bir institutda oxuyurlar. Fikir vermə, Bikə xala.

—Bu da sən. Hə, bu da özümüzünkü.

—Bikə xala, mən Aynuru canım qədər istəyirəm. Dırnaq boyda bir şey bilsəm, bunlardan deyirəm, aləmi dağıdaram. Sən o dedi-qodulara fikir vermə. Yas yeridi, ayıbdı. Burda helə şey eləmək olmaz. Yasdan adam qovmazlar.

—Yaxşı, onda de, sabah gəlməsin. Az, o məni yandırır ki, gör o necə göynüyə-göynüyə ağlayır. Soruşan gərək, az, nəyindi rəhmətlik?

—Ürəyi pis olur da... Yetim olub, «Detdomda» böyüyüb. Güzəranını yadına salır, ağlayır.

—Bura bax, malalama, sabah onun puçunu elə burarsan ki, bir də buralarda gözə görünməz. Bizi el gülüncü eləməsin.

—Deyərəm, deyərəm, Bikə xala. Bir yolnan deyərəm. Aynurun adından deyərəm. Sonra elə bilər ki, Aynur onu qısqanır. Aynurun adına kölgə düşər. Bu da qürrələnər ki, Aynur məni Taleyə qısqanır.

—Allah vurub onu ki, Aynur onu bir qısqana da. Aynurun o heç bir tullantı dırnağına dəyməz, Aynur onu qısqanıba, bax ha?

—Bəs nə, helə deyəcəklər də... Yoxsa onu qovmaqa nə var.

—Az, lazım döyül, mən heç onu fikirləşməmişəm. Heç özünü o yerə qoyma. «Qarğa, məndə qoz var» nəyə lazımdı?

—Ay sağı ol, mən də onu deyirəm da...

Zəhra təzə ütülənmiş köynək gətirdi, stulun üstünə təzə corab qoydu.

—Onu neynirsən, az?

—Geyin da, getmirsən?

—Hara?

—Kişi demədi ki, yas yerinə dəy.

—Sən öləsən, hamı çekistdi ey, hardan eşitdin, az? — Qapıdan qulağım çaldı, — deyib Zəhra gülümsündü, günahkar adam kimi boynunu bükdü. — Pusmurdum ha... Elə bərk danışdı, səs özü gəlirdi...

—Nətəri şeydisə, butün xəlvət pıçiltılar sən qulaqına özü gəlir. Qulaq döyül ki, lakatırdı.

—Yaxşı, sən allah... Paltarı geyin.

—Az, yığışdır. Hələ gözləyəcəm. İndi görərsiz on dəqiqə keçməyəcək, sandıq tulası kimi üçü də qapıdan girəcək. Onların da lakatırı kişinin burda olduğunu tutub. Hamısı bura qaçır. Gör, indi quyruqları yellənə-yellənə məhlə süpürəcək. Götür bu paltarları. Onlar gələndən sonra gətirərsən. Deyərsən ki, kişi xahiş elədi ki, yas yerinə get dəy, bu da tərsliyi tutub, uzanıb. Oldu?

—Başa düşdüm, — deyib Zəhra paltarları yığışdırıb o biri otağa qaçdı.

Doğrudan, bir az keçmiş darvazada Məmmədov, prokuror, milis rəisi göründülər. Öz aralarında nəşə deyib gülürdülər.

Zəhra qaçıb otağa girdi.

—Vallah, kişi sən bilməyən şeyə qurd düşüb. Elə bil suya baxıb demisən. Odu ey... üçü də. Mən çıxım qarşılıyım.

Zəhra eyvana çıxdı. Əllərini qarnının üstündə çarpazlayıb onlara baxıb gülümsünüdü. Bu duruş, bu baxış «hə... belə gələrsiz ey» deyirdi.

—Siz xoş gəlmisiniz... Qardaşınız neçə gündü yatır, görünmürsüz?

—Vallah, haqlısız. Əşi, iş-güc bizi nəfəs almağa qoyur ki, — Məmmədov özünü danlıyan kimi deyindi.

—Əşi, bir qardaş tapşırıdığ sizə, yıxdız yorğan-döşəyə, — bu Xalıq idi. Hazırcavablıq eləmək istədi. Bu dəfə tutmadığını özü də bildi.

—Vallah, evə qoyulası adam deyilik. Hələ bir görək bizi evə qoyacaqmı?

—Boy, o nə sözdü? Dünən dedim ki, Oqtay, qardaşların görünmur. Dedi onların öz əli, öz başı olsa, indi bura əlli dəfə dəymişdilər. Yəqin başlarını qaşımağa macalları yoxdu.

Oqtay arvadının danışığına ürəyində əhsən dedi, evdən səsini ucaltdı:

—Kimdi o gələnlər?

—Kim olar? Neçə gündü yollarını gözləyirsən. Budu ey...

Onlar evə keçdilər. Bir-bir Oqtayı öpdülər. Xalıq əlini onun kürəyinə çəkdi:

—Formadan düşmüşsən!

—Az, sən o biri evə keç, — Oqtay bildi ki, zarafat ola bilər.

Zəhra o biri otağa keçən kimi, Xalıq o yan, bu yana boylanıb səsini alçaltdı. Oqtay tərəfə əyildi:

—Ə, rayonu səsin başına götürüb «qalxıb, qalxıb» deyib bağırırsan. Nə olar kişinin davleniyası qalxar da, a görməmiş. Birinci özü gəlib ki, a görməmiş, olan şeydi, katibin də bəzən qalxır, — xeyli pauzadan sonra bərkdən — davleniyası, dedi. Hamısı gülüşdülər.

—Sən Məmmədov eşitmisən, amma o mən deyiləm. O yanındakı, qarnı qucağına sığmayandı. On beş ildi qarnından aşağıyı görməyin üzünə həsrətdi, —

hamısı güldü. Məmmədovdan başqa. O, qarnına baxdı.

—Qarnıma nə olub ey, lap yaxşıdı, xeyli balacalaşıb. Xalıq əlini yellədi:

—Ay çatdı ha, ona.

Məmmədov yenə o yana, bu yana baxdı.

—Nə?..

—Bu kişiyyə ən gülməli lətifəni danışırım. Deyirəm təkrar elə, elə danışır — ağılamağım gəlir — Xalıq bunu ciddi dedi.

—Bu da mənim işçim.

—Bura bax, araya söz qatma, niyə yoxa çıxmışdın? Yoxsa qulağına səs dəymişdi? — Oqtay Məmmədovdan soruşdu.

—Xalıqa mən demişdim sənə zəng eləsin, elədi?

—Elədim, zəng eləmişdim da...

—Düzdü, — Oqtay təsdiq elədi, — bə niyə görünmədin?

—Mənim yalanla işim yoxdu. Eşitdim kişi sənnən dalaşib, çıxdım aradan. Niyə sənə salam verib sonra işə düşüm. Hələ mənə də dedi ki, eşitdim qaçırsan. Qaç, qaç, əlimdən hara qaçassan? Təpiyi qoyaram qarnının üstünə. Ə, mənim nə işim var sənün yanında. Şoferim indicə gəldi ki, kişi sənə dəyməyə gedibmiş. Mən də o saat budey burdayam, beş dəqiqə keçməyib. Mən ölüm, incimə. — Bu açıq etirafa Oqtay da, Xalıq da, Füzuli də gözləri yaşarınca güldülər. Məmmədov isə döyülmüş uşaq kimi sakit-sakit baxırdı. Füzuli ciddiləşdi:

—Zarafat bir yana, — dedi. — Mən gerek o gün sözlərə görə səndən üzr istəyim. Özü də bunların yanında. — Qalxıb Oqtayı öpdü. — Bağışla məni. Mən

nə bilim, qardaş, zalım oğlu Məkkədən gələn Molla kimi özünü çəkib. Dinənə bir ağız «hart» eləyir. Dedim hər şeyin təhri var. Əvvəllər gənə arada bir yerdə otururduq. İndi küçəsindən keçmək olmur. Camaatın ağızını boza verirmiş da... Yaxşı oturtdun yerində. İndi gədənin yasına da getmir.

Bu vaxt Zəhra qolunun üstündə ütülü köynək, qalstuk gəldi:

—Bu qardaşıza siz deyin. Kişi ondan xahiş eləyib ki, get bir az yasda otur, mənim əvəzimdən de, dil-ağız elə. Bu da özünü naza qoyub.

Məmmədov ayağa qalxdı:

—Yox, yox, bu saat bacı, sən paltarı qoy, get. Elə hamımız gedərik. Elə şey olar? Geyin, geyin, deyiram.

Az sonra rayonun dörd rəhbər işçisi yolun ortası ilə elə zəhmli, elə əzəmətlə addımlayırdı ki, adamların çoxu onlara salam verməyə çəkinirdi. Onlar yas yerinə gedirdilər. Onların yas yerinə getmək xəbəri onlardan qabaqda evlərə gedirdi, küçələrdən keçirdi. Bu xəbər başına dəstə-dəstə adamlar toplayıb onlardan qabaq yas yerinə çatırdı.

Onları görəndə elə bil Taleyin gözünə işıq gəldi. Cəld yerindən qalxıb, Məmmədovları qarşıladı. Oqtay istədi qolunu Taleyin boynuna salsın, baxdı ki, boyu çatmayacaq. Əlini Taleyin belinə bir-iki dəfə vurmaqla kifayətləndi:

—Allah səbir versin, qardaşoğlu, səbirli ol, dərd hamımızındı. — İstədi desin qatillər, deyə bilmədi. — Hərə öz cəzasını alacaq, — dedi.

Taleyin onları indicə ayağa durduğu yerə gətirdiyini görüb Şoşuq və bir neçə adam ordan qalxdı, kənara

çəkildi. Elə həmin anda başqa adamlar ayağa qalxıb həkimi və onunla bir ayağa qalxanları əyləşməyə dəvət etdilər. Hamının gözü, qulağı təzə gələnlərdə idi. Xüsusilə «hərə öz cəzasını alacaq» sözü yavaş deyilməsinə baxmayaraq, hamının qulağına çatdı. Camaat onlar oturan tərəfə sıxlaşdı. Hətta onların arxa tərəfində bir dəstə qocalı-cavanlı adam toplaşdı ayaq üstə dayandı. Bu marağı hiss eləyib katib Məmmədov hamı oturub yerbəyer olandan sonra üzünü Xalıqa tutdu:

—Necədi vəziyyət, Rəis? — O, «Rəis» sözünü xüsusi ayırdı.

Xalıq ətrafa göz gəzdirdi, hiss elədi ki, bu hesabat kimi bir şeydi:

—Məni kişi özü də çağırmışdı, soruşdu, — hər tərəfdə pıçıltı səsləri eşidildi. Rəis də xüsusi pauza verdi. Bu an onların qarşısında da bir dəstə ayaq üstə dayanmış adam elə bil yerdən çıxdı. Molla da taxtın üstündə əllərini yerə verib iməklədi. — Dedim vəziyyəti... Dedim bu ölüm işidi. Mutləq açılacaq, — yenə pıçıltılar başlandı. — İndi hələ bilmirik evdən nə gedib, bu vəziyyətdə —Taleyə əlini uzatdı — ondan hələ heç nə soruşmamışıq. Amma mən bilən bu, soyğunçuluq məqsədi ilə olmayıb. Qisasa oxşayır. Dəlillər toplayırıq. Usta adamlardı. Çox güman ki, ayrı yerdən gəliblər. Bəlkə elə onun uçun Taleyin evdə olan vaxtını bil-məyiblər. Qoca arvadla kimin nə işi. Məqsəd ayrı imiş. Bəlkə elə Taleyin yerini öyrənmək üçün arvada çox bıçaq vurublar. Bəlkə də elə-belə — yanmışdıqdan. — Elə bil arı təhnəsinin ağızını açdın.

Adamların arasında gurultu, uğultu, viyılı qalxdı. Tale başını əlləri arasına alıb dayandı. Xalıq bunu

görüb ötkəm səslə əlavə elədi.—Tutulaçaqlar, — camaat sakitləşdi, — axtarış davam edir. — O bu an özünü teleekranda, tribunada hiss elədi, — hər kəs cəzasına çatacaqdır, — dedi.

Bilmirəm, bu son sözlər camaata inam verdi, yoxsa bu sözlər adamlara o qədər tanış idi ki, artıq maraqlı görünmürdü. Ayaq ustə dayananlar bu sözləri eşidəndə hər kəs öz yerinə çəkildi, dağılışdı. Daha bu dördlüyə maraqlı da itdi. Dağılışanlar qayıdıb həkimin ətrafında sıxlaşdılar. Onlar indi rəhbər işçilərin dediyini həkimin fikrincə yoxlamaq istəyirdilər. Rəhbər işçilər hələ indi həkimi gördülər. İşarə ilə onunla salamlaşdılar.

Taleyin bir gözü darvazada qalmışdı. Tale onların gəlişini birincinin gəlişinə qaranquş saymışdı. Oqtay da bunu hiss eləyirdi. Qəsdən hələ heç nə demir, «hələ qoy gözləsin» deyib onun oğrun-oğrun darvazaya baxmağından həzz alırdı. Deyəsən, adamların da əksəriyyəti əsasən bu hadisəni gözləyirdi. Amma darvaza tərəfdə sakitlik idi.

Oqtay yarıpçıltı Taledən soruşdu:

—Bura kim ağsaqqallıq edir?

Tale cavab verməyə çətinlik çəkdi. Əllərini yana açdı: — Kimim qalıb ki, bir əmim vardı, keçən il rəhmətə gedib, — bir an susdu. — Bikə xala. Ortada odu.

—Bikə? — deyər Məmmədov o biri Məmmədovun üzünə baxdı.

O da öz növbəsində hər şeydən halı adam kimi başı ilə təsdiq elədi:

—Hə, Kamalın yoldaşı. — Oqtayın yadına düşmədiyini görüb: — Niyə e... uqrozosk yox idi? Biz böyütdük ey...

—Hə, hə. Bikə bacı hanı? Mən bir onnan söhbət eliyim. Gəl, Tale, göstər, — onlar mağardan kənara çıxdılar. Uşaqlardan biri Bikənin dalınca qaçdı. İndi bütün baxışlar bu yeni maraqlı mənzərəyə dikilmişdi. Uzaqdan boğazını uzadıb bir-birinin başının üstündən boylan adamlar Taleyin Məmmədovu Bikəyə təqdim elədiyini hiss elədilər. Məmmədovun başsağlığı verdiyini, dil-ağız elədiyini anladılar. Bikənin necə dirçəldiyini, camaatın gözü qabağında məclis ağbirçəyinə döndüyünü gördülər. Bəzinin gözündə bu lap elçiliyə oxşayırdı:

—Bacı, mən rəhmətliyən yaxın dostu idim, — bildi ki, Bikə onun dostlarını tanıya bilərdi, tez əlavə elədi. — Düzdü, bir-birimizə o qədər də gəlib-gedən deyildik. Amma işdə həmişə görüşərdik. Elə Kamalında işıqlıya böyük vəzifəyə keçməsində mənim də iştirakım olub.

—Allah sizdən razı olsun.

—Elə Taleyin rəhmətliyən yerinə qoyulmasını da kişidən mən xahiş eləmişdim. Tale özü demiş olar.

—Deyib, sizdən həmişə razılıq eləyir, çox sağ olun. Onun da kimi var ki, allah sizi başımızın üstündən əskik eləməsin.

—Kamal gəlməyib?

—Hardan bilsin? Xəbəri var ki? Hələ, hələ səhər iş zəng eləyərək.

—Əşi, biz burdayıq. Nə çatışmamazlıq olsa, mən bilim. Ərknən deyin.

—Çox sağ olun, hər şey var.

—Kişi də mənənən xahiş elədi, sizə başsağlığı verim.

— Bu, Tale üçün yeni söhbət idi. Belini dikəldib düz Oqtayın gözlərinə baxdı, nə deyəcəyini gözlədi. Oqtay

qəsdən bir az da sözüne fasilə verib yekunlaşdırdı — dedi Bakıdan qonaq gələsidi. Bəzi xırda-para işləri var. Ona görə gələ bilmədi. Biz burdayıq da... Mən lap yorğan-döşəkdən qalxıb gəlmişəm. Kişi mənə dəyməyə gəlmişdi. Dedi gör imkan eliyə bilsən, ora dəy! Vallah mən heç bilmirdim. Kişi mənə deyib. Sonra bunlar gəldi yanıma, dedim a, bu nə olan işdi? Dedilər bəs belə. Dedim, yox əşi, o boyda müsibətdi, lap nə olsa getməliyəm.

—Allah sizdən razı olsun, — dedi. Bikə Taleyin pərt olduğunu hiss eləyib: — Eh gözümüzə nə görünür ki, nə zəhmətdi çəkmisiz. Bizə olan olub, gələn də sağ olsun, gəlməyən də, — dedi.

—Yox əşi, elə şey olar? Elik, günük, camaatıq, da nəyə lazımıq ki... Özüm də burda olacam, nə lazım oldu, mən bilim ha...

Taleyin elə bil başına dalbadal zərbələr vurulmuşdu, ağzını açıb danışa bilmirdi. Girəvəyə salıb Bikə onun ətəyindən çəkdi. Tale var gücünü toplayıb:

—Nə lazım olacaq ki, Oqtay dayı. Sizin sağlığını. Şükür allaha, hər şey var.

—Evdən çox şey aparıblar?

—Dörd divar qalıb da... Evdə evlik qalıb ki, — dedi Bikə.

—Vallah, nə bilim. Heç evlərə ondan sonra girməmişəm. Onda da elə gördüyüm o oldu ki, eşib tökmüşdülər.

Bu görüş Taleyin dünyaya, insanlara bir az inamı, gələcəyə bir az ümidi vardısı da, onu qırdı. İndi özünü tamamilə kimsəsiz hesab elədi. O, Mürşüddən birdən-birə, onun bu ağır günündə etinasız münasibət göz-

ləmirdi. «Hətta Məmmədovun davleniyası qalxıb ona gedib dəyir. Mənim anam ölub, gəlib «başın sağ olsun» deməyə vaxtı olmur». Ən ağır zərbə bu idi. Etibarsızlıq. Bu da «Papaşa». Tale daha mağara qayıda bilmədi.

—Bikə xala, mənim başım ağrıyır. Gedim bir az uzanım.

—Get oğul, get, ağrın almı. Yerini hələ açıqdı. Get yat. Burdan nigaran qalma.

Tale Məmmədovun ona yüklədiklərinin altında ikiqat olub evə getdi. Getdi ki, uzanıb bu dərdləri gövşəsin, əritsin.

Bikə bu söhbətlərdən sonra tam qol-qanad açdı. Elə bil susuz qalmış balıq idi, onu indicə dəryaya buraxmışdılar. Məclisdəki qadınlar, kişilər də onu bu saat yeganə, tam səlahiyyətli ağbirçək hiss edirdilər. Qadınlardan biri yuyqat yerindən gəlib Bikəyə yanaşdı:

—A Bikə, bunları — ovcundakı bir dəstə xırda açarı göstərdi, — rəhmətliyinin nifəsindən açmışıq. Götür, səndə qalsın. Azz, yazığı nə günə salıblarmış bıçaqnan, gözlər olsun görməsi.

Hər ikisi gözlərini sildi. Bikə açarları götürüb ovcunda onlara bir də baxdı. Açarlardan irpəndi. Bilmədi hara qoysun. «Hamısı çamadan açarlarıdı», fikirləşdi. O dəqiqə də bir neçə il bundan əvvəl Suğragildən axşam Xanımğilə çamadan daşındığı yadına düşdü. Elə bu fikirlərin içində açarları qoynuna qoydu. «Görəsən çamadanları qayıtdılar?» — fikirləşdi. «Neçə çamadan idi?» Xanım bir, Suğra bir, iki Həmid, o da bir, beş, toçnu beş. Bir yolnan soruşmaq lazımdı. Keçərlər çamadanların dalından. Elə bu gün axşam, ya da sabah, sabahdan o yana qoymaq olmaz. Elə bu

fikirlərlə Xanıma yanaşdı:

—A Xanım bacı, sən bu qazanların, nə bilim, bütün bu şeylərin üstündə dolan. Məni gözləmə. Özün ağbirçəklik elə — cibindən xeyli üçlük, beşlik, çıxarıb ona uzatdı. — Xırda-para çatışmayan şeyə uşaqlara pul ver göndər, aldırtdır.

Bu onun üçün idi ki, Xanım bilsin ki, Bikə quru-quru ağbirçəklik eləmir, pul da xərcləyir. İndi bu evin də böyüyü odu. Xanım istədi pulu götürməsin. Bikə ərklə pulu onun ovcuna dürtüdü:

—Axşam camaat dağılışandan sonra özümüz yığışib məsləhətləşərik. Həmid qardaşa da deyərsən, burda olsun.

Öz növbəsində Xanım da ona ayrılan vəzifədən xeyli razı qaldı. Əl-qol açdı. Çay dəmləyənlərə dəydi. Qənd qıçalayan qızlara, pendir doğrayanlara baş çəkdi. Birini saxlayıb soruşdu ki, «bax, gör çörək bəs eləyərmi»..

Bu hadisənn eşidən kimi Həmid kişi divarda yükün arasında gizlətdiyi təklülə köhnə ov tufəngini çıxartdı. Tozunu aldı:

—A Xanım, mən bilən sənə üç dənə patron vermişdim. Yadında döyül ki, hara qoymusan?

—Sandıqda gizlətmişəm. Eşim tapım?

—Yox əşi, tufəngin dolusu bir adamı qorxuzur, boşu iki adamı.—Sonra səsini alçaltı, — arvad, aqlım belə kəsir ki, o irəhmətliyin pullarının dalı ilə ova çıxıblar. Bizim öydəkilər barədə söz çıxsa yaxşı olmayacaq.

—Əşi, günü bu gün Bikəyə deyəcəm, gəlib daşısınlar. Rəhmətlik də deyirdi. Bikə gəlsin. Gədəni də

apardı evinə. Bu fitil kimi şeydi, altımıza qoyub oturmuşuq üstündə.

—Yaxşı düşməz ey, deyərlər qorxdular.

—Əşi, atıb öldürərsən, bu qoca vaxtında səni də tutarlar ki, adam öldürməsən. Tısbəğanı ya öldürdün, ya da dalı üstə çevirdin, bir şeydi. Rəhmətliyin oğlu, ölü olmaqdan, qorxaq olmaq yaxşıdı.

—Kimdi bilən, qoy bir-iki gün keçsin.

—Yerin də qulağı var, — istədi Həsənlə görüşünü danışsın, birtəhər özünü saxladı. — Nərgiz bilir. Uşaqdı, bəlkə o vaxt dilindən qaçırıb. Nə bilək. İndi kürəkənimiz də bilir ki, evdə özgənin malı var. Niyə qalsın... Yanı onun bizə bir istisi var?..

—Özün bil, arvad.

Bu söhbət günorta olmuşdu. Xanım axşam düşməyini səbirsizliklə gözləyirdi. Neçə dəfə istədi ki, Bikəni bir kənara çəkib əhvalatı desin. «Əstəğfurullah» elədi. Xüsusilə Bikə onun ovcuna pul basıb onu qızların, gəlinlərin ustunə ağbirçək təyin eləyəndə, az qaldı sözə başlasın. «Yəni mən də az aşın duzu deyiləm. Gör indiyə kimi nəyi qoruyub saxlamışam». Özünü birtəhər saxladı. Bir də Həmidin «ova çıxıblar» sözündən sonra axşam yaxınlaşdıqca onun canına vahimə düşürdü. Arada özünü evə verib, sandıqdan eşib patronları tapdı, Həmidə verdi.

—Al, əşi, boş tufəng dəyəmək kimi şeydi. Göyə atarsan. Qaçarlar. Birdən Bikə qorxdu götürməyə. Dedi qoy bir az qalsın. Bə mənim canım can döyül? Gədəni aparıb salmışan evə. Apar da, bu da onun cehizidi, — fikirləşdi. Qəti qərara gəldi ki, bu axşamdan o yana qoymayacaq. Özü də evə hucum eliyən

olan kimi deyəcək: «Ay balam: vermişik çamadanları qonşuya. O qonşu, o da siz. Vəssalam».

Nəhayət, axşam adam seyrələndə Xanım Bikəni bir kənara çəkdi:

—Dünən irəhmətliknən görüşmüşdüm, — o yana, bu yana basıb səsini alçaltı. — Axı onların olan-olmazı bizdədi.

Bikə heç nədən xəbərsiz adam kimi təəccübləndi:

—Yox aaz?

—Hə, hə. Hələ Həsənağa qardaş prokuroru döyəndə, o vaxt gətirdilər ki, işdi, birdən öydə axtarış olar. Qoy qalsın sizdə. Dedik o nə sözdü, qalsın. Dünən bu yazıqla görüşdük. Dedim, aaz, qoca adamlarıq, başımıza iş gələr, malız itər-batar. Qiyamat haqqıdı, qoy gətirək. Dedi, qoy Bikə gəlsin. Bu gün-sabah gəlir.

Sözün bu yerində Bikə ağladı:

—Bacın ölsün, ay Suğra... Oğul toyuna həsrət gedən...

—Demə, demə, — deyib Xanım da kövrəldi. Özünü toxdatdı. — A bacı, bu axşam o şeyləri daşıyaq sizə. Deyirəm, qismətə bax ey, dünən ora daşımış olsaydıq, hamısı gedəcəydi.

—Allahın bu yetimə rəhmi gəlib da... Görmürsüz özü də öydə olmayıb. Vallah, bilmirəm bizə gətirsək yaxşı döyül ey, — qorxdı Xanım razılaşa, tez əlavə elədi. — Düzü, Tale daha bizdə olacaq. Uşaqdı, orda qoymağa ürəyim gəlmir. Özü də o vaxtdan sümüyü qorxuludu.

—Yox, ay bacı, yox. İraq olsun gənə azarlayar. Özü də kim nə deyəcək. Kim bilir ki, azz, ata malıdı, öz öyündü. Sən də özgə deyilsən ki. Gəl, bacı, kömək-

ləşib axşam oları daşıyağın.

—Nə deyirəm, vallah... heç bilmirəm.

—Az, nə bilmirəm. Qorxub da eləmə. Kişi tufəngi doldurub, qoyub qapının dalına. huy eləsən, bir qoşuna cavab verə bilən kişidi.

—Yox əşi, nədən qorxacam. Yaxşı, daşıyaq da.— Bikə özünə məəttəl qalmışdı. — Ürəyimdə keçirdiyimi allah qarşına çıxardar, özü də o saat. İşə bax ey... Yox, tez qızı gətirib kəbinini kəsdirmək lazımdı. Köpək qızı «hələ tezdi» deyir. Boşanmaq həmişə olar, kəbin kəsdirmək bir də görərsən keçdi. Bəs onda... Yox, bu işi lap tez, tez həll eləmək lazımdı.

Axşam əl-ayaq yığışandan sonra Xanım gəlib Həmidin yanında oturdu. Həmid yenə uzanmışdı. Amma yuxarı ilə danışmağa həvəsi yox idi. Hələ əsaslı bir iş də görməmişdi, yorulmuşdu, özü də lap əməlli-başlı. Onu yas yerində adamın çoxluğu, səs-kuy, gələn-gedən, danışılan sözlər yormuşdu, axırda da axşam çamadanlardan ikisini Bikəgilə o aparmışdı. Vahid istədi ikisini götürsün, Kişi özünə sığışdıra bilmədi. «Sən birini götür» dedi. Xanım soruşdu.

—Çay süzüm?

Həmid kişi başını buladı.

—Xoşuma gəlmirsən. Qızdırman yoxdu ki? — Xanım əlini onun alınına qoydu.

—Yox, azz! Yoxdu. Elə belə, kefsizəm.

—Hə, bu işlərdəndi da... Vallah, allaha ağır getməsin, bu ağır gündə elə bil çiynimdən dağdan ağır yük götürülüb.

Həmid başa düşməyib təəccüblə ona baxdı.

—Ə, bu şeylərə görə deyirəm ey, çox şükür, sala-

matlıqla ötürdük, — Xanım çamadanlara işarə elədi.

—Nə olacaydı ki?

—Nə desən olardı. Sənin xəbərin yoxdu. O gün Həsən gəlmişdi ki, aç, ordan mənə bir min manat ver.

Mən də söydüm, qovdum. Deyir bir aya gətirəcəm da — Xanım Nərgizin də onunla olmasını demədi.

Həmid ilan vurmuş adam kimi durub dik oturdu:

—Bu nə deyir ə...

—Olub keçmiş işdi, — Xanım onu sakit eləməyə çalışdı, — dedi, cavabın da aldı. Vermiş olsaydıq, indi biabır olmuşduq. hanı, beş gün keçməyib.

—Azz, sənin başın xarab olub? Özgənin amanatına əl dəymək olar? Sən öl, köpək qızı, sən o gədəni ayrı adamdan düzəltmişən.

—Boy, dədəmə niyə söyürsən ə... getdikcə lap xarabın çıxır ey...

—Bə mənə niyə demədin?

—Əşi, qovdum getdi, sənə nə deyəydim axı. Neçə gün idi urəyimi deşirdi.

—Mən də deyirəm, bu yumurtası tərs gələn toyuq kimi nə vurnuxur. — Həmid təzədən ez yerində uzandı. — Oğul boyunu yerə soxum. Oğula bax da... Pul qazanmaqdan, gəlib cijisinin üstünə ki, gəl oğurluq edək. Tfu! Sənin zatına. Yaxşı, əlimə keçərsən, a küçük...

—Ə, sən allah, yaxşı. Sənin də yanında söz deməli döyül. Barıt kimi partlayırsan. O dedi, mən də cavabını verdim. Elə bil heç bilmirsən.

—Deməyəydin da... «Elə bil heç bilmirsən», — Həmid kişi Xanımı yamsıladı.

Xanım dediyinə peşman olmuşdu. İndi Həmid yumşaltmaq istədi, gülümsündü:

—Deməmək elə bilirsən asandı. Ürəyim deşilirdi. Hazır indi dedim. Bir az da sən çapala... hi, hi, hi, — Xanım xırıltılı bir səslə güldü.

Bütün gün ərzində Mürşüd bir neçə dəfə kabinetinə gəldi, qonaq otağına qayıtdı. Qonaq otağı idarənin həyatında idi. Onun yeməyini də qonaq otağında hazırlayıb verirdilər. Axşam yeməyinə də heç hara çıxmadı.

Mürşüd onları mülayim qarşılıdı. Oqtay yas yerindən ətraflı məlumat verdi. Necə iştirak etdiklərindən danışıdı.

—Hər şey təşkil eləmişik. Dedik, bizi kişi özü göndərib. Dedim, məni şəxsən yorğan-döşəkdən durğuzub, göndərib bura. Dedim, başınız bərk qarışıqdı.

Bir də ora sizin səviyyə deyil. Bir böyükləri də yoxdu. Tale özü necə olsa da uşaqdı. Ağbirçəkliyi də hələ heç rəsmiləşməmiş gələcək qaynanası eləyir.

Mürşud onları diqqətlə dinlədi. Mürşüdə elə gəlirdi ki, Oqtay arada göz gəzdirib qara diplomatı axtarır:

—Çamaat nə danışır?

Onlar bir-birinin uzunə baxdı. Hiss olundu ki, sualı yaxşı başa düşmüyüblər. Mürşüd aydınlaşdırdı:

—Bu hadisələrdən...Xalıq fikirləşdi ki, bu sual birbaşa ona aiddi, ona görə də heç kəsə macal vermədən dilləndi:

—Belə əsaslı bir söhbət yoxdu. Amma yoldaş Hüseynov, mütləq açacağıq. Mütləq.

—Yaxşı, sağ olun. — Bu ona işarə idi ki, gedə bilərsiniz.

Oqtay cəsarətləndi:

—Deyirəm bəlkə axşam yeməyinə bir yerə gedəyin.
—Qalsın başqa vaxta. Bir az yorğunam.

Bu cavabın özü də Məmmədovu asimana qaldırdı. O, yanındakılara sübut elədi ki, bizim aramız açıqdı. Özü də bu münasibət heç şeylə dəyişən deyil:

Onlar çıxdılar. Füzuli özünü irəli verdi:
—Bu axşamın xərci mənim boynumadı.

Mürşud bu gün özündən baş açə bilmirdi. Bütün günü özü ilə mubahisə eləyirdi. «Qorxurdu? Yox! Bəs niyə onda yasa gedə bilmədi? Tale onu görüb ağlaya bilərdi. Boynunu qucaqlayıb, üzündən öpüb təsəlli də verə bilməzdi. Birinci katibdi. Bütün camaat orda olacaq, yaxşı çıxmaz? Elə bu? Yox, sən bir az da özünü günahkar hesab eləyirsən. Bir az yox, əməlli-başlı. Yox, mənim urəyimə dammışdı. Mən nə biləydim ürəyimə daman düz çıxacaq? Mən indi neyləyə bilərdim? Hər halda sən dostluqda, yoldaşlıqda çox pis iş tutdun. Onu ən ağır ayaqda qoyub, kənara çəkildin. Bu namərdlikdi! Namərdlikdi niyə? Biz hardan dostuq? O uşaqdı. Mən bir rayonun birinci katibi. O mənnən yaxın olmaqdan qazanır. Qoy qazansın. Onu da gərək ki, mən də onnan yaxın olduğuma görə itirmişdim. Hörmətimi mən özüm qorumasam, kim qoruyacaq. Mən partiya rəhbəriyəm. Məndən heç kəsə dost olmaz. Sabah bunların hər birini cəzalandırmalı ola bilərəm. Bu da dostluqla düz gəlmir, yoldaş Mürşud müəllim. Onda ola ki, ticarət rəhbəri, cavan bir uşaq. Mənim onnan nə dostluğum? Anası ölüb axı, dünən bir yerdə çörək yediyimiz adamın bu gün anası ölüb. Gedib adam kimi başsağlığı verməyə nə? Mənim anam öləndə altı yaşım vardı. İkisi də birdən getdi.

Atam da, anam da. Mənə başsağlığı verən çox idi? Mən ona heç ehtiyac duyurdum? Özü də buna nə olub, ki, elə mənnən dost olduğuna görə ora el-aləm tökülüb. Bütün rəhbər işçilər gedib. Onun tam kama yetməsi üçün bircə birinci katiblə yas yerində qucaqlaşib ağlaşması çatışmır. Özümün çəkdiyim əzablar, «düşmən oğlu» deyib göstərilidiyim günlər yadımdan çıxıb? Burax sentimentallığı. Dur, əl-üzünü yu. İdman elə! Qalx!» — Mürşud ayağa qalxdı. Könülsüz-könülsüz iki dəfə əyilib dikəldi. «Bu dünyanı dəyişmək mümkün olan şey deyil. Bilirəm ki, canidi, biri-birimizin üzünə gülə-gülə oturub çörək yeyəcəyik. Bu adam məni qəzaya da sala bilər. Yaşamaq lazımdır».

Taleyi çağırıdılar ki, anana burda səndən məhrəm adam yoxdu. Onu məzara qoymağa kömək eləməlisən. Qəbirdə dayanıb molla Quran oxuduqca cənazəyə əlini vurmalsan. Tale yaxın dura bilmədi. Yox, qorxmurdu. Qəbir qazılanda baxmışdı, yer nəm idi. Anasını ora qoymağa ürəyi gəlmirdi. O, anasının yaralarını görməmişdi. Amma eşitmişdi ki, bədəni bıçaq yarası ilə doludu, fikirləşdi ki, «birdən əlimi ona vuranda əlim yaralarına dəyər». Tale kənara çəkildi. Dedilər uşağı incitməyin. Tale yenə başının ağrısını bəhanə eləyib evə qayıtdı. Çarpayuya uzandı. Üzünü yastığa basıb bulud kimi ağladı. Qəribə də olsa, indi ağlayanda anasız olduğunu hiss elədi. Həmişə o belə anlarında anasını başının üstündə, ya da başını anasının dizinin üstündə görmüşdü. İndi Tale anasını ağlayanda da umurdu ki, gərək anası başının üstündə olaydı. O hələ bu ayrılığı bütövlüyü ilə təsəvvür edə

bilmirdi, dostluq elədiyi, «papaşa» dediyi adamın bu gün onun belə vaxtında gəlməməsini də bir an anasının ölümü ilə bağlıdı. «Hə, daha anası yoxdu. Bu da o saat üz döndərdi». Sonra öz fikrinin cılızlığına, məntiqsizliyinə yazığı gəldi. Anasını ağladı. Sonra özünü eləcə cənazədə təsəvvür elədi və onu heç kəsin ağlamayacağını gördü, özünə də ağladı. Sonra təsəvvür elədi ki, elə bir mənzərəni anası görsə, neylərdi. Elə bil şivən qoparan anasının səsinə eşitdi, eşitdi, kövrəldi. Onun da əvəzinə ağladı. Yastıqdan elə bil Aynurun ətri vurdu onu, nəfəsinin istisi elə bil ürəyinin içindən, yanağından, kirpiklərindən keçdi. «Sən harda qalmısan, ay etibarsız» dedi. Bunu da fikirləşmək istəyirdi, ancaq pıçıldadı. Öz pıçıltısından özü səksəndi. Durub yerinin içində oturdu. Gözlərini sildi. Qapını astaca açdı ki, eyvana çıxsın, gördü gecə yaradı. Elə bu vaxt o biri qapı açıldı. Bikə çıxdı:

—Nədi, atam? Nə istəyirsən?

—Heç nə, Bikə xala... Camaat dağılıb?

—Çoxdan, çoxdan, gecə keçib. İstəyirsən çay gətirirəm? Qazın üstündədi, istidi. Ya da bir şey bişirirəm, ye... Acsan.

—Yox, heç nə istəmirəm, sağ ol. Gələn-gedən çox idi?

—Boy, Sarıqayalılar hələ belə şey görməmişdilər. El-oba axışib gəlib. Özümüz də olmazın bazarlığını elədik, layiqli də məclis keçdi. Halal xoşu olsun. Qəbri nurnan dolsun. Halaldı ona, mələk kimi adam idi. Can bala, çaydan, çörəkdən... Özünü ac qoyma.

—Vallah, iştaham yoxdu, — Tale hiss elədi ki, qayıdıb yerində uzanmaqdan başqa çarəsi qalmayıb.

— Gecən xeyrə qalsın. Bikə xala. Mən yatım.

—Yat, xalan qadını alsın, yat

Hər şeydə bir məntiq axtaran Kamal bu ölüm işində məntiq tapa bilmirdi. Kamal həmişə fikirləşirdi ki, ən dolaşiq işin də bir ucu olur. Onu axtarıb tapmaq lazımdı. «Həsənağanın pulları üçün idisə bu hadisə, Həsənağa gör neçə ildi ölüb, indiyə kimi olardı. Prokuror qisas almaq istəsəydi, o vaxt alardı. Oğlundan qisas alardı. Suğranı bəs niyə öldürsünlər?»

Onun fikrincə heç vaxt təsadüfi cinayət olmur. Hər cinayətin bir kökü var, başlanğıcı var. Ola bilsin ki, səbəb çox əhəmiyyətsiz bir şeydi. Ola bilsin ki, böyük bir cinayət kiçik, əhəmiyyətsiz bir şey üstündə olsun. Bu başqa məsələdi. Amma onun başlanğıcı mütləq var. Bu əhəmiyyətsiz şeyin vaxtında qarşısı alınsaydı, cinayət törəməzdi. «Burda nə ola bilərdi?»

Kamal bu sualı özünə bütün günü, Aynura icazə almağa gələndə də, özünə icazə alanda da, yol boyu da vermişdi. İndi gəlib mağarda oturmuşdu, bu sualı ürəyində dönə-dönə təkrar edirdi. Onun baxışları yas yerində oturanlar arasında cinayətkarı axtarırdı. Kamal Taleyi görəndən sonra qəti qərara gəldi ki, bu cinayətin üstünü açmalıdı.

Tale Kamalın onun üstünə gəldiyini görüb ayağa qalxdı, ona tərəf getmək istədi, yeriə bilmədi. Özündən asılı olmadan dodaqları titrədi, gözləri doldu. Taleyin uşaqlıq illəri, elə bil atası, əziz günlər üstünə gəlirdi. Bu günlər ərzində ilk dəfə idi ki, Tale özünə qalib gələ bilmədi. Heç özünü gücə də salmadı. Kamalın sinəsinə başını sıxıb hönküdü. Bu hönkürtü

giley idi, təkliyindən, yazıqlığından, başına gələnlərdən şikayət idi. Bu günlər ərzində Tale ilk dəfə urəkdolusu ağladı. Kamal onun başını tumarlayır, qırıq-qırıq sözlər deyirdi:

—Sakit ol. Kişisən. Yaxşı, yaxşı, sakit ol. Ağla, ağla, yaxşı.

Taleyin başını sığallayan əl, o əlin istisi, gücü, mehribanlığı oğlanı daha da kövrəldirdi. O, uşaq kimi hıçqırırdı. Taleyin birdən-birə dönüb belə uşaq olduğuna hamı mat qalmışdı. Kim bilir, bəlkə birinci katib gəlib onun yanında oturmuş olsaydı, Tale indi Kamalı görəndə təmkinlə durub onu qarşılayardı. Özünü ürəkli, dostlu, arxalı kişi hesab eləyərdi. İndi Mürşüdün belə kənara çəkilməsi, hətta başsağlığını da sifarişlə eləməsi onu başa salmışdı ki, adam tayını tapar. Ona başa salmışdılar ki, sən uşaqsan, bizim tayımız deyilsən. Amma bədbəxtlikdən Taleyə öz tay-tuşlarından da dostu yox idn. Onlarla heç yoldaşlıq eləməmişdi. Uşaqılıq yoldaşlarını da itirmişdi. İndi öz doğma yerində, öz elinin-gününün içində o, qərib, tənha idi. İndi birdən-birə onun vətənidən, onun doğma illərindən bir doğma adam gəlib çıxmışdı. Ona uşaqılıq illərini, doğmalığını, atasını, anasının hərərətini, onların xatirələrini dirildib gətirmişdi. İndi Tale tək olmadığına ürəklənib ağlayırdı.

Aynur Taleyə bu vəziyyətdə görəndə əlləri ilə üzünü tutub öz otağına qaçdı. Bikə də onun dalınca özünü yetirdi. Aynurun səsi çıxmırdı, bütün bədəni titrəyirdi. Bir-birinə dəyən dişlərinin şaqqiltısını anası açıq-aydın eşidirdi. Bikə onu bağrına basdı. Bərk-bərk özünə sıxdı. Aynur boğula-boğula, qırıq-qırıq sözlərlə deyirdi:

—Niyə onun başına bu müsibətlər gəlir? Dunyanın bütün bəlaları onun başına gəlir, hə?.. Niyə? Axı ürəyi partlayar, axı dözməz.

—Qızım, elə demə. Elə demə, bala. Sonra iraq olsun... yanmaq bizə düşmür.

Aynur bu sözü eşidən kimi səsinə kəsdi. Anasını bərk-bərk qucaqladı. Ona elə gəldi ki, anasını əlindən ala bilərlər.

—Yox, yox, gedəndə səni aparacam. Səni bir gün də qoymaram qalasan burda. Bu nə müsibətdi, ay ana...

Bu mənzərəni görəndə, nəhayət, arvadların əlinə girəvə keçdi ki, kim nəyə qadirdisə, nümayiş etdirsin. Bikənin həyatında birdən-birə ağlaşma qalxdı, mağardakılar hiss elədi ki, kimsə gəlib. Özü də bu «kimsə» adi adam deyil. Gözləməyə səbri çatmayıb o biri həyatdan keçənlər də oldu. Bəziləri Bikənin həyatına keçməyə utanıb, elə barıdan boylandı. Gələnin kim olduğunu görməyə çalışdı.

Həmid kişi mağarda oturmaqdan yorulub yenicə öz evinə gəlmişdi. Eyvanda uzanıb bir az dincəlmək istəyirdi. Səs-küy qopdu. Həmid ayağa qalxıb oturdu:

—O nədi, ə?

—Yəqin kimsə gəldi,—Xanım Bikə tərəfə boylandı.

—Olmuya Kamalgildi, ə?..

Xanım balağını əlinə yığışdırıb eyvandan düşdü:

— Gəlirəm, sən uzan.

Xanımın qayıtmadığını görüb Həmid kişi də ayağa qalxdı. Eyvandan boylandı. Qarmaqarışlıqdan heç nə baş açma bilməyib, o biri həyatə keçməyə məcbur oldu.

Kamalin yasa gəlməyi camaat üçün yeni mövzular verdi. Kimi dedi «əşi, xalx qohumdu. İki öyün bir başı

papaqlısı Kamaldı da... Gəlib yası götürsün...» Kimi də qəti etiraz edirdi. «Əşi nə qohum, hardan hara? Uşaqlar nə vaxtsa bir-birini istəyib. Ortada heç nə yoxdu. Bu başqa məsələdi. Kamal elə Bakıda da ən yaxşı axtarış işçisidi. Nazir çağırıb yanına, deyib öz yerindi, get, bu məsələni aç. Evdən kiloynan qızıl aparıblar deyir». Kimsə də demişdi ki, «bunlar hamısı boş söhbətdi. Kişi gəlib ki, üçü versin, uşaqları səssiz-səmirsiz salsın öylərin birinə, qayıdıb getsin». Hərə öz bacarığına, qabiliyyətinə görə söz uydurub danışırdı.

Suğranın üçü idi. Bu gün də xeyli adam gəlmişdi. Kamal mağarın baş tərəfində durmuşdu. Gələn-gedən onunla görüşüb, başsağlığı verməkdən çox hal-əhval tuturdu. Yaşlılardan bəzisi onun yanında bir az da ayaq saxlayıb, nəhayət, ürəyində fırladığı sualı verirdi:

—Kamal, sən də başının tükü sanı işlər görmüsən. Bu işdən aqlın nə kəsir?

—Nə deyim, vallah. Genə siz yaxşısını bilərsiz. Mən orda, bunlar burada. Nə bilim.

—Baş açılması iş deyil.

Təxminən hər iki adamdan biri bu sualı ya belə, ya da dolayısı yolla verirdi. Axırda Kamal cavab vermək əvəzinə çiyinini çəkirdi.

Biri lap Kamalın da qulağı eşidə-eşidə ondan ayrıldıktan sonra yoldaşına deyirdi:

—Ə, ona Kamal demərəm. Bilir, lap yaxşı bilir. O adamın bu üzündən baxanda o üzünü görür. Özü demir. Düz də eləyir. Yaxşı bilir ki, ona etiraz eləmək, elə danışanın fikrini təsdiq eləməkdə.

Kamal özünü eşitməməzliyə vurdu.

Mağara qara, boğazı gözə çarpan dərəcədə uzun

bir oğlan gəldi. Qara uzun boğazının damarları çöldə idi. Gözlərində qəribə bir dirilik vardı. Yerişi də yüyürməyə oxşayırdı. Onu görəndə kimi hərə öz yanında ona yer göstərdi, əklə yanına çağırırdı. O adamların bəzisi ilə salamlayıb düz Kamalın yanına gəldi:

—Kamal dayı, allah səbir versin!

—Sağ ol, bala.

Kamalın yanından kimsə kənara çəkildi:

—A Quş, otur, — dedi.

Quş ona təklif olunan yerdə oturdu, oturan kimi də söhbətə başladı:

—Müdirin qonağı var Bakıdan, onun maşını ilə İsrafil kişinin kolxozuna getdilər. Dedim bir az boş vaxtım var. Gəldim Tale qağaya başsağlığı verim. O hanı?

—Bazara gedib, bazarlıq eləməyə, — Kamal ona diqqətlə baxdı. — Səni tanımadım?

—Tanımazsan, Kamal dayı. Sən burda olanda mən balaca idim. Sonra əsgər getdim. Orda da düşdüm xüsusi axranaya. İki ildi gəlmişəm, şofer işləyirəm. Məni tanımazsan.

—Kimin oğlusan? Quş gülümsündü:

—Vallah, dədəmi də tanımayacaqsan. Dədəm Qarağaçlı kəndində suçu idi. Çavan ölüb.

—Müdürün kimdi?

—Hə... Quş güldü. — Birinci katib. Mənimki — Ququşdu — səsini alçaltı. — Müdür dedi ki, uzundu adın. Adımı Quş elədi. Mən ona müdür deyəndə gördüm bir cür olur, mən də qəsdən deyirdim. Dedim, inciməyin, birinci katib deməkdən mənim üçün müdür demək asandı. Bir də mənim iş yerim bu maşının

içidi, burda, müdirim sizensiz. Katib güldü, dedi yaxşı, müdür de. İndi o mənə Quş deyir, mən də ona müdür deyirəm. Amma hamı birinci katibin dili ilə mənə Quş deyir, heç kəs ona müdir demir. Hamı ona «kişi» deyir. Bular belədi də, Kamal dayı. Mən də deyirəm, zərər yoxdu...

—Helə olan şeydi, qanın qaraltma...

—Yox, niyə qanım qaralır ki, and içmişəm uşaq vaxtdan ey, sizin balesikiniz idim. Demişəm gərək milis olam. Müdirə deyəcəm, kömək eləsin, gedim, məktəbə, milis məktəbinə.

—Hə, nə olar, əsgərliyi də eləmişən.

—Bilirsən necə «qramotam» var.

—Hə, lap yaxşı.

—Qoy mən paqonu taxım, görək bular mənə «Quş» deyəcəklər? Vallah, deyənin əlini sıxaram. Ona kişi deyərəm — yox elə ki, paqonu çiyində gördülər, hamı mənə «kişi» deyəcək.

—Niyə milis olmaq istəyirsən axı? — Kamal soruşdu.

—Ba... Mənim xüsusi qabiliyyətim var o barədə. Əvvəla, ürəyimə damır ki, bu iş belə olub. Elə də çıxır. Bir də adamları elə tanıyıram. Bir də — Quş elə bil danışmağa tələsirdi. Bildiklərinin hamısını Kamala demək, öz bacarığını göstərmək istəyirdi. Bir də nə vaxt Kamalla söhbət eləməyə girəvə tapacaq — hadisəni ki, gördüm ha, o saat fikirləşirəm ki, bu necə ola bilər. Kamal güldü:

—Yox əşi? Maraqlandı.

—Bə nə... Başlayıram fikrimdə hadisəni qurmağa.

—Onda səndən yazıçı olar.

—Yox, yox. Bir ərizə yazınca bağrım partlayır, Danışmaq nə qədər istəyirsən, yazmaq yox.

—Bizim işdə də yazı-pozu çoxdu.

—Bilirəm, o ayrı yazı-pozudu. Onu bacararam. Budey — əlini cibinə atdı, bir ağ vərəq çıxartdı. Yanındakı adam vərəqi görməsin deyə ona kürəyini döndərdi. Varağı açıb qoydu Kamalın qarşısına. — Bax bu elə bu işini planıdı, — kağızda qara qələmlə üç ev şəkli çəkilməmişdi, bir də bir kvadrat. Kvadratın üstünə «diplomat» yazılmışdı.

—Bu nədi?—Kamal soruşdu.

—Bu işin planı — barmağını evin birinin üstünə qoydu — diplomat bu evdən gəldi bu evə — Tale qaçaqgile. Elə həmin gün də diplomat xəlvətcə getdi üçüncü evə. Heləmi? Birinci evdə bildilər axı diplomat ikinci evdədi. Elə bildilər elə orda da qalıb. İki gün keçdi, bu hadisə baş verdi.

Quşun arxasında qalmış oğlanın ürəyi dözmədi, qalxıb onun çiyininin üstündən kağıza baxdı. Quş bunu hiss eləyib kağızı qamarlayıb cibinə basdı.

Kamal marağını gizlətməyə çalışdı:

—Yox, Ququş. Belə olmaz. Milis işində hər şey gərək aydın olsun. Ev kimin evidi? Diplomat kimindi? Kim verdi, kim apardı? Elə bilirən asandı?

—Onu mən də bilirəm:—Səsini alçaldıb arxadakılara işarə elədi. — O adları burda çəkmək olmaz. Kamal dayı, canım üçün, bu işi elə bil mən açmışam.

—İş açmaq elə bilirsən, asandır, ay Quş. Ondan ötəri gecə-gündüz baş sındıran oğullar var. Sənə asan gəlir? Min sual çıxacaq.

—Burda demək olmaz. Bir yana çəkilek.

—Yaxşı, gedək o biri həyatə, görək Tale gəlibmi? Sən də yolda söhbətini elə.

Mağardan çıxıb Həmid kişigil tərəfə yönələn kimi Ququş ətrafı boş görüb tələm-tələsik başladı:

—Müdür diplomatın dalıyan yolladı.

—Kimi? — Kamal ayağını saxladı. — Bizim işdə hər şeyin əhəmiyyəti var. Tutaq ki, sən polkovniksən, mən də sənəm. Müdirin şoferi. Oldu?

—Oldu, — Ququş özünü çəkdi.

—Mən deyirəm ki, müdir diplomatın dalı ilə göndərdi. Sən o saat soruşmalısən, kimi göndərdi?

—Məni da...

—Hə, mən cavab verirəm ki, məni sən o saat soruşmalısən, kimin öyünə göndərdi?

—Katib Mamedovgilə.

—Hə, mən də cavab verirəm. Tez soruşursan— diplomatda nə vardı?

—Bilmədim.

—Gördün... iş açmısan, o saat gərək soruşasan, bahalı şeyə oxşuyurdu?

—Hə, hə, Mamedov dedi, dala tullama, yanında saxla.

—Gərək soruşasan, diplomatı hara apardın?

—Tale qağagilə.

—Kimə verdin? Bunların hamısını sən soruşasan gərək.

—Suğra xalaya. Tale evdə yox idi.

—Özünü də bunu soruşduqca gərək hamısını da yazasan. Elə bilirsən polkovnik olanda adam ancaq əmr verir? Soruşmalısən ki, Mamedov bilirdimi onu hara aparırsan?

—Hə... Elə müdür də onu soruşdu. Mənə dedi ki, get, götür, gətir, qoy qonaq evinə. Mən də gətirdim.

—İndi bundan sən nə mənə çıxarırsan?

—İki gün sonra da bu işlər oldu.

—Nə olsun?

—Mən bilirdim ki, diplomat orda döyül, müdir də bilirdi. Amma Mamedov bilmirdi. Deməli, o ağızından qaçırdı.

—Hə... Məsələ budu. Harda qaçırdı?

—Hə, bunu fikirləşməmişəm. Tərs kimi də xəstə idi. Evdə yatmışdı.

—Gördün? Yoldaş polkovnik Ququş. Sən yapanlar küt getdi.

—Əşi Suğra xalaynan kimin nə işi?

—Nə bilmək olar, bəlkə köhnə düşmənçilikdi? Bəlkə elə oğrulardı? Bəlkə Həsənağa vuran prokurorun qohumlarındanı? Xalq yer yarılıb yerdən çıxmayıb ki? Onların da yəqin bir qohum-əqrabası var da, — Kamal var qüvvəsi ilə çalışırdı ki, Ququşun fikrini Məmmədovdan yayındırsın. Onu başqa səmtə yönəltsin. — Hə, Ququş, yaxşı ölç-biç, tələsmə.

—Amma mən bu «diplomat» əhvalatından yaman şübhələnirəm. Mamedovdan adam soruşsa, bilər ki, kimin yanında deyib.

—Ququş, mənim sənə məsləhətim...

—Eşidirəm, Kamal dayı.

—Sən milis məktəbinə get. Çalış, gedib oxuyasan. Amma belə şeylərə qarışma. Onu milis özü açacaq. Mamedovun da xətrinə dəyər, o boyda rəhbər işçidi, vobşə sən qarışma, oldu?

—Oldu!

—O kağızı da cır, tulla.

—Özüm çəkmişdim ki, sizə göstərim. Plana oxşamır, helə?

—Hə... Oxuyub qurtaranda hər şeyi özün öyrənərsən. Sən belə şeylərə qarışma. Mənə bu danışdığını da, daha heç kəsə danışma.

Bu sonuncu sözü Ququş xüsusi aldı. Fikirləşdi ki, hə, mənim planım əladı, istəyir ki, heç kəsə deməyim. Özü açsın, öz adı olsun ki, Kamal gələn kimi hər şeyi tapdı. Aldatdım deməzsən ki? Mən də mənəm. Sən «hə-hü» eləyincə mən işi açaram. Nə qalıb ki, bilmək lazımdı Mamedov kimin yanında «diplomat» haqqında deyib. Məsələ məlum olacaq.

Kamal Ququşdan ayrıldı. Taleyin bazardan qayıtmağını səbirsizliklə gözlədi. Nəhayət, Tale gəldi, Kamal onu çəkib evə saldı:

—İndi səndən soruşduqlarımı heç harda heç kimə demə. Yəqin bunlar boş şeylərdi, amma mənim üçün maraqlıdı. Katibin sürücüsü sizə «diplomat» gətirmişdi?

Tale fikrə getdi:

—Hə, cijim dedi ki, bir qara oğlan çamadan gətirmişdi. Mən heç çamadanı görməmişəm. Tez də gəlib aparıb, necə bəyəm?

—Heç, görəsən onda nə ola bilərdi?

—Nə bilim, vallah.

—Katib Mamedovgildən birinci katibə nə gələ bilərdi? Mamedov nə göndərə bilərdi katibə?

—Onnan bir gün əvvəl biz Mürşüd müəllimnən bir yerdəydik. Yeyib-içməkdə... Puldan şikayət elədi. Dedim, təzə yığmışıq, qoy bir az keçsin, yenə yığarıq.

—Hesabladım, dedim, qırx doqquz min sənin payındı. Amma mənim ürəyimə gəldi ki, o yoxlamaq istəyib, Mamedov ona pulları düz verib, ya yox. Mən deməkdə, yəqin ki, düz eləməmişəm. Eləmi, Kamal dayı?

—Yox, niyə, — Kamal fikirli-fikirli dilləndi,—pulu sən yığmışdın?

—Hə.

—Kimlərdən?

—Sədrlərdən, böyük idarələrin müdirlərindən.

—Sən niyə?

—Nə bilim, Oqtay dayı dedi ki, sən bizdən cavansan. Katib üçün yığıraq.

—Mamedov Oqtay? — Nə.

—Sən bilirsən ki, bu cinayətdi?

—Mən özüm qəpik də o puldan götürmədim. Bir də o boyda adamlar deyən yerdə nə cinayət?

—Sən yəni o qədər uşaqsan, bilmirsən kim deyirdesin, qanunu pozmaq cinayətdi?

Birdən elə bil Tale yuxudan ayıldı:

—Dayan, dayan! Deyirsən, yəni bizim evə o çamadana görə basqın eliyiblər?

—Kim deyir onu? Mən elə söz dedim?

—Elə çıxdı da...

—Özündən söz çıxartma. Ağızına gələni də danışma. Qoy başımızı aşağı salıb yasımızı götürək.

İlk dəfə idi ki, Mürşüd qaynatasının gəlişinə sevinirdi. Qonaq evindəki «diplomat» onun rahatlığını əlindən almışdı. O, qaynatasını qonaq evinə dəvət elədi. Günorta yeməyini elə burda yedilər. Arada yataq otağına keçib türmonun dalından diplomatı çıxartdı.

Gətirib qaynatasının yanına qoydu. Qaynatası arada diplomatı qaldırıb əli ilə onun sanbalını yoxladı, gülümsündü:

—Nə qədərdir?

—Qırx doqquz min olmalıdı.

—Hm, — kişinin razılığı yumru dodaqlarından, işıldayan gözlərindən yağırdı. İşıldayan balaca burnunun şiş ucu da elə bil Mürşüddən razılıq eləyirdi. Sürücüsünü çağırırdı. Apar bunu maşına. Gözün üstündə olsun, ciddi sənədlərdir.

—Oldu, — oğlan diplomatın əl tutulandan tutmadı. Diplomatu qaldırıb papka kimi qoltuğuna vurdu. Bunu elə bil Nicat Nicatoviçə qəsdən göstərirdi. O da öz növbəsində baxıb razılıq elədi:

—Hə, hə, belə, get — sürücü gedəndən sonra kürəkəninə ərklə: — Sən də balaca bala deyilsən ha. Belə sənədləri, belə yerdə saxlama. Onu niyə qırx doqquz eləmişən. Çalış, həmişə bütöv elə.

Mürşüd təcili bir şey uydurmağa çalışdı: — Bütöv olanda elə bilirsən hər şey qurtardı. Yarımçıq eləyirəm ki, «prodolcenie sleduet».

—Ha, ha, ha — Nicat Nicatoviç ürəkdən güldü. Kürəkəni indi onun gözündə tam dəyişmişdi Boylubuxunlu, yaraşlıq, ən qəribəsi bu idi ki, Mürşüd bu gün həm də hazırcavab, suyuşirin bir adam olmuşdu. Bəlkə də bu, Nicat Nicatoviçə elə gəlirdi. — Sən mənə keçən dəfəyə görə bağışla, oğul. Qanım bərk qara idi. Gedəndən sonra peşman oldum ki, səni də acıladım.

Mürşüdə bu «oğul» sözü şapalaq kimi dəydi. «Mənə üzünü çevirib danışmağa da iyrənirdin. Pulun gücünə bax, danışır, gülür, hətta mənə «oğul» da deyir. Özü

də ona dəxli yoxdu bunu nə yolnan qazanmışam. «Oğul», axırı ki, «oğul» da oldum,—fikirləşdi.

—Planımız necədi? — Nicat Nicatoviç soruşdu. — Planımız? Hə, yaxında bir kolxoz var. Sədri köhnə kişidi. İki Lenin ordeni var. İyirmi ildi sədrdi. Məşhur təsərrüfatçıdı.

—İsrafil kişini deyirsən?

—Hə, tanıyırsınız?

—Şəxsən yox, rastlaşmışam. Köhnə sədrdi. Onu hamımız tanıyırdıq. Deyirlər əla bir klub tikdirib.

—Hə... Təzəlikcə bir qonaq evi də tikdirib. Mən də hələ görməmişəm.

—Bu qədər vaxtda? — Təəccüblə soruşdu.

—Özüm intizarda saxlayırdım, əsəbləri dözməyib, deyirmiş. Mürşüd «İntizarda saxlayıram»ı vəziyyətdən çıxmaq üçün dedi.

—Yəni mən səni heç tanımıram? Məni lap çaşdır mısın. — Mürşüd bunu kompliment kimi qəbul elədi, utancaqlıqla başını aşağı dikdi:

—Nicat Nicatoviç, gedəkmisi?

—Qonaq öy sahibinin dəvəsidir. — Nicat Nicatoviç kefinin köklüyündə özünü göyün yeddinci mərtəbəsində hiss eləyirdi. — Başa düş ki, mənim kefini o diplomat düzəltmədi. Mən sənənin özünü birdən-birə kişiləşmiş kamil bir adam kimi görürəm. Sevindim, heç sevincimi gizlətmək də istəmirəm. Kişi azdı dünyada — Nicat Nicatoviç ayağa durmağa tələsmirdi. Elə bilirdi ayağa qalxsa, kefinin köklüyündən nəşə düşüb qalacaq bu otaqda. Bu həzzi uzatmaq istəyirdi — hə, erkək demirəm. Erkək kefin istəyən qədər, amma gəl ki, kişi azdı dünyada, hər arvada bir kişi

düşmür. — Deyəsən, bu fikirdən özünün də xoşu gəldi, bərkdən güldü — ha, ha, ha... düşmür da... Elə ona görə bəzi arvadlar, qızlar başqa arvadların ərinə göz dikir. Xəyanətlərin çoxuna da səbəb budu.

Mürşüd elə bildi qaynatası onu başa salmaq istəyir ki, başqa qadınlara girişməsin.

—Nicat Nicatoviç, burda, balaca rayondu, hələ şeylər ola bilməz.

—Yaxşı ki, olmaz! Sözümdə deyil. Malades. Gözdən kirpik çəkirsən. Malades. Amma yox, demirəm. Bilirsən, qadınlar erkək acdığından xəyanət eləmir. Qadına erkək həmişə tapılar. Tapılmasa da, dərd deyil. Mən bunu çox fikirləşmişəm. Qadınlar kişi acı olur. Kişi xasiyyətinin, qazana bilən, daşdan çörəyini çıxarda bilən, odda yanmayan, suda boğulmayan, dəyirmanın boğazından diri çıxıb bilən kişi. Belə kişinin ixtiyarı var ki, evdən arxayın çıxsın, evi bütöv qalacaq.

Söhbətin bu yeri Mürşüdün xoşuna gəlmədi, üzə vurmaq da istəmədi. Bir balaca yanını qaldırdı: — Gedəkmi? Nicat Nicatoviç hiss elədi ki, Mürşüd tutuldu.

—Bunun sənə evinə dəxli yoxdu. O evdə səndən qabaq mənim kimi kişi var. Otur. Mənim təcrübəm idarəçilik sarıdan çoxdu: görürəm, maşallah, özün də az bilmirsən, hər halda qulaq as. Sənə bəzi işlərini bilən adamı həmişə tabeçiliyində saxla. Özü də elə-belə saxlama. İmkan ver, bir az yesin, dolansın. Sonra sıx saxla. Bilsin ki, sən onu hər an dama basdırıb bilərsən. Bunu dostuna da, düşməninə də tətbiq elə. Anonim var, bir uşağa qoşulmusan, yeyib içirsən, iş tökülüb qalıb. Bilirəm ki, boş şeydi.

—Yox, bir uşaq var. Onun (bunu Mürşüd indi fikirləşdi, qayınatasının məsləhətindən sonra Əliynən bu şeyləri — pula işarə elədi. — alıram. Heç kəsin ağına da gəlmir. Bir şey də olanda «uşaqdı, qanmayıb, adımdan istifadə eləyib. Cəzasını verərik».

Nicat Nicatoviç dik qalxdı. Qarıya yönəldi:

—Gedək, mən qurtardım. Daha sənə heç bir məsləhət yoxdu. Lazım olanda, özün gələ bilmiyəndə zəng elə, yolumu burdan salım.

Ana yoldan kənd yoluna burulanda, yolayrıcında bir nəhəng qarağac vardı. Qarağacın kölgəsində bir «Qaz-21» dayanmışdı. Ağacın kölgəsində iri qara bir daş vardı. Onun üstündə oturan kişi də elə qara daşa oxşayırdı. Maşın kənd yoluna dönməyə kimi kişinin yanında ayaq üstə dayanmış cavan oğlan maşının qabağına qaçdı. Əl elədi.

Nicat Nicatoviç:

—Saxla, — dedi.

Oğlan qaçıb maşının şoferi tərəfinə keçdi. Pəncərədən içəri baxıb gülümsündü:

—Xoş gəlmisiz, — dedi. — Qara daşın üstündən düşməyə çalışan kişini göstərdi — İsrail dayı sizi gözləyir.

Mürşüd də, Nicat Nicatoviç də maşından düşdülər. İsrail kişi onlara tərəf gəlirdi. Onun qaribə görkəmi vardı. Elə bil oynaq görkəmi, cəld hərəkəti köklüyü ilə uzlaşmırdı. hələ çatmamışdan salamlamaq üçün əlini uzatmışdı:

—Ay xoş gəlmisiz, səfa gətirmisiz. Bayaقدan gözləyirəm, dedim kişilərə nə oldu belə? — Əvvəlcə Mürşüdə əl uzatdı. — Nə yaxşı belə?

Mürşüd Nicat Nicatoviçi təqdim elədi:

—Mərkəzi komitənin şöbə müdiri Nicat Nicatoviç.

—Baho, xoş gəlmisiz. Adızı çox eşitmişəm.

—Telefonnan da danışmışıq, — Nicat Nicatoviç gülüb əlavə elədi. Sədrin əlini sıxdı. — Qiyabi tanışq. Adi sədr deyilsiz.

—Elə siz də adi şöbə müdürü döyülsüz. Elə katib var orda, adını da bilmirik. Amma sizi hamımız tanıyıraq. Siz iş görən adamsız. — Əlini uzadıb ətrafdakı pambıq tarlasını göstərdi. — Təsərrüfat elə burdan başlayır. Pambığın da yaxşısı burdadı. Qonaqlara göstərmək üçün burda yaxşısını əkmışik. Hündür boylusunu, qollu-budaqlısını. Siz də o birilər kimi elə burdan baxıb qayıdırsız? Yoxsa mənim qonağım olacaqsız?

318

—Olacağq, mütləq olacağq — deyib Nicat Nicatoviç ətrafı gözdən keçirdi, — biz o birilərdən deyilik.

—Bu başqa məsələ, — İsrafil kişi öz sürücüsünə: — Ədə, dalımca gəl. Mən bu kişilərnən gedəcəm. Yox, sən get qabaqda, get ora. — Sürücü oğlan özünün bütün sürücü məharətini, cəldliyini göstərmək üçün imkan. tapmışdı. Bir an içində maşın toz qaldırıb yoxa çıxdı. Nicat Nicatoviç maşına əyləşmək istəyəndə İsrafil kişi əlavə elədi, — gedərik, qoy toz yatsın, — Mürşüdə müraciət elədi. — Mən bütün birincilərnən dost olmuşam. Onlara ehtiyacım olmuyub ha... Özümün, xoşum gəlir ki, birincilərnən oturum-durum. Elə yalvarıram. Daha üz tutum başlayım ki, ya on iki imam, ya iyirmi dörd min peyğəmbər, filan demirəm. Lap bir öydən də adam çağırmaq lazım olanda öyün böyüyünü çağırıram. Daha uşaq-muşaqla oturub-durmuram.

Mürşüd də, Nicat Nicatoviç də «uşaq-muşaq» sözü-nün hara atıldığını bildi.

Mürşüd söhbəti zarafata döndərməyi qərara aldı:

—Xeyr! Xeyr! İsrafil kişi. — Nicat Nicatoviç qəti etiraz elədi. Mürşüdə üzünü tutdu. — Xarici qonaqlarımız gələndə göndərerik bura. Qoy görsünlər kənddə mədəniyyət nə səviyyədədir. Bu, klub deyil, kənd mədəniyyətinə abidədir, heykəldir. Amma gərək qonaqlar gələndə burda bir az adam da gözə dəysin.

—Göndərin gəlsin, — Mürşüd dedi.

—Göndərin. Mürşüd müəllim qabaqcadan deyər, beş-altı cavanı işdən ayıraram, geyinib gəlib klubda fırlanarlar. Göndərin. Bunun mərmərini mən alınca kimin ayağına getməmişəm. O Məştibadda Məştibadı soyurlar ey, beş mənə, Məşədi, on mənə,... Bax mənə də ortaya qoyub helə soyurdular. Axır ki, tikdirdik. hayıfı, batar. Heç olmasa göndərin, gəlib baxsınlar bura. O yekə, üstü taxt kimi pianinolardan almışam. Ən bahalı şeylər almışam. Hamısı o bizim arvadların cadar-cadar əlindən çıxıb, hamısı qoza-qoza yığılan pambığın pulunadı.

Mürşüd indiyə kimi gəlib bu klubu görmədiyinə görə özünü danladı. «Ümumiyyətlə təsərrüfatları gəzmirəm. Düz deyirlər, qoşulmuşam uşaq-muşağa. Belə olmaz» fikirləşdi:

—İsrafil dayı, mən də ona görə sizin yanınıza evin böyüyünü götürüb gəlmişəm. İndiyəcən özüm gəlmirdim. Xasiyyətini bilirdim. Qaynatamı gətirmişəm.

Söz İsrafil kişinin qulağında top atılan kimi səsləndi.

—Yox əşi, qaynatandı? — Gülüb Nicat Nicatoviçə əl uzatdı. O da gülüb İsrafil kişiye yanaşdı, — Baho... bu

319

başqa məsələ. — Mürşüdə: — Bacıoğlu, mən uduzdum. Əşi, bu oldu gəbə üstündən gəbə yapmaq. Gədəyin. Bundan sonra dayanmazlar. Bu başqa məsələ...

Nicat Nicatoviç yolda evə getdiklərini hiss eləyib dedi:

Əvvəl bir kluba dəyək. Deyirlər, sizin gözəl bir dvaresiniz var.

—Hə, nə olar, gedək. Bala, ordan sür. O qülləsi görünən klubdu. Əşi, kluba süpürgəçi tapmırdım. Birdən ağılıma gəldi ki, niyə süpürgəçi deyirəm. Dedim, vəzifənin adı «klubun xozeykası», klubun açarları olur onda. Hər şeyə rəhbərlik edir. Klubun təmizliyinə cavabdeh özüdü. İşin üstündə dava düşdü.

Onlar gəlib əzəmətli bir binanın qarşısında dayandılar. Klubun hündür ağ mərmərdən sütunları vardı. Mərmər pillələrdə adamın əksi görünürdü. Hər tərəf tərtəmiz, səliqəli idi.

—Burda məşğul olanlar varmı? — Nicat Nicatoviç soruşdu, — gözəl binadı.

—Kim məşğul olacaq? İşdən sonra adamda hal olur ki, hələ bir kluba da gəlsin. Artistlər gələndə də göndərirəm tarlaya. Bir ətək pul verirəm, zəhmət çəkin gəlin camaatın ayağına. Heç olmasa camaatın da iş yerini görsünlər. Bir də bizim camaatın lap qədim dövrdən iki cür yığıncağı var. Biri toydu, biri yas. Yiğışır danışır. Bu klub-zad artıq şeydi.

—Burda dərnəklər var? — Mürşüd İsrail kişidən soruşdu.

—Nə dərnək?

—Rəqs dərnəyi, dram dərnəyi.

—Yoxdu, yoxdu. Lazım olsa, onnan da düzəldərik.

Vaxt var ki? Camaat işdən yorğun gəlir. Çay qoyur, xörək bişirir. Uşağının, ərinin əyin-başına baxır. Dedilər tik, tikdik. Bu da klub. Pambıq əkib-becərənin oynamağa halı qalmır.

Həyatə girəndə qapının dalından iki cavan oğlan çıxıb bir qoyunu yolun ortasına yıxdılar.

—Nicat Nicatoviç, ayağını qoyunun üstünə qoy, — deyib İsrail kişi Nicat Nicatoviçin qolundan yapışdı.

Nicat Nicatoviç bir an içində ətrafa göz gəzdirdi, şəkil-zad çəkən yoxdur ki, provakasiya deyil ki... Ətrafda heç kəs yox idi. Bir-iki balaca uşaq dayanıb baxırdı.

—Yox, yox, — deyə gülümsündü, — mənim yanımda toyuq kəsəndə ürəyim qısılr. Qanı görə kimimi başım gicəllənir.

—Bu toyuq döyül, qoyundu. — Bic-bic İsrail kişi gülümsündü.

—Bilirəm. Yaman adamsan.

—Mürşüd müəllim, bu günkü qonağımız Nicat müəllimdi. Siz özümüzünküsünüz.

—Əlbət ki, işizi görün.

—Nicat müəllim, siz ayağınızı qoyun keçin. Uşaqlar sonra qoyunu kəsərlər. Siz qanı görməyəcəksiz. Mənim qarımda gərək ayağınızın altında qurban kəsilə, keçərsiz.

Quş fikirləşdi ki, bu boş vaxtı varkən əsas şeyləri aydınlaşdırsın. həm də Kamal burda ikən sübut eləsin ki, Ququşun da bildiyi bir şey var. Onun fikrincə burda elə bir çətin şey də qalmamışdı. Ləngimədən Mamedovla görüşmək lazımdı.

Quş Oqtaygilə gələndə axşama tərəf idi. Quşu

pəncərədən görüb Məmmədovun rəngi qaçdı, tez evdən çıxdı, tələm-tələsik həyəətə düşdü:

—Kişi gəlir?

—Yox, Mamedov, özüm gəlmişəm. Kişi kənddədi. —

Xoş gəlmisən. Xeyir ola?

—Bir şey soruşmaq istəyirəm.

—Hə...

—O çamadan əhvalatı vardı ha?

—Nə çamadan, a Quş?

—«Diplomat» da, kişinin «diplomat»ı.

—Hı...

—Sən o barədə bir adama bir söz demişdin?

—Mən? Hardan? Mən azarlı idim da...

—Bilirəm. Hər halda genə bir yadına sal. Bilirsən niyə, o «diplomat» Tale qağagilə gedəndən sonra olara basqın olub? Hıy?

—Malades, Quş, səndə kəllə var ha...

—Bə nə...

—Bəlkə kişi bir söz deyib?

—Yox, kişi bilirdi ki, «diplomat» daha orda deyil. Amma sən bilmirdin. Elə bilirdin ordadı.

—Düzdü, Quş, səndən əsl çəkist çıxar ey...

—Nə bilmişdin. Bir yadına sal da, Oqtay Dayı! Gör bir.

—Gərək fikirləşəm. Mənə dəyməyə o qədər adam gəlib, nə biləsən. Elə biri sən, biri kişinin özü, gərək yadıma salım. Malades, Quş. Amma danışib hərifi hürkətmə. İzlə, birdən qamarla.

—Hə, mən də o fikirdəyəm. Yoxsa aradan çıxar.

—Bu gecə mən fikirləşim, sən bir sabah mənə dəy!

—Öyə?

—Niyə? İşdə olacam. Elə gəl kabinetə.

—Oldu. Bu iş açılrsa, kişiye de, məni göndərsin də milis məktəbinə.

—Mütləq, mütləq, ay Quş. Səni göndərmək mənim boynuma. Oğulsan, vallah.

—Sağ ol, Oqtay dayı. — Quş həyətdən çıxdı.

Oqtay eyvana qalxıb, alnını ovuşdurdu. Evə keçdi. Evdə stolun arxasında Məmiş oturmuşdu. Armudu stəkanı ovcunda bərk-bərk sıxmışdı.

—Eşitdin?

Məmiş başı ilə təsdiq elədi:

—Bu çox axmaq iş oldu. Meşədə çaqqal az idi, biri də gəmiynən gəldi...

—İndi inandın ki, pulun oradan getdiyindən mənim xəbərim olmayıb?

—Hə, nə olsun? Mən öz payımı istəmirəm. Üç adam aparmışdım, onların pulunu verməliyik.

Oqtay səsini alçaltdı:

—Ə, aşığı yığarlar oynatmağa. Ömrün boyu qazanırsan. Arvadın da bir tərəfdən götürür. Bir az da xərcə də... Bir qarının üstünə qoşun yığıb getmisən, utanmırsan danışsın da?

—Dedin kalandı, mən də getdim.

—Yaxşı, çamadan getmişdi, bəs Həsənağanın yığdıqları necə oldu?

—Mən də məəttəl qalmışdım. Özüm ora zənbişən pullar daşımışam. Elə bil bilirlərmiş gələcəyik. Evi elə silib süpürmüşdülər ki, elə bil hamamdı.

—Məsələ pulda döyül. Bu küçüyü neyləyirsən? Ayının yadına daş salar.

—İşə düşməmişik? — Məmiş fikrə getdi. — Hələ işiqliyə xalxın pulunu aparmalıyam.

—Bunu çox uzatmaq olmaz, orda-burda çərənliyə-çərənliyə gəzəcək. Kamalın qulağına çatsa bədi.

—Kamal gəlib?

—Hə, yasa gəlib.

—Baho, o, havadan iy bilən köpəkoğludu. — Birdən nə isə xatırladı: — Hə, bu yaxında Həmidin bir dəli gədəsi var. Məndən min beş yüz borc istədi. Maşın almaq istəyir.

—O hansıdı?

—Zibil maşınını sürən. Axşamacan raykomun qabağındakı zibilləri yığır.

—Birdən dedin, eləmədi, sonra...

—Əşi, allahın bəlasıdı. Min beş yüzə dədəsi Həmid kişini də maşın altında qoyar.

—O gədə həmişə naruşeniya edir, raykomun şoferidi. Elə eləsin ki, günahkar elə Quş olsun. Özü də qaçmasın. Qurtarıq.

—Mən də buralarda yoxam. Kamal getməyincə rayona gəlməyəcəm.

—Ə, bunu həll elə.

—Olar, o heç.

—Artıq-əskik danışmaz ki?

—Yox, əşi. Bir də Həsən məni yaxşı tanıyır. Sən də qoyma onu türməyə girsin. Döyməsinlər — artıq söz deməz, mən getdim. — Məmiş həsir zənbilinn qarının yanından götürüb həyəətə düşdü. Oqtay oturduğu yerdən bir müddət tərənəmədi. Alnını ovuşdurdu: «Rayonu əldə saxlamaq çətin məsələdi, ağır işdi. Gərək baş sındırasan» fikirləşdi. «Bəs respublikanı, ölkəni əldə saxlayanlar gör nə çəkir ey... Vallah zor adamlardı» — düşündü.

Yasın üçüncü axşamı adam seyrəldikçə sönməkdə olan tonqala oxşayırdı. Təkcə işığı, istisi yox, səs-küyü də azalırdı. Kamal dedi ki, «Bikə Aynurla yatar, Tale Aynurun otağında yatsın. Mən də Həsənağagildə yatacam». Bikə istədi Kamalı orda yatmağa qoymasın. Kamalın tərs baxışı Bikəni lazımı səviyyədə etiraz eləməkdən çəkirdi. Bikə də öz növbəsində bacardıqca yatmaq vaxtını ləngitdi. Gecə yarından keçəndən sonra dağılışdılar. Kamal əməlli-başlı yorulmuşdu. Fikirlər ona rahatlıq vermirdi. Necə eləsin, bu cinayəti necə açsın? Gücü çatarmı? Nazirə Mərkəzi Komitədən zəng eləyəndə necə reaksiya verəcək? Sonra ortada tək qalar. Əlbət ki, tək qalacaq. Nazir hamını atıb məndən yapışmayacaq ki? Sonrası da ki, lap açdım, məlum olacaq ki, bir avara oğru evə basqın eləyib. Pul tapmayıb, hirsələnib, arvadı öldürüb. Sonra? Sonra heç nə! Suğra dirilməyəcək. Əsl oğrular tutulmayacaq. Arada bu uşağı tutub dama basacaqlar. Deyəcəklər rəhbər işçilərin adından istifadə eləyib sədrərdən pul yığıb. Bu da olacaq mənim ortaya çıxardığım həqiqət. Bu fikirlər Kamalın beynini yorduğu kimi göz qapaqlarını da ağırlaşdırırdı. Gözləri yumulurdu. O nə vaxt yuxuya getdiyini hiss eləmədi. Elə bildi ki, elə həmin fikirlərinin davamıdı. Həsənağa arxasını ona çevirib eyvanın qırağında oturub. Az sonra gördü ki, Həsənağanın qoynundan, qoltuğundan, başının tüklərinin arasından tüstü qalxır. Bütün bədəni tüstülənir. Kamal Həsənağanı çağırmaq istəyirdi, amma nə qədər çalışırdısa, səsi çıxmırdı. Birdən çarpayısının arxa tərəfindən Suğranın səsinə eşitdi. Suğranın üzü görünmür-

dü. Qaranlıqdan qanlı əlləri çıxmışdı. Barmaqlarının üstündən qan damırdı, bir də səsi eşidilirdi. Səs elə aydın idi ki, Kamalın qulağında cingildəyirdi:

—Balamı sizdən istəyirəm. Onun başına bir iş gəlsə, bayquş olub səhərə kimi evlərinizin üstündə ulayacam, İt olub evizin başına dolanacam. Uluyacam, sizi yuxu üzünə həsrət qoyacam.

Kamal yuxuda fikirləşirdi ki, «bu yuxudu», elə bil bunu Suğra da başa düşdü. — Yox, yuxu döyül, — dedi, — görürsən qanadlarımı? Görürsən? Kamal — çarpayının arxasında iki nəhəng qara qanadların gərildiyini gördü. Qəribə burası idi ki, o, arxaya dönmədən boynunun dalı ilə görürdü! «Balamı, balamı» deyə-deyə qanadlar onu boğurdu. Kamal fikirləşdi ki, «bu yuxudu, bircə gözlərimi açma bilim, hər şey düzələcək». Nəhayət, oyana bildi. Qan-tər içində idi. Yerinin içində oturdu. Üzünün, boyun-boğazının tərini sildi. «Yəqin otaqda hava azdı» düşünürdü. Durub pəncərəni açdı. Pəncərədən təmiz, sərin hava gəldi. Özündə qəribə bir yüngüllük hiss elədi, gərnəşdi. Təzədən qayıdıb çarpayının üstündə oturdu: «Yatmaq lazımdı» dedi. Uzandı. Bir azdan sonra yenə həmin Həsənağa eyvanın qırağında arxası ona oturmuşdu tustülənirdi. Yenə Suğranın səsi cingildədi. «Bayquş olub damınızın üstünə qonacam, səhərə kimi ulayacam» Kamal yenə çarpayının arxasında gərilmiş qanadları gördü. Var gücünü toplayıb, qəfildən əl atıb qanadların birindən yapışmaq istədi. Elə həmin an da yuxudan oyandı. O sol əlini var gücü ilə divara vurmuşdu Əlinin tini sızıldayırdı. Əlini ovxaladı. Durub eyvana çıxdı. Həyətə düşdü. Həmid kişigilin həyətində keçdi. Hər yanda sakitlik idi.

Öz eyvanlarına tərəf boylandı. Eyvanın işığı yanırdı. İşığın altında Tale ilə Aynur ayaqlarını eyvanın qırağından sallayıb yanaşı oturmuşdular. Danışmırdılar, heç bir-birinə baxmırdılar da. Kamal əvvəl hirsələndi. Sonra onların eləcə lal-dinməz yanaşı oturması onu təəccübləndirdi. Bir xeyli baxdı, onlardan heç biri tərpənmədi, elə bil eləcə yuxuya getmişdilər. «Mənə bax, uşaqları pusuram» — elə bil bu fikirdən ona isti gəldi. Tez geri döndü. Gəldiyi kimi də səssizcə həyətə qayıtdı.

Bikə yas məhləsindən Aynurla Taleyi götürüb gəldi. Bir qədər də eyvanda oturdular. Heç kəs dinib-danışmırdı. Birdən-birə Bikə ayağa qalxıb özünü qəribə bir oyunun hakimi kimi apardı:

—A bala, Tale, sən keç o biri otağa... öz yerinə. Aynur bala, dur gedək biz də yataq. Beləcə bölüşdülər.

Bir qədər keçmişdi. Bikə hiss elədi ki, Tale eyvana çıxdı. Az sonra Aynur çarpayısında qurdalandı. Bikə qızı onun yatdığına lap arxayın olsun deyə yüngülcə xırıldadı. Aynur bir də yerində qurdalandı. Sonra çarpayından düşüb ehtiyatla qapıdan çıxdı. Bikə elə o dəqiqə də qalxıb pəncərədən boylandı. Tale eyvanın qırağında ayaqlarını aşağı sallayıb oturmuşdu. Aynur da sakit addımlarla gəlib onun yanında oturdu. İkisi də başını aşağı dikmişdi. Deyəsən, hərə öz ayağına baxırdı. Bikə bir xeyli beləcə bu vəziyyətdə dayandı, onlara baxdı. Onların yanaşı eyni pozada dayanıb, dinib-danışmadığını görüb lap ürəyi darıxdı, yerinə uzandı, ürəyində deyindi: «Bu da təzə çıxıb ey...»

Aynur bilirdi ki, Tale gecə eyvana çıxacaq. Özünə

söz vermişdi ki, gərək Taleyin yanında ağlamasın. Bilirdi ki, ağlasa, Talenin onsuz da qaysaqlanmış yaralarını qanadacaq. Onu da bilirdi ki, danışsa, kövrələcək. Ona görə qərara almışdı ki, gərək heç danışmasın. Bir də nə danışsın, hər şey məlumdu. Eləcə yanaşı oturardıq. On il, on beş il, iyirmi il əvvəl oturduğumuz kimi. Taleyin də ən qorxduğu şey danışmaq idi. Qorxurdu danışsalar, kövrələr, ağlayar, sonra özünü saxlaya bilməz, Kamal kişini görəndə ağladığı kimi ağlayar, camaatı oyadar, biabır olar. Aynur nəyə deməyə ehtiyac duydu:

—Bağışla, onda gözümə birtəhər dəydin. Heç bilmirəm niyə hirsələndim? Bakıda ey, — pıçıldadı.

Tale bilmədi nə cavab versini. Tamam dəxli olmayan şeylər danışmaq istəyirdi. Bir az susandan sonra pıçıldadı.

—Zərər yoxdu. hə, birtəhər idim, istiydi,—onlar bir-birinin üzünə də baxa bilmirdilər.

«İstiydi» sözünü eşidəndə Aynur az qala sevindi, ürəyində təsdiq elədi: «Hə də... istiydi... hələ tərləmişdi də. Mən də elə ona görə hirsələnmişdim». Az sonra yenə özünə etiraz elədi. «Nə olsun istiydi?»

Aynur o vaxtdan bəri nəyə görə Taleyə «çix get» demişdisə, səbəbini hələ də tapa bilmirdi. İndi bir anlığa bu «istiydi» sözündən yapışdı. Tapdığına sevindi. Sevinci «nə olsun istiydi?» sualı ilə yoxa çıxdı.

—Kəsirin yoxdu ki? — bu növbəti sualı da Aynur özünü öz suallarının əlindən xilas eləmək üçün verdi.

—Yox, vaxt olsa, çətin döyül.

Tale də, Aynur da yaxşı bilirdilər, bu söhbət deyil. Danışmaq üçün eyni zamanda yanaşı oturmaq üçün

bir bəhanədir. Onlar bir-birini elə tanıyırdılar ki, heç vaxt ciddi danışmağa ehtiyacları olmamışdı. Ötən dəfə də Taleyin elə fəallığı, özünü işgüzar göstərməsi Aynuru hövsələdən çıxartmışdı. Amma Taleyə qarşı o heç vaxt sərt ola bilmədiyinə görə ağlayıb «çix get» deyə yalvarmışdı.

Aynur bir an atasının o biri binada yatmağından narahat oldu.

Başını qaldırıb Taleyə tərəf baxdı. Tale elə bil bunu hiss elədi. Heç başını qaldırmadan:

—Gərək Kamal dayı orda yatmayaydı, — pıçıldadı. Aynur bu pıçılıtdan az qala qorxdı. Dönüb Taleyə baxdı. Tale əvvəlki kimi aşağı, ayaqlarına, ordan da yerə, yerdən də lap yerin dibinə baxırdı. Eyni zamanda da Aynur hiss eləyirdi ki, Tale onun baxdığını, hətta nə demək istədiyini də görür. Aynur yenidən baxışlarını aşağı, torpaqdan da aşağı, gələcəyin qaranlığına zillədi. «Görəsən biz ömrümüz boyu bir-birimizin ürəyindən keçəni biləcəyikmi? Ömrümüz boyu beləcə danışmağa ehtiyac olacaq? Sübut eləməyə, bir-birini başa salmağa ehtiyac olacaq? Yoxsa hissimiz, duyğumuz da qocalacaq? Yəni biz də oləcəyik? İkimiz də birdən? Yox, bəs kim əvvəl? — Tale. O, Taleyə baxdı — yox, yox, yox, mən. Əvvəl mən. Bəs sonra mən Taleyi görmüycəm? Aparıb basdıracaqlar, qalacam torpağın altında, — elə bil bu fikirdən nəfəsi darıxdı — yox, yox, mən orda qala bilmərəm. Çıxaram, gələrəm. Necə ola bilər ki, adam ölsün, qurtarsın getsin? Daha yoxdu. Yox, olmaz! Heç olmasa adam dönüb bir şey olar. Yarpaqdan, quşdan, kəpənəkdən. Baxar görər adamlar neyləyir. İndi Suğra xala görənsən

bizi görür? — Aynur özünü yığışdırdı. Tale bunu Aynurun getməyə işarəsi kimi başa düşdü:

—Get yat, — dedi — mən də yatacam...

Kamal tapşırıq vermişdi ki, yığışsınlar. Gəlmişkən evini də yığışdırıb aparmaq istəyirdi. «Burda mübarizə eləməyə səbri də, gücü də çatmayacaq». Kamal bu qərara gəlincə çox ölçüb biçmişdi. O, nazirlikdən də özünü çox ürəkli hiss eləmədi. Hətta xətrini çox istəyən adamlar da onu müdafiə eləməkdən yorulmuşdular. Bunu özləri deməsələr də, Kamal hiss eləyirdi. İndi də deyəcəydilər ki, yasa getmisən, bir qucaq xəbərlə gəlmisən.

Nazirlikdə hamının hörmət elədiyi bir milis polkovniki bir gün Kamalı yanına çağırıb hal-əhval tutandan sonra demişdi:

—Kamal, mən şəxsən səni çox istəyirəm. Kamal utana-utana:

—Çox sağ olun, Mürsəl müəllim, — demişdi.

—Sən mənə inanırsan?

—O nə sözdü, Mürsəl müəllim. Heç buna şübhə olar? Bir mən yox, bütün sistemdə sizə inanmayan tapılmaz.

—Onda qulaq as mənə. Bu hörməti təkcə düzlüyümə görə eləmirlər. Təmiz, düz adam olmaq hamının borcudu. Milisin xüsusilə. Gərək adamlara canın da yana. Onları başa düşməyə çalışasan. Bizim o qədər köhnəlmiş qanunlarımız var ki, hər bir sovet adamı evdən çıxıb evə qayıdınca, bir-iki yerdə ayağını qanun cızığından çölə qoyur. Eh, o qədər qanun veririk, sonra qanunu ləğv eləməyi unuduruq. Bu camaatın

hamısını türməyə yığa bilmərik ki. Üç manat oğurlayanı üç il dama salaq? Bir dəfə qorxuz, bəlkə bir də eləmədi. Sən çox sərtsən, qardaşım. Mən sənə böyük qardaşın kimi deyirəm. — Kamalı elə bil döymüşdülər, ürəyi ağrıyırdı. Deyə də bilmirdi ki, mən də gördüklərimin üçdən birindən yapışıram. Bu camaat mənim ürəyimin yumşaqlığını niyə görmür? Mən Müslüm müəllimdən də çox yaxşılıq eliyirəm. Heç qədir bilən, danışan yoxdu. Hamı onu tərifləyir. Yaxşı deyiblər, adını çıxart, get dəyirməyə otur.

İndi də Kamal arada özünü danladı. «Mafiya» deyib durmuşam, bəlkə heç elə deyil? Bəlkə bu ölüm işi təsadüfi, iki avara uşağın törətdiyidi? Hər şey olar. Amma hər halda Taleyi apara bilsək, yaxşıdı. Burda dolaşacaq. Getsin, adi bir yerdə işləsin. İnstitut bitirsin. Ən çətini bu fikri Taleyə necə demək idi. Fikirləşirdi, Bikə desə üzə düşər, acığa düşər, etiraz eliyər. «Gərək özüm deyim, başa salım».

Bikə günorta yeməyi hazırlayırdı. Aynur paltar yuyurdu. Kamal eyvandan düşən pilləkənin sonuncu pilləsində oturub bərk fikrə getmişdi. Tale işdən qayıdanda ona öz fikrini necə desin? Şübhələrini ona danışsınmı? Uşaqdı, birdən intiqam almaq fikrinə düşdü? Yox, demək olmaz. Onun rayondan çıxmasının vacib olduğunu necə əsaslandırın? Bu fikirdən onu gecə gördüyü yuxular yadına düşüb yayındırdı. Sonra çox yadına salmaq istədi ki, üçüncü dəfə yuxuda nə gördü? Heç nə yadına düşmədi. Deyəsən sonra heç yuxu görməmişdi.

Elə bu vaxt ara qapı açıldı. Qarmaqarışq səslərlə, bir-birini ötüb keçə-keçə, Xanım, Nərgiz, Həmid kişi,

lap arxada isə Nərgizin qızı gəlirdi. Nərgizin qızından başqa hamısı danışırdı. Bikə də, Aynur da işini yarımçıq qoyub eyvandan düşdülər. Onları qarşıladılar. Kamal oturduğu yerdəcə gözləyirdi. Səslərin qarışığından heç nə anlamaq olmurdu. Xanım ağlayırdı. Kamal qarışıqlığın uzun çəkəcyini duydu. Ayağa qalxmağı ilə acıqlanmağı bir oldu:

—Sakit, — səslər xırp kəsildi. Nərgizin qızı qorxub anasının arxasına keçdi. Kamal onu görüb gülümsündü, yumşaq səslə: — Həmid kişi, de görək iə olub?

—Qoyullar ki, ağızımızı açaq. Nə olacaq. Bizim gədə avariya edib. Raykomun maşını vurub.

—Hansı?

—Balacamız, Həsən. Onun onsuz da əysisi tüstülüdü. Basacaqlar dama. Günah raykomun şoferindədi.

Kamalın rəngi qaçdı:

—Hansı raykomun şoferidi?

—Birincinin, gədəninin də birtəhər adı var. Qoç. Nərgiz düzəliş verdi:

—Qoç yox, Quş.

—Ay bala, Quş da adam adı olar? Qoç olar.

—Quşdu, ay dədə. Quş. Kişidi ki? Bu raykomun şoferləri özlərini raykomdan betər aparır.

—Ölüb? — Kamal fikirli-fikirli soruşdu. — Hə də, ölmüş olar, — özü də cavab verdi.

—Yox, ölmüüb, diri də deyil. Əzim-əzimdi. Balnisadadı. Hə, günah onda olub deyirlər.

—Balamın öyü yığıldı. İki balası ağlar qaldı. Tutacaqlar. — Xanım sızıldaya-sızıldaya, başını yeliyə yeliyə ağlayırdı. — Raykom şoferidi, bunu tutacaqlar.

—Harda vurub?

—Lap raykomun qabağında. Gəlirmiş katibi götürməyə. Keçib bizim gədəninin yoluna ki, dönsün, gədə də gəlirmiş. Özünü saxlaya bilməyib çıxıb maşının üstünə.

—Raykom şoferidi, onun dalında əcdahalar var — Xanım dil deyib ağlayırdı.

Həmid kişi Xanıma göz ağartdı:

—Sus, ay arvad, neyvət-neyvət danışma. Deyir o katib Mamedov elə birincinin yanında rəisə tapşırıb ki, işi düz aparsın. Özü deyib ki, bizim sürücülər qudurub, qanun-qayda bilmir. Bu da belə. Yaxşı ki, kişi maşında olmayıb. Hırslanmış. Tapşırıb ki, işi düz aparsın.

—Qurban olum yerlimizin lap pisinə. Necə olmasa, yerlidi da. Qeyrət boğur axı.

Nərgiz ürəkləndi:

—Düzünə baxsan, Həsənə heç nə eləməzlər.

—Düzünə baxarlar, — deyib Kamal yenidən pilləkəndə oturdu.

«Yox, zora salıb Taleyi aparmalıyam. Aparmamış, getməyəm. Heç bir izahat da verməyəcəm. Vaxt gələr, ona danışaram. Aparmalıyam. Vəssalam». — Düşündü, qətiyyətlə ayağa qalxdı. O evi də, Talegilin evini deyirəm, bu evi də yığışdırın, getməli nə var qablayın. Mən maşın tapım. Səhərə yaxın rayondan çıxarıq. Xanım bacı, siz də kömək eləyin.

—Eləyəyəm, ağrın alım. Sən bilərsən, bizim gədəyə iş verərlər? — Nigarançılıqla baxdı.

—Lap arxayın ol, Xanım bacı. Həsənə qaşın altda gözün var, deyən olmaz.

—Allah balalarını saxlasın. — Xanım gözlərini sildi. —Görüm səni pir olasan.

—Doğru deyirsən? — Həmid kişi soruşdu.

—Lap yüz faiz.

—Nə yaxşı, a bala. Gözümüz qorxub ey... O qədər düzün döyüldüyünü görmüşük...

—Səni bir saat da, bir dəqiqə də bu rayonda qoymayacam qalasan! — Kamal bu sözləri Taleyə elə hökmlə, elə qətiyyətlə dedi ki, Taleyin etiraz eləmək heç ağına gəlmədi. — Get, yır-yığışa kömək elə. Səbəbini sənə sonra, bir vaxt deyərəm. Get!

Tale öz evlərinə getdi. Gördü hər şeyi yığıb bağlayıblar. Bikə Xanımınla həyətdə söhbət eləyirdi. Nərgiz eyvanı süpürürdü. Evin qapısı taybatay açıq idi. Hiss elədi ki, Aynur evi yığışdırır. Tale Xanıma dil-ağız elədi:

—Xanım xala, bu nə işdi başıza gəlib?

—Demə, ay bala, ay başına dönüm, evimiz yıxılıb, — səsə Aynur evdən əlində Taleyin kostyumu çıxdı. Nərgiz əlində süpürgə eyvandan düşüb onlara yanaşdı.

—Sən bir şey bilmirsən ki, Tale qağa, dədəm də gedib, hələ qayıtmayıb.

—Gədə nə təhərdi? O öyü yıxılmamış? — Xanım soruşdu.

—Mənə də lazım idi. Fikirləşmişdim, Quşu bu gün gərək görəm. Bu da görmək.

—Gördün? — Bikə maraqlandı.

—Hə... Sarıqdadı da, başdan-ayağa sarıq içindədi. Halı özündə döyül. Həkim deyir, sümüklərini təxmini düzüb sarımışıq. Bu qədər sınığın ağrısına ürəyi dözsə, bəlkə cavan orqanizmdə, sağala.

—Yazıqdı, cavandı, allah imdadına yetsin. — Xanım bu sözləri deyə-deyə Nərgizə getmək işarəsi elədi. — Gedək, a bacı, burda daha bizdik iş qalmadı. Bu

sözləri Bikəyə dedi. Bikə də Xanımın qabağına düşüb getdi. Nərgiz onlardan xeyli aralı əlində süpürgəni yel-liyə-yelliyə gedirdi. Cığırın üstündə rast gəldiyi yarpağı, kağız parçasını süpürgə ilə vurub qırağa atırdı.

Aynur açıq-aşkar anasıgilin onları tək qoyduqlarını görüb qızardı. Burdan tez çıxıb getməyə çalışdı:

—Otağı bağlayırsan?

—Heç qıfıl var ki, evdə?

—Nə bilim. Onda gedək, özləri gəlib bağliyar.

Tale hiss elədi ki, Aynur böyüklərin onları açıq-açığına belə tək qoymağından utandı. Ona görə tələsir. O da öz növbəsində bildirmək istədi ki, mən də yas içindəyəm. Qulağıma belə şeylər girmir. Nahaq siz məni belə ağıldan yüngül sayırsız. Məni zənbilə qoyub aparmaq istəyirlər. Anamın qırxını verməyincə burdan tərənən deyiləm.

—Gedək o biri həyətdə. Qoy açıq qalsın. Kostyumu da qoy içəri. Mən anamın qırxını verib gələyəm. Qırxı verməsəm, adama nə deyərlər?

Az sonra Kamal Oqtayın kabinetində idi. Onlar bir müddət üz-üzə oturub susdular. Kamal, nəhayət, mətləbə keçdi:

—Oqtay, sən məni tanıyırsan da?

—Yaxşı, lap yaxşı tanıyıram.

—Mən də səni əla tanıyıram! Sözümə qulaq as.

—Eşidirəm.

—Tale anasının qırxını verincə burdadı. Sonra gedəcək Bakıya.

—Nə olar? Lap yaxşı.

—Yəni bu vaxt ərzində tutulsa, evində bıçaqla vurulsa, Quş kimi avariyyəyə düşsə, xülasə, başından

bir tük əskik olsa, sənə söz verirəm, gəlib burda kabinetində səni güllələyəcəyəm. Sonra hökumətə cavab verrəm.

—Məni hədələməyə gəlmisən? — Oqtayın rəngi ağardı.

—Yox, sənə deməyə gəlmişəm, yəni biləsən.

— Sən bilirsənmi, mən qorxan adam döyüləm. Özü də mən ona o qədər yaxşılıq...

Kamal onun sözünü kəsdi:

—Səni çox yaxşı tanıyıram. Qorxan deyilsən. Elədiklərini də bilirəm. Onu da bilirəm ki, güllə qorxmayan adamı da öldürür. Gəlib uşağı salamat aparsam, bildiklərim qalar özümdə. Məndən sənə zaval gəlməyəcək. Nə vaxt açılar, açılar. Onda da bil ki, mənim iştirakım olmayıb. Arxayın gedim?

Oqtay başını aşağı dikdi:

—Danabaş uşağı, get. Amma sözümüz sözdü.

Nərgiz həyətə girdi. Qaş qaralmışdı. Tələm-tələsik anasına yanaşdı.

—O batmış hardadı?

—Kim?

—Nəvən.

—Sənə oxşayıb da. Axşamdan çıxıb yuxarı otağa. Yəqin yatıb.

Nərgiz ayaqqabılarını çıxarıb səssizcə yuxarı qalxdı. Qapını ehtiyatla açdı. İçəri baxdı, qız pəncərənin qabağında dayanıb gözünü əncir tərəfə zilləmişdi. Nərgiz də ora baxdı. Gözlərinə inanmadı. Tale ilə Aynur orda elə həmişəki yerlərində oturmuşdular. O, qızına bir şapalaq vurdu:

—Ütanmırsan, hara baxırsan? — Uşaq qaçdı. Nərgiz öz yerində oturdu. Onlara baxdı. Başını yellədi. — Mən qızım boyda idim. Onlar orda oturmuşdular. İndi bu boyda qızım oturub onlara baxır. Onlar hələ də orda oturublar. İndiyə kimi bir cücə də çıxarmayıblar, — əlini yellədi — ay hay... Yaxşı ki, bu «Leyli-Məcnun»-ların ümidinə qalmamışıq. Yoxsa insan nəsli üzülərdi, dünya xaraba qalardı.

QOCA SÖYÜD DƏ YIXILDI

Bu kəndin ortasından keçən bir böyük yol var. Adına da «Ana yol» deyirlər. Yolun yanı ilə arx gedir. Kəndin suyu bu arxa baxır. Arxın da adına «Ana arx» deyirlər. Arx da kəndi iki yerə bölür keçir. Kənddə evlər də bu arxla yolun o tərəf-bu tərəfinə səpələnib. Həyətlərin yanı böyütkən kolları ilə çəpərlənibdir. Çəpərin təzəliyindən, köhnəliyindən həyətdə yaşayan adamın vəziyyəti aydın bilinir. Gündüzlər hamı çöldə olur. Kənddə uşaqdan, qocadan başqa heç kəsə rast gəlməzsən. Təzəcə yumurtlamış toyuqların həyasızlığı olmasa bütün günü kənddə sakitlikdən qulaq cingildəyər. İtlər də istidən, təklikdən darıxıb, özlərini ya ağac kölgəsinə, ya da çəpər dibinə verir. Yeri eşib, özünü ləzzətlə nəm torpağa sərir. Mürgüləyirlər.

338

Belə günlərdə Hüsən kişi köhnə kilimi eyvanın qabağındakı nəhəng armudun dibinə salır. Özü də arxası üstə uzanır. Hüsən kişinin yaşı yetmiş ötsə də, hələ canı suludu. Beli şaxdı. Uzun, ətli qolları hələ də pəhləvan qüvvəsini saxlayıb. İki ildir ki, Hüsən kişini təqaüdə çıxarıblar. Əvvəllər çox darıxdı. Sonra yavaş-yavaş vərdiş elədi. İndi çox vaxt axşamlar yola — idarənin qabağına da çıxmır. Bütün günü onun dilindən bircə cümlə söz çıxır. O da kilimi armudun dibinə salır. Sonra uzananda öz-özünə: «hə... uzanıb gözləyək əzrayılı» — deyir. Sonra, gözlərini yumur. Əlbət ki, yatmır, keçən günlərə gedir — özünün cavanlığına, arvadı Fatmanın sağlığı vaxtlarına. Mühərribədən qayıtmayan iki oğlunun sağ günlərinə, özünün döyüşdüyü yerlərə, hara desən xəyalında getməyə

hazırdır. Təki bu həyətdə dönməsin. Çünki burda onu təklik gözləyirdi. Nə yaxşı bu armud ağacı varmış. Bağın ayağındakı qoca söyüd də yixildi. Söyüd bir il idi ki, qurumuşdu. Onu kəsməyə Hüsən kişinin əli gəlmirdi. Bir həftə bundan əvvəl Hüsən kişi səhər durdu, gördü ki, söyüd yıxılıb. Daha heç yaxınlaşmadı da. Eyvanın yanında oturub ayaqlarını aşağı salladı. Gözünü söyüdə zillədi, ürəyində «Adamda üzə bax, səni də yıxdım, ay söyüd», — dedi.

Bu nəhəng adam haqqında kənddə çox rəvayətlər danışıldılar. Hərə bir qəhrəmanlıq uydurub Hüsən kişinin ayağına yazırdı. Amma Hüsən kişi heç vaxt, heç nə danışmazdı. Onun nə güldüyünü, nə də ağladığını kənddə görənlər olmamışdı. Cəmi bir dəfə onu qapana qaldırmışdılar. O da əsgər gedəndə. 135 kilo gəlmişdi. Sonra camaat düzəldib danışdı ki, guya Hüsən kişi qapana qalxan kimi qapan sınıb. Yaxşı çəkə bilməyiblər. Yoxsa çox olarmış.

339

Balacalar, yeniyetmələr üçün Hüsən baba nağıllar qədər sirli bir dünya idi. Cavanların, yaşlıların isə məsləhət yeri, ağsaqqalları idi.

Hərdən bir axşam Hüsən kişi oraya — yola çıxanda arxın yanyörəsində oturub söhbət edən uşaqlar, cavanlar, yeniyetmələr hələ uzaqdan onu görüb ayağa qalxır, söhbəti yarımçıq saxlayır, Hüsən kişinin salamını almağa, hal-əhval tutmağa hazırlanırlar. Papiros çəkən bəzi cavanlar papirosu gizlədir. İdarədə də nə iş, nə iclas olsa Hüsən kişiye başda yer göstərilir.

—Hüsən əmi, buyur.

—Hüsən əmi, bizə dair qulluğun?

—Hüsən əmi, bir qulluq?

Hamı da bilirdi ki, hələ Hüsən kişi özündən ötəri, öz işi üçün heç kəsə ağız açmayıb, açan da deyil.

İndi də Hüsən kişi armud ağacının altında uzanmışdı. Gün göydən od ələyirdi. Cırcıramalar da ara qızıdırmaqda əlindən gələni əsirgəmirdi. Səs-səsə vermişdilər. Onların cır səmindən isti elə bil, bir az da nəfəs təngidirdi. Hüsən kişi gözlərini yummuşdu. Hüsən kişi bu görkəmi ilə məhəllənin ayağındakı, yıxılmış qoca söyüdə daha çox oxşayırdı. Bu səhər istədi gedib başlasın söyüdü doğramağa. İsti tez düşdü. Kişini tənbellik basdı. Balta dalınca eyvana qalxdı. Fikrini dəyişdi. Kilimi götürüb həyəətə düşdü. Yerə sərib uzandı. «Əşi söyüd qaçmır ki, axşam doğru-yaram», — deyib özünə təskinlik verdi. Gözünü yumub, ötən illərə qayıtdı. Gözünün qabağına müharibə illəri gəldi. Əsgərlik yoldaşını xatırladı. Canlı kişi idi, boydan gödək. Amma gücdə Hüsəndən geri qalmazdı. Əsgər yoldaşları xəlvətdə onlara «Öküzlər» — deyirdilər. O da azdanışan idi. Bəlkə elə Hüsənin xoşuna Bandarenkonun az danışmağı gəlirdi. Hüsən rusca bilmirdi. Amma Bandarenko danışanda başa düşürdü. Onun da dediyini Bandarenko başa düşürdü. Tapşırığa da onları bir göndərirdilər. Bir gün iki kəşfiyyatçıdan biri ələ keçmişdi. O biri isə meşədə idi. Onu mühasirəyə almışdılar. Axtarırdılar. Hüsən Banderenko ilə düşmüşdü. Yorulub bir gölün arxasında oturmuşdular. Birdən şırıltı gəldi. Bir-birinə işarə verib susdular. Əlində şırıltı, yaxası-başı açıq bir cavan alman zabiti idi. O kərələ-kərələ düz onların üstünə gəlirdi. Arıq oğlan idi. Hüsənin lap yanından keçəndə bir göz qırpımında Hüsən qalxıb onun boynundan yapışdı, avtomatını

açıb yana atdı. Eyni anda da yumruğunu qaldırıb onun başına endirəcəydi ki, qorxmış oğlan dönüb düz onun gözünə baxdı. İri qara gözləri vardı. Bığ yeri təzəcə tərləmişdi. Cavan zabit bu nəhəng adamı və başının üstündə toppuz kimi qalxmış yumruğu görüb dodaqları titrədi. Dodağı titrəyəndə eyni ilə Hüsən kişinin balaca oğlu Aslana oxşadı. Dəcəl Aslanı bir günahına görə Hüsən kişi acıqlanıb yanına çağıranda Aslan atasını acıqlı görüb, qorxa-qorxa ona tərəf gəlirdi. Yaxınlaşanda dodaqları əsərdi. Özü də belə. Eynən belə əsərdi. Hüsən kişinin qolu boşaldı. Qeyri-ixtiyari bir əli ilə cavan zabitin qulağından yapışdı. Sol əliylə onun yanına bir şapalaq ilişdirdi. «Rədd ol burdan, küçük!» Zabit heç nə anlamayıb Hüsən kişiyyə baxa-baxa bir neçə addım dalı-dalı çəkildi. Sonra birdən dönüb qaçmağa üz qoydu. Az aralanmışdı ki, avtomat açıldı. Oğlan sinəsini tutub geri döndü. Hüsən kişiyyə baxdı. Yenə də avtomat səsləndi. Atan Hüsən kişidən beş-altı metr aralı dayanmış Bandarenko idi. Oğlan otluğa yıxıldı. Bir müddət otlar tərpəndi, eşildi, sonra dayandı. Hüsən kişi gözünü ordan çək-mədi. Sonra dönüb Bandarenkoya baxdı. O da otlara baxırmış. Hüsənin ona tərəf döndüyünü görüb, gözləri rastlaşmasın deyə, əlindən avtomatı yana tulladı. Sağ əli ilə üzünü ovuşdurdu. Nəsə demək istədi. Demədi. Maxorka çıxarıb bir dürnək eşdi. Yandırdı. Bir-iki qullab vurdu. Günahkar adam kimi Hüsənə baxdı. Sonra çarəsiz adam kimi ağac köklərinə oxşayan damar-damar əllərini yana yellətdi:

—Nelzya, Qasan, nelzya, — dedi.

O bu sözlərlə Hüsənə çox şey dedi. Hüsən başa

düşdü ki, buraxmaq olmaz. İki gündü meşədə bunu axtarıq, avara olmuşuq, qaçıb xəbər aparsa, bizi topa tutacaqlar və ilaxır.

Hüsən kişinin qulağına səs gəldi. Gözünü açdı. Armud ağacı ayaq üstə günün altında durmaqdan elə bil yorulmuşdu, yarpaqları sallanmışdı. İsti ağacı əldən salmışdı. Uşaq səsləri eşitdi. Başını ev tərəfə döndərdi. Bir dəstə qırmızı qalstuklu uşaqlar eyvanın qabağında dayanmışdılar. Yanlarında böyük bir qız vardı. Hüsən kişinin onlara baxdığını görüb uşaqlar özlərini düzəltdi.

—Salam, Hüsən baba, — deyib qız irəli durdu.

—Salam oğul, xeyir ola?..

—Biz sizi şefliyə götürmüşük.

—Hə, nəyə götürmüsüz?

—Hamiliyə!

Qız daha da çaşdı. Uşaqlardan xəlvətcə pıqqıladaşanı da oldu. Qız izah eləməyə çalışdı.

—Bilirsiniz, bizim məktəbin pionerləri kəndimizdə olan qocaları, sahibsiz, əlsiz-ayaqsız... — qız dodağını dişlədi. Sözüünü yarımçıq qoydu. Cəld sözüünü düzəltməyə çalışdı — Bax, gəlmişik ki, sizin ev-eşiyi silək, süpürək, paltarınızı yuyaq, kömək eləyək.

—Hm... — Hüsən kişi tənbel-tənbel qalxıb oturdu— hm... Xoruz yox idi sabah açılmırdı? İstidi oğul, gör nə təhər pörtmüsüz. Gedin evə, sərinləyin. Qız yenə də özünü irəli verdi:

—Bağışlayın, Hüsən baba, biz təşəbbüs qaldırmışıq.

— Hüsən kişi onun sözüünü yarımçıq qoydu.

—Nə olar. Zərər yoxdur. Mən onsuz da yatmamışam. Qaldırmasan da duracaydım. Gedin bala, gedin oynayın. Çayı özüm də qoyaram.

Elə bil uşaqlar yenə nəşə demək istədilər, amma ürək eləmədilər. Bir-birinin üzünə baxıb həyəətə çıxdılar. Onlar gedəndən sonra bir müddət Hüsən kişi eləcə oturdu. Sonra gülümsünüb yenə ehmalca uzandı. Armud ağacına da, yıxılmış qoca söyüdə də gözünü yumdu. Qəsdən yox. Elə-belə. İsti idi. Özü də ərinirdi. Dursaydı gərək baltanı götürüb söyüdü doğrayaydı. Bir xəreyə vuraydı. Neçə gün idi ki, söyüd orada yıxılmışdı, Hüsən kişi də burada —armudun dibində. O, yaşında ərinmək nədi bilməzi. İndi fikirləşdi ki, deyəsən bu qocalıqdı. Deyəsən hökumət bir şey bilir ki, adamları pensiyaya çıxarır. Qoca sənin babandır. İstəyirsən durum armudu burub kökündən çıxarım.

Birdən yadına arvadı Fatmanın sözü düşdü. Hələ lap cavan idilər. Fatma boylu idi. Hüsən gecə yaman mehriban oldu. Hüsən pis yuxu görmüşdü. Fatma ilə bir qayanın tini ilə gedir. Fatma birdən yıxıldı. Hüsən onun arxasınca atıldı. Fatma daş kimi hara isə dibi görünməyən bir dərəyə düşdü. Hüsən ha çalışdı, ona çatamırdı. Çünki Hüsən uçurdu. Aşağı enmək istəyirdi, şığıyıb yenidən yuxarı qalxırdı. Hər aşağı atıldıqca; «Fatma, Fatma, — deyib qışqırırdı. O gecə Fatma onu dümsükləyib oyatmışdı.

—Nə olub, a kişi?

—Hə... heç... yat...

—Yuxuda qışqırırdın ey...

—Yıxıl yat, — dedi. Amma yuxusu tamam dağılmışdı. Fatma əlini onun alnında gəzdirdi.

—Tərləmişən. Su gətirirəm?

—Hı...

Fatma ayağa qalxdı. Lampanın işığını artırdı. Su

gətirdi. Hüsən suyu içdi. Arvadına diqqətlə baxdı. Yuxusu yadına düşdü. Ona elə gəldi ki, arvadının üzü sapsarıdır. Əlini qaldırıb arvadının üzündən sarılığı ehmalca silmək istədi. Arvadın üzü onun nəhəng ovcunda gizləndi. Ovcu isti ilə doldu. Elə qəribə idi ki, yox, isti deyildi, mehribanlıq idi. Elə bil Hüsənin ovcunda özü də əridi. Balacalaşdı. Lap arvadı boyda oldu. Onu sinəsinə sıxdı. «Boy sənə mən nə deyim, dünya» — dedi.

Fatma bir müddət üzünü Hüsənin sinəsinə sıxıb susdu. Ürəkləndi.

—Hüsən.

—Hı...

—Bu arvadı ölən kişilər niyə öylənirlər ey...

Hüsən elə bil qorxdı. Bir yandan gördüyü yuxu, bir yandan da belə söz.

—Az, sərək olma...

—Vallah Hüsən, elə bil mən bu uşaqdan salamat qurtarmayacam.

—Lap sarsaqdadın ha... — deyib, Hüsən üzünü Fatmadan çevirdi. Özünü yatmışlığa vurdu. Səhərə qədər kişi yata bilmədi. O, gecə özünə söz verdi ki, Fatma ölüb eləsə, evlənmək yoxdu, vəssalam!

Hüsən kişi yenə gözünü açdı. Kölgə yana burulmuşdu. İstədi durub kilimini kölgəyə çəksin. Sonra baxdı ki, az sonra yenə bura kölgə gələcək. Armudun böyük budağının, ev tərəfə əyilən budağının gölgəsi gələcək. Durmadı. Birdən yadına pionerlərin sözü düşdü. «Əlsiz-ayaqsıza bax ha. Qocaya bax ha, hərəsi mənim bir əlim boyda yoxdu. Yazıq gününə, Hüsən, gör nə günə qalmısan, bu cırtanlar sənə kömək elə-

yəcək. Bəlkə durum söyüdü doğruyum».

Hüsən kişi elə bil söyüdü doğramaqla öz-özünü hədələyirdi. Yəni duraram da, doğrayaram da, mən hələ qocalmamışam, əldən düşməmişəm. Hələ görüləsi işim də var. O boyda söyüdü doğrayıb daşımaliyam. Bir vardan düzəltməliyəm.

Hüsən kişi bilirdi ki, tez-tez xatirələrə qayıtmaq özü də qocalıq əlamətidir.

Hüsən kişi neçə ildi ki, xatirələrə qayıtmırdı. Müharibədən qayıdan kimi kolxozun işinə qurşanmışdı. Sədr qoymaq istədilər, razı olmadı. Dedi savadım yoxdur. Nə işinə buyurdular, getdi. Suçu, naxırçı, pambıq daşıyan, pambıq qurudan, keçən il təqaüdə çıxmasına baxmayaraq yenə iş tapdı. İşlədi. Bostan qarovulçusu oldu. Bu il bostan yerinə də pambıq əkdilər. Özü də gedib həmişəki kimi ayağını dirəyib iş istəmədi. Elə həyətdə-bacada gırləndi. İstilər düşəndən ora xeyli ağırlaşmışdı. Söyüd işləri lap düzəltdi. Bütün günü ağacın kölgəsində uzanmış Hüsən kişinin yadına elə bil hər şeyi söyüd salmışdı. Hüsən söyüdü özü öz əliynən əkməmişdi. Əslində əkməmişdi. Zəhragilin məhləsi ilə öz aralarında bilgə olsun deyə, bir yekə söyüd budağını kəsib yerə paya kimi sancmışdı. Ağac da həyasızlığına salıb bitmişdi. Hüsən kişinin yolu, doq-qazı da söyüdü yanından idi. Fatma Hüsəni ordan — söyüdü yanından əsgərliyə yola salmışdı. Hüsən oturub çarığının bağını bərkidirdi. Fatma ağlamadı da. Uşaqları yola salanda ağlamışdı. Amma indi heç dinmirdi. Qonşu Zəhra da gəlmişdi, o öz əri Səlimi yadına salıb ağlayırdı. Onun əri üç ay idi ki, getmişdi. Fatma arxayın idi ki, Hüsənə müharibədə heç bir

qorxu yoxdur. Əksinə, uşaqlara arxa olacaq.

—Hüsən baa, hoy!

Hüsən kişi başını qaldırmasa da, Zəhranın nəvəsi Məmlinin səsini tanıdı. Uşağın adı Məmiş idi. Hamısı Məmli deyirdilər. Yeddi yaşında idi. Hüsən kişi dik qalxdı. Məmli onu görüb soyüdü yanında, çəpərin basılmış yerindən keçə-keçə:

—Hüsən baba, nənəm deyirdi ki, Hüsən baban kətə yeyəndi.

Uşağın bir əlində süfrəyə bükülü nəsə vardı. O biri əlində balaca su bardağı vardı. Bardağın qulpundan yapışmışdı. Aşağısı elə bil yerə dəyirdi. Elə bil uşaq bardağı yernən sürüyə-sürüyə gətirirdi.

Hüsən kişi eyvanın yanındakı aftafaya yaxınlaşıb, qolunu çırmaladı. Əlini yudu. Elə bil ki, özü də bu uşağın səsini gözləyirmiş. Son vaxtlar hər gün bu vaxtı Məmlinin səsi gəlir. Zəhra qarı nə bişirmiş olsa, ondan Hüsən kişinin payını ayırır. «Hə, Məmli balam, Hüsən baban dovğa yeyəndi, Hüsən baban dolma yeyəndi, Hüsən baban xəşil yeyəndi.»

Əvəllər Hüsən kişi yaman sıxılırdı. Sonra vərdiş elədi. Hər günorta Məmli ilə armudun altında süfrə açıb şirin-şirin nahar edərdilər. Məmli də günorta naharını səbirsizliklə gözləyirdi. Hüsən kişi ilə diz-dizə oturmağı, birlikdə nahar etməyi sevirdi. Uşağa elə gəlirdi ki, özü də hündür bir kişidi. Hüsən kişiye baxıb o da üzünə bir ciddilik verərdi. Hüsən kişinin əlinin hərəkətini, yerişini təkrar etməyə çalışırdı. Məmliyə elə gəlirdi ki, Hüsən kişi elə dünyaya bu boyda gəlib. O heç vaxt balaca olmayıb. Özü də hardansa lap uzaqlardan, nağıllardakı

dünyadan. Pələnglərlə, şirlərlə, dəvələrlə, fillərlə vuruşub, hamısını da yıxıb öldürüb. Qonşuların balaca uşaqları da Məmli ilə Hüsən kişi çörəyə əyləşəndə çəpərlərin dibindən xəlvətcə gizlənib baxırdılar. Uşaqlar Hüsən kişidən qorxurdular. Eyni zamanda da bu nəhəng adam onları maqnit kimi özünə çəkirdi. Bu cazibə uşaqları çəkib Hüsən kişinin çəpərinin dibinə kimi gətirirdi. Çəpərin dibində uşaqlar koldan, ağac gövdəsindən yapışub baxır, Hüsən kişi ilə Məmlinin nahar yeməyinə tamaşa edirdilər. Uşaqlar üçün Hüsən kişi sirli bir dünya idi. Məmli də uşaqların bu sirli dünyaya gedib-gələnlər Məlikməmmədi idi. Məmli də özünü uşaqların yanında böyük adam kimi aparırdı. Uşaqlar birinci dəfə kinoda fil görəndən sonra Məmliyə dedilər ki, Hüsən babadan soruşsun görək fili yıxıb, yoxsa yox. Məmli elə oradaca «yıxmış olar» dedi. Sonra Hüsən kişidən soruşdu. Hüsən kişi dedi ki, heç düzünə qalsa, fil görməmişəm. Bir də fil çox yekə heyvandı, mənə ona gücüm çatmaz. Məmli yaman pərt oldu. Sonra uşaqlara düzünü deməyə üzü gəlmədi. Elə olsa Hüsən baba uşaqların gözündə balacalaşar. Dedi «Hə yıxıb, əsgərlikdə yıxıb».

İndi də kilimin üstündə bardaş qurub oturmuşdular. Kətə yeyirdilər. Məmli elə iştahla yeyirdi ki, Hüsən kişi yavaşıdı. Çalışdı ki, uşaq çox yesin. Hüsən kişi ilk dəfə özündən söz uydurdu:

—Əsgərlikdə bir yoldaşım vardı — Bandarenko — urus idi, iki mənəim boyda olardı.

Uşaq tikəni ağına apardığı yerdə durdu. Hüsən kişini bir də başdan-ayağa heyrətlə süzdü, gülümsündü.

—Hə, hə, sən ye, ye... Mən ondan soruşdum ki, ə, Bandarenko, sənə nə olub ki, bu boyda olmusan?

Dedi ki, mən uşaq vaxtı möhkəm yeyərdim. Yadıma düşdü ki, mən bir az ondan az yeyərdim.

Uşaq əlindəki kətəni boşqaba qoydu. Yadına nənəsinin sözü düşdü. «Sən az ye, qoy Hüsə baban yesin. Sən ona qara ver, axı, sənə evdə də payın var. Hüsən babanın bişirəni-düşürəni yoxdu, tək adamdı. Qoca kişidi. Allaha ağır gedər».

—Hə, nə oldu? Sən elə-belə, balaca qalmaq istəyirsən?

—Mən evimizdə də yemişəm. Nənəm deyirdi ki, — uşaq sözünü yarımçıq saxladı, sonra cəld əlavə elədi. —istəyirsən gedim payımı gətirim, yeyək.

—Yox. O bardaqdakı nədi?

—Ayrandı. Nənəm deyir ki, Hüsən baban ayran içəndi. — Kişi ayranı başına çəkdi, bir azını saxlayıb uşağa verdi.

O da böyük bir həvəslə ayranı başına çəkdi. Ayran qara köynəyi boyu sinəsindən iki-üç zolaq açdı.

Məmli birdən ciddi işini yarımçıq qoyub yadına söz düşmüş adam kimi Hüsən kişinin üzünə baxdı. Hüsən kişi süfrəni yığırdı. Uşağın baxışını hiss elədi.

—Hə, nədi?

—Hüsən baba...

—Hə.

—Sən onu yıxmışdın?

—Kimi?

—O yekə urusu.

Qabları iç-içə qoyub, səliqə ilə süfrəyə бүkdü.

—Bunları qoltuğunda bərk tut. Salıb sındırma.

Uşaq yaxşı demək əvəzinə başını tərپətdi, süfrəni qoltuquna vurub ayağa qalxdı. Yenə Hüsən kişinin üzünə baxdı.

—Adam dostuynan güləşməz, güləşsə də adam dostunu yıxmaz.

Uşaq sevindi, sevindi ki, nə yaxşı güləşməyiblər.

Hüsən kişinin qanını qaraldan mal gələn vaxtı idi. O vaxt adamlar işdən, mal-qara örüşdən qayıdırdı. Ana yoldan həyətlərə paylana-paylana gedirdilər. Ana arxın suyu kimi. Amma ana arxın suyundan Hüsən kişinin həyətinə qol ayrılmırdı. Amma ana yoldan Hüsən kişinin qarısına nə adam burulurdu, nə də mal.

Bəzən Hüsən kişi özü bu vaxtlar ana yola çıxırdı. Cavanların ondan papiroslarını gizləməsi, kişilərin söhbəti yarımçıq qoyub ayağa qalxmaları Hüsən kişi, bizə təyallıq qulluğun?» deməsi Hüsən kişinin özünü də narahat edirdi. Hal-əhval tutub tez aralanmasına səbəb olurdu.

Axır vaxtlar Hüsən kişi bütün günü yatsa da, axşam mal gələn vaxtı özünə həyətdə bir iş tapardı. Ana yol tərəfdən çəpərin yapıxmış yerini düzəldərdi. Çürümüş payanı dəyişərdi, xəndəyin püştəsini düzəldərdi. Bu vaxt gəlib keçənlər Hüsən kişiylə salamlayıb, hal-əhval tutar, kişi bu yolla kənddəki yeniliklərdən xəbər tutardı.

Bir gün də axşam toranı düşəndə Hüsən kişi baltanı götürüb baqın ayağına yönəldi. Hüsən kişi bu gün qara bulud kimi dolmuşdu. Arvadı Fatma könlünə düşmüşdü. Utanmasaydı evə cumar, doyunca ağlayıb ürəyini boşaldardı. Amma ağlamağa utanırdı. Öz-özündən də utanırdı. Hələ yaşında ağlamamışdı. Ömründə bir dəfə də kövrəlməmişdi. Onda da əsgərlikdən qayıtmışdı, kəndə hay düşdü, onu kənddən xeyli aralı qarşıladılar. Qarşılayanların arasında nə Fatma, nə də

oğlanları vardı. Evlərinə çatanda onu öz evinə yox — Zəhragilə apardılar. Hüsən kişi alındı, üzə vurmadı. «Hə, Fatma ölüb» — dedi. Oturdular. Hamı elə bil narahat idi, ehtiyatla danışıb-gülürdü. Hüsən kişi camaatı narahatçılıqdan qurtarmaq üçün dilləndi:

—Hə... Ay Zəhra, bilirəm ki, Fatma ölüb.

Elə bil hamının üstünə su səpdin, heç kəs çınqırını çıxartmadı. Hüsən kişi cavab almayıb, sözünə davam etdi.

—Yəni acından ölüb görəsən?

Məsələnin açıldıqından yüngülləşmiş adamlar hamısı birdən qarılıdadi. Elə bil arı pətəyinə qarğı soxdu.

—A kişi, nə danışırsan?

—Bəyəm biz ölmüşdük?

—Sən allah buna bax ey.

Kəndin həm mollası, həm də dəlləyi, məsləhətçisi qoca Mustafa kişi boğazını arıtladı, hamı səsini kəsdi.

—Allah rəhmət eləsin Fatmaya, ömrünü bizə bağışladı. Amma sətəlcəmdən öldü, a bala, sətəlcəmdən. Burda qış da bizə bir yağdı olmuşdu, çöldəki çöldə qınılırdı, evdəki evdə. — Kəko Cəfər özünü irəli verdi, o, kəndin poçtalyonu idi.

—Vallah Hüsən əmi məm-mə-məl hər gün gə-gə-gəlib görürdüm. Zə-zə-Zəhra arvad həmişə yanında idi. Yalandan de-de-deyirdim ki, səndən mə-mə-mək-tub var, yalandan bir kağız oxuyurdum, heç-heç-heç uşaqların qara kağızını da vermədim ona.

Hüsən kişinin elə bil başına ağır bir daş saldılar. Beyni silkələndi. Gözü qaraldı, adamlar elə bil yox oldular. Qulaqları cingildədi. Bir neçə dəfə ürəyində özü özüne «sakit, sakit, sakit, özünü ələ al, sakit» —

dedi. Qulağının cingiltisi kəsildi. Adamlar yerinə qayıtdı. Bir qadının səsini eşitdi «Sənin dilinə qara yara çıxsın, gədə».

Hüsən kişi adamlara bir də nəzər saldı. Heç kəs onun üzünə baxa bilmirdi. Hiss elədi ki, bir balaca kövrəlsə, vay-şivən başlanacaq, onsuz da hamı yaralıdır, hərə bir himə bənddir. Hüsən kişi qaşını çatdı. Ayağa qalxdı. Öz həyəti tərəfə addımladı. Adamlar isə hələ də ağlaşma anını gözləyirdilər. Hər biri ürəkdo-lusu göz yaşı hazırlamışdı. Hüsən kişi ayağını saxladı, birdən lap yaxında Zəhranı gördü, qollu-budaqlı nəhəng söyüdə baxdı.

—Deyirəm ağacdakı üzə bax ey, mən bunu paya kimi yerə sancdım, üzə salıb bitdi. İndi gör nə boyda ağaç olub.

Zəhra yaylığının ucu ilə gözlərini sildi. Dərindən köks ötürdü.

—Eh, ay Hüsən, bizim üzümüz ondan da pisdi.

Hüsən kişi bir-iki addım da məhəllə tərəfə atdı, gördü adamlar nə dağılışa bilir, nə də onun dalınca gedə bilir. Bildi ki, bir azdan sorğu-sual başlayacaq, bizim kişini görmədin, bizim uşağı görmədin, bizimkiləri necə? Amma indi onun heç təhəri yox idi. İstəyirdi bir az tək qalsın. Adamlara tərəf döndü.

—Ay camaat, allah hamının gedənini sağ-salamat qaytarsın. Yolunu yaxın eləsin. On gündü yol gəlirəm, bir az mən də yatım.

Adamlar könülsüz dağılışdılar. Hüsən kişi evinə yönəldi. Gözünün qabağına dodaqları titrəyə-titrəyə qaçan alman zabiti gəldi, gözü, qaş, üzü, saç, Aslana damcı da oxşamırdı. Amma dodaqları titrəyəndə dön-

dü oldu eynən Aslan, Hüsən kişinin gözləri yaşardı. Baltanı qaldırıb qeyzlə yıxılmış quru söyüdü'n gövdəsinə çaldı. Hiss elədi ki, dodağını dişlədi, əlini baltadan çəkib ehmalça dodağına vurdu, baxdı. Barmağında qan vardı. «Keçdi, sakit, ağlama, qoca mürdəşir. Qurdnan qiyamətə qalmaqda görəcəyin varmış. Bircə ağlamağın qalıb, sakit! — ürəyində bunu deyə-deyə söyüdü doğrayırdı. hər dəfə baltanı çalanda ürəyində «sakit» deyirdi. Malın nə vaxt gəldiyini, adamların nə vaxt keçib-getdiyini də bilmədi. Həyətlərdə işlərin, mal-qaranın səsi yavaşıyırdı. Hüsən kişi qoca söyüdü doğrayırdı. Hər balta çalanda da ürəyində «sakit, sakit, sakit» deyirdi.

— Hüsən baba, ay Hüsən baba!

Məmli Hüsən kişinin on addımlığında dayanmışdı. Əlində kasa vardı, Hüsən kişi əlini saxladı, belini düzəltdi. Qan-tər içində idi. Üzündə su hiss elədi. Əlini üzünə atdı. Göz yaşları idi. Yanağı boyu süzülüb çənəsinə axmışdı. Elə bil öz-özündən qorxdı. Köynəyinin ətəyi ilə üzünü sildi. Dərin bir nəfəs aldı. Kötüyün üstündə oturub Məmliyə baxdı. Məmli əlindəki kasanın dağılmasından qorxub ehtiyatla, körpə addımlarla ona tərəf gəlirdi.

—Nənəm deyir ki, Hüsən baban su içəndir.

Hüsən kişi hiss elədi ki, yenə də yanağı islandı, yenə də üzünü sildi, uzun illərdən bəri hülqumunda nə isə yumruq boyda bir şey daşa dönmüşdü. İndi elə bil o əriyib axırdı. Hüsən kişi sinədolusu nəfəs aldı. Özü-özünə «sakit, sakit» də demirdi. Elə bil bir az yüngülləşmişdi.

BİR GECƏ

Şoşuqzadənin müstəntiq işlədiyi idarənin pəncərəsi ilə üzbəüz binada müalicəxana yerləşirdi: hər səhər əynində ağ xalat olan ortayaşlı, gözəl bir qadın elə bil təmiz hava üçün yox, Şoşuqzadəni görməkdən ötrü pəncərəni açar, xeyli heykəl kimi dayanar və dalğın baxışlarla çəkilib gedərdi. Axır vaxtlar Şoşuqzadəyə elə gəlirdi ki, onlar çoxdan tanışdırlar, hətta uzun-uzadı söz-söhbətləri də olub. Son zamanlar onlar işarə ilə salamlamağa başlamışdılar.

Bir gün Şoşuqzadə işdən çıxıb evə gedərkən küçənin tinində həmin qadınla rastlaşdı. Salamladılar.

—İşdən nə gec çıxıbsınız?

—Başım qarışıb, axşam düşüb.

—Harada olursunuz?

—Körpüdən o tərəfə.

—Uzaqdır. Kedək, sizi yola salım.

—İstəməz, işiniz olmuş olar...

Onlar bir müddət dinib-danışmadan addımladılar. Qadın həyəcanlı idi. Bunu aydın hiss edən Şoşuqzadə:

—Nə üçün bikefsiniz, bir hadisə-zad baş verməyib ki? — deyə sükutu pozdu.

—Heç... heç... Aydın, nə hadisə olaçaq ki?... Bəlkə o biri səkiyə keçək? Ora bir az işıqdır.

O biri səkiyə keçdilər. Şoşuqzadə də onun adını çəkmək istədi. Ha fikirləşdi, yadına düşmədi.

—Bağışlayın, mənim adımlı hardan öyrənmişsiniz?

—Maraqlanan öyrənər, — deyə qadın gülümsündü.

Hələ axşamdan olsa da, yolda adam görünmürdü. Birdən Aydının yadına düşdü ki, rəfiqələri onu

«Reyhanə»m — deyə çağırırdılar. Qəfildən küçə fanarının zəif işığı altında bir pişik görüdü. Reyhanə «vay» — deyib Aydının qolundan yapışdı.

—Getmə, gəl fırlanıb o tərəfdən keçək, — dedi.

—Sən buna inanırsan? — Aydın soruşdu.

—İnananda nə olar ki?

Aydın cavab vermədi. Şoşuqzadə əslində çox hazır-cavab adam idi, amma ürəyində, həmişə ürəyində fikirləşirdi. Bəzən ürəyindəkiləri deməyə özü utanırdı. Bəzən də deyib başqasını utandırmaq istəmirdi. Onlar dolanıb o biri səkiyə keçdilər. Az sonra pişik də yaddan çıxdı. Amma Reyhanə Şoşuqzadənin qolunu buraxmadı. Şoşuqzadə indi açıq-aydın hiss elədi ki, qadın titrəyir. Nəfəsi elə bil alışıb yanır. Aydın qət etdi ki, hər halda bir hadisə baş verib, özü də pis hadisə. O, yaxşı bilirdi ki, belə anlarda adam qəlbindəkiləri birinə danışib, dərini dağıtmaq, bir təskinlik almaq istəyir. Onu da başa düşürdü ki, indi soruşsa, qadın heç nə deməz, elə dərli olduğunu bildirib, susar. Ona görə də Aydın dinib-danışmamağı qət etdi. O bilirdi ki, gec-tez Reyhanə özü açıb dərini danışacaq.

Qadın Aydının qolunu silkələyib, yaxınlaşmaqda olan maşını göstərdi:

—Avtobusa oturaqmı?

Avtobusda üç qaraltı görünürdü. Fanarın zəif işığı Reyhanənin üzünə düşdü. Onun dolu bədəni, qıvrım saçları, girdə sifəti işıqlandı. Aydın gözucu baxmaqnan onun zərif dodağını, hətta, alt dodaqında çapıqa bənzər batıq yeri də gördü.

Avtobusa oturdular. Maşında əyləşənlərin ikisi əsgər geyimli adam idi. Birinin qolu tənziplə boynundan

asılmışdı. Maşın silkələndikcə, qolunun aqrıdığı hiss olunurdu. Əsgər dinməz-söyləməz alt dodağını çeynəyirdi. Reyhanə onun yanından keçəndə, elə bil ki, üzünün bir tərəfi titrədi, ağız azacıq əyilən kimi oldu. Qonub əl çəkməyən sırtıq bir milçəkdən qorunmuş kimi cağ əlini üzünə toxundurub başını silkələdi. Avtobusdakı üçüncü adam isə yaşı keçmiş, nimdaş geyimli bir qarı idi. O, Aydın ilə yaxınlaşıb, əlini uzatdı. Şoşuqzadə onun ovcuna iki dənə on qəpiklik qoydu. Qadın qəzəblənib onun üzünə baxıb qəpikləri Aydının üstünə atdı. Əlini cibinə salıb, bir dürgəc avtobus bileti çıxartdı.

—Bilet alın! — deyə qururla Aydının üzünə baxdı. Reyhanə də, Aydın da pərt oldu. İkisi də birdən:

—Baqışlayın, ana, — dedilər.

Şoşuqzadə bilet aldı. Qarı onlardan ayrılıb üç-dörd kəlməynən ürəyini boşaltdı:

—Üst-başlarını təzə görüblər. Dava da bu gün-sabahlıqdır, qurtarar, oğlum gələr, görərsiniz...

Onlar dayanacaqda düşdülər. Qaranlıq tinlərin birində dayandılar. Gecə keçirdi. Reyhanə Aydının qolundan elə yapışmışdı ki, elə bil ondan ayrılmaq istəmirdi. Aydın öz-özünə fikirləşirdi: bəlkə bir hadisə baş verib? Bəlkə bu həkim ondan bir müstəntiq kimi istifadə edir? Bir sözlə, Şoşuqzadənin ürəyinə cürbəcür fikirlər gəlirdi. Reyhanə qaranlıqda şam işığı kimi zəif və titrək görünürdü. Elə bil ki, yandıqca ağlayırdı. Amma hər halda bu zəif işıq onu tutmağa çalışsan əli yandırmağa qadir idi. Onlar bir qarıdan içəri girib pillələri qalxdılar. Qadın tələsik qarını açdı. Hər ikisi otağa girdi. Qadın işıqları yandırdı. İndi o çox qəribə

görünürdü. Aydınla elə gəlirdi ki, həkimi kiməsə oxşadır. O, həmişə Reyhanəni ağ xalatda görmüşdü. İndi isə onun çox qəribə görkəmi vardı. Elə bil ki, o indiyə kimi Aydınla gördüyü adam deyildi. Reyhanə üzünü boylama güzgüyə tutub fikrə getmişdi. Birdən Aydınla gözü divardan ona baxan beş kişinin zəhmli simasına sataşdı. Biri lap cavan idi. Özü də gülümsünürdü. Aydın özünü bu evə soxulmuş oğruya bənzətdi.

«Gecdir, daha mən getdim» — demək üçün o, Reyhanəyə tərəf döndü. Reyhanənin yanağından süzülən göz yaşını görüb, susdu. Yenə şəkillərə göz gəzdirdi. Ona elə gəldi ki, qadın divardakı şəkillərin baxışı altında ağlayır. Elə bil bıç yeri təzəcə tərləyən cavan oğlanın da təbəssümü birdən-birə yox oldu. O kinayəli bir görkəm aldı.

Reyhanə Aydınla şəkillərə baxdığını görüb izahat verdi:

—Qaynatamdır, o da böyük qaynımdır — Bu sözü deyəndə onun yanağında yaş, dodağında qəribə bir təbəssüm oynadı: — Yatanda həmişə xoruldayardı, — dedi.

O, bu sözü elə dedi ki, elə gülümsündü ki, elə bil «İndi burada olaydı, səhərə kimi yataydı, xoruldayaydı» — demək istəyirdi.

İndi Şoşuqzadə qızın həyəcanlı olmasının səbəbini bir növ aydınlaşdırdı. Təsəlli vermək istədi:

—Eybi yoxdur, darıxmayın. Müharibənin qurtarmasına daha nə qalıb ki, gələrlər. Hamısı gələr.

O, bu sözləri deyə-deyə qadına yaxın gəldi. Əlini onun saçına toxundurub qayğı ilə tumarladı. Reyhanə elə bil buna bənd imiş. Başını Aydınla sinəsinə sıxıb

hönkürtü ilə ağladı. Aydın bilirdi ki, belə gur leysanlar çox çəkmir, tez sovuşur. Odur ki, bir xeyli susdu, sinəsinə sıxılmış qıvrım şabalıdı saçları sıqalladı. Şoşuqzadə elə müharibənin əvvəlindən yaralanıb qayıtmışdı. Evə gələndən sonra nişanlı qoyub getdiyi Güldəstə ilə evlənmişdi. Sonra bu illər ərzində Güldəstəni itirmiş, balaca bir Güldəstə atası olmuşdu. İndi o da öz dərdlərini xatırladı. Hələ kürəyində qalan mərmə qəlpəsi də elə bil sancdı. Reyhanə hıçqırıqlar arasında qırıq-qırıq «mən qorxuram, qor...xu...ram!» deyib, Aydınla daha möhkəm qucaqladı. Reyhanənin bədəninin hərərəti Aydınla ürəyini odlandırdı. Onun qəlbində neçə illərdən bəri bağlanmış təklək buzu indi elə bil bahar görmüşdü. Qadınla alov kimi nəfəsi onun boynuna, boğazına toxunduqca bədəni titrəyirdi. Aydın hiss edirdi ki, əlləri, dizləri əsir. Özünü toxtatmağa çalışdı. Reyhanə isə dayanmadı. İndi danışırdı. Deyəsən ağlamağı da unutmuşdu...

—Mən qorxuram. Vallah qorxuram. Sırağagün qaynanamın evində yatdım. Onun gözləri bütün keçəni bir cüt şüşə kimi parıldayırdı. Bağrım yanıldı.

Reyhanə susub, ürəyində fikirləşdi:

«Mən beş il gözləmişəm, namusla gəzməmişəm. Amma indi deyəsən çətindir. Deyəsən bu beş günü dözə bilməyəcəyəm. Necə yəni dözməyəcəyəm? Yox, özümü öldürərəm, dözərəm. Gözlərəm». O, belə düşünür, amma Aydınla ayrılırdı. Gecə yenə də tək qalmaq? Yenə də qaynanasının gözləri ona dikiləcəkdi.

Yox, o, daha tək qalmaq istəmirdi. O kimə isə qısılmaq, qorxudan üşüyən qəlbini kiminsə isti nəfəsi ilə isitmək istəyirdi.

Şoşuqzadə cəsərət edib nə qadını bağına basa bilirdi, nə də ondan ayrılmağa gücü çatırdı. Odlu su arasında qalmışdı. Bir xeyli beləcə keçdi. Elə bil hər ikisi ürəklərində götür-qoy edirdi. Adətən ehtiras və qorxu bir-birinə bənzəyir. Bir az ağıllı düşünəndə qorxu da, ehtiras da yoxa çıxır. Reyhan elə bil yuxudan oyandı: «öz otağında yad kişi ilə... görənlər, eşidənlər nə deyər? Deməzlərmi başqasının kəbinli arvadı ola-ola yad kişiylə nə edirsən?» Birdən Reyhanənin Aydınla acığı tutdu: «Bəs bu qanmır ki, mən qadın xaylağuyam, ərim müharibədədir, heç də ondan pis kişi deyil. Niyə mənim zəifliyimdən istifadə etmək istəyir?»

—Rədd ol!!! — deyə o, qəfildən Aydınla üstünə qışqırdı... Qadının siması bircə anda tamamilə dəyişdi. Mələk görkəmində görünən qadın elə bil üzündən maskanı götürüb pələng üzünü göstərdi, dişlərini qıcağı. Aydın dik atıldı. Tez əlini cibindəki tapancaya atdı. Amma az keçməmiş öz hərəkətindən xəcalət çəkdi. Sonra da qadına yazığı gəlirmiş kimi bir müddət qapının ağzında dayanıb ona baxdı. Reyhanəyə elə gəldi ki, Aydın bu baxışlarla sanki ona demək istəyir: «Sən acızsən, mənimlə yanaşı oturmaqdan qorxursan?» Ona görə də son dərəcə əsəbi:

—Rədd ol! Rədd ol! — deyə yenidən çılgıncasına qışqırdı.

Aydın özünü sakit aparmağa çalışsa da, əslində çaşmışdı. Hirsələnək onun təbiətində yad idi. Amma daha dözə bilmirdi. Belə bir hadisəni nağıl kimi ona danışsaydılar, yenə də inanmazdı, adam da bu qədər tez və belə dəyişə bilərdimi? Bəlkə də bu dəlilik əlaməti idi? Qadının göyərmiş dodaqları titrəyirdi.

Alacalanmış iri gözlər həyəcan və qorxu ilə dolu idi. O, elə bil sanki bildiyi bütün yaxşı sözləri unudub, ancaq bir gəlməni yadında saxlamışdı: «Rədd ol!»

Aydın qapıdan çıxdı. Elə bil bütün dünya ona qarşı müharibə elan eləmişdi. Aydın isə tək idi. Elə bil ağır bir şeylə onun başına vurmuşdular. Qapıdan çıxan kimi, çöldə divara söykənib bir xeyli heç nə düşünə bilmədi.

O qapıdan çıxan tək Reyhanə quruyub qaldı. Təmiz döşəmədə Aydınla çəkməsindən qalmış tozlu ayaq izlərini gördü. Nəsə düşündü, dodaqları əsdi, gözləri doldu. Bax bu dəfə Reyhanə bütün qadınlar kimi ağlayırdı. İndi onun qaşları da, kiprikləri də, üzünün ifadəsi də, çiyinləri də ağlayırdı. O, birdən döşəməyə sərildi. Elə bil ki, kiminsə ayağını qucaqlayırmış kimi hıçqırıqlar içində boğuldu. «Müharibəni tək-cə əsgərlər aparmır, biz də müharibədəyik. Onlara nə var ki, səngərdən-səngərə atılırlar. Vuruşurlar. Nəinki fikirləşməyə, heç yatmağa da vaxtları yoxdur. Dərd bizimkidir. Tək-tənha qalan biz qaragün arvadların. Mən tək qalmaq istəmirəm, bezmişəm, istəmirəm».

O, qalxıb çarpayıya yıxıldı və bir xeyli elə-beləcə, dinməz-söyləməz ürəyində ağladı...

ŞEHSABA
(Novella)

Elektrik qatarı tərpendi. Şehsaba pəncərənin yanında əyləşdi. Pəncərədən çölə zillənmiş baxışlarını arxaya şütüyüb keçən dirəklər kəsirdi. Az sonra Şehsabanın gözü alışdı. Çarxların müntəzəm taqqıltısı, binalar, dirək, yenə binalar... İndi öz vaxtında dirək gəlib keçməsəydi, qıza elə gələrdi ki, dünyada nəsə çatışmır. Elə bil günəş də göydən üzülüb, hardasa lap uzaqda bu relslərin üstünə düşmüşdü. Günəş həmişə olduğundan yekə, qırmızı idi. Elə bil onu boğmuşdular. Hələ bir az da qara-qırmızıya çalırdı. Yox, günün qarşısında didim-didim olmuş bir parça qara bulud vardı.

Şehsaba pəncərədən ayrılıb, vaqona göz gəzdirdi. Lap o biri başda iki qadın üz-üzə oturmuşdu. Üzü Şehsabaya düşən qadın danışdıqca hər sözün şəklini əli ilə çəkirdi. Vaqonun ortasında cavan bir oğlan səksəkəli halda tez-tez qapılara baxırdı. «Yəqin bileti yoxdur» — deyə Şehsaba düşündü.

Qalan adamlar bir-birinə bənzəyirdilər. Hamısı sakit, hamısı yol gedirdi. Şehsabanın gözləri iki sıra aralıda oturmuş oğlana sataşdı. Enli kürəkli qara qıvrım saçlı oğlan boynunu düz tutub, iri, qara gözlərini Şehsabaya zilləmişdi. Pəncərədən qızın üzünə baxmaqdan olan günün xəstə şüaları düşürdü. Qız bu şüalardan üzündə, alnında nəfəs kimi zərif bir isti hiss edirdi. Şehsabaya elə gəlirdi ki, bu isti, oğlanın baxışlarıdır. Oğlan elə baxırdı ki, elə bil qızın üzündə güclə seçilən bir şeyi seçmək istəyirdi. Bu baxışlar altında Şehsaba özünü narahat hiss etdi. Yanağının yandığını duydu.

Kürəyi tərlədi. Əllərini dizinin üstündən götürüb yanına saldı. Yenə narahat oldu.

Əllərini sinəsində çarpazladı. Yenə olmadı. Üzünü pəncərəyə çevirib, pəncərənin yanına dirsəkləndi. Pəncərənin qabağından yenə də dirəklər, kol topaları, yenə dirəklər, evlər, kol topaları Şehsabanın ağına gələn ani fikirlər kimi biri-birini əvəz edirdi. Günəşin parası dəmiryolunun altına batıb yox olmuşdu. Üstə qalan parası isə daha da işıqlanmışdı. Lap uzaqdakı qara buludların bir tərəfinə od vurmuşdu. Buludlar yanırıdı. Qatar da Bakıdan günəşə doğru atılmış sivri bir oxa bənzəyirdi. Şehsaba üzü pəncərəyə doğru otursa da, indi heç nəyi görmürdü. İndi o, öz ürəyinin dərinliklərinə baxırdı. Öz yaddaşını bir kitab kimi açmışdı, varaqlayırdı. «Mən bu oğlanı harda görmüşəm. Bizim zavodda işləyirmi? Yox, bəlkə ötən vaxtlarımın tanışıdır. Allah eləməsin! Yox, mənim keçmişim ölüb». Şehsabaya elə gəlirdi ki, öz keçmişini əvvəlcə öz peşmançılıq göz yaşlarında boğmuş, sonra isə yaşadığı təmiz həyatı ilə dəfn etmişdir. İndi hər şey alt-üst oldu. İndi ona elə gəlirdi ki, insanın keçmişini arxada yox, öz ürəyində yığılıb qalır. Bir girəvə tapan kimi bu keçmiş baş qaldırır. Bax, o oğlan kimi gözünü adamın gözlərinə zilləyir. Şehsaba bir də dönüb oğlana baxdı. O, baxırdı. Onun baxışlarından heç nə anlamaq olmurdu. «Yox, o, mənə o vaxtdan tanısaydı, indi üzümə irişərdi. Dönüb yanındakı yoldaşına bir söz deyərdi. Məndən danışardı. Sonra həyasızcasına gəlib yanımda əyləşərdi. Bəs niyə belə baxır?» Şehsaba sumkadan yaylığını çıxarıb, alnının tərini sildi (hava isti deyildi). «Bəlkə... Yox, bundan

sonra da mənə bir adam sevərmə? Yox, axı, mən öz xoşbəxtliyimi qaranlıq tinlərdə, xəfif pıçıltılar məqamında salıb itirmişəm. Mən öz xoşbəxtliyimi şərəf dolu badələrdə içmişəm. Xoşbəxtliyimi tanıdığım oğlanlar öz dodaqları, alovlu baxışları ilə parçalayıb aparıblar». Birdən Şehsabanın qəlbində tamam başqa bir fikir üsyan etdi. «Yox, yox. Mən köhnə Şehsabanı öz əllərimlə boğub öldürmüşəm. İndi tamam başqa adamam. Beş ildir ki, işləyirəm. Mən indi çoxlarından təmizəm. İndi mən də istəyirəm ki, kiminsə şalvarını ütüləyim, xörəyini hazırlayım, səhər işə yola salım, axşam qapıya söykənib, işdən gəlməsini gözləyim. Uşaq səsi eşitmək istəyirəm. Körpə ağlaya, mən də «can» deyib qucağıma alam, bağıma basam, gözlərindən öpəm, doyunca öpəm». Şehsaba belə fikirləşdikcə adamlar yoxa çıxırdı. Elə bil ki, vəqonda bir özü, bir də qıvrım saçlar, çatma qaşlar, ona zillənmiş bir cüt iri qara gözlər qalmışdı. Ona elə gəlirdi ki, oğlan onun ürəyində düşüdüklərini eşidir, onunla razılaşıır. «Mən sənə etibarlı olaram. Vallah olaram. Hamıdan etibarlı olaram».

Şehsaba düşəcəyi dayanacağıın yaxınlaşdığını hiss etdi, düşmək üçün ayağa qalxdı. Oğlana ötəri nəzər saldı. O da ayağa qalxa-qalxa yanındakı adamdan nəsə soruşurdu. «Elədir, elədir. O, da mənimlə düşmək istəyir. Yox, daha ona tərəf baxmayacağam. Sonra elə bilər ki, mən də ona göz qoyuram. Qoy elə bilsin ki, mən onun heç baxdığını da görməmişəm. Qoy özü yanaşsın». Qız bu düşüncələrlə qapıya tərəf addımladı. Qəribədir. İndicə ürəyində ailə qurmaq üçün yalvarırdı. Oğlanın ona baxdığına özünü inandırdığından, qəlbin-

də yenilməz bir qadın vüqarı baş qaldırmışdı. Heç dönüb geri baxmaq da istəmirdi. Bəlkə də oğlan yanaşıb, öz eşqini ona açsa, heç qəti cavab da verməyəcək. Şehsaba yavaş-yavaş addımlayırdı. «İndi yanaşacaq, kim bilir nə deyəcək. Bəlkə də lap adi bir söz. «Bu fikirlərlə qız arxadan gələn ayaq səsləri içində oğlanın ayaq səslərini seçirdi. «Tıp, tıp, yekə ayaqları var. Bədəninə görədir də... Qəşəng oğlandı. Yaxınlaşdı. Əvvəlcə gərək özümü elə aparam ki, guya heç mənimlə deyil. Yaxınlaşdı. Hə, bax, belə». Bu vaxt qızın ayağına nəsə toxundu.

Tok vurmuş adam kimi geri döndü. Həmin oğlan idi. Bir əlində əsa, o biri əli ilə havanı yoxlayırdı. İndi də onun iri, qara gözləri donmuş halda hara isə Şehsabanın başı üstədən lap uzaqlara zillənmişdi.

—Ay adam, düşməyə kömək et! — deyə oğlan müraciət etdi.

Şehsaba titrəyə-titrəyə onun qoluna girdi. Perrona tərəf apardı.

NAĞİL GECƏSİ

Salam! Deyəsən axı siz məni tanıyırsınız?

—İl!! — qız etiraz əlaməti kimi başını yırğaladı. Dodağında yenə bayaqkı gülüş, gözlərində əvvəlki marağ.

—Bəs niyə belə baxıb gülümsünürsünüz?

—Tanımaq istəyirəm.

—Kimi?

—Səni. Bağışla «sən» dedim.

—Nə olar, de!

—Mənim «siz» deməkdən xoşum gəlmir. Adamlar onda uzaqlaşır, pis olur.

Trolleybus dayandı. Düşənlər düşdü, minənlər mindi. Biz camaata mane olmamaq üçün növbədən kənara çıxdıq. Qız əlimdəki kitablara gözucu baxdı:

—Deyəsən tələbəsən?

—Hə.

—Harada oxuyursan?

—Ədəbiyyat institutunda.

—Bəs sən?

—Nə?

—Harda oxuyursan?

—Elə burda — deyib qız bir ayağını səkiyə ehmalca vurdu. Ayağına baxdım. Ağ tuflisi vardı. Amma elə bil ayağını tapdalamışdılar. Tuflidə xətlər, ləkələr vardı. Ağ yubkası əzig idi. Elə bil haradasa paltarını çıxarmamış yatmışdı. Əynində yeri yaşıl, üstündə ağ yekə yarpaqlar çəkili qolsuz köynək vardı. Qolları dümağ, yumşaq. Köynəyin yuxarıdan bir düyməsi açıq idi. Boynu, sinəsi ağ, lap ağ idi. Yupyumşaq idi. Belə ağ

364

mən harda görmüşdüm? Hə, yadıma düşdü. Bakıdan təyyarə ilə gələndə aşağıda belə ağ, belə yumşaq buludlar vardı. Gözlərinin ağı qızarmışdı. Kirpikləri ağırlaşmışdı. Yuxusuz adama oxşayırdı. İndi zərif, od tutub yanan dodaqlarındakı, girdə yanağındakı təbəssüm, təbəssümdən çox kədərli bir əhvalata, giley-güzara bənzəyirdi.

—Hə, sənədlərimi yoxladın? — deyə qız ani sükutu pozdu.

—Nə sənədləri?

Ona belə diqqətlə ayaqdan-başa baxdığıma görə məni məzəmmət eləyirmiş kimi, sağ əlini üstədən aşağı yelləyib öz boyunu göstərdi, güclə sezilən bir istehza ilə:

—Yarıyır? — dedi.

Ürəyimdə dedim ki, «nə işə düşdük». Söhbəti dəyişməyə çalışdım.

—Hə, deyirsən elə buradaca oxuyursan? — dayan-dığımız yerə işarə elədim.

—Bəli. Burda. Bugünkü dərsim səni öyrənməkdir.

—Bura bax, birdən belə danışmaqda yazıçı-zad olarsan ha?

—Yox əşi. Yaxşı, burda çox dayanacağıq?

—Hara gedək?

—Sən bilərsən.

İstədim «restorana» deyim yadıma düşdü ki, tələbə babayam. Cibimdə cəmi üç manatım var. Təqaüdü də hələ sabah günorta alacağıq. Səhər yeməyim də bu üçlüyə baxır. Göydən düşdüm yerə. Oldum həmişəki tələbə. Gördüm kino-teatr «Rossiya»nın yanındaıyq. Axşamtərəfidi. Ağ, qara, lap zil qara, sapsarı, qıpqırmızı

365

üzlər, növbənöv geyimlilər hərəsi bir yana tələsir. Nəhəng kinoteatr nəhəng bir balıq başı kimi ağzını Puşkin meydanına açıb reklamlarda yüz cür rəng çapalayır. Müştəri çağırır. Adamlar nəhəng ağıza axışır. «Yox, kinoya da gedən deyiləm. Hə, hə, yataqxanaya gedən trolleybusumuz gəlir.

—Gedək! — dedim.

—Hara?

—Bizim yataqxanaya. Mən tək yaşayıram.

—Sonra?

—Sonra, bir çaxır da alaram.

—Sonra?

—Mənim heyvərə adamdan xoşum gəlmir — yadıma düşdü ki, bu qızla hələ indi tanış olmuşuq. Kobud söz dedim. Üzünə baxdım ki, üzr istəyim. Qızın üzündəki ifadədən mənə elə gəldi ki, bu sözü onun xoşuna gəlib. Üzr istəmək fikrindən daşındım.

— Bu trolleybusa minəcəyik?

Trolleybus dayandı. Yer tapıb əyləşdik. Bir müddət susduq. Yox, hər ikimiz də nəşə düşünürdük. Birdən qız fikrimi qırdı.

—Səncə adamlar susanda çox heyvərə olur, yoxsa danışıanda?

Mənim ümumiyyətlə belə söhbətlərdən xoşum gələn deyil. Qanadlı cümlələrdən, özünü ağıllı göstərməkdən lap zəhləm gedərdi. Amma indi qız belə başlayanda gözdən düşməyimdən elə bil qorxdum. Gəlişi gözəl söz demək istədim.

—Məncə adamlar susanda danışır, danışıanda nə barədə isə susmaq üçün heyvərəlik eləyir. Taleyan deyir ki, dil insanlara öz fikrini gizlətmək üçün verilib.

—Hə, bu da cavanlar. Gör kimdən sitat gətirir. Dünyanın ən fırlıdaq adamından. Taleyrandan. Vaxt var idi belə sözdən ötəri adamı...

Arxaya səs gələn tərəfə baxdıq.

Bizdən arxa sırada əyləşmiş kök, yaşlı bir kişi yanında əyləşmiş ortayaşlı bir qadınla danışırdı. Onlara baxdığımızı görüb düz gözümün içinə baxdı. Əsəbi halda:

—Bu ideya, bu əqidə ilə siz hara gedəcəksiniz, axı?!

Nədənsə fikirləşdim ki, «yəqin bu kişi yüz kilo olar».

Yox, yüzdən çox olar, elə təkcə buxağı bir kilo olar».

—Hara gedəcəksiniz, hay? — deyib kişi son sözlərini bir də təkrar etdi.

Sakitcə — «Yataqxanaya» — deyib üzümü çevirdim. Heç kəsə baxmadım. Kimlərsə pıçıldaşdı. Kişi yerində qurdalandı. Mən kitab açıb oxumaq istədim. Kişi nə isə deyindi. Çalışdım ki, eşitməyim.

Otağa girən kimi qız keçib stolüstü lampanı yandırdı. Məhrəbanı stulun başından götürüb çarpayının başına səliqə ilə qoydu. Mən böyük işığı yandırmaq istədim. Fikrimi başa düşüb stolun üstünü təmizləyə-təmizləyə «Yuxarı işığı yandırma. Stolüstü bəsdir» — dedi. Çarpayının üstünə tullanmış pencəyimi götürüb qarının yanında şifonerdən asdı. Elə bil hər şeyin yerini bilirdi. Bir anda dağınıq kitablarımı, varaqclarımı da sahmana saldı. Onda qəribə bir ərk vardı. Bu ərk elə imkan verirdi ki, mən onunla istədiyim tərzdə danışım. Hələ bayaq yataqxananın yanındakı tələbə yeməxanasında çörək yeyəndə də

mənə elə ərklə «dur, get əlini yu» dedi ki, nəinki pərt oldum, əksinə, bu doğmalıqdan həzz aldım.

İndi də o, otaqda elə gəzinir, səliqə yaradırdı ki, mən kənar adam kimi evin ortasında ayaq üstə qalmışdım. Keçib kitablarımı iş stolunun üstünə qoydum.

—Deyəsən uzaqdan gəlmisən?

—Jox! Tallindən.

—Haçan?

—Bu gün, — deyib pal-paltarlı çarpayının üstündə uzandı. Əllərini çarpazlayıb başının altına qoydu. Gözlərini tavana zillədi. Öz-özü ilə danışmış kimi — hə, orda yaşayırdım.

—İndi Moskvaya gəlmisən yaşamağa?

—Yox! Biletim var, sabah Novosibirskiyə gedəcəyəm.

—Orda nə var?

—Qohumlarım. Gedib işləyəcəyəm. Oxuyacağam.

— Bəs qorxmursan?

— Nədən?

— Uzaq yol. Tək qız uşağı.

—Hı... — Gülümsündü. — Nədən qorxuram axı.

Rusiya mənim vətənimdi, evimdi. Adam da öz evində qorxar?

İstəyəyəm Murmanskiyə gedərəm, istəyəyəm İrkutskiyə, ya da Petropavlovskiyə. Burda çətin nə var ki, şəhərlərə gedən təyyarələr məlum. Şəhərlərdə küçələrin adları üstünə yazılıb. Hər yerdə də işləməyə iş var. Adam ağac deyil ki, kökləri ilə bir yerə bağlanıb qalsın. Ya da tramvay deyil ki, bir yoldan çıxıb bilməsin. Adam adamdı.

Mənə elə gəldi ki, qız bu sözlərlə özünə təsəlli verir.

Qəlbindən bir şübhəni qovmağa çalışır.

—Atan-anan Tallində olur?

—Yox,—deyə o yanüstə, üzü mənə tərəf çevrildi.—

Yox, Ryazanda yaşayırlar. Mən ərimlə keçən il Tallinə köçmüşdüm. Ərim mexanikdir.

—Bəs indi ərin...

—Boşanmışam.

—Niyə?

—Ərdən xoşum gəlmir. Heç bilmirəm bunu kim fikirləşib tapıb. Ər ol, arvad ol. Bir qapın olsun. Başdaşına adın, familin yazılan kimi qapısına da adın yazılsın. O evdən kənarında özünü təsəvvür etmə. Bilmirəm kim bu adamları məcbur eləyib ki, diri ikən ölü ömrü sürək, — bu sözləri deyə-deyə arxası üstə çevrildi. Yenə də gözlərini tavana zillədi. Hiss eləyirdim ki, bu sözləri də ürəkdən demir. Nəyi isə demək üçün, özünü ağıldan yüngül bir adam kimi qələmə vermək istəyir.

—Sən yorğunsan, yuxusuzsan. İstəyirsən yat!

—Hə, yuxusuzam. Qatarda heç vaxt yata bilmirəm. Elə bil təkərlər relsdə yox, beynimdə gedir.

—Bir də ki, evdən ayrılmaq. Onun fikri, axı ailə şirin şeydi.

—Sən də evlisən? — deyib başını qaldırdı, üzümə baxdı.

—Yox!

—Yox əşi, ayrılmaq... onu heç vəçimə də almıram — yenə də uzanıb yorğunmu, kədərli mi, fikirlimi görünən gözlərini yumdu. — onu heç vecinə də almıram. — O, bu sözləri pıçıltı ilə dedi. «Yəqin bərk yuxusuzdur, qoy mane olmayım», — kitab açıb oxu-

mağa başladım. Bilmirəm nə qədər vaxt keçdi. Gördüm yuxum gəlir. Çarpayı bir idi. Keçib qonşu otaqda yoldaşlarımla biri ilə yatmağı qərara aldım. Amma onu da oyadıb «soyunub rahat yatsın» deməli idim. Barmaqlarımla ucunda çarpayıya yanaşdım. Ona tərəf əyləndə qız sakitcə gözlərini açdı, əlimdən yapışıb yanında otuzdurdu.

—Bəs mən elə bilirdim yatmışam? — dedim boğazım qurumuş imiş. Səsim xırıldadı.

—Yox. Mən fikirləşəndə həmişə gözlərim yumulur. Sən bilən adam yatıb yuxu görəndə gözləri yumulur?

—Əlbət ki.

—Bəs onda yuxunu necə görür?

Mən gülümsündüm:

—Nə bilim.

—Bilirsən mənim bir rəfiqəm deyirdi ki, qafqazlılar acı bibər kimi tünd olurlar.

—Bəs mənə niyə yanaşdın?

—Mən çox bibər yeyənəm.

—Bəs məndən qorxmadın ki, birdən lap tünd bibər olaram?

—Yox, sənə əlində kitablar vardı. Kitabların yanında adam qorxmaz.

—Sən dur soyun yat.

—Bəs sən?

—Mən qonşu otaqda yatacağam. Orda yaxşı yer var.

—Onda mən yatınca getmə. Mən yuxuya gedim, sonra.

—Yaxşı, mən çıxım, sən soyun.

—Niyə çölə çıxırsan. Üzünü pəncərəyə tut. Çölə bax, mən də...

—Yaxşı, — durub pəncərəyə yanaşdım. Yolda adam görünmürdü. Işıq dirəklərinə qonub lampalar mürgüləyirdi. Geniş sakit yol çoxmərtəbəli binaların ayağına başını qoyub, şirin-şirin yatırdı. Mənə elə gəldi ki, yolun mışılmasını eşidirəm.

—Hə, gəl — yorğanla yanlarını bərk-bərk basdırıb kənara çəkildi. Yanında yer göstərdi:

—Otur, — dedi.

Yanında oturdum, nəfəsim tıxlaşdı. Məndə yatmış vəhşi elə bil mənə üsyan eləyirdi. Öz içimə sığmırdım. «Yazıqdı, yuxusuzluq, dərdli» — öz-özümü sakitləşdirdim. Görəndə ki, ehtirasım ağılıma güc gəlir. «Bu günün sabahı da var. Sabah səni öldürərəm. Sabah yadıma düşəndə ki, belə bir adamın əlacsızlığından istifadə elədim, özündən hara qaçacaqsan?» — bu sözlərlə öz-özümü hədələdim.

—Bilirsən. Sən mənim saçımı tumarla. Yavaş-yavaş. Mən də yatım. Yorulmuşam.

Mən onun ipək kimi yumşaq sarı saçlarını tumarladım. Elə bildim əlim istidən əriyib axır. O, əlimi tutub öpdü. Gördüm ki, gözlərindən yaş axır. Səsi titrəyə-titrəyə pıçıldadı:

—O yaxşı adamdı. Qəşəngdi. Amma məni adam saymır. Gündüz işləyir, axşam içir. Elə hey içir. Mənim də evdəki ömrümdə böyük bir boşluq qalırdı. Elə boşluq ki, hər gecə elə bilirdim bu boşluğu, bu səhranı keçib səhərə gedib çıxma bilməyəcəyəm. Boşluq yaman şeydi. Onun bu boşluqdan xəbəri yox idi. Deyirdim də anlamırdı. Ayrılanda heç bilmədi niyə ayrılırdı. Sən evləyəndə mütləq, bax bunu unutma, baş sığallamağı, nəyə pıçıldamağı, ümid verməyi, yaşatmağı. O, bir də

əlimi öpdü. Yox, o mənim əlimi öpmürdü. O, kiminsə ona ən əziz olan bir adamın, ilk eşqinin, yaxud anasının əlini, mehriban bir əli öpürdü. Özümü əlli yaşında kişi kimi hiss elədim. Elə bildim bu da mənim körpə qızımdı. Ərklə saçlarını qarışdırdım.

—Di yaxşı, yaxşı, yat! — deyib ayağa qalxdım. Kövrəlmişdim. Otaqdan çıxdım. Birdən yadıma düşdü ki, nə adını soruşmuşam, nə də ona adımi demişəm. Qayıtmaq istədim, «Əşi, səhər soruşaram» — dedim. Səhər mən oyananda gün xeyli qalxmışdı. Dərsə gecikmişdim. Öz otağıma cumdum. Qapını döydüm səs çıxmadı. Qapını açdım, yer səliqə ilə yığılmışdı. Qız yox idi. İş stolunun üstündə bir kağız vardı. O yazırdı:

«Eh... ay qafqazlı balası. Yenə bütün gecəni yata bilmədim. Bu dəfə rahatlıqdan. Səni tanıdığıma görə. Bir vaxt səndən hamı üz döndərsə, sənə hamı pis desə, yadında saxla ki, hardasa yer üzündə bir qız var, səni dünyada ən yaxşı adam kimi tanıyır. Səni sevir. Yaxşı təsəllidirmi? Yox, cavab lazım deyil. Sağ ol».

O da adını yazmağı unutmuşdu.

Çarpayuya uzandım. Gözümün qabağına gəldi. Üç nömrəli trolleybusun dayanacağı. Ağ tuflili, ağ yubkalı, yaşıl köynəkli, iri qaragözlü, sarı ipəksaçlı, girdəsifət, gözəl bir qız mənə baxıb, köhnə tanış kimi gülümsündü. Ona yanaşdım.

372

MÜNDƏRİCAT

Taleyin ağır taleyi.....	5
Qoca söyüd də yıxıldı	338
Bir gecə	353
Şehsaba	360
Nağıl gecəsi	364

373

Fikrət Qoca.

Taleyin ağır taleyi.

Bakı, Nurlan, 2009, 374 səh.

Nəşriyyat redaktoru:

Mələhət Qənbərova

Kompyuter tərtibatı və dizayn:

Sevinc Hüseynzadə

Yığılmağa verilib: 18.06.2009.

Çapa imzalanıb: 18.07.2009.

Həcmi: 23 ç.v. Format: 70x100 1/32

Sayı: 500.

Ofset çap üsulu

Qiyməti müqavilə yolu ilə

“Nurlan” Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi